کوردو باکوری کوردستان لە سەرەتای مێژووەوە هەتا شەڕی دووەمی جیهان

محەمەد رەسوڵ هاوار

بەرگی سێیەم

2007

وەزارەتی ڕۆشنبیری
بەڕێوەبەرێتیی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی
زنجیرە (٥١٠)

کورد و باکوری کوردستان

لە سەرەتایی مێژووەوە
هەتا شەڕی دوهەمی جیهان

بەرگی سێهەم

نووسینی
محەمەد رەسول هاوار

چاپی دووەم

سلێمانی ٢٠٠٧

کوردو باکوری کوردستان
لە سەرەتایی مێژووەوە هەتا شەڕی دووەمی جیهان

نوسینی: محەمەد رەسوڵ هاوار
نەخشەسازی کۆمپیوتەر: مەهدی ئەحمەد
نەخشەسسازی بەرگ: دیاری جەمال
سەرپەرشتیاری چاپ: کەنعان خەلیل
چاپی یەکەم ناوەندی چاپەمەنی و ڕاگەیاندنی خاك
چاپ: چاپخانەی کارۆ - سلێمانی ٢٠٠٧
تیراژ : (١٠٠٠) دانە
ژمارەی سپاردنی (٥٧٩)ی ساڵی ٢٠٠٧ ی وەزارەتی رۆشنبیری پێدراوە

ناونیشان
بەڕێوەبەرێتیی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی
سلێمانی- گردی ئەندازیاران: ١٠٥ کۆڵانی: ٣٤ ژمارەی خانوو: ١٠
ژمارەی تەلەفۆن: ٣١٨٠٩٩٤

ناوەڕۆکی بەرگی سێهەم

پێشەكی

لەگەڵ ئەوەشدا لەهەردوو بەرگەكەی پێشوودا بۆ هەریەكەیان پێشەكیەكم پێشكەشكردووە بەخوێنەرانی بەڕێز، بەلآم بەپێویستم زانی لەم بەرگەی دواییشدا پێشەكییەك بخەمە بەرچاو.

لەهەرسێ بەرگەكەدا باسی زنجیرەیەك شۆڕش و ڕووداوو بەسەرهات و ڕاپەڕین كراوە كە بەداخەوە ئەو شۆڕش و ڕاپەڕینە یەك بەدوای یەكانە هەموویان كپ و خامۆش كراون و هەموو جارێك كورد لەئەنجامیا تووشی زیانێكی زۆری ماڵی و گیانی و ماڵ كاولی بووەو لەهیچیانا سوود لەڕووداوەكانی بەرلەخۆی وەرنەگیراوە.

مامۆستای مێژوونووسی گەورەی كورد ئەمین زەكی بەگ لەهەموو كەس زۆرتر هەستی بەوە كردووە كە كورد دەرس و پەندی لەڕووداوو بەسەرهاتەكان وەرنەگرتووەو لەلاپەڕە (٢٤٤)ی كتێبە بەنرخەكەیدا (مێژووی كوردو كوردستان)، هەروەكو لەباسی دووهەمی بەشی سێهەمی ئەم بەرگەدا ئاماژەمان بۆ كردووە بەدوورودرێژ باسی هۆی سەرنەكەوتنی شۆڕشەكانی كردووە بەشێوەیەكی گشتی و هی شۆڕشەكانی باكووری كوردستان بەتایبەتی و منیش پوختەی بۆچوونەكانی ئەوم لەوەرگێراوە عەرەبییەكەی ئەو كتێبەوە كردوە بەكوردی و ئەمین زەكی بەگ داخ و خەفەتی خۆی هەڵڕشتووە بەرامبەر بەو كەم و كوورییانەی لەشۆڕشەكانی كوردا بەدی كرابون و هەروەكو مێژوونوسوو زانایەكی دووربین ئەوەی خستۆتە بەرچاو كە كلیلی سەركەوتنی بزوتنەوەی نەتەوایەتیی كورد بریتییە لە

سەرکەوتنی خەبات و شۆڕشی کورد لەباکوری کوردستانداو بۆ بەدیهێنانی ئەو مەبەستە پیرۆزە پێویستە لەسەر کورد ئەو ڕاستیـیە بخاتە پێش چاو.

کاربەدەستانی ڕژێمی تورك هەر لەدوای تەواوبوونی شەڕی جیهانی کە زۆربەی میللەتان مافی ڕەوای خۆیان دەسگیربوو, ئەوانەی لەژێر باڵی عوسمانیدا بوون یەك لەدوای یەك لەتورکیا جیابوونەوەو تەنها مایەوە سەر کورد کە بەداخەوە نەخۆی بەشێوەیەکی ڕاست و دروست کەوتە خۆی بۆ دەسگیربوونی مافەڕەواکانی و نەبارودۆخی ناوچەکەو نە هەڵوێستی دەوڵەتان لەوەدا بوو ببێت بەلایەنگری کورد وەکو لەبەرگی دوهەم و سێهەمدا دێتە بەرچاوو حکومەتی تورك لەئەنجامی ئەمەدا نەخشەی توانەوەو لەناوبردنی کوردی کێشاو توانی گەلێك یاسای ناڕەوا دەربکات دژی کوردو بۆ قەدەغەکردنی زمانی کوردی و ڕێگەگرتن لەبلاوبوونەوەو پەرەپێدانی ڕۆشنبیری لەناوچە کوردنشینەکاناو شان بەشانی ئەمە ئەوپەڕی جەوروستەمی بەکارهێنا بۆ سەرگرتنی نەخشەکانی و بۆ ماوەی (٦٠-٧٠)ساڵ هەرچی لەتوانایدا بوو دژی کورد کردی و بەهەزارانی لەسێدارەداو سەدان هەزار خێزانی لەخاکی نیشتمانی خۆی دوورخستەوەو پەرەوازەی کردن و هەرچی بۆنی ناوی کوردو کوردایەتی لێ بهاتایە بەوپەڕی دڕەندەیەتیەوە لەناوی دەبرد, بەلام لەگەڵ ئەو هەموو تەقەلاو ئەو هەموو نەخشانەی بۆ لەناوبردنی کوردو توانەوەی کورد کێشابووی بەهاوکاریی ئەو دەوڵەتە سەرمایەدارو ئیمپریالیزمانەی حکومەتی تورکیان کردبوو بەکوتەکی دەستی خۆیان بۆ بەکارهێنانی لەناوچەکەدا, ئەو هەموو تەقەلایانە هەمووی بێ سوود بووەو کورد لەباکوری کوردستانا کۆڵی نەداو ئامادە بوە جار لەدوای جار تاقمێك لەتێکۆشەران و خەباتکەرانی ڕووبەڕووی ئەو ڕژێمە فاشستە بوونەتەوەو ئامادەیە تا بەمافی خۆی نەگات کۆڵنەدات.

لەڕاستیدا ڕژێمی تورك لەكۆنەوە تەنها بەوە وازی نەهێناوە مافی كورد لەباكووری كوردستانا پێشێل بكاتو ووشەی كوردو كوردستان لەهیچ چاپەمەنی‌یەكی ناو وڵاتیا ڕێگەی پێ نەدرێت ناویان بهێنرێت, بەڵكو هەوڵێكی هەمیشەیی داوە كورد لەبەشەكانی تری كوردستاندا بەمافی نەتەوایەتی خۆی نەگات كە نموونەی ئەمە لەشۆڕشەكانی شێخ مەحمودی قارەمانو سمكۆی شكاكو كۆماری كوردستان لەمهاباد بەسەرۆكایەتی قازی محمدی شەهیددا دەردەكەوێت, بۆیە لەم سەدەی بیستو یەكەمەدا پێویستە كورد هەنگاوێكی تازە بنێت بۆ پووچەڵكردنی نەخشەكانی ڕژێمی فاشستو بۆ گەیشتنی بەو قۆناغە پیرۆزە لام وایە ئیتر كاتی ئەوە هاتووە بەشێوەیەكی زانیاریانە نەخشەی چۆنیەتی گەیشتن بەمافە ڕەواكانی بكێشرێتو میللەتانی تری وەكو كورد لەژێر چەپۆكی داگیركەران ڕزگاریان بوە هەر هەمان ڕێبازیان گرتۆتەبەرو هەوڵێكی زۆریان داوە كۆنگرەیەكی نیشتمانی پێك بێننو كوردیش هەروەكو ئەو میللەتە ڕزگاربووانە ئیمڕۆ لەهەموو كاتێك زۆرتر پێویستی بەپێكهێنانی كۆنگرەی كوردستانی هەیە كە بتوانێت نوێنەرانی هەموو بەشەكانی كوردستانی تیادا بەشدار ببنو یەكێك لەئەركە گرنگو سەرەكی‌یەكانی ئەو كۆنگرەیەش بریتیە لەدەسنیشانكردنی ستراتیژییەكی زانیاریانە بۆ خەباتی هەموو بەشەكانی كوردستانو لاشم وایە دوژمنانی كورد لەبەرئەوەیە خۆیانو نۆكەرو وابەستەكانیان كە هەندێكیان لەژێر پەردەی كوردایەتی‌دا دژی پێكهێنانی ئەو كۆنگرەی كوردستانیە دەوەستن, بەڵام خەیاڵی دوژمن خاوەو كورد واز لەمافە ڕەواكانی خۆی ناهێنێت تانەگات بەئامانج.

لەندەن —هاوار

بەشی یەکەم

شۆڕشی ئارارات (ئاگریداغ)

پێشەکی:

لەدوای شکانی شۆڕشی پیران و ئەو کارەساتەی بەسەر کوردا هات، حکومەتی تورکی فاشستی لەدڕندەیەتیی خۆی نەکەوت و لەجاران زۆرتر کەوتە سەر سەودای لەناوبردنی کورد بۆ ئێجگاری و دەستیکرد بەبەجێهێنانی ئەو نەخشەیەی لەمێژبوو ئامادەی کردبوو بەنیازی ئەوەی جارێکی‌تر کورد لەباکووری کوردستانا لەتوانایدا نەبێ هیچ جۆرە بزوتنەوەو جموجولێك بکات بۆ داواکردنی مافی کوردو بۆ ئەو مەبەستە وەکو لەدوا باسی شۆڕشی پیراندا باسکراوە دەستیکرد بەلەسێدارەدان و زینداکردن و کاولکردنی ماڵ‌ودێهاتی کوردو گواستنەوەی بەکۆمەڵ بۆ شوێنە دوورەکانی دوورلەکوردستان بۆ توانەوەیان لەبۆتەی نەتەوەی تورکدا.

بەرامبەر بەو هەڵوێستەی حکومەتی تورکیا تێکۆشەران و سیاسەتمەداران و ڕۆشنبیرانی کورد کەوتنە خۆیان و بڕیاریاندا دەست بەشۆڕشێکی جەماوەری بکەن بۆ بەرەنگاربونەوەی ئەو نەخشەیەی بۆ لەناوبردنی کورد کێشرابوو، لەهاوینەهەواری (بحمدون) یەکەم کۆبونەوە بەسرا کە لەو کۆبونەوەیەدا بڕیاردرا ڕێکخراوو کۆمەڵەکانی کورد کە هەبوون هەموویان هەڵوەشێنرێتەوەو لەهەموویان کۆمەڵێکی یەکگرتوو پێك

بێت بەناوی (خويبون)ەوەو كۆمەڵی خۆيبون بڕياريدا يەكێك لەناوچەكانی كورد هەڵبژێرێت كە بكرێت بەبنكەی ئەو شۆڕشەو بۆ ئەو مەبەستە ناوچەی ئارارات (ئاگريداغ) هەڵبژێرراو (احسان نوری پاشا) كرا بەسەركردەی ئەو هێزانـــەی لەئاگريداغــدا بڕيـــاردرا دەســـت بەشـــۆڕش بكرێـــت تيايـــاو بەرمزامەنـدێتی (خويبـون)، احسـان نـوری پاشا دەستيكرد بەهەڵبـژاردنی كاربەدەستانی ناوچەی شۆڕش‌و دانانی سەركردەكانی هێزەكان‌و بۆ ئەو مەبەستە (ئيبراهيم پاشای هسكی) كە هەندێ لەسەرچاوەكان بە •برۆ) يا بە •ئيـبراهيم مسـكی تيللـی) ناويـان بـردووە كـرا بەلێپرسـراوی بـەڕێوەبردنی كاروبـاری ڕۆژانـەی ناوچـەكانی شـۆڕش، كـە ئـەو ئيـبراهيم پاشايە تـا دوا هەناسـەی وەك شۆڕشـگێڕێكی دلێـری كۆڵنـەدەر لـەپێناوی ئـەم شۆڕشـەدا خەباتی كرد.

لەباسـەكانی شۆڕشـی ئاگريداغـدا كـە كـراوە بـە ١٣) بـاس بـەپێی ئـەو سەرچاوانەی دەستگيرمان بوەو لەشۆڕشەكە دواون هەوڵئەدەين تا كۆتـايی هێنـان بەشۆڕشـەكە هـەموی بخەينـە پـێش چـاوی خوێنـدەوارانی بـەڕێزو لەناوەڕۆكی ئەم بەرگەدا (فهرست) ئەو سيازدە باسە دەبينرێت.

باسی یەکەم:

هەڵوێست لەباکوری کوردستانا بەشێوەیەکی گشتیو لەناوچەی ئاراراتدا بەشێوەیەکی تایبەتی

لەبەرگی دوهەمدا لەکۆتایی باسی شۆڕشی پیراندا باسی تاوانی تورکەکان کرا دژی دانیشتوانی ناوچەکانی شۆڕشو کار بەوەشەوە نەوەستا بەڵکو تورکە درندەکان دەستیانکرد بەکوشتنو سزادانو ئاوارەکردنو ڕاگوێزانی کورد بەکۆمەڵ بۆ ناوچە تورك نشینەکان بەنیازی توانەوەیان لەپۆتەی تورکداو ژمارەیەکی زۆری ڕۆشنبیرانی کورد لەوانەش کە بەشدارییان لەشۆڕشی پیراندا نەکردبوو لەلایەن کاربەدەستانی حکومەتەوە ڕاونرانو ناچارکران وڵات بەجێ بێڵنو ڕووبکەنە وڵاتانی بێگانە بۆ ئەوەی لەوێوە نەخشەی ڕاپەڕینو شۆڕشێك ئامادەبکەن دژی ئەو حکومەتە درندەیەی بەشێکی زۆری لەناوچەکانی کورد کاولکردبوو، وەلەجیاتی ئەو کوردانەی بەکۆمەڵ گوێزرابوونەوە بۆ شوێنە دوورەکان ئەو تورکانەی لەناوچەی (کوسوفو)دا بون پەلکێش کرانو لەخاکی کورددا نیشتەجێ کران.

بەداخەوە هەروەکو لەزۆر شوێنی تریشدا بەرلەمە باسمانکردووە, کورد لەدوای تەواوبوونی شەڕی جیهانی بەدواوە گەلێك ڕاپەڕین و شۆڕشی بچڕبچڕی کردووەو ئەگەر لەشوێنێکدا شۆڕش بەرپاکرابێت کوردی ناوچەکانی‌تر لێی بێدەنگ بون و بەبیریانا نەهاتبوو کە دوای سەرکەوتنی حکومەت بەسەرشۆڕشی ئەو ناوچەیەدا نۆرەش دێتە سەر ناوچەکانی‌تر, کە ئەم ڕاستیە لەبێدەنگ بوونی کوردی ناوچەکانی ئاراراتدا زۆرباش بەدی دەکرێت کەچۆن ساتێك شۆڕشی پیران دەستی پێکرد لەناوچەکانی ئاراراتدا هیچ جۆرە جموجوولێکی کورد ڕووی نەدا بۆ ئەوەی باری شۆڕشگێڕانی پیران سووك بکرێت, بەڵکو شۆڕشی ئاگری داغ کاتێك ڕوویدا کە حکومەتی تورك دەستی خۆی لەشۆڕشگێڕانی پیران وەشاندبوو, خۆی بەهێزکردبوو, کارێکی واشی کردبوو لەو شۆڕشەدا هەڵوێستێکی وای هێنابوە پێشەوە کورد لەناو خۆیدا دووبەرەکی‌یەکی ناخۆش و خراپی تیادا پەیدا بوبوو کە بریتی بوو لەکولاندنەوەی کۆنە برینەکانی ناکۆکی نێوان سونی و علوی کەکاتی خۆی بەهۆی سوارەی حمیدیەوە پەیدا بوبوو, ساتێکیش کورد لەدەرەوەی وڵات بیری لەپێکهێنانی شۆڕشێکی‌تر کردەوە بۆ پارێزگاریکردن لەخۆی و لەخاکی نیشتمانی خۆی, بارودۆخی ئەو ڕۆژانەو هەڵوێستی دەوڵەتان گەیشتبووە قۆناغێك کە کورد بەئاسانی نەیدەتوانی شۆڕشێکی‌وا بەرپا بکات کە بتوانێت دوژمن ناچاربکات واز لەو نەخشە جەهەنەمییەی خۆی بێنێت کە بۆ نەمان و لەناوبردنی کورد دەمێك بوو نەخشەی کێشابوو بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەر کۆڵی نەداو شۆڕشی ئاگریداغ هەڵگیرسا ئەگەرچی بەداخەوە سەرەنجامی ئەمیش وەکو هی شۆڕشەکانی‌تر وابوو, باشترین سەرچاوەیەك کەباسی ڕەفتارو دڕندەیەتی تورك و هەڵوێستی کاربەدەستانی

تـوركی کردبێـت بەرامبـەر بـەکورد بریتییـە لەسـەرنجی چـەند نووسـەرێکی بێگانـە کـە (سـریا بـدرخان) لەپاشـکۆی کتێبەکەیـدا سەرچـاوە/ ٧٩ ئـەو سـەرنجانەی بلأوکردۆتـەوەو ئێمـەش لێـرەدا سـەرنجی ئـەو نووسـەرانە وەردەگێرین بۆ کوردی بۆئەوەی خوێنەری بەڕێز باشتر ئاگاداری دڕندەیەتی تورکە کمالیەکان بێت‌و باشتر لەمەڵە زلەکانی میللەتەکەی خۆی تێ بگات.

لەلاپـەڕە(٦٩)ی کتێبەکـەی سورە یابدرخانـدا سەرچاوە/٧٩ ئـەو باسـەی بلأوکردۆتـەوە کـە لەلایـەن (Harry.a.framk) لـە ٢ی نـوڤمبری ١٩٢٧دا بـلأوی کردۆتـەوە دەربـارەی سیاسـەتی حکومـەتی تورکیـا بەرامبـەر بـە کـورد کـە وتوویەتی:

((لەم ڕۆژانەدا لەو گەشتەی بۆ تورکیام کردبوو گەڕامەوە, بەلأم بەداخەوە گەشـتەکەم تـەواو نـەکردبوو چـونکە کاربەدەسـتانی تـورك ڕێگـەی ئـەوەیان لێگرتم بچم بۆ (ئەرزروم).

لەکاتێکـدا بـەر لەئیسـتە بـەناو (٦٠)ولأتـدا گـەڕابووم لـەهیچ لایـەکیان ڕێگەی هات‌وچۆم لێ نەگیرابوو ساتێك هـۆی ئـەو ڕێگرتنـەم لەکاربەدەسـتانی تورك پرسی هۆی چیە ڕێگە بەبێگانە نادرێت بچێتە ئەو ناوچانە لەوەرامدا بەئاشکرا پێیان وتم نەك هـەر لـەتۆ بـەڵکو ڕێگـە بـەهیچ بێگانەیـەکی تـریش نادرێت بچێتە ئەو ناوچانە.

ساتێك ویستم بچم بۆ (خربوط)و (دیاربکر)و (قارص) بۆ ئـەو شـوێنانەش هـەمان وەرامیـان دامـەوە چونکە ئەو ناوچانە لەلایـەن حکومـەتی تورکیـاوە بەناوچـە داخراوەکـانی ولأت دەژمێـررێن‌و نـابێ بێگانـە بۆیـان بچـێت‌و لەدواییدا ئەو ئەمریکاییانەی ماوەیەکی زۆرە لەتورکیادا دەژین‌و قسەکانیان جێگـەی بڕوایـە هـۆی ئـەو ڕێگرتنـەیان بـۆ ڕوون کردمـەوە. سـەیر ئەوەیـە,

لەگەرمەی شەڕی جیهانیدا, لەولآتانی ڕۆژئاوادا مەگەر تەنها شوێنی کۆڕی شەڕەکان ڕێگەی هاتوچۆیان بگیرایە, بەلآم والێرە لەتورکیا کوردەکان تووشی کارەسات دەبن کەچی ڕێگەی بێگانە لەهاتوچۆکەران دەگیرێت...

تورکەکان بەوە ناسراون زۆر دڕندەن‌و پێویستیان بەوە هەیە یەکێك جڵەویان بگرێتە دەست‌و ڕێگەی ئەو دڕندەیەتیەیان لێ بگرێت.

بێجگە لەکورد, گەلێك یۆنانی‌و ئەرمەنی‌و کریستیانەکانی تر لەتورکیادا تووشی کارەسات‌و ئەشکەنجەو لەناوچوون هاتوون تەنها لەبەرئەوەی باوەڕیان بەئاینەکەی خۆیان هەبوە, بەلآم وا لەدوای ئەو کریستیانانە نۆرەش هاتۆتە سەر کوردەکان کە بەزۆری وایان لێ دەکەن کلآوی نیشتمانی خۆیان داکەنن‌و بەزۆرەملی کلآوی ئەورووپییان پێ لەسەر دەکەن.

هەندێجار تەنها هەر لەبەرئەوەی پارێزگاری هێشتن‌و مانەوەی هەندێ لە کەلەپووری باوباپیرانی خۆیان دەگرن ئەم پارێزگاریکردنەیان تووشی ئەشکەنجەو کوشتن‌و ئاوارەکردن دەبن‌و هەموو ماڵ‌و موڵکیان لێ زەوت دەکرێت سەیریش ئەوەیە ئەگەر کورد پارێزگاری لەو مافە ڕەوایەی خۆی بکات ئەمەی بەیاخی بون‌و دژایەتیکردنی حکومەتی کمالیان لەسەر حساب دەکەن.

ئێمە زۆرجار لەدەرەوەی تورکیادا هەواڵی کوشتاری یۆنانیەکان‌و ئەرمەنیەکانمان دەبیستەوەو هەواڵەکانیان دەگەیشتە دەرەوە چونکە دۆستی وایان هەبوو ئەو ڕووداوو کارەساتانەیان دەگەیاند بەولآتانی دەرەوەو هەندێ جار لەئەنجامیا پروپاگەندەیەکی زۆریش دژی تورك دەکرابەلآم کورد ئەو جۆرە دۆستانەی نەبوەو نیەتی کە دەنگ‌و هاواریان

بگەنێتە دەرەوە بۆیە هەمیشە دەنگ و هاواری کوردەکان بەئاسانی لەلایەن تورکەکانەوە کپ وخامۆش دەکراو کەس پێی نەدەزانی.

زوربەی ئەرمەنی خاکی ولآتی خۆیان بەجێ هێشتووە لەناو تورکیاداو ئەو مسینیرە کەمانەش کە ماونەتەوە تەنها ڕێگەی ئەوەیان هەیە لەقوتابخانەکاندا هەر ئەو دەرسانە بڵێنەوە کە لەقوتابخانە تورکیەکانا دەوترێتەوەو بۆ وتنەوەی هەر دەرسێکی تریش پێویستە حکومەت پێشەکی ئەو دەرسانە پەسەند بکات و ڕێگەش بەهیچ تورکێك نادرێت فێری دەرسەکانی ئەو مسینیرانە ببێت.

حکومەتی تورکیا فەرمانی دەرکردووە کە پێویستە منداڵە ئەمریکاییەکان لەناوچەکی وەکو (طوروس)دا پێویستە لەسەریان ڕۆژانی یەکشەممەش هەر دەبێ دەوامی قوتابخانە بکەن و لەجیاتی انجیل دەبوایە قورئانیشیان فێربکرایە (ئەوسا هێشتا تورکیا وەکو ئەمڕۆ ڕۆژی یەکشەموو نەکرابوو بەڕۆژی پشوودان لەجیاتی ڕۆژی هەینی و ئیمڕۆ خوێندنی قورئانیش لەقوتابخانەکانا قەدەغە کراوە).

نووسەر ئەڵێ: لەڕاستیدا ئەم هەڵوێستەی تورك تەنها لەبەر دڵسۆزی نەبوە بۆ ئاینی ئیسلام بەڵکو بۆ ئەوە بووە ئەو منداڵانە ناچاربکرێن زمانی تورکی فێربن.

ئەو خەستەخانانەی مسینیرەکان بەڕێوەیان دەبردن جاری هێشتا ماون بەلآم دەبێ هەموویان بەفەرمانی کاربەدەستانی تورك بڕۆن بەڕێوەو مووچەی کارگوزارەکانی ئەو خەستەخانانەش دەبوایە هەر لەلایەن کاربەدەستانی تورکەوە دەستنیشان بکرایە.

لە (ئانا دۆل)دا تاقە دەزگایەکی میسینری ئافرەتانی تێدایەو ساتێك هەوڵدرا ئەندامێکی تازە بخرێتە سەر دەستەی بەڕێوەبەری ئەو دەزگایە حکومەت بەهیچ جۆرێك ڕێگەی ئەوەی نەداو ساتێك هەر یەکێك لەو میسینرانە بیویستایە بچێتە دەرەوە دەبوایە هەرچی ماڵو موڵکی هەبوو دەسکاری نەکردایەو بەجێی بهێشتایە کە ئەمەش بۆ ئەوە بوو ئەوانە نەچنە دەرەوە نەوەکو هەواڵو دەنگ‌وباسی ناوچەکەیان بگەیەنن بەدەرەوەو بەفەرمانی مستەفا کەمال پاشا خەستەخانەی ئەمریکاییەکان لە (Marsivam) داخرا چونکە سیخوڕێکی تورك ڕاپۆرتێکی دەربارەی قسەیەکی بەڕێوەبەری خەستەخانەکەی بەحکومەت گەیاندبوو کە وتبووی دیموکراتیەت بەهەڵواسینی خەڵكو بەدکتاتۆریەت سەرناگرێت.

پەنجا پرۆفیسۆری ئەمریکی لەقوتابخانەی میسینرەکانا هەڵواسران چونکە هەندە فۆتۆگراف لەقوتابخانەکەدا بینرابوو کە تاقمێك فتبولیانکردبوو, کراسەکانیان شینو سپی بوو کە ئەو دوو ڕەنگە ڕەنگی ئاڵای یۆنان بوو لەکاتێکدا ئاڵای تورکیش بەسەریانەوە هەر هەڵواسرابوو.

نووسەر لەسەر باسەکەی دەڕواو دەڵێت:

وەکو چۆن میسینیرەکان ناچاردەکران تورکیا بەجێ بێڵن, بەو شێوەیە بازرگانەکانیش نەیان دەتوانی بەپێی پێڕەوو بڕیارەکانی حکوومەت کاروباری خۆیان ببەن بەڕێوەو ژیانی خۆیان مسۆگەر بکەن بۆیە ئەوانیش ناچاردەبوون تورکیا بەجێ بێڵن.

یەکێك لەکۆمپانیا گەورەکانیان کەهی توتنە سێجار کەل‌وپەلی خۆیان پێچایەوە بۆ ئەوەی لە ئەستەمبوڵەوە بگوێزنەوە بۆ یۆنان بەڵام هەموو

جارێك ڕێگەیان لێ دەگیراو بۆ دواجار كە لێپرسراوی كۆمپانیاكەم بینی هێشتا هەر بەئومێدی ئەوە بوو ڕێگەی ڕۆیشتن و دەربازبوونی پێ بدرێت.

نووسەری ئەو باسە بەدوورو درێژی باسی ئەوەی كردووە كە مستەفا كەمال بەناوی پێشكەوتنخوازیەوە هەرچییەكی كردبوو بۆ دانیشتوان هەمووی بێ سوود بوو, هەموو چالاكی‌یەكانی كاربەدەستانی حكومەت بریتی بوو لەپروپاگاندە كردن بۆ (غازی مستەفا كەمال) و بیریان لەخەڵكی برسی و دواكەوتووی وڵات نەدەكردەوە..)

سریا بدرخان لەكتێبەكەیدا لەلاپەڕە (٧٣)یدا چەند برگەیەكی لەو كتێبە بلاوكردۆتەوە كە لەلایەن (G.Bie Rovmdal) لەساڵی ١٩٢٦دا لەلایەن قونسوڵی‌تەی ئەمریكاوە لە ئەستەمبوڵ چاپكراوە لەوەدا دەربارەی توركیا وتراوە:

١- ژمارەی توركیا ئیمڕۆ لە(٧,٥)ملیۆن تێپەڕناكات كە ساڵانە (٩٠)ملیۆن دۆلار بۆ ئەو ژمارەیە تەرخان دەكرێت.

٢- ئەو قەرزانەی لەسەر توركیا كۆبۆتەوە بریتییە لە(٧٩١,٩٨٥,٨٧٧)دۆلار حكومەتی توركیا پێشنیازی كردوە بایی (٥٨٦)ملیۆن موڵكی حكومەت بفرۆشرێت بۆ ئەوەی بەشێكی ئەو قەرزەی پێ بداتەوە.

٣- لەكاتی خۆیدا ئەوانەی لە بازرگانیدا كاریان دەكردو خەریكی هێنان و بردنی كەل و پەلی بازرگانی بوون لە(٦٦٪)یان یۆنانی و ئەرمەنی بوون, كە زوربەی ئەوانە دەركران باری ئابووری وولات تەواو شلۆق بوو خۆشیان نەیان دەزانی چۆن چارەسەری ئەو كێشەیە بكەن.

لێرەدا ئالەم بارودۆخەی ئەو ڕۆژانەی تورکیادا لەجیاتی ئەوەی کەمالیەکان کاروباری وڵات چارەسەر بکەن، هەرچی لەتوانایاندا بوو تەرخانیانکردبوو بۆ کڕینی چەك و زۆرکردنی ژمارەی سەربازو جندرمەو پاش شۆڕشەکەی پیران کوردیان ناچارکرد دوو شۆڕشی تریش بەرپا بکات دژی حکومەت بۆ ئەوەی واز لەو ڕەفتارە دڕندەییەی خۆی بێنێت و دەسبەرداری ئەو نەخشەیە بێت کە بۆ لەناوبردنی کوردو کاولکردنی کوردستانی ئامادەکردبوو.

دوای ئەو چەند یاداشتە، سورەیا بدرخان لەلاپەڕە(٧٥)ی کتێبەکەیدا کورتە باسێکی گەشتێکی گەریدەیەکی ئاوستریاسی کردووە کە لە٢٨ی دیسمبری ١٩٢٨دا چووە بۆ تورکیاو لەو یاداشتەیدا بەدوورو درێژ باسی دواکەوتنی باری ئابوریی تورکیای کردووە کە بێگومان چ کوشتاری ئەرمەنیو چ دەرکردنی یۆنانی چ ئەو زنجیرە شۆڕشانەی کورد کە بەناچاری دژی تورکی کەمالی کردبووی هەموویان هۆی سەرەکی بوون بۆ ئەوەو نووسەر لەکۆتایی گەشتەکەیدا وتوویەتی:

(کەمالیستەکان بەهیوای ئەوەن لەماوەی (٢٥)ساڵدا باری وڵات بەتەواوی بگۆڕن کە دڵنیام ئەو بۆچوونەیان شتێکی زۆر دوورە بەم عەقڵیەتەی هەیانە بەو ئاواتەی خۆیان ناگەن..

خەڵك لەوپەڕی برسێتیو کەساسیدایە، کاروباری بازرگانی ڕاوەستاوە، پیشەسازی لەپلەیەکی زۆر نزمدایە.. خەڵك بێ پارەو پوولەو حکومەتیش موفلیسەو ئەوروپاییەکان هەروەکو جاران قەرزیان نادەنێ).

باسی دوهەم

هۆی هەڵبژاردنی ناوچەی ئارارات بۆ شۆڕشێکی تازە..

لەبەرگی یەکەمدا لەبەشی جوگرافیای باکوری کوردستاندا باسی چیای ئارارات کراوە کە بەچیای (ئاگری) بەناوبانگەو بەرزترین چیایە لەباکوری کوردستانداو لای ئەرمەنیەکان بەشوێنێکی زۆر پیرۆز دەژمێررێت کە پێی دەڵێن (ماسیس).

چیای ئارارات دەکرێت بەدوو بەشەوە, ئاراراتی گەورەو ئاراراتی بچووك و بەپێی بۆچوونی دکتۆر (ولید الأعظمي) سەرچاوە (٢٣) بەرزترین لووتکەی چیای ئاراراتی گەورە بریتییە لە(٥١٦٨) مەترو بەرزترین لووتکەی ئاراراتی بچووك (٣٩١٤)مەترە بەڵام دکتۆر عبدالرحمن قاسملو لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (١٦) بەرزترین لووتکەی چیای ئاراراتی بە (٥٢٢٦)مەترو کریس کوچرا لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٤١) بەرزترین لووتکەی ئاراراتی گەورەی بە(٥١٧٥)و هی ئاراراتی بچووکی بە(٣٩٩٦)مەتر داناوە بەڵام (منذر الموصلي) لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٢٥) بەرزترین لووتکەی ئاراراتی گەورەو بچووکی هەروەك و ئەوەی (ولید الأعظمي) داناوە کە دیارە سەرچاوەی هەردوکیان هەر یەکێکە.

احسان نوری که سەرکردەی شۆڕشی ئارارات بووە لەکتێبەکەیدا سەرچاوە(٦١) لەباسی ناوچەی ئاراراتدا وتوویەتی:

((لای کریستانەکان وایە کەشتی نوح لەسەر چیای ئارارات گیرساوەتەوەو ئاشوریەکان بە(ئورارتو)و عبرییەکان بە (ئارارات)و (هیردوت)ی یۆنانی بە(ئالارد) ناویان بردووەو هەروەکو وتمان ئەرمەنیەکان بەئاراراتیان وتووە (مارسیس)و وەکو احسان نوری باسی کردووە بۆ یەکەم جار ناوی (ئورارتو) لەسەر تاشەبەردێك نوسراوە کە لەلایەن (شلما نصر)ی پاشای ئاشورییەکان لەساڵی ١٢٦٠ی پێش زایین نوسراوەو مێژوونووسی بەناوبانگ (مورگان) وتوویەتی دەوڵەتی ئارارات دوو هەزار ساڵ پێش زایین هەبووەو بەپێی کتێبەکەی (مورگان) ئەو دەوڵەتەی پێی وتراوە (کاردوکیا) وەیا (توسباس) کە پایتەختی دەوڵەتی ئورارتوی کورد بوە.

لەساڵانی (٨٢٥-٨٠٠)ی پێش زایندا پادشای ئاگری ناوی (منئاش)بوە کە بریتییە لەهەمان ئەو (مناش چغا)یەی کە لەئاوێستادا ناوی هاتووەو لەشانامەی فردوسیدا بە (منوچك) ناوی هاتوە.

(هیرودوت)ی مێژوناسی یونانی لەکتێبەکەیدا باسی عەشیرەتی (ئالاروت)ی کردووە کە عەشیرەتێکی بت پەرست بون لەناوچەی (ناین)دا کە دەسەلأتی ئەم عەشیرەتە گەیشتبوە روباری (ئاراس) کە ئەم ناوچەیە بەشوێنی طائفەی (ئاریزانت)ی (میدی)ش بوەو وادیارە ووشەی ئارارات لەناوی ئەو طائفەیەوە هاتووە.

منذر الموصلي لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٢٥) وتوویەتی: چیای ئارارات سنورێکی خۆرسکی نێوان تورکیاو ئێرانەو لەخاکی ڕوسیاشیان

جیا دەکاتـەوەو بەشـی زۆروی ئـەم چـیایە بەسـەر دەشـتی(ئـاراس)دا دەڕوانێت و ئەو بەفرەی لەم چیایە دەتوێتەوە بەو دەشتانەدا دەڕوات و کاتی خۆی ئەم شاخانە پڕلەدارستانی چڕوپڕ بوە بەڵام ئیستە هەمووی ڕووتە جگە لەناوچەکانی ناوەڕاستی کە هاوین بەهۆی توانەوەی بەفر گژوگیاو بنچکی لێ سەوز دەبێت و باشترین لەوەڕگا پێك دەهێنێت بۆ مەڕو ماڵات و ئاژەڵ.

صادق شـرفکندی لەلاپـەڕە(١٤٨)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە(٠٧١) هـۆی هەڵبژاردنی چیای ئارارات بۆ بەرپاکردنی شۆڕش تیایا بۆچوونی خۆی بەم شێوەیە دەربڕیوە:

((هەڵبـژاردنی چـیای ئـارارات بـۆ شـۆڕش لەبـەر ئـەوە بـووە لـەڕوی جوگرافیـەوە شـوێنێکی ئێجگـار باش و لەبار بووە بۆ شۆڕش و دراوسـێی ئەرمەنسـتانیش بـووە کـە بـەر لەمـە لەسـاڵی ١٩٢٠دا ئەرمەنیـەکان لەلایـەن تورکەکانـەوە لەشوێنی خۆیـان هەڵکەنرابوون، بـەڵام هەمیشـە ئـەو شوێنەی لێـی دەرکرابـوون لـەدڵ و مێشـکیانا هـەرمابوو، لەولاشـەوە ئـەم ناوچـەیە کەوتووەتە سـەر سنووری ئێران کە بەشێك لەئاراراتی بچووك دەچێتە نـاو خاکی ئێرانەوە.

ئەو ڕۆژانەی کە کورد بڕیاری شۆڕشی دابوو لەئارارات، شـاری (تـەورێز) مەڵبەنـدێکی سـەرەکی ((داشـناق)ە ئەرمەنـەکان بـوو، لـەوێوە بەئاسـانی دەتوانرا چەك و تەقەمەنی بگەیەنرێتە شۆڕشگێڕەکان و، ئینگلیزەکانیش لەو ڕۆژانـەدا یارمـەتی ڕەزا شـایان دابـوو بۆیـە هـەتا ڕادەیـەك هەڵوێسـتی شـای ئێران بەرامبەر داشناقەکان خراپ نەبوو، هەر لەبەر هەمان هۆش بوو کە ڕەزا

شا پەیوەندی بەکوردەکانیشەوە هەبوو، بۆیە چ ڕاستەوخۆ چ لەڕێگەی داشناقەکانەوە بەڵێنی یارمەتی بەبزوتنەوەکەی (ئارارات) دابوو)).

لەباسەکانی داهاتوودا ڕوون دەبێتەوە کەپشت بەستن بەبێگانەیەك کەخۆی دوژمنی کوردی ڕۆژهەڵات بووبێت شتێکی زۆر کورت بینانە بوەو دەردەکەوێ چۆن لەکاتی شۆڕشەکەدا هێزەکانی ڕەزا شا دژی کورد وەستان و بون بەلایەنگری تورکەکان.

باسی سێهەم

خۆیبون

١- هۆی دروستبونی خۆیبون و چۆنێتی دروستبوونی

٢- ئەندامە چالاکەکانی خۆیبون و چالاکیەسیاسیەکانی خۆیبون

یەکەم: هۆی دروستبوونی خۆیبون و چۆنێتی دروستبوونی:

لەدوای شۆڕشی پیران و گرتن و لەسێدارەدانی زۆربەی شۆڕشگێڕان و ئەندامانی (ئازادی) ڕۆشنبیرانی کورد لەوانەش کە بەشدارییان نەکردبوو لەشۆڕشی پیراندا بۆ ئەوەی لەجەورو ستەمی تورك دوربکەونەوە بەشێکی زۆریان ڕویانکردە دەرەوەی وڵات و هەندێکیان بۆ ئەوروپاو ئەمریکاو هەندێکیشیان ڕویانکردە سوریا کە لەو ڕۆژانەدا لەژێر سایەی فرنسیەکاندا بوو، لەسەرەتادا فرنسیەکان بۆ ماوەیەك ڕێگەیان لە چالاکیەسیاسیەکانی ئەوانەیان نەگرتبوو کە ڕویانکردبوە سوریاو لوبنان و لەوێ وەکو لەدوایدا باسی دەکەین توانیبویان لەهاوینە هەواری (محمدون) یەکەم کۆبونەوەی (خویبون) بکەن.

دەربارەی چۆنیتی دروستبوونە(خویبون)و هۆی دروستبوونی‌و کۆبونەوەکانی هەندێ سەرچاوە لێی دواون‌و هەوڵئەدەین کورتەیەکی ئەو سەرچاوانە باس بکەین.

قدری جمیل بەگ (زنار سلوپی) لەلاپەرە (١٣١)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٥٧) لەباسی چونیتی پێکهاتنی خویبون‌و هۆی پێکهاتنی وتوویەتی:

((دوای شۆرشی پیران‌و ئەو جەورو ستەمە زۆرەی تورکەکان بەرامبەر کورد دەیان نواند کوردی ناچارکرد بیر لەپێکهێنانی رێکخراوێکی گشتی سیاسی کورد بکاتەوەو بۆ ئەو مەبەستە رێکخراوی (کورد تەشکیلاتی اجتماعیە جمعیتی) دوا کۆبونەوەی خۆی لەخانویەکدا کەناوی ((ئەحوالی مەدەنی عوسمانی)بوو بەست‌و لەو کۆبونەوەیەدا بریاردرا ئەو ئەندامانەی لەئەستەمبولدا بون ئەوێ بەجێ بێلن چونکە لە ئەستەمبول ماوەی هیچ جۆرە چالاکیەکیان نەبوو, رێگەی ئەوەیان نەبوو هیچ جۆرە جم‌وجووڵ‌و چالاکییەك بکەن, بەلام هەندێ لەئەندامانی ئەو رێکخراوە لەبەر هەندێ هۆی تایبەتی خۆیان نەیانتوانی ئەستەمبوڵ بەجێ بێلن.

هەر لەو سەردەمەدا حزبی (کورد میللەت فرقەسی) کە هاوکار بوو لەگەڵ ئەو کۆمەڵەدا لەگەڵ رێکخراوەکانی تردا نزیك بووەو کۆمەڵی (بووژانەوەی کوردستان-کە لەوەرگێرانی کتێبەکەی (زنار سلوپی)دا بۆ عەرەبی بە (بعث کردستان)ناوی بردووەو ئەم کۆمەڵە کە ماوەیەك بوو چالاکییەکانی خۆی وەستاندبوو, بەلام لەگەڵ ئەوانەی تردا هەموویان بریاریاندا هەموو رێکخراوەکان خۆیان هەڵوەشێننەوەو حزبێکی تازەی یەکگرتوو لەهەمووان پێك بهێنرێت.

ئەسکەندەر بەگ کە کاتی خۆی ئەندامو نوێنەری حزبی (شعبی کوردی)بوو پاش دامرکانەوەی شۆڕشی پیران چاوی بە (محمد شوکری سەگڤان) و (احسان نوری)و هەندێ لەهاوڕێکانی تری کەوت وەکو ملازمی یەکەم (راسم بەگی خەڵکی وان) و ملازمی یەکەم (خورشید خەڵکی خرطوتە) لەگەڵ هەندێك لەکوردەکانی تری باشووری کوردستانو هەموویان لەسەر ئەوە ڕێککەوتن کە پێویستە بایەخ بدرێت بە دۆزینەوەی چارەسەرێك بۆ ئەو بارودۆخە سەختەی ئەو ڕۆژانەی کورد، بەڵام لەسەرەتادا نەگەیشتنە ئەوەی لە چ ڕێگەیەکەوە بچن بۆ ئەو مەبەستە، پاش ئەمە ئەسکەندەر بەگ پەیوەندییەکی بەهێزی لەگەڵ (علی رضا ئەفەندی کوڕی شێخ سەعیدی پیران) پەیدا کردوو بۆی دەرکەوت ئەمیش لایەنگری پێکهێنانی کۆنگرەیەکی گشتی نەتەوایەتی بوو، شەریف پاشای خەندانیش کە لەپاریس بوو ئاگادارکرا لەنیازی پێکهێنانی ئەو کۆنگرەیە بۆ ئەوەی کوردەکانی ئەورووپا بەهەموویان چالاکیيەکی سیاسی دەست پێ بکەن.

دوای ئەوەی ئەسکەندەر بەگ بۆی ڕوون بوەوە زۆربەی کوردەکان بەپەرۆشن بۆ پێکهێنانی ئەو کۆنگرەیە ئیتر کەوتنە سەر بیرکردنەوە لەچۆنێتی بەستنی ئەو کۆنگرەیەو دەستنیشانکردنی شوێنێك بۆ بەستنی کۆنگرەکەو هەموویان بۆیان دەرکەوتبوو ئەگەر بەدەستو بردی شتێك نەکرێت ئەوا تورکەکان زۆری پێ ناچێت کوردیش بەدەردی ئەرمەنەکان دەبەنو نوێنەری ئەرمەنیش لەگەڵ بیروبۆچونی کوردەکانا لەسەر ئەوە ڕێککەوتن کە ئیتر پێویستە ئەرمەنیەکانیش پڕوپاگەندەکانی خۆیان دژی کورد واز لێ بێنن.و لەکۆبونەوەیەکدا بڕیاردرا پێویستە ئەرمەنەکان هاوکارولایەنگری هەموو جۆرە چالاکیو

بزوتنەوەیەکی کوردبن چ لەئەوروپاو چ لەئەمریکاشداو لەو کۆبونەوەیەدا ئەرمەنیەکان بەڵێنی ئەوەشیان دا جۆرە پەیوەندییەك سازبکەن لەگەڵ کوردە ئاوارەبووکانی دەرەوەی وولاّتو واز لەو داخوازییە سەرنەگرتووەی جارانیش بێنن کە داوای دروستکردنی ئەرمەنیای گەورەیان دەکرد(لەباسی کێشەی سیڤەردا بەدووروودرێژی باسی ئەوەمان کردووە چۆن بەپێی مادەکانی سیڤەر هەندێ لەناوچە کورد نشینەکان خرابوونە ناو چوارچێوەو سنووری ئەو ئەرمەنیایەی نیاز بوو بەپێی سیڤەر پێك بهێنرێت کە ئەمە هۆیەکی زۆر گرنگ بوو تورکەکان کردیان بەبیانو, توانیان ژمارەیەك لە کوردەکان بکەن بەلایەنگری خۆیان دژی ئەو بڕیارە کە کورد لەمەدا زیانێکی زۆری پێ گەیشت).

بەپێی کتێبەکەی زنار سلوپی بڕیاردرا لەمانگی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٢٧دا بەسەرکردایەتی محمد شوکری صگبان لەدواییدا لەترسی تورکەکان رایکردوو خۆی گەیاندە عێراق بەلاّم زۆری پێ نەچوو لەوێ ورەی بەرداو لەو کوردایەتیە خەستو توندوتیژییەوە دەستیکرد بەلاّوکردنەوەی گەلێك قسەی بێ سەروبەر دژی بزوتنەوەکانی کورد بەئومێدی ئەوەی تورکەکان وازی لێ دێنن و لێی خۆش دەبن و ڕێگەی پێ ئەدەن بگەڕێتەوە بۆ تورکیا.

لەنامیلکەیەکیدا کەلەپاریس بەزمانی فەرەنسی لەساڵی ١٩٣٣دا بەناوی (کورد مسئلەسی)یەوە بلاّوی کردبووەوە هێرشێکی زۆریشی کردبووە سەر شۆڕشەکانی کوردو صلاح الدینی ئەیوبیشی بەرەگەز بردبووەوە سەر

طـورانیــەکان و بــەپێچ و دەورە لەنامیلکەکەیــدا داوای لــەکورد کردبــوو واز لەکوردایەتی بهێنێت و خۆی لەبۆتەی تورکدا بتوێنێتەوە.

دەربارەی ئـەو هەڵوێستە ناپیرۆزانـەی محمـد شـوکری صـگبان، مامۆسـتا رفیــق حلمــی بــۆ پەرچــدانەوەی درۆو دەلەســەکانی و بــۆ ریســواکردنی، لەرۆژنامــەی (الأیــام)ی عربیــدا لەســاڵی ١٩٥٤ بەچـەند زنجیرەیـەك وەرامــی محمـد شـوکری صـگبانی داوەتـەوەو لەدوایـدا ئـەو زنجیرانـەی لـە(الأیـام)دا بــڵاوی کردبــووەوە کردبــووی بەنامیلکەیــەك لــەژێر نــاوی (مقــالات)و لــەو نامیلکەیەدا بەتایبەتی لەلاپەڕە (٢٤)یدا شوکری صـگبانی کـردووە بـە دوو شوکری صـگبان، یەکەمیان بریتـی بـووە لـەو کوردەی وەکو شۆڕشگێڕێکی سەرگەرم کوردایەتی کردووەو ئەوەی دوهەمیان ئەو شوکری صەگبانەیە کە وەرەی بەرداوەو کورد ووتەنی وەکو ڕێوی لەکونەکەی خۆی هەڵگەڕابووەوە).

دەربارەی ئەوانەی کە بەشدارییان کردبوو لە(خۆیبـون)دا، سـریا بـدرخان لەکتێبەکەیــدا کــە لەفلادلفیابــە ئینگلیــزی بــڵاوی کردۆتــەوە، سەرچاوە(٧٩) لــەوەدا پێشــەکیەکی تیادایــە بــە پێنوســی (Perlinde) لەمــەدا نــاوی هەنــدێ لەئەنداماني دامەزرێنەری خۆیبونی باسکردووە وەکو: ممـدوح سـلیم، محمـد شوکری صـگبان (کە لەهەندێ سەرچاوەدا بە صـگڤان نـاوی هـاتووە)، مـولان زادە رفعـت، أحسـان نـوری پاشـا، ئـەوانی تـریش بریتـی بـوون لـە بنەماڵـەی بدرخان وەکو سریا بدرخان، خلیل رامز (نوسەر وتوویەتی مامی سریا بوە- بەپێی ئەمە بێ برای ئەمین عالی بدرخان بووە) لەگەڵ براکانی تـری سـریا کـە بریتی بوون لە جلادت و کامەران.

لەکتێبەکەی ئـەمین زەکـی بەگدا سەرچاوە (٣٢) نجـم الـدین کـوری محمـد علی عونی وەکو لەپێشەکیەکەیدا ئاماژەی بۆ کردووە وتوویەتی (محمد علی

عونی)ی [illegible] ـەرینەری حزبی خۆیبون لـەقاهرەو سـوریەو ناوچـەکانی تـری کوردستاندا لەگـەڵ بنەماڵـەی بدرخانیەکان و تێکۆشەرەکانی تری کوردا چالاکی [illegible]

دوکتـور عبدالسـتار طـاهر شـریف لەلاپـەڕە( )ی کتێبەکەیـدا سەرچاوە(٤٠) دەربارەی چۆنێتی پێکهاتنی خۆیبون وتوویەتی:

((لـەمانگی تشـرینی یەکـەمی ١٩٣٧دا لەهاوینەهـەواری (بحمـدون) لەلوبنان یەکەم کۆبونەوە لەلایەن ئامادەبوانەوە کرا بۆ پێکهێنانی حزبێکی نەتـەوەیی یـەکگرتووی کـوردو لـەو حزبـەدا چـوار ڕێکخـراوی کـورد تیایـا بەشداری کرد کە بریتی بوون لە:

١- ڕێکخراوی پێشکەوتنی کوردستان (کۆمەڵی تعالی کوردستان)

٢- ڕێکخـراوی کوردسـتان (صـادق شـرفکندی لەکتێبەکەیـدا سەرچاوە(٧١)بە (حزبی میللەتی کورد) ناوی بردووە).

٣- ڕێکخراوی نەتەوەیی کورد.

٤- کۆمەڵی سەربەخۆیی کورد

لەئەنجامـدا بەشـداربوانی ڕێکخراوەکـان و ئەوانـەی‌تر کـە ئامـادەبوون هـەموو یـەکیان گـرت و ڕێکخراوێکـی یـەکگرتوویان سـازکرد بـەناوی (خویبـون)ەوە کـە مانـای سـەربەخۆیی دەگرتـەوەو بڕیـاردرا بزوتنـەوەی خۆیبـون لەلایـەن لیژنەیـەکی هەمیشـەییەوە ببرێـت بەڕێوە کـە بارەگاکـەی هـەتا سـاڵی ١٩٢٨ لـەحلب بـوو, بـەڵام دوای ئـەوە ئەندامـەکانی لەترسـی استعماری فەرەنسی خۆیان شاردەوە.

بەپێی بۆچونی سەرچاوە (٤٠)جلادت بدرخان سەرۆکی ئەم کۆمەڵە بوە (جلادت بدرخان لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٦٠) باسی ئەوەی نەکردووە کەخۆی سەرکردەی خۆیبون بووبێت).

(لەباسی یەکەمی بەشی سێهەمی بەرگی دوهەمدا لەباسی بنەماڵە ناسراوە چالاکەکانی باکوری کوردستانا باسی چالاکیی جلادت بدرخانمان کردووە بۆیە پێویست ناکات لێرەدا دووبارەی بکەینەوە.

دوکتور کەمال مەزهەر لەگۆڤاری ڕۆشنبیری نوێدا ژمارە ١٤١ی ساڵی ١٩٩٨ لەلاپەرە ٤ی دا باسی خۆیبون و چەند ئەندامێکی ئەو حزبەی بەم جۆرەی خوارەوە کردووە:

((دوکیومینتەکانی وەزارەتی فرۆکەوانی حکومەتی بەریتانیا پەنجا جار ناوی (حاجو ئاغای هڤرکی)یان هێناوە کە سەردارێکی هۆزی هڤرکی بووە کە هۆزێك بوە لەناوچەی (طور عابدین) لەکوردستانی تورکیادا.

وەکو لەو باسەی دوکتور کەمالدا دەردەکەوێت تورکمانەکان فشارێکی زۆریان خستۆتە سەری و ناچاریان کردووە پەنا بباتە بەر سوریاو لەناوچەی (قبور البیض توربا سی)ی سەر بە(قامشلی) نیشتەجێ بووەو یەکێك بووە لە دامەزرێنەرانی خۆیبون کە حاجۆ ئاغا سێهەمین ناوی ئەو هەشت ڕابەرانەی خۆیبون بوو کە لەگەڵ (هاڤان پاپا زیان)ی نوێنەری بەناوبانگی داشناق ڕێککەوتن و بەهەموویان نامەیەکیان مۆرکرد کە ناوی ئەو هەشت ڕابەرە ئەمانەی خوارەوە بوون:

١-شێخ علی رضا ئەفەندی (مەبەستی علی رضای کوڕی شێخ سعیدی پیرانە کە لەباسی شۆڕشی پیراندا ناوی هاتووە).

٢-مصطفى شاهين بەگى بەرازى (لەباسى سێهەمى بەشى شەشەمدا وێنەیەکى بلاٌوکراوەتەوە).

٣-حاجو ئاغاى هەڤیرکى

٤-ئەمین ئاغاى سەرۆکى هۆزى (رامان)

٥-کریم روستەمى خەڵکى سلێمانى

٦-ممدوح سلیم

٧-جلادت عالى بدرخان

٨-دوکتۆر شوکرى صکڤان

حاجۆ ئاغا هەموو ماڵو سامانى خۆى بۆ ئەو شۆڕشە تەرخانکردبوو بەپێى ئەو دوکیومینتانەى وەزارەتى فڕۆکەوانێتى حکومەتى بەریتانیا باسى دوو نامەى حاجو ئاغاى تیادا کراوە کە ناردویەتى بۆ شێخ احمد.(لام وایە مەبەستى شێخ احمدى بارزانى بێت) وە بۆ ئاغاکانى (مدیات) لەباکورى کوردستان (سەرچاوەى دوکتۆر کەمال بۆ ئەم باسە بریتى‌یە لە دوکیومینتى ژمارە (ibid.i.m.13a لەڕۆژانى (٨ و ٢٤/ ١٩٣٠/٨). هەروەکو لەو باسەدا وتراوە, ساتێك تورکەکان فشاریان خستۆتە سەر حاجو ئاغاو ناچاریانکردبوو ڕووبکاتە سوریا تەنها تاقە کوڕێکى مابوەوە کە ناوى (نایف) بوە تورکەکان دەیگرنو لەدیاربەکر لەسێدارەى دەدەن.

ئەندامانی خۆیبوون لەکۆبونەوەی (بحمدون)دا

دوكتۆر كەمال مەزهەر لەباسێكی تریدا لەگۆڤاری (ڕەنگین)ی بغدادی ژمارە ٠٨٧)ی ساڵی ١٩٩٦دا لەلاپەڕەی شەشدا باسی دوكیومێنتێكی كردووە كە لەبەشی شەشەمی فایلی ژمارە (٢٣-١٤١٦)ی وەزارەتی فرۆكەوانێتی بەریتانیادا ڕاپۆرتێكی تیادایە كە لەڕۆژی (١٩٣٠/٢/٢٦)دا لە (موصل)ەوە نێرراوە كە لەوەدا وتراوە.

(نیشانە بە/ ئای م/٤٢ب: بۆ

ئەركانی هێزی ئاسمانی (استخبارات) بنكەی هێزی ئاسمانی، سەركردایەتی عێراق بنكەی (هنێدی) وە وێنەیەكی ئەو ڕاپۆرتەش نێرراوە بۆ سەرپەرشتیكەری پۆلیسی موصل‌و بۆسەرپۆلی ژمارە (٣٠)ی فرۆكە بۆمباهاوێژەكانی سەربەهێزی ئاسمانی ملكی بەریتانی لەموصل:

بابەت: دەربارەی بزوتنەوەی كوردایەتی كۆمەڵەی (خۆیبون) :

ئەمەی خوارەوە بریتییە لەنمونەی ئەو سوێند-خواردنەی دەبوایە ئەندامانی ئەو كۆمەڵەیە بیخۆن:

(بەشەرەف‌و بەئاینم سوێند دەخۆم لەڕۆژی مۆركردنی ئەم بەڵێنەوە هەتا ماوەی دوو ساڵ چەك دژی هیچ كوردێك بەكارناهێنم مەگەر ئەو كوردە خۆی هێرش بهێنێتە سەر ژیان‌و ناموسم وەیا بۆسەر ژیان‌و ناموسی ئەوانەی بەپێی ئیلتیزاماتی خێزانی یا نەتەوەییەوە من لێیان بەرپرسیارم.

هەروەها لەماوەی ئەو دوو ساڵەدا دەست لەهەموو تۆڵەسەندنەوەیەكی خوێن‌و هەموو جۆرە دوو بەرەكییەكی‌تر هەڵدەگرم‌و گشت توانای خۆم بۆ بەربەستكردنی خوێن ڕشتن تەرخان دەكەم كە لەنێوان هەر دوو كوردێكدا لەسەر ناكۆكی تایبەتیی خۆیان ڕووبدات‌و هەر كوردێك بەپێچەوانەی ئەم

بەڵێنــە ڕەفتــار بكــات بــەخائینی نەتــەوە دائــەنرێتو كوشــتنی هــەموو خائینێكیش كارێكی پێویستە).

دوهەم: چالاكیەسیاسیەكانی خۆیبونو ئەندامەكانی خۆیبون:

لەدوای ئەوەی كۆمەڵی, یا حزبی (خۆیبون) پێكهات ئەندامە چالاكەكانی هەریەكـەیان بـەپێی توانـاو لێهـاتوویی خـۆی دەسـتی كـرد بەچـالاكی كـە بەرلەدەستپێكردنی شۆڕش نواندنی چالاكی سیاسی یەكێك بوو لەكاروبارە گرنگـەكانی شـۆڕش كـە سـەركردایەتی خۆیبـون بایـەخی پێدابوو كـە سریا بدرخان یـەكێك بووە لـەو ئەندامـە چالاكانەی بەپێی بڕیـاری خۆیبـون بـۆی دانرابـوو بچـێتە ئـەو شـوێنانەی كـە پێویســتە دانیشـتوانی ئـەو وڵاتانـە لەكێشەی كوردو لەتاوانبارێتی تورك بەرامبەر بەكورد ئاگاداربكرێن.

لەپێشـەكییەكی كتێبەكـەی سـریا بدرخانـدا, سەرچـاوە(٧٩)بەپێنوسـی (perlinde) باسێكی تیایە دەربارەی ئەو چالاكیە سیاسـی‌یەی سریا بدرخان كە وتوویەتی:

((هەرچـەند خۆیبـون لەلایـەن كوردەكانـەوە پێكهـاتبوو بـەڵام یارمەتیـدانی ئەرمەنیـەكانیش بـۆ هاوكـاریكردن لەگـەڵ كـوردا لەچالاكییەكانی خۆیبونـدا كـارێكی زۆر گـرنگـو بەسـوود بـوو, وەڕۆڵێكـی زۆر باشـی هـەبوو بـۆ ئـەوەی خۆیبـوون بتوانێـت پەیوەنـدی بـەزۆر شـوێنی جیهانـەوە بكـات بەتایبـەتی لەگــەڵ كــوردە ئاوارەكــانی ئــەمریكاو فەرەنســادا. تــوانرا ئـەو كوردانـەش لە(ئەنطاكیە)دا بون كە لەو ڕۆژانەدا لەژێر سایەو دەسـەڵاتی فەرەنسـەدا بـون لەگەڵ شۆڕشدا لەیەكتر نزیـك بكرێنـەوەو بەهـۆی تەقـەلای (سریا بـدرخان) و (مـولان زادە) خۆیبــون تــوانی پەیوەندییــەكی بــەهێز لەگـەڵ ئەرمەنیـەكانا سازبكاتو پێوەندیش بەشریف پاشـای خندانیشەوە كرا كە لـەپاریس بـوو

بۆ ئەوەی ئەویش چالاکی خۆی بنوێنێت و لەڕاستیشدا توانی بیروبۆچوونی ئەرمەنیەکان بەرامبەر کورد بگۆڕێت و لەئەمریکادا دەستیکرد بەنوسین و بڵاوکردنەوەی مقالات و چاپکردنی نامیلکەو کتێب لە(فلادلفیا) و لەو کتێبەیدا کە بڵاوی کردەوە لەساڵی _١٩٢٨ دا بەناوی (the case ofkurdistan Against turkey) لەوەدا بەدورودرێژ باسی دڕندەیەتی و ڕەفتاری تورکەکانی ڕوونکردنەوە بەرامبەر بە کوردو یونان و سیاسەتی ڕەگەزپەرستانەی تورکی خستۆتەبەرچاو.

دەربارەی ئەو چوونەی سریا بدرخان کە(perlinde) ئاماژەی بۆ کردووە لەدوکیومنتیکی ناو ئەرشیفی وزارەتی دەرەوەی بریتانیادا ژمارە (fo.371-13826) ڕۆژی (١٩٢٩/٤/١٨) نامەیەکی قونسولی بریتانیای تیادایە ژمارە (no.21) کە لە(دترونیەوە) ناردویەتی دەربارەی چالاکی سریا بدرخان کە ئەمە کورتەکەیەتی دەربارەی ئەوەی پەیوەندی بەکوردەوە هەبوە:

((لەگەڵ ئەو هەموو هەڕەشەو گوڕەشانەی تورکەکان دەیکەن, بەلام ڕوشنبیرانی کورد لەدەرەوەی وڵاتەکەیان لەچالاکی خۆیان نەکەوتون کە یەکێك لەو ڕۆشنبیرانە (سریا بدرخان)ە کە زەعیمێکی کوردی خەڵکی ناوچەی بۆتانە (جزیرة ابن عمر)وا لەئەمریکا چالاکییەکی زۆر دەنوێنیت و بۆ باسی کوردو ڕونکردنەوەی کێشەی کورد هەوڵ و کۆشش دەکات و جەورو ستەم و تاوانەکانی کورد ئاشکرا دەکاو ڕوونیان دەکاتەوە. دوکیومنیتەکە لەسەری ئەرواو دەڵێت:

لەڕۆژی ١٩٢٩/٤/١٨دا سریا هاتە (دترویت)و لەوێوە چوو بۆ فەرەنسا کە هاوڕێیەکی ئەرمەنیشی لەگەڵدا بوو ناوی (گریگور وارتانیان-

ڤارتانیـان)بـوو کـه نوێنـەری وەفـدی ئەرمەنیـەکان بـوو خـەڵکی شـاری (یەریڤان)ە.

لەدوترویت نزیکی (١٠تا ١٢هەزار) کوردی لێیەو لەوانە پارە کۆکرایەوەو ئەرمەنیەکانیش کە ئیستە لایەنگری کوردن ئەوانیش پارەیان بۆ کۆکردەوەو نزیکەی (٥٠ تا ٦٠هەزار) دۆلارێك کۆکرایەوە (نەوتراوە ئەو ژمارەیە چۆن‌و کـەی گەیشـتونەتە ئـەمریکا) بەرلـەوەی ئـەمریکا بـەجێبێڵێت‌و ڕوبکاتـە فەرەنسـە نامەیـەکی بلاْوکـردەوە بـۆ ڕەئـی گشـتی لەئـەمریکادا دەربـارەی تاوانەکانی تورك.

سـریا کـە لەئـەورروپاوە هـاتبوو بـۆ ئـەمریکا لەلایـەن (موسـولینی)یـەوە دەعوەت کرابوو، پازدە ڕۆژ لای ئەو مابووەوە بەئومێدی ئەوەوی موسولونی یارمـەتی کـورد بـدات‌و لەگەڕانەوەشـیدا لەئـەمریکاوە بـۆ ئـەوروپا وەزیـری دەرەوەی یۆنـانیش ٠ڤنزیلـوس) سـریای دەعوەتکردبـوو بـۆ (ئـەثینـە) بـەلاّم کاربەدەسـتانی بـەریتانیا لەموصـل ڕێگـەیان بـە سـریا نـەدا,لقێکـی خویبـون لـەویٚ بکاتـەوە, بـەڵکو فەرەنسـیەکان لـە(حلـب) ڕێگـەیان پێـدا (بنکەیـەك-مکتبیك) بکاتەوە.

رووسە سوڤیتەکان زۆر مەبەستیان بوو پیوەندی بەخویبونەوە بکەن‌و بۆ ئـەو مەبەسـتە نوێنـەری سـۆڤیەت لەویلایـەتی متحـدە داوای لەسریا کردبوو بەرلەوەی ئەمریکا بەجیٚ بیڵێت سەرێك لەویش بدات.

دوکیومنتیەکە لەسەری ئەڕواو دەلێت:

((سـریا لەگەشـتەکەی ئەوروپایـدا وای ڕادەگەیانـد کـە کـورد لەتوانایدایـە (١٥)هـەزار چـەکدار ئامادەبکـات لـەژێر سـەرکردایەتی ئەفسـەرە کـوردە خانەنشینەکانا کە پلەی هەندێك لەو ئەفسەرانە لەسوپادا گەیشتبووە ڕادەی

جنرال و بلاوی دەکردەوە کورد تەنها پێویستی بەچەك و جبەخانە هەیەو سریا لەزۆر شوێندا ئەو نامەو بەڵگەو دوکیومنیتانەی پیشانی خەڵك ئەدا کە هەموویان نیشانەی ئەوە بوون تورکەکان خۆیان ئامادەکردبوو بۆ لەناوبردنی کورد بۆیە داوای لەلەندەن و پاریس دەکرد فریای کورد بکەون)).

دەربارەی ئەو باسەی لەو دوکیومنیتەدا بلاوکراوەتەوە, دوکتور کەمال مەزهەر لەگۆڤاری ڕۆشنبیری نوێدا, ژمارە(١٤١)ی ساڵی ١٩٩٨ ئاماژەی بۆ ڕاپۆرتێکی تر کردووە کە فایلی ژمارە (٢٣-٤١٥-٠٨٨٠×٤٥٨٣)دا پارێزراوە دەربارەی بزوتنەوەی کورد لەنێوان ١٩٢٩/٤/١٨ هەتا کانونی یەکەمی ١٩٢٩ (لام وایە مەبەست ئەو ماوەیە بوە کە سریا بدرخان لەچالاکیدا بووە لە ئەوروپاو ئەمریکا), بەپێی ئەو دوکیومینتەی دوکتۆر کمال ئاماژەی بۆ کردووە, کاربەدەستانی ئینگلیز کەوتبوونە سوراخی ئەو زانیاریە گرنگانەی (جون کامیرون)ی قونسولی بەریتانیا لە (دترویت) بۆ (چەمبرلن)ی وەزیری دەرەوەی بەریتانیای ناردووەو ئەم کاربەدەستەی ئینگلیز پەرێشانی ئەوە بووە بزانێت هۆی بایەخدانی سۆڤێت بە خۆیبون چی بووەو دەستیانکرد بەوەی بزانن ئاخۆ ئەو (ڤارتانیان)ەی لەدوکیومینتی قونسولی بریتانیادا لە (دترویت) باسکراوە کێ بووەو چی کردووە (بەر لەمە ئاماژەمان بۆ ناوەڕۆکی ئەو دوکیومینتەی قونسولی بریتانیا کردوە لە دترویت).

زۆری پێ ناچێت ئینگلیزەکان لەفایلەکانی خۆیاندا لە بغداد زانیارییەکی بەنرخ دەربارەی ڤارتانیان دەدۆزنەوەو یەکسەر سکرتێری باڵیۆزخانەی بەریتانیا لەبەغداد کە کابتن (ڤیڤان هولت) بووە هێزی

ئاسمـانی بـەریتانیا لـە بغـداد ئاگـادار دەکـاتو پێـی دەڵێـت ئـەو نـاوی (ڤارتانیـان)ە نـاوێکی نەهێنییـەو بەپێی زانیارییـەکانی نـاو فایلـەکان کـاتی خۆی لـە شـوباتی ساڵی ۱۹۹۲دا ملحقی سەربازی بەریتانیا لـە تاران پێـی ڕاگەیانـدبوین (مەبەسـت لەبالیوزخانـەی بـەریتانیا لـە بەغـداد) کـە وەزیـری مفـەوەزی ئەوسـای یـەکێتی سـۆڤیەت لـەئێران وەکیلێکـی ئەرمـەنی بـەناوی (وایـز مبیکـوڤ)ەو نـاردبوو بـۆ بەغـداد کـە نـاوە ڕاسـتیەکەی (ڤارتانیـان یـا ڤارتانوڤ) بوە, بەسەروسیماو بەقسەکردنیا لەتورك دەچێتو تـەنها هـەر ئەو زانیاریەمان لایە کە لەدەوروبـەری سـاڵی ۱۹۲۲دا کـاری بۆ (ڕوتشین) دەکـرد کە ئەمە ڕاست لەگەڵ ڕاپۆرتەکەی دترویدا دەگونجێت.

(إمزا – هولت)

دوکتور کەمال لەباسەکەیدا وتوویەتی: کار هەر تەنها بەوەوە نەوەستا بـەڵکو بـەدوای ئەمـەدا (سـیر گلبـەرت کلایتـون)ی منـدوبی سـامی وەڵامنامەیـەکی تێروتەسـەل دەنێرێـت بـۆ وەزیـری مسـتعمرات لەلەنـدەنو جگە لەباسی ڤارتانیان باسی پەیوەنـدی سـۆڤیەتو خۆیبون دەکاتو بێ پـێچو پـەنا سـەغڵەت بـوونی بـەرزترین دەزگـاو کاربەدەسـتی ئینگلیـز دەخاتە پێش چاو, لەنامەکەیدا وتوویەتی:

((لەبارەی نوێنەری باڵاوە – بغداد ڕۆژی ۱۹۲۹/٦/۷

۱–شــەرەفمەند دەبم بــۆ نامــەی نــەهێنی ڕۆژی ۱۹۲۹/٥/٦ تـان کـە ڕاپـۆرتی قونسـوڵخانەی بـەریتانیا لـە دترویـت دەربـارەی چـالاکیەکانی سریا بدرخانو ڤارتانیانی لەوڵاتە یەکگرتووەکانی پێ ڕاگەیاندوین.

۲–لــەدوای نــاردنی تلگرافــی ژمــارە(۲۱۳) کــە ڕۆژی ۱۹۲۹/٥/۷ نــاردبووم, لـەدوای پشـکنینی فایلـەکانی ئەرشـیفی بارەگـا(مەبەسـتی

دائیرەی مەندوبی سامییە) ئەوەمان بۆ ساغ بوەتەوە لەساڵی ١٩٢٢دا (ڤارتانیان) وەکیلی (م.روتشین)ی وەزیری مفەوەزی ئەوسای یەکێتی سۆڤیت بوە لەتاران و ئەمە بۆمان ئاشکرا دەکات بەلشەویکان لەنزیکەوە پێوەندییان بەکۆمەڵی خۆیبوونەوە هەیەو لەوانەیە سۆڤیتەکان بزوتنەوەی نەتەوەیی کورد بۆ مەبەستی خۆیان بەکاربهێنن.

٣-بەپێویستم زانی دەزگای تحقیقاتی جنائی (کە ئینگلیزەکان لەو رۆژانەدا هەر خۆیان دەیانبرد بەڕێوە) ئاگاداربکەم لەناوەڕۆکی ئەو نامەو راپۆرتەی ناردبووتان و ئەوا منیش لەو ڕوەوە هەر زانیارییەکمان دەسکەوێت یەکسەر ئاگادارتان دەکەم.

٤-دائیرەی تحقیقاتی جنائی داوای وێنەیەکی سریابدرخان و ڤارتانیان دەکەن بۆ ئەوەی وێنەکەیان یارمەتیمان بدەن بۆ دۆزینەوەیان.

دەربارەی ئەم باسە, هەروەکو دوکتور کەمال ئاماژەی بۆ کردووە, لەدوکیومینتیکی تردا ژمارە(No:g.o.960) ڕۆژی ١٩٢٩/٩/١١ باسی ئەوە کراوە کە دەزگاکانی بەریتانیا لەلەندەن بەوەیان زانیوە کە سریا بدرخان و ڤارتانیان دەیانەوێ بچن بۆ عێراق بۆ ئەوەی لەوێوە بچن بۆ ئێران و هندستان و بەرامبەر بەوەزیری مستعمرات ڕۆژی ١٩٢٩/٥/٦ (گلبەرت)ی مندوبی سامی ئاگادار دەکات و ئەویش لە ١٩٢٩/٥/٢١دا داوا لەوەزیری مستعمرات دەکات بەهیچ شێوەیەك لەهیچ بالیوزخانەو کونسولخانەیەکی بریتانیادا لەهیچ شوێنێك ڤیزەی هاتن بە سریا بدرخان و ڤارتانیان نەدرێت بێن بۆ عێراق وەفەرمانێکی تایبەتیش دەرچێت بۆ ئەوەی ئاگاداری سنووربن نەوەکو بەقاچاخ و بەبێ ڤیزە خۆیان بکەن بەناو خاکی عێراقدا.

دوكيومينتەكـە دەچێتە سـەر باسـى جموجـوڵى سـريابدرخان كەچـۆن چـوبوو بـۆ بـيروت و لـەوێ ڕۆژى ١٩٢٩/٧/٨ داواى ڤيـزە دەكـات لـە قونسـولخانەى بريتانيـا كـە نـاوى ئـەو قونسـولەى بيروت (هـ.سـاتو)بـوەو قونسوليش نامەيەك دەنێرێت بۆ مندوبى سامى لە بەريتانيا لەبغدادو بۆى دەنوسـێت: ئيمـڕۆ سـەرلەبەيانى سـريابدرخان هاتـە لام و پێـى وتم ئـەو لەميصرەوە لەكاتى شەڕى جيهانيدا تۆ دەناسێت و نامەيـەكى بەفەرەنسيش بۆخۆت نوسيوە لەسێ لاپـەڕەى گـەورەدا كـە ڕۆژى ٣٠/حزيـران نوسيويەتى وا بۆ خۆتانى دەنێرم.

وەكـو لـە دوكيومينتەكـەدا باسـكراوە سـريا بـدرخان لـەو نامەيـەى بـۆ منـدوبى سـامى نـاردبوو پوختـەى مەسـەلەى كـوردو مێـژووى كـوردى هێناوەتـەوە يـادى و داواى يارمەتيـدانى حكومـەتى بـەريتانياى كـردووە بـۆ كورد بۆ ئەوەى كورديش وەكو ميللـەتانى تـرى ناوچەكە بتوانێت لەجەورو ستەمى تـورك ڕزگـارى ببێت(ديـارە نامەكـەى سـريا بدرخان فەرەنسـى بـووە بۆيە دوكتور كەمال مەزهەر لەپـەراوێزى لاپـەڕە (٩)ى گۆڤارەكـەدا وتوويـەتى (سـينەم خـانم)ى بـرازاى سـريا بـدرخان (مەبەسـتى سينەم خـانمى كچـى جلادت بدرخانە) ئەو نامەيەى بۆ وەرگێڕام.

سريابدرخان لەو نامەيەدا باسى دامەزراندنى (خويبون)و ئامانجەكانى و شێوازى كاركردنى بۆ مندوبى سامى باسكردووەو داواى لێكردووە ڕێگـەى بدرێتێ بچێت بۆ عێراق.

لەوەرامى ئەمـەدا منـدوبى سامى (گيلبـەرت كلايتون) ڕۆژى ١٩٢٩/٧/١٧ لەنامەكەيـدا بەئاشـكرا پـەردە لەسـەر ڕووى ڕاسـتى سياسـتى حكومـەتى

بـەریتانیا لائـەداو بەنامەیـەك ژمـارە س.و.١٤٢٧ ڕۆژی ١٩٢٩/٧/١٧ بـۆ (ساتۆ)ی قونسوڵی بەریتانیا لەبیروت دەنوسێت و پێی دەڵێت:

نیشـانە بەتەلـەگرافی ژمـارە(٧٥/س) ڕۆژی ١٩٢٩/٧/١٧دا وێنـەی ئـەو نامەیـەت بـۆ دەنێـرم کـە باسـی چالاکیەکانی ئـەم دوایییـەی سـریا بـدرخان دەکات کە بەئاشـکرا دەردەکەوێ چۆن هاتنی ئـەم پیاوە بـۆ عێـراق کارێکی زۆر نابەجێیەو بەحاڵ دێتەوە بیرم من ئەم کابرایەم لەکاتی جەنگدا دیوە کە ئـەمیش یـەکێك بـووە لـەو باڵنـدە شـوومە بـێ شـومارانە کـە لـەکاتی خۆیـدا دەزگـای ئیسـتخبارات پێوەنـدی پێـوە دەکـردن, بـەڵام لـەم بارودۆخـەی ئێسـتەداو لەبـەرخاتری ئامـانج پلانـە ئاشـکراکانی ئـەو (مەبەسـت سـریا بـدرخان)ە نامـەوێ هیچـیتر دەربـارەی کـارە تایبەتیـەکانی وەربگـرم کـە تـا ڕادەیەك پیاو بێزار دەکەن.

هەروەکو دوکتور کمال باسیکردووە, مندوبی سامی ئەو باڵندە شوومەی بە (Stormy Petral) ناوبردووە, لەڕاستیدا ئینگلیزەکان ئەمەیان هەر بە سریا بـدرخان نـەوتووە, بـەڵکو هـەروەکو لەلاپـەڕەکانی (١٧ و ٢١)ی گۆڤـاری ڕۆشنبیری نوێی ژمارە (١٣٦)ی ساڵی ١٩٩٥ هـەمان شتیان بەشێخ احمدی بارزانیش وتووە.

نامەکـەی منـدوبی سـامی بـۆ قونسـوڵی بریتانیـا لـەبیروت لەسـەری ڕۆیشتوەو وتوویەتی:

(نـازانم ئـەوەی سـریا بـدرخان باسـیان دەکـات دەربـارەی ڕادەی خۆئامادەکردنی کورد هەتا چ ڕادەیەك ڕاستەو لەگەڵ ڕاستیدا دەگونجێن کە لام وایە زیادە ڕوییان تیادا بەدی دەکرێت و ئەوەی ئەو دەیـەوێ قەناعـەتمان پێ بکات تورکەکان زۆر لەوە زاڵترن بەسـەر بارودۆخەکـەداو هیوادارم وابێت

(مەبەست ئەوەیە بلّیٚ هیواداره زالّ بوونی تورکەکان ڕاست تر بێت)، چونکە هەرچۆنێك بێت هەرجۆرە ڕاپەڕینێك ئەو ڕاپەڕینەی بەو شێوازەی ئەو بۆی دەچەپێت تەنها دەبێتە مایەی کارەسات و گۆبەند لەگشت لایەك بۆیە پێویستە بەری لیٚ بگیرێت (یەعنی ڕێگە بەبزوتنەوەی کورد نەدرێت).

إمزا / کلاتیوف

دەربارەی ئەم هەڵوێستەی مندوبی سامی بریتانیا کە کاربەدەستێکی گەورەی ناوچەی ڕۆژهەلاّتی ناوەڕاست بووە، ئەمە یەکەم هەڵوێستی ئاشکرای بەریتانیا نییە بەرامبەر بە کورد، بەڵکو وەکو چۆن هەڵوێستی بەریتانیامان لەشۆڕشی پیراندا بەرامبەر کورد شیکردەوە، لەباسی هەڵوێستی دەوڵەتاندا بەرامبەر بە شۆڕشی ئاگریداغ دەچنە سەر باسی هەڵوێستەکانی تری بەریتانیا بەرامبەر بە کورد.

سوره‌یا بدرخان

باسی چوارهەم

پێوەندیو هاوکاریکردنی کوردو ئەرمەنی لەخۆیبوندا

لەدوای ئەو تەقەلا سەرنەگرتووەی کۆمەڵی ئازادی کە نیازوابوە سەرکردایەتی شۆڕشی پیران بکات وەکو لەباسی شۆڕشی پیراندا ڕوون بۆتەوە پاش گرتنی خالد بەگ جبرانو یوسف ضیاء بەگ، ئەو شۆڕشەی نەخشەی بۆ کێشرابوو لەنەورۆزی ساڵی ١٩٢٥دا، ئیتر سەرکردایەتیو ڕێبەرایەتی ئەو شۆڕشە کەوتە دەست شێخو ئاغاو دەرەبەگەکانو لەگەڵ ئەوەشدا زۆربەیان بەوپەڕی پاکیو دڵسۆزیەوە خۆیان بەختکرد لەپێناوی کوردو کوردستانداو هەتا دوا هەناسەیان نە لەبەردەمی دادگاکانی تورکداو نە لەبەردەمی پەتی قەنارەدا لەدەربڕینی هەستی پاکی خۆیان بەولاوە ملیان بۆ کاربەدەستانی تورك کەچ نەکردوو لەو خەباتکردنو خۆبەکوشتدانەی بڕیاریان لەسەردابوو پەشیمان نەبونەوە، بەڵام بەداخەوە نەشارەزاییان لەکاروباری شۆڕشگێڕیو لەشکرکێشیداو نەبوونی نەخشەیەکی ڕێكو پێك بۆ شۆڕش کارێکی وایانکرد شۆڕشەکە لەماوەیەکی کەمدا تێکبشکێنرێت، لەبەرئەمە ئەو تاقیکردنەوەیەی شۆڕشی پیران ئەوەندە تاڵو سەخت بوو کوردی ناچارکرد بیر لەپێکهێنانی حزبێکی یەککگرتووی ڕێكو پێك

بکاتەوەو نەخشەی ئەوەی کێشا سەرکردایەتیەکی تایبەتی بۆ کاروباری شۆڕش پێك بێت لەگەڵ سەرکردایەتییەکی تری تایبەت بەکاروباری بەجێهێنانی ئەو نەخشەیەی کە بڕیاردرا بهێنرێتە دی ، بەو جۆرە (خۆیبوون) پێکهێنراو لەڕێکخراوی ئەم جارەدا حسابێکی وردتر بۆ بەرپاکردنی شۆڕشێکی تازە کرا ئەگەرچی بەداخەوە ئەنجامی ئەمیش لەکۆتاییدا هەروەکو ئەوەی شۆڕشی پیرانی بەسەرهات لەبەر ئەو هۆیانەی لەکۆتایی باسی ئەم شۆڕشەدا دەیخەینە پێش چاو.

شۆڕشگێڕانی ئاگریداغ بۆ ئەوەی دەرس لە کەمو کوڕییەکانی شۆڕش و ڕاپەڕینەکانی پێشوو وەربگرن هەوڵی دوو شتیان دا, یەکەم تەقەلایەکی زۆریاندا شۆڕشەکە بکەن بە شۆڕشێکی جەماوەری بەربڵاو نەك شۆڕشێکی ناوچەیی وەکو ئەوانەی (مەلاطیە و کوجیگری و درسیم و پیران)،و هەوڵیشیاندا یارمەتی و هاوکاریی‌یان لەلایەن ئەوانەوە دەستگیر ببێت کە ئەوانیش وەکو کورد گیرۆدەی جەورو ستەم و دڕندەیەتی تورکەکان بوبوون کە باشترین نمونەیان بریتی بوون لە ئەرمەنیەکان کە جارەها لەلایەن چ تورکی عوسمانی و چ لەلایەن کمالیەکانەوە کوشتاریان لێ کرابوو, کە لەڕاستیدا دەبوایە لەمێژ بوایە هەردوو میللەتی کوردو ئەرمەنی هاوکاری یەکتر بوونایە بەتایبەتی لەو ڕۆژانەی کە هەردوکیان هاودەرد بوون و دەبوایە ئەو تەبایی و هاوکاریکردنەی هەردوولا لەکاتی داڕشتنی پەیمانی سیڤەردا بیری لێ بکرایەتەوەو ئەرمەنیەکان خۆیان نەخستایە گێژاوی ئەو خەیاڵ پلاوەی دەیان ویست ئەرمەنیای گەورە پێك بێنن بەجۆرێك کە بەشێکی زۆری ناوچە کورد نشینەکانی باکووری کوردستان بخەنە ناو چوارچێوەی ئەو سنوورەی بڕیاردەرەکانی سیڤەر لەژوور هەموویانەوە

بەریتانیا نەخشەی ئەو بارە ناڕێکەیان نەکێشایە کە نەکوردو نە ئەرمەنی هیچیان سوودیان لەسیڤەر وەرنەگرتوو, تورك لەهەردوکیان زۆرتر دەسکەوتی لێ دەستگیر بوو هەرچۆنێك بووبێت تازە کارلەکار ترازابوو, تورکەکان ئەرمەنیەکانیان قەڵاچۆ کردبوو ئەوی ڕزگاریشی بوبوو ئاوارەو دەربەدەر کرابوو, کارگەیشتبووە ڕادەیەك وەختێك داواکرا شوێنێك تەرخان بکرێت بۆ ئەرمەنیەکان لەناو خاکی تورکیادا, نوێنەری ئینگلیز لەوەرامی ئەو داخوازیەدا بیٚ پێچ‌و پەنا وتبوی: کوا ئەرمەنی لەتورکیادا ماوە هەتا شوێنێکیان بۆ تەرخان بکرێت؟!

چ کوردو چ ئەرمەنی, لەکاتی تەقەلادانی دروستبوونی خۆیبونندا, هەردوکیان تازە بیریان لەوە کردەوە کە پێکەوە هاوکاری بکەن دوای ئەوەی ئەرمەنیەکان مایە پووچ دەرچووبوون لەتەقەلاکانی پێشویاناو حکومەتە بێگانەکانیش دەستیان بڕیبوون‌و بەهیچ شێوەیەك لایان لێ نەدەکردنەوەو کار گەیشتبوو بەوەی ئەرمەنیەکانی سۆڤێتیش وایان لێ هاتبوو تەقەلاکانی ئەرمەنیەکان بەسەرکردایەتی ئەرمەنیە قەومیەکان کە (داشناق)بون بەبزوتنەوەیەکی کۆنەپەرستانەی سەر بە ئیمپریالزمیان لەقەڵەم دەدان لەکاتێکدا ئەو ئیمپریالزمەی ئەوان باسیان دەکرد کە لەبەریتانیادا ڕوون دەبووەوە, کاروباری بەرژەوەندیەکانی خۆی لەگەڵ تورکەکانا مسۆگەر کردبوو,و لەلایەکەوە تورکەکانیان لەدۆستایەتی سۆڤیەت دورخستبووەوەو لەلایەکی تریشەوە پاش مۆرکردنی پەیمانی لۆزان تورکیایان ناچار کردبوو ئیتر بیرلەداواکردنەوەی ویلایەتی موصل نەکاتەوە..

ئا لەم بارودۆخە تازەدا کوردو ئەرمەنی ناچاربوون ناکۆکیە کۆنەکانی خۆیان بخەنە لاوەو ئەوەی نەیانتوانیبوو لەو ڕێککەوتنەی شریف پاشاو نوبار بوغوص پاشادا بیهێننەدی بڕیاریاندا لەکۆمەڵی خۆیبوندا لەسەر بناغەیەکی تازە لاپەڕەیەکی دۆستایەتیو هاوکاری بکەنەوە دەربارەی تەقەلادانو چۆنێتی دەستپێکردنی هاوکاری کوردو ئەرمەن لەخۆیبوندا سریا بدرخان لەلاپەڕە/٥٠ی کتێبەکەیدا سەرچاوە/٧٩ وتوویەتی:

((یەکەم کاری خۆیبون ئەوە بوو تەقەلایەکی بێ ووچان بدات بۆ پێکهێنانی دۆستایەتیو هاوکاریکردنی کورد لەگەڵ ئەرمەنیەکاندا.

من(مەبەست سریا بدرخان)ە کە لەم کتێبەدا (مەبەست سەرچاوە ٧٩) دەربارەی پەیوەندیی کوردو ئەرمەنی دەدوێم, لەلایەکەوە هەست بە خەمو خەفەت دەکەمو لەلایەکی تریشەوە هەست بەوە دەکەم کە هەندێك ئیشی چاك کراوە.

ساتێك تورکەکان دەستیان بەئەشکەنجەو سزادانو کوشتاری ئەرمەنیەکان کردو بەوپەڕی دڕندەیەتیو بێ بەزەییانە ڕەفتاریان لەگەڵدا دەکردن ئەوە ئەوپەڕی خەمو پەژارەی ئێمەی تیابوو, بەڵام دوای ئەوەی لەگەڵ ئەرمەنیەکانا لەڕووداوو بەسەرهاتەکانمان لەیەکتر خۆشبووین ئیتر ئەمە نیشانەی ئەوپەڕی خۆشیو شادمانیمان بوو بۆ سارێژکردنی زامە کۆنەکانمان.

لەماوەی سێ هەزار ساڵدا کوردو ئەرمەنی هاوسێی یەکتر بوونو لەو هەموو ماوە دورو درێژەدا هەتاکو ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەم, هەردولایان پەیوەندییان باشبوو لەگەڵ یەکترداو ڕێزیان لەیەکتر دەگرتو فولکلورەکانی کوردی پڕن لەدەربڕینی هەستی دڵسۆزیو

خۆشەویستی بەرامبەر بەدراوسێکانی لەکاتێکدا ئەو فولکلورانە پڕن لەگلەیی و ناڕەزایی و دەربڕینی بێزاری بەرامبەر بە تورکەکان و لەگەڵ عەرەب و فارسەکانیشدا ئەگەر پەیوەندییەك هەبووبێت نەگەیشتبووە ڕادەی ئەو دۆستایەتیەی لەنێوان کوردو ئەرمەنیدا هەبووەو ناوی ئەرمەنی لەلای کورد بەهیچ شێوەیەك بەخراپە ناونەبراوە.

بەداخەوە ئەوەی لەنێوان کوردو ئەرمەنیدا ڕوویدا لەپەیمانی (پاریس)ی ساڵی (١٨٦٥)ەوە دەستی پێکرد کە تورکەکان(مەبەستی عوسمانییە) دەستی کردبوو بەهاندانی کوردو چرکس دژی ئەرمەنی بۆ ئەوەی ئاگری دوژمنایەتی نێوانیان خۆش بکات (سریا بدرخان) لەباسی چرکسیەکانا وتوویەتی:

ئەمانە بەرەگەز ئارین و شوێنی هەرە کۆنیان لەنێوان ژووروی سنوری جورجیاو ڕوسیادا بووەو لەپاش شەری (قرم) ساڵی ١٨٦٥ ژمارەیەکی زۆریان ئاوارەکران بۆ تورکیاو هاتنە سەر ئاینی ئیسلام و بەناو ولاتی عوسمانیدا بلاوبوونەوە کە ژمارەیان (١٥٠)هەزار کەسێك دەبوو, هەموویان مرۆڤی ئازاو ڕەوشت بەرزن.

(لەڕاستیدا ئەوەی کە سریا بدرخان باسیکردووە کە گوایا ناکۆکی کوردو ئەرمەنی بەهۆی تورکەوە بوە, بریتییە لەنیوەی ڕاستی باسەکە, نیوەکەی تری بریتییە لەڕۆڵی میسنیرەکان کە ولاتانی ڕۆژئاوا بەناوی پارێزگاریکردن لەئاینی کریستیانەکانەوەدەیان ناردن بۆ ناوچە کوردنشینەکان و کریستیان نشینەکان و هەتا هاتنی ئەوان دەستی پێنەکردبوو کورد لەگەڵ کریستیانەکانی هاوسێیدا تووشی هیچ گێرەو کێشەو ناکۆکیەك نەبووبوو بەلام لەدوایدا هەردوو هۆکە یەکیان گرت و بوون

به بەڵا بەسەر کوردو کریستیانەکانیشەوە هەروەکو لەبەرگی یەکەمدا لەزۆر شوێندا ئەم ڕاستیە ڕوون بۆتەوە بەتایبەتی لەباسی دەوڵەتەکەی بدرخان پاشادا).

سریا بدرخان دەربارەی ڕۆڵی تورکەکان بۆ تێکدانی نێوان کوردو ئەرمەنی وتوویەتی:

(کورد هیچ سودێکی لەدوژمنایەتیکردنی ئەرمەنی دەستگیر نەبوو، تورکەکان بەو تێکدانەی نێوان هەردوولا لەلایەکەوە ویستیان ئەرمەنیەکان لاواز بکەن و لەلایەکی تریشەوە ویستیان ناوی کورد لای دەوڵەتە ئەوروپاییەکان بزرێنن، بۆیە ساتێك بیر لەپێکهێنانی خۆیبون کرایەوە دەرسیان لەبەسەرهاتەکانی پێشوو وەرگرت و هەردوو لایان دانیان بەهەڵەکانی خۆیانا ناو کوردو ئەرمەنی لەسەر ئەوە ڕێککەوتن کە دوژمنی سەرەکی هەردولا تەنها بریتییە لە ڕژێمی تورك و لاپەڕەیەکی تازەی مێژوییان کردەوە بۆ قۆناغەکانی داهاتوو).

دەربارەی هاوکاریکردنی کوردو ئەرمەنی لەسەردەمی خۆیبووندا، زنار سلوپی لەلاپەڕە (١٤١)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٥٧) باسی ئەوەی کردووە کە کورد لەو ڕۆژانەدا پێویستییەکی زۆری بەدۆستایەتی و هاوکاریکردنی ئەرمەنی هەبووە، چونکە کورد وەکو ئەرمەنیەکان ئەو توانایەی نەبوو دەنگی بێزاری خۆی و باسی هۆی شۆڕشەکەی خۆیبون بگەیەنێت بەولآتان و لەلایەکی تریشەوە هەوڵدرا ڕێگە نەدرێت جارێکی‌تر کێشەیەکی تری لەو جۆرە پەیدا ببێتەوە لەنێوان هەردولایانا کە لەکاتی پەیمانی سیڤەردا ڕوویدابوو.

لەلاپەڕە (٣٢٣) هەتا (٣٢٧)ی بەرگی یەکەمی کتێبەکەی شێخ مەحمودی قارەمان و دەوڵەتەکەی خواروی کوردستان، سەرچاوە (٨٠)کورتە باسێکی پەیوەندی کوردو ئەرمەنیم باسکردووە، لێرەدا بەپێویستم زانی ئەوەی پەیوەندی بەم باسەوە هەیەو بۆ ڕونکردنەوەی بارو هەلویستی کوردو ئەرمەنی پێویست بێت لێرەدا دوبارەی بکەمەوە:

(کورد لەکۆنەوە پەیوەندی بەدەوڵەتی ئەرمەنیەوە هەبووە ئەگەرچی لەکوردستانی تورکیاو ئێراندا عوسمانیەکان و شاکانی ئێران هەمیشە هەوڵیانداوە هەستی ئاینی ئیسلام لەناو کوردا دژی ئەرمەنیە کریستیانەکان بۆخۆیان بەکاربێنن و ڕووسی قەیسەریش ساڵەهای ساڵ هەوڵی ئەوەیان داوە هەستی ئاینی کریستیان لەناو ئەرمەنیەکانا دژی کورد بەکاربێنن.

کورد لەناو دەوڵەتی عوسمانیدا کە وەکو سەرباز لەکاتی شەڕەکانی تورکدا دژی وڵاتان و میللەتانی نەیاری عوسمانی بەزۆرە ملی و بەناوی غەزاو بەناوی پارێزگاریکردن لەئاینی ئیسلام پەلکێش کرابوون بۆ کوڕی شەڕەکان و بەهەزارانیان بەخۆڕایی و تەنها لەپێناوی تورکدا کوژرابوون کە بەشێك لەو شەڕانە ئەوانە بووە کە تورکەکان چ لەزەمانی عوسمانیداو چ لەزەمانی کەمالیەکانا کوردیان کردووە بەگژ ئەرمەنیەکانیداو بەخۆڕایی ئەو برایەتی و دۆستایەتی و دراوسێتیە مێژوییەی ساڵەهای ساڵی نێوانیان تێکچووەو کەللە ڕەقەکانی هەردولایان حسابی ئەوەیان نەکردووە ئەوەی لەو ناکۆکیانەیا سوود بەخش بووە تەنها بریتی بووە لەکاربەدەستانی تورکی دوژمن و خوێنەخوێی هەردولایان، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا وەنەبێ لەناو هەردولادا هی وا نەبووبێ هەستی بەو هەڵە زلەی هەردولا نەکردبێت و

بارەها لەناو ڕۆشنبیرانی ئەرمەنیدا زۆریی واهەبووە ڕاستیەکان ڕوون بکاتەوەو بۆ میللەتی ئەرمەنی ئاشکرا بکەن کە تاوانی ئەو کوشتارانەی لەئەرمەنی کرابوو ئەکەوێتە ئەستۆی کاربەدەستانی تورك و ئەو چەند ئاغاو دەرەبەگەی کورد کە تەنها بۆ سوودی تایبەتی خۆیان بوبون بەبەشێك لەدەزگا شەڕکەرەکانی حکومەتەکانی تورك بەبێ ئەوەی هیچ سودێکی تایابێت بۆ میللەتی کورد.

دەربارەی بیروبۆچوونی هەندێ لەڕۆشنبیرانی ئەرمەنی بەرامبەر بەکورد لەلاپەڕە (٣٢٤)ی بەرگی دووهەمی ئەو کتێبەدا کورتە باسێکی ئەو نامیلکەیەم بلأوکردۆتەوە کە لەلایەن (روبین پاشا)ی ئەرمەنیەوە لەساڵی ١٩٢٥دا لەڕۆژنامەی (تروشاك)ی ئەرمەنی ژمارە (٢٤٣)کە لەشاری (جنوا)ی ئیتاڵی بلأوکراوەتەوەو باسی ئەو نامیلکەیە کاتی خۆی لەگۆڤاری (کاروان)ی ژمارە(٦٨)ی ئەیلولی ١٩٨٨ لە بەغداد بەپێنوسی ئەحمەد ئیسماعیل بەرزنجی بلأوکراوەتەوە کە نامیلکەکە بەقەوارەی (١٥)لاپەڕە بووەو لەژێر ناوی (کورد لەکەیەوە خەریکە) بلأوکراوەتەوەو دوکتور کەمال مەزهەریش لەکتێبەکەیدا (کوردستان لەساڵەکانی شەڕی جیهانیدا) باسی ئەو ڕۆژنامە ئەرمەنیەی کردووە کە ئۆرگانی (تاشناق)ەکان بوە.

بەپێی ئەو نامیلکەیە تاشناقەکان لەساڵانی نەوەدی سەدەی نۆزدەهەمدا لەگەڵ عەبدولڕەحمان بەدرخان لەجنێڤ کۆبۆتەوە بەنیازی یەکگرتن و هاوکاریکردنی کوردو ئەرمەنی و هەروەکو دەردەکەوێت ئیماعیل حەقی شاوەیس نیشتمانپەروەریش بۆ بەهێزکردنی دۆستایەتی و بەهێزکردنی پەیوەندی کوردو ئەرمەنی چەند باسێکی لەڕۆژنامەی (تروشاك)دا بلأوکردۆتەوە ئەو نامیلکەیەی (روبین پاشا) کە لەساڵی ١٩٢٥دا بلأوی

کردۆتەوە لەساڵی ١٩٢٧دا لەلایەن (علی عرفان)ەوە کە وەکو علی عرفان خۆی وتوویەتی نامیلکەکەی روبین پاشا لەلایەن دۆستێکەوە لە ئەرمەنیاوە کردبووی بە تورکیو ئەویش کردویەتی بەکوردیو لەساڵی ١٩٢٧دا بڵاوی کردووەتەوەو لەپێشەکیەکەیدا علی عرفان وتوویەتی:((هەر بە ئیملاکەی خۆی بڵاوی دەکەمەوە).

((رجا ئەکەم هەموو لاوانو میللەت پەروەرانی کورد بەدیقەت تەماشای ئەم سێ چوار پەرە قسانە بکەن, بزانین پیاوێکی ئەجنەبی (مەبەستی روبین پاشا)یە چۆن مەسائیلێکی کوردایەتی ئەزانێو لەجێگایەکی دوورەوە نەشری ئەکات. مع ما فیە ئێمە طبیعی لەوان زیاتر ئەبێ هەموو مەسائیلێکی وەتەنەکەمان بزانین بۆخاتری ئەوەی لەفکر نەچێتەوە)).

کورتە باسەکەی روبین پاشا کە علی عرفان وەری گێراوە بۆ کوردی دەڵێت:

((ئیستا ئەوی زیهنی تورکەکان ئیشغال بکات مەسەلەی کوردەکانە چونکە کوردەکان خەباتی رزگاریو سەربەخۆیی دەکەنو ئەو تۆمەتانەش ڕەت دەکاتەوە کە گوایە حوولانەوەکەیان بەهاندانی بێگانەکانە. من وا ئەزانم ئەمە شتێکی ئەسلی نییە چونکە میللەتانی تر لەژێر زولمو ئیستبدادی تورك نەجاتیان بوو, کوردەکانیش ئەیانەوێ خۆیان رزگار بکەن, سیاسەتی تورکەکان لەگەڵ کوردەکانا وەیا بەرامبەر بەوان هەر ئەوە بوو کە بەرامبەر نەتەوەکانیتر بەکاریان دەهێناو زیاد لەمەش میللەتو عەنعەناتی خۆیان لەبیر ببەنەوەو لەگەڵ تورکەکانی وەسەطی ئاسیادا ئیرتباط پەیدا بکەنو ببن بەیەكو ئەو میللەتانەی لەبەینیاندان مەحویان بکەنەوە, بەرامبەر بەمە کوردەکان کەوتنە خۆیان تا نەتوێترێنەوە,

سیاسەتی تورکیا لەوەدا بوو چونکە ئەو دوو نەتەوەیە(کوردو ئەرمەن) خاکەکەیان لەپاڵ یەکدا بوو بۆیە بەیەکجار نەیانتوانی پەلاماری هەردوکیان بدەن‌و بەتەواوەتی ژێردەستەیان بکەن, لەبەر ئەوە بەواسیتەی مەعنەویاتەوە دوژمنایەتی خستبوە بەینیانەوە, دەولەتی عوسمانی هەر بەوەشەوە نەوەستا بەلکو هەتا لەبەینی کوردەکانیشدا دیسانەوە بەواسطەی تەفرەقەی مەزاهیبەوە (مەبەستی سونی‌و علوی)یە, عەداوەتێکی گەورەی خستبوە بەینیانەوە.

بدرخانیەکان زۆر تەرەقیانکردبوو لەناو کوردەکانداو خانەوادەیەکی موقەدەس بون‌و لەهەموو کوردێك زۆرتر بۆ جیابوونەوە لەتورك‌و بۆ ئیستقلال سەعیان دەکردو تورکەکان فەرقیان بەمە کردو دەسبەجێ سیاسەتێکی زۆر بەشیدەتیان لەعلیهان تعقیب کردو ئەم سیاسەتە لەساڵی ١٨٤٥-١٨٦٥ دەوامی کرد, نتیجە قسمێکی زۆر لەعائلە گەورەکانی کورد هیجرەتیان پێکرا بۆ قفقاس‌و تورکەکان حکومەتەکانی ئەوروپایان واتێگەیاندبوو کە کوردەکان زۆر ئەزیەتی ئەرمەنی ئەدەن بۆیە نەفیان دەکات, کە ئەرمەنیەکان بۆ تأمینی ئیستقلال نمایشیانکرد تورکەکان هەست بەم جم‌وجولە دەکەن‌و سیاسەتیان وەرگیرا بەسەر عەلەیهی ئەرمەنیەکان‌و کوردەکانیان کرد بەئالەت‌و هۆزەکانی چەکدارکرد کەزولم لە ئەرمەنیەکان بکەن‌و ئەم سیاسەتە هەتا سالی ١٨٨٠ دەوامی کرد وەنەتیجە تورکەکان ئەرمەنیەکانیان بەکورد زەعیف‌و بێ قوەت کرد.

لەدوای محارەبەی روس لە معاهەدەی (برلین)دا موافقی (٦١) لەخصوص ئەم مسئەلەیەوە کوردەکان مسئول کران‌و تورکەکانیان سەربەست کرد کە تەجزیەی کوردەکان بکاو ئینتیقامی ئەرمەنیان لێ بسێنێت, بەو جۆرە

ئیمجاره تای تەرازووی کورد لەسیاسەتی عوسمانی‌دا سەری کردو سووك بوو)).

روبین پاشا لەباسەکەیدا بەم جۆره رەخنەی لەکورد گرتووه کە وتوویەتی:

((عوسمانلی‌یەکان لەناو کوردەکانا سوارەی حمیدی‌یان داناو گەورەکانیان کردن بە سەرکردەو ئیتر بەمە لەخۆیان بایی بوون‌و لەناو میللەتەکەی خۆیانا دەستیان کرد بە دەسدرێژی‌ومسائلی میللی خۆیان لەبیر چووەوە کە ئەمە زەرەرێکی زۆری بەخشی بەکوردو بەئەرمەنی.

کە شەڕی جیهانی دەستی پێکرد تورکەکان بڕیاری لەناوبردنی ئەرمەنیەکانیانداو زیانێکی زۆریان بە ئەرمەنیەکان گەیانو لەو کوشتارانەی کە ڕوویدا کوردەکانیشی گرتەوە. لەگەڵ ئەوەشدا لەپەیمانی سیڤەردا بەڵێن درابوو کە سەربەخۆیی بدرێ بەکوردو ئەرمەن بەلاَم سەری نەگرت‌و دوبارە کورد کەوتە هەڵەیەکی ترەوە کە بەهاندانی تورکەکان دیسانەوە نیوانی کوردو ئەرمەنی‌و ئاسووری تێکچوو)).

روبین پاشا لەباسەکەیدا سەرسورمانی خۆی بەرامبەر هەلوێستی دەوڵەتێکی ئەوروپایی بەم شێوەیە دەربڕیوە کە وتویەتی:

((نازانم لە بێ طالعی کوردەکان بوو یاخود لەبەر سیاسەتی تر بوو کە ئومێد نەدەکرا فرنسیەکان لەجیاتی ئەوەی یارمەتی کورد بدەن کەچی بەپێچەوانەوە یارمەتی تورکیان دا (مەبەستی ئەو ڕێگەدانەی حکومەتی فرنسی بوە بەبەکارهێنانی شمندوفەری ڕێی حلب لەلایەن تورکەکانەوە دژی شۆڕشگێڕەکانی شۆڕشی پیران وەکو لەباسی ئەو شۆڕشەدا ڕوونکراوەتەوە)، جگە لەفەرنسە دەوڵەتە ئەوروپاییەکانیش هیچیان نەکرد بەرامبەر بە تاوانەکانی تورك)).

باسی پێنجەم

پرۆگرام و پێرەوی خۆیبون و بلاوکراوەو چاپەمەنیەکانی

دامەزرێنەرانی خۆیبون, وەکو چۆن دوو سەرکردایەتیان بۆ کۆمەڵەکەیان و بۆ ئەو شۆڕشەی بڕیاری لەسەر درابوو پێکهێنابوو کە وەکو وتمان سەرکردایەتی یەکەمیان بریتی بووە لەو ڕێکخراوە سیاسیەی نەخشەی کاروباری خۆی کێشابوو بۆ بەڕێوەبردن و بەجێهێنانی تەکتیك و ستراتیجی شۆڕشەکەیان و سەرکردایەتی دوهەمیان بریتی بووە لەسەرکردایەتی شۆڕش بەرێبەرایەتی (أحسان نوری پاشا) وەکو لەدواییدا بەدوورودرێژی باسی دەکەین و خۆیبون یەکەم ڕێکخراوی کورد بووە کە بەر لەدەستپێکردنی شۆڕش پرۆگرام و پیرەوێکی بۆخۆی دەستنیشانکردبوو بۆ ئەوەی ببێت بە ڕێبازێك لەسەری بڕۆن و پێڕەوی بکەن.

پرۆگرام و پێڕەوی خۆیبوون لەلایەن دەستەی بەڕێوەبەری خۆیبوونەوە ئامادە کراوە لەژێر ناوی (نظامنا مری عمومی‌وە پیمان میللی) کە لە(١١) لاپەڕەی گەورەدا لەساڵی ١٩٢٨دا بەزمانی توركی بلاویانكردوتەوە كە ناوەڕۆکەکەی بریتی بووە لە(٣٠)مادە کە هەروەکو لەپاشکۆی سەرچاوە(٤٠)دا لەلاپەڕە (٢٩٧)دا بلاوکراوەتەوە, بەلام بەداخەوە چ ئەم

بڵاوکـراوەی نـاو سەرچـاوە (٤٠)و چ ئـەو فوتوکوپیـەی مامۆسـتا ئـەنوەر سـوڵتانی بـوی ناردوم کـە وتوویـەتی ئـەو پروگرامـە لـەفایلی ژمـارە(-Ari.23 415)ی سـاڵی ١٩٢٨ لـەناو دوکیومینتـەکانی هێـزی هـەوایی بریتانیـا هـەردوکیان زۆر لـێڵن و ناخوێنرێنـەوەو بـۆ ئـەوە ناشـێن فۆتۆکوپیـەکانی بڵاوبکرێنەوە تەنها فوتوکوپیی بەرگەکەی بڵاودەکەنەوە.

خویبون

جڤاتا ولاتێ کوردا

نظامنامهٔ عمومی

و پیمان ملّی

سرنیوهك

۱۹۲۸

فوتوکوپی بەرگی نظامنامەکە

نظامنـامەکـە کـراون بـەم بەشـانەی خـوارەوە, هـەروەکو خۆیـان چـۆن نوسراون بەو شێوەیە بلأوی دەکەینەوە:

١- سەرەتا (کە بەمقصد ناوی هێنراوە)

٢- شرائط دخول

٣- تشکیلات

٤- تشکیلات عسکر وجبهەلر

٥- پروپاغاندا

٦- مرکز عمومی

٧- قونغرە (کۆنگرە)

٨- مواد شتی

٩- پەیمان میللی

١٠- قونغرە قراری صورەتی

(بـەر لەمـە لەباسـی سـیٚهەمدا چـۆنێتی سـوێندخواردنی ئەندامـەکان بلأوکراوەتەوە)

دەربـارەی بڕیارەکـانی خۆیبـون, جـلادت بـدرخان لەلاپـەڕە(١٠٨)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٦٠) باسی ئەوەی کردووە چۆن سـەرۆك عەشیرەت و پیاوە ناودارو ناسراوەکانی کورد بڕیاری بەستنی موئتەمـەرێکیان دابوو کە کۆبونـەوەکانی نزیکـی مـانگ‌ونیوێکی خایانـدبوو, لـەو کۆبونەوانـەدا بڕیـار لەسەر گەلێك شت درا لەوانە:

١- هەڵوەشانەوەی هەموو کۆمەڵو ڕێکخراوە کوردییەکان بۆئەوەی لەهەموویان کۆمەڵێکی گەورەی یەکگرتووی کورد پێك بهێنرێت کە ئەندامە کۆنەکانی ئەو کۆمەڵانەو ئەندامانی تازە هەموویان تیایا بەشداربن.

٢- درێژەپێدان بەخەباتو شۆڕش دژی حکومەتی تورك هەتا ئەو کاتەی دوا سەربازیان لەخاکی کوردستان دەردەکرێنو نیشتمانی کوردیان لێ پاك دەکرێتەوە.

٣- بەر لەدەستپێکردنی شۆڕش پێویستە ئەمانەی لای خوارەوە بخرێنە بەرچاو:

أ- دانانی سەرکردەیەکی گشتی بۆ هەموو هێزە نیشتمانیەکان.

ب- ڕێکخستنی هێزەکان بەشێوەیەکی سەربازیی ڕێكو پێكو دابینکردنی تازەترین چەكو جبەخانە بۆیان.

ج- دامەزراندنی بنکەیەکی گشتی بۆ بەڕێوەبردنی کاروبارو بۆ سەرکردایەتی باڵای کورد لەیەکێك لەچیاکان.

٤- سازکردنی پەیوەندییەکی دۆستانە لەگەڵ حکومەتی ئێرانو شەعبی فارسی برامان.

٥- دامەزراندنی پەیوەندییەکی دۆستانەی هەمیشەیی لەگەڵ هەردوو حکومەتی عێراقو سوریا وەتەنها داوای ئەوەیان لێبکرێت بڕیارەکانی ئینتیداب چ جۆرە چارەنووسێکی تیادا دەستنیشانکراوە بۆ کورد بەجێ بهێنرێتو لەمە زیاتر داوای هیچی تریان لێ نەکرێت.

جـلادت بـدرخان لەلاپـەڕە (١٠٩)ی کتێبەکەیـدا باسـی پەرەسـەندنی خۆیبـوونی کـردووە کـە لەماوەیـەکی کەمـدا تـوانرا گـەلێك لقـی لـەناو کوردسـتان و دەرەوەدا پێکبهێنرێـت و دەسـتەی بەڕێوەبـەر بڕیاریـدا (احسـان نـوری پاشـا) بکرێـت بەلێپرسـراوو دامەزرێنـەری هێـزی سـووپای کـورد لـە (ئـاگری داغ)و ئـەویش کاروبارەکـانی بەباشـی بـەجێهێناو ناوچـەیەکی سـوپایی لەچیا سـەخت و گـەردن گەشـەکەی کوردسـتان کـە ئاگری داغ بـوو دامەزراند)).

دەربـارەی ئـەو بڕیارانـەی جـلادت بـدرخان باسـیکردووە, دکتـۆر عزیـز شمزینی لەلاپەڕە(٨٧)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٤٢) ئامـاژەی بۆ کتێبەکـەی (رامبـو) کـردووە–چـاپی پـاریس ١٩٤٧ (کـریس کوچـرا لەکتێبەکەیـدا سەرچـاوە (٤١) نـاوی کتێبەکـەی رامبـۆی بـە– پـدر چـنگل نـاوبردوە), لەکتێبەکەیدا رامبو باسـی بڕیارەکـانی خۆیبـوونی بـەم شێوەیەی خـوارەوە کردووە.

١– دامەزراندنی سـەرکردایەتیەکی گشتی بۆ پێشمەرگەو خۆ ئامادەکردن بـۆ سـپیکردنی شۆڕشـێکی چـەکدارانەو دانـانی کۆمیتەیـەکی ناوەنـدی, دابینکردنی ئازووقە, پەیداکردنی چەك و کەرەسەی پێویست بۆ شۆڕش.

٢– دەستنیشـانکردنی شـوێنێك کـە بکرێـت بـە بنکـەی سـەرکردایەتی شۆڕش و بۆ چالاکیەکانی پێشمەرگە.

٣– بڕیاری پەیوەندی کردن لەگەڵ عێراق و ئێران و سوریا.

٤– احسان نوری پاشا کرا بەلێپرسراوی بەڕێوەبردنی کاروبـاری ئیداری (مەبەست ئیبراهیم پاشای هسکی‌یە کە زۆرجار بە (برو)ش ناوی هاتووە.

زنـار سـلوپى لەلاپـەڕە (١٣٥)ى کتێبەکەیـدا سەرچـاوە(٥٧) وتوویـەتی احسان نوری پاشا تەنها هەر کاروباری شۆڕشگێڕی سوپای نەدەبرد بەڕێوە بەڵکو لەو چیا سەختەدا نەخشەی دامەزراندنی حکومەتێکیشی کێشابوو بەسـەرۆکایەتی (ئیـبراهیم حسـکی - هسـکی)، کـە احسـان نـوری لەیاداشتەکانیا بـە (ئیبراهیم هسکی تیللی) نـاوی بـردووە کـە یـەکێك بووە لەسەرۆکەکانی عەشیرەتی جلالی لەبنەماڵی (هەسووری).

دەربـارەی بلاوکـراوەو چـاپەمەنیەکانی خۆیبـون، احسـان نـوری پاشـا لەلاپەڕە (٧٥)ى یاداشتەکانیا سەرچاوە (٦١)باسی ئـەوەی کـردووە ساتێك چۆتە ئارارات بۆ دەستکردن بە دامەزرانـدنی بنکەو بەڕێوەبردنی کاروباری شۆڕش، لـەوێ دەستیکرد بـەدەرهێنانی ڕۆژنامەیـەك بەنـاوی (ئاگری) بـەڵام لەبـەر ئـەوەی لـەوێ بەئاسـانی کاغـەزی دەسـت نەدەکـەوت بـۆ چـاپکردنی ڕۆژنامەکە بۆیە لەدەرکردنی چەند دانەیەك بۆ هەر ژمارەیەك بەولاوە توانـای چـاپکردنی زۆرتریـان نـەبوو، هـەروەکو خـۆی باسـیکردووەو وتوویەتی‌لەبەرئـەوەی چاپخانەشیان نـەبووە بۆیـە ناچـاربووین بەدەسـت ژمارەکانمـان کـۆپی دەکـردو هەندێکی ترمان لەسـەر (جلاتین) دەنوسیەوەو کـە ئـەو جەلاتینـەشمان بەشـێوەیەك بـەکاردەهێنا لەپێشـدا جەلاتینەکـەمان دەکوڵانـدو سـاردمان دەکـردەوە ئەوسـا لەسـەرمان دەنووسـی و بـەکارمان دەهێنا.

دەربـارەی ئـەو ڕۆژنامەیـەی احسـان نـوری پاشـا لەیاداشـتەکانیا باسیکردووە، زنـار سـلوپى لەلاپـەڕە (١٣٥)ى کتێبەکەیـدا باسـی سـرودێکی پێشـمەرگایەتی کـردووە کـە لەلاپـەڕە (١٣٦-١٣٧)دا بـڵاوی کردۆتـەوەو وەرگێڕی کتێبەکەی زنار سلوپى بۆ عەرەبی (ر.علی) وتوویەتی ئەو سرووده

لەلایەن (مصطفی جمعە)و پیاچوونەوەی (محمد علی شمس الدین) کراوە بەعـــەرەبی, کــە وەرگێـــڕاوە عەرەبییەکـــەی لەلاپـــەڕەکانی (١٣٨-١٤٠)ی کتێبەکـەی زنـار سلوپیدا بڵاوکراوەتـەوە کـە ئەمـەی خـوارەوە فوتوکـوپیی سرودەکەیە بەشێوەکەی خۆیو بەپیتی لاتین.

AGRI

Agri Agrî tu agir bû
Nav dunyayê ser bilind bû
Li kûrdistan tu çira bû
Hêlbe agrî Hêlbe agrî
Ronayî direşand her deran
Agir di rijand ser seran
erd dihejand car caran
Hêlbe agrî Hêlbe agrî
Ji hirsate lav revî bû
Her kevirê te çûn agir bû
Wê çagê te dizanî bû
Turan neyarê arî bû
Hêlbe Agrî hêlbe Agrî
Bê şek disa hirsa te hat
Ew agiran bûne kelat

١٣٦

Kom bûn èdi ser te civat
Hêlbe agrî Hêlbe agrî
Şerq û Gerb basik girtîye
Ser sînga xue lav girtîye
Kûrmancara sitar bûye
Hêlbe agrî Hêlbe qgrî
Newalên te tijî xûn bûn
Xilxil tijî cendekbûn
Raste berê agir tu bû
Îro agir lawê.te bû
Hêlbe agrî Hêlbe agrî
Roja azadî ser te hilat
Ronika te da besra reşat
nav milleta azadî çand
Hêlbe agrî Hêlbe [illegible]î
Ser sînga te sî girtî[illegible]e
Ala kûrd pêl didîy[illegible]
Kurdanre tu kawe bûye
Hêlbe agrî Hêlbe agrî
Hêlbe agrî Hêlbe agrî
Ji sawa te tirk digirî
te dît çawa rom revî
Hêlbe Agrî Helbe Agrî

١٣٧

لاپەرە ١٣٦-١٣٧ای کتێبەکەی زنار سلوپی

بەپێویستم زانی بەپێی توانا وەبەشێوەیەکی نزیك بەوەرگێڕانە عەرەبییەکە کە لەلاپەڕەکانی (١٣٨-١٤٠)ی کتێبەکەی زنار سلوپیدا بلاّوکراوەتەوە ئەو سرودە بکەم بەشێوەی کرمانجی خواروو:

ئاگری....ئاگری... تۆ بلّێسەی ئاگر بووی

تۆ سەربەز بویت لەجیهاندا

مەشخەلّێك بوویت لەکوردستاندا

تیشکی تۆ هەموو شوێنێکی ڕۆشنکردۆتەوە

پشکۆی ئاگرەکەت بەسەر هەموو لایەکدا دەبارێ

بێ پشوودان, جار لەدوای جار زەوی دێنیتە لەرزە

ڕاپەڕە ئاگری.......ڕاپەڕە ئاگری

ئەو پشکۆی ئاگرانە هەمووی دەربڕینی قینە

بەردەکانیشت وەکو پشکۆکان جۆشیان سەندووە

ئەوا ئیتر بۆت ڕوون بۆتەوە (طورانی)یەکان دژی (ئاری)یەکانن

ڕاپەڕە ئاگری...... ڕاپەڕە ئاگری

گڕی ئاگرەکەت بوە بەدروشمو ناونیشان

ئەوا لەپێناوی تۆدا کۆبونەوە ساز دەکەن

ڕاپەڕە ئاگری...... ڕاپەڕە ئاگری

وا ڕۆژهەلاّتو ڕۆژ ئاوا بالّیان کردۆتەوە

هەموویان هەر مەراقی تۆیانە

هەموویان بوون بەلایەنگری کورد

ڕاپەڕە ئاگری...... ڕاپەڕە ئاگری

خوێناو ناو هەموو دۆلّەکانتی پڕکردۆتەوە

دەشت و دەر پڕە لەلاشە
ڕاستە تۆ قیبلەی ئاگر بوویت
بەڵام ئیمڕۆ وا لاوەکانت هەموو بوون بە ئاگر
ڕاپەڕە ئاگری...... ڕاپەڕە ئاگری
ئەوا ڕۆژی سەربەستیت لەگەل هەڵات
ڕووناکی دەسکەوتی زۆرە
تۆ بووی تۆوی سەربەستیت لەناو میللەتا چاند
ڕاپەڕە ئاگری...... ڕاپەڕە ئاگری
واسێبەر باڵی یەسەر سنگتا کێشاوە
ئاڵای کورد بەبەرزییەوە دەشەکێتەوە
تۆ بووی بە(کاوە)ی کورد
ڕاپەڕە ئاگری...... ڕاپەڕە ئاگری
لەترسی تۆیە وا تورکەکان دەگرین
بەچاوی خۆمان بینیمان چۆن (ڕۆم)ەکان ڕایانکرد
ڕاپەڕە ئاگری...... ڕاپەڕە ئاگری

احسان نوری پاشا لەیاداشتەکانیا سەرچاوە(٦١)، لەباسی گەرمەی شەڕەکەدا چەند دێڕێکی ئەو سرودەی تۆمارکردووە کە وادیارە بریتییە لەهەمان ئەو سرودەی زنار سلوپی بلاّوی کردۆتەوە لەگەڵ بوونی چەند جیاوازییەکدا کە بەهۆی وەرگێڕانەکەی هەردوو سەرچاوەکەوە پەیدا بووە، لەدوایدا لەباسی دەسپێکردنی شۆڕشدا ئەو دێڕانەی احسان نوریش بلاّودەکەینەوە کە لەیاداشتەکانیا تۆماری کردووە.

دوكتـور عبدالسـتار طـاهر شـريف كـه لەكتێبەكەیـدا سەرچـاوە(٤٠) باسی زنجیرە بڵاوكراوەكانی خۆیبـوونی كـردووە كە یـەكێك لـەو زنجیرانـە بریتی بووە لەكتێبەكەی (بلە چ شیركوە – جلادت بدرخان) كە بەعـەرەبی لەژێر ناوی (القضية الكردية – ماضي الكرد وحاضرهم) بڵاوكراوەتەوە.

دوكتـور عبدالسـتار لەلاپـەڕە (٣١٥)ی بـەرگی هەژدەهـەمو نۆزدەهـەمی گۆڤاری كۆری زانیـاری بغداد ساڵی ١٩٨٨, وتوویـەتی نوسـەری ئـەم كتێبـە محمد علی عەونی بووە كە بەزنجیرەی ژمارە (٥) لەسـاڵی ١٩٣٠دا لـە مصـر بڵاوكراوەتـەوە بـەڵام مـن هـەر لام وایـە هـەر هـی جـلادت بـەدرخان بـووە بەبەڵگەی ئەوەی لـەو كتێبـەدا باسـی هەنـدێ ڕووداو كراوە كە هـەر یـەكێكی وەكو جلادت بدرخان كەخۆی لەو ڕۆژانەدا لەكۆڕی شۆڕشەكەدا بووەو دوور نییـە محمـد علـی عـەونی كردبێتـی بەعـەرەبیو چـاپیكردبێتو بەڵگەیـەكی تریش ئەوەیە لەهیچ ڕوداوێكدا ئامازە بەوە نـەكراوە كە محمد علی عەونی لایـەنگری خۆیبـون بـووەو لەمصـردا چـالاكی نوانـدووە, لەكاتێكـدا وەكـو وتراوە جلادت بەدرخان بەسەرۆكی خۆیبوون هەڵبژێردرابوو).

دوكتور عبدالستار طاهر شريف لەلاپەڕە (٣١٥) گۆڤاری كۆڕی زانیاریدا ئامـاژەی بـۆ ئـەو بانگـەوازە كـردووە كـە خۆیبـوون ئاڕاسـتەی كوردەكـانی ئەمریكای كـردووە بەزمـانی توركی كـە ئـەو بانگـەوازە ژمـارە (٧١)ی پێوەیـە كەلە ١٩٢٨/٦/٣٠دا دەرچووەو دوكتـۆر عبدالستار فوتوكـۆپی ئـەو بەیانـەی لەلاپـەڕە(٣٢٧)ی كتێبەكەیـدا سەرچـاوە (٤٠)بڵاوكردۆتـەوە كـە لەسـەر ئـەو بانگەوازە نوسـراوە:(خۆیبون: ئامریكا دكی كوردلر بياننامەسی) و لەلاپـەڕە (٧٠)ی هـەمان سەرچـاوەدا ئـەو بەیانـەی وەرگێـڕاوە بـۆ زمـانی عـەرەبیو ئێمەش لێرەدا ئەو وەرگێڕانەی ئەو دەكەین بەكوردی(كرمانجی خوارو):

ئەی هاو ولأتیانی بەڕێز

سەرەنجامی چارەنووسی پڕ لەئێش و ژان، ئەوا سەدان ساڵە ئەو کوردانەی کەوتونەتە ژێر دەسەلأتی تورکەوە، هەر لەسەرەتاوە هەتا ئیستە هەمیشەو هەرجارەی بەشێوەیەك تەقەلای لەناوبردنیان دراوە.

ئەو کوردانەی لەناو حکومەتی عوسمانیدا بوون، والەماوەی بیست و پێنج ساڵدا لەلایەن کاربەدەستانی تورکەوە کەوتونەتە ژێر باری گرانی تواندنەوەو داپاچین و لەناوبردن لەناو مەکینەی سیاسەتی تورکدا !!.

باووباپیرانی ئێمە لەبەر گەلێك هۆ هەمیشە بۆ سوودی تورك کاریان کردووەو لەئەنجامی ئەوەدا سەدان هەزار کورد لەپێناوی گەورەیی تورکدا خۆیان بەختکردووەو ئەگەر دەورووبەری شورەی شاری (ڤینا) هەڵگەنرێ ئێسك و پروسکی کوردو گەورە پیاوانی کورد لەو میرو شەڕکەرانەی خۆیان لەپێناوی سەرکەوتنی تورکدا بەختکردبوو لەناو خاکدا دەدۆزرێنەوە.

کاربەدەستانی تورك لەسەدەکانی پێشووەوە کوردیان بۆ سوودو بەرژەوەندی خۆیان بەکارهێناوەو بەوەشەوە نەوەستاون و دەیانەوێ کورد بەجارێك لەناوبەن و بەتەمای ئەوەن ئیمپراتۆریەتی طورانی پێکبێنن و بۆ گەیشتن بەو مەبەستە لەساڵی ١٩١٤دا کوشتارێکی زۆریان لە ئەرمەنیەکان کردوو دوای ئەوانیش دەستیان کردووە بەکوشتاری کورد کە تا ئیستە ملیونێك کوردی بێ تاوان بەخۆڕایی لەسەهۆڵبەندانی چلەی زستاندا دوورخراونەتەوە بۆ شوێنە دوورەکان بەبێ ئەوەی هۆی گواستنەوەیان بۆ دابین بکرێت و بەبرسێتی و تینوێتی پەڕەوازەیان کردوون و لەشوێنە جیاوازەکاندا لەیەکیان دابڕیون و نیشتەجێیان کردوون کە بەهۆی ئەم ڕاگوێزانەوە پتر لە (٧٠٠)هەزاریان مردوون.

لەدوای ئەوەی دەوڵەتی عوسمانی شەڕی یەکەمی جیهانی دۆڕان، بۆ ماوەیەکی کاتی نەخشەی کوشتارو لەناوبردنی کورد وەستێنرا، بەڵام مۆرکردنی پەیمانی لوزان لەجیاتی پەیمانی سیڤەر، تورکەکان باروودۆخی تازەیان بەهەل زانیو دەستیانکرد بەکوشتاری کوردو ئەمە ماوەی چوارساڵە شەوو ڕۆژ قەسابخانەیەکیان بۆ کوشتنی دایكو باوكو براو خوشكو منالانی ئێمە خستۆتەکار بەنیازی لەناوبردنی کوردو بەرامبەر بەم هەڵوێستو تاوانانەی لەکورد کرا سەرۆکەکانیان لەمانگی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٢٧دا کۆبونەوەو بڕیاری دامەزراندنی کۆمەڵی (خۆیبون)یاندا بۆ ڕزگارکردنی کوردو کوردستانو بۆ گەیشتن بەم مەبەستە خۆیبون هەموو کوردی لەژێر باڵی خۆیدا گرد کردۆتەوە چونکە مانەوەی لەژێر دەسەڵاتو جەورو ستەمی تورکدا مانای لەناوبردی کوردو کوردستانە.

میللەتانی جیهان بێجگە لەکورد هەموو مافی خۆیان دەستگیر بووە بەڵام کورد هێشتا هەر لەژێر بەندایەتی تورکدایەو بەزورە ملی وایان لەکورد کردووە بەزمانی دوژمن بنوسێتو بخوێنێتەوە.

ئیتر کاتی خۆڕزگارکردن هاتووەو پێویستە کوردیش وەکو میللەتانیتر ئازاد بێتو حکومەتی تایبەتی خۆی هەبێت بۆ ئەوەی لەسایەی یاسای ئەو حکومەتەیانا بەباشی بژینو بگەن بە شادیو بەختەوەریو ئەوەی زۆر گرنگە ئەوەیە پێویستە کورد لەهێزو توانای خۆی بگاتو بەباشی هەڵیسەنگێنێتو باوەڕی بەوەش هەبێت کە کورد هیچی کەمتر نییە لەتوركو ئێمەی کورد کە کەوتوینە ژێر دەسەڵاتیانەوە خۆمان لەوان بەکەمتر نازانینو بەپێچەوانەوە لەزۆر ڕووەوە لەوان باشترینو بارەها کورد خاکی وڵاتی تورکی پاراستبوو، فریای کەوتبوو، دەبێ هیچ گومانمان لەوەدا نەبێ

بەیەكێتیو تەبایی دەتوانین ولاتەكەمانو میللەتەكەمان لەو زۆردارە ستەمكارو درندەیە ڕزگار بكەینو بەهاوكاریكردنی هەموو كوردێك بەو ئامانجە دەگەین كە ئەمەش پێویستی بەلەخۆبوردن هەیە لەگەڵ پێشكەشكردنی سەرو ماڵو لەم ڕێگەیەوە ئاواتەكانمان دێتەدیو شتێكی ئاشكراشە ئەو كوردانەی لەئەمریكادا دەژین ولاتەكەی خۆیان لەبیر نەچۆتەوە پێویستە هەموو كوردێك خەباتكردن لەپێناوی ولاتو میللەتدا بەئەركی سەرشانی خۆی بزانێتو دەستی یارمەتی درێژبكات بۆ خۆیبون بۆ سەركەوتنو ڕزگاركردنی كوردستانو پێویستە یارمەتیدانتان بۆ خۆیبون تەنها هەر بریتی نەبێت لەیارمەتیدان بەپارە، بەڵكو ئەو كوردەی لەئەمریكای ولاتی زانستو خووڕەوشتی باشدا دەژی پێویستە لەخەڵك بگەیەنیت كە كورد كۆمەڵێكی هەیە بەناوی (خۆیبون)ەوە كەبۆ سەربەخۆییو ڕزگاركردنی كوردستانی ژێردەستی تورك خەبات دەكات كە ئیمڕۆ ئەو توركە بەو پەڕی دڕندەیەتیەوە كورد دەكوژێ، پێویستە هیچ كوردێكدەقیقەیەك لەكاتی خۆی لەكیس نەداتو هەمیشە ئەوەی لەبەرچاوبێت دەیان هەزار كورد ئیمڕۆ لەچیاكانی كوردستانا بۆ پاراستنی عەرزو ناموسی خۆیان خەبات دەكەنو لەپێناوی پاراستنی ئەو هەموو ژنو منالانەی لافاوی خوێنیان هەستاوە تێدەكۆشێتو ئەركی سەرشانی ئەو كوردانەیە كە لەئەمریكادان چەند لقێكی خۆیبون لەناو خۆیاندا پێك بێننو پێویستە لەسەر خوشكو برا هاوولاتیە خۆشەویستەكان هەمیشە ئەوەیان لەبیر نەچێت كێشەی میللەتەكەمان لەسەر بناغەی پاراستنی شەرەفو ناموسو بۆ ڕێزگرتنە لەمیللەتەكەمانو ئەوەی بەتەنگ میللەتەكەی خۆیەوە

نەیە ئـەوە مانـای ئەوەیـە بەتـەنگ ویـژدان و نامووسـی خۆیـەوە نیـەو هـیچ کوردێکیش نییە کە نەیەوێ پارێزگاری لەوانە بکات.

ئەی کوردە بەشەرەفەکان: پێویستە بەوپەڕی تواناو دەسـەڵاتەوە هەستی نەتەوایـەتی بمانجوڵێنێت و بەهـەموو شـێوەیەك و بەهەموو ڕێگەیـەك خـەبات بکـەین بـۆ ڕزگـاربوونی نیشـتمانەکەمان چـونکە ئیمـڕۆ کـاتی بزوتنـەوەو چالاکییە ئەمەش تەنها بەتەبایی و یەککگرتنی ناوخۆمان پێك دێت. با هـەموو جیهـــان لـــەوە ئاگاداربکـــەین کـــورد ئەگەرچـــی لەولاّتەکـــەی خۆشـــی دورکەوتبێتەوە بەلاّم هەر کوردەو هـەر نیشـتمانەکەی خـۆی خـۆش دەوێـت و بەهـــەوڵ و تێکۆشـانی هـــەموو لایـەك ڕۆژی خۆشـی و شـادی و ڕزگـاربوون لەئاسۆی نیشتمانەکەمانا هەڵدێ، ئەو ولاّتـە ئیمـڕۆ والـەژێر جـەورو ستەمی تورکدا کاولکراوە ڕزگاری دەبێت.

بـژی کوردسـتان... بـژی خەباتکـەران و تێکۆشـەرە قارەمانـەکانی کـورد، بژی میللەتی کورد

مرکزی عمومی خۆیبون
١٩٢٨/٦/٢٠

حسن عرفە لەکتێبەکەیدا سەرچاوە(٥٢) باسی بەیانێکی کردووە کە وتوویەتی لەلایەن سەرکردەکانی کوردەوە بەنهێنی لەتەواو خاکی کوردستانی عێراق و تورکیادا بڵاوکرابووەوەو ڕونووسێکیشی نێررابوو بۆ کومیسیونی مافی نەتەوە یەکگرتووەکان لەپاریس و بیروت بەپێی کتێبەکەی حسن عرفە بەیانەکە بەم جۆرە بوو:

((برایانی کورد، ئێوە کە شایستەی ئەوەن کە نەتەوەیەکی گەورەتان لێ دروست ببێت چۆن ڕێگە بەوە دەدەن بێ دەنگ دەبن کە بەکۆیلەیەتی لەژێر چنگی تورکدابن، وڵاتە ئەوروپاییەکان بەڵێنی دەوڵەتێکی گەورەیان بەئێمەدا لەئێران و عێراق بۆ ئەوەی یەکبگرن و خەبات بکەن هەتا براکانمان لەژێر چەپۆکی تورکەکان ڕزگار بکەین وڵاتەکەمان سەربەست بێت کە لەچەرخەکانی کۆنەوە وڵاتی خۆمانە)).

دەربارەی ئەم بەیانەی حسن عرفە باسیکردووە دوور نییە کورتەیەکی لەو بەیانەوە وەرگیرابێت کە لەلایەن دوکتور عبدالستارەوە لەتورکیەوە کراوە بەکوردی وەکو باسمانکردو ئەو بەڵێنەش کە وتویەتی وڵاتەکانی ئەوروپا بەکوردیان دابوو بۆ پێکهێنانی دەوڵەتێکی گەورە مەبەستی پەیمانی (سیڤەر)ە بەڵام لەم پەیمانەدا تەنها باسی کوردستانی باکوورو باشووری تیادا کراوەو کوردستانی ئێران بەشێك نەبووە لەدەوڵەتی عوسمانی بۆیە پەیمانی سیڤەر کوردستانی ئێرانی نەگرتۆتەوەو نازانم حسن عرفە لە چ سەرچاوەیەکەوە وەریگرتووە.

دوکتور عبدالستار طاهر شریف لەلاپەڕە (٧٦)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٤٠) باسی بەیانێکی تری کۆمەڵی خۆیبوونی کردووە بۆ وەرامی ئەو بڕیاری لێخۆشبوونەی حکومەتی تورك لە (٢٩/ی ئۆکتۆبەری/١٩٢٣)دا

بـلاوی کردۆتـەوە بەبۆنـەی تێپـەڕبوونی (١٠)سـاڵ بەسـەر دامەزرانـدنی حکومەتی جمهوری تورکیادا, بەیانەکەی خۆیبون دووبارە بەزمانی تورکی بلاوکراوەتـەوە لـەڕیزی ژمـارە (٨)ی زنجیرەی بلاوکراوەکـانی خۆیبـون کـە نوسـەری سەرچـاوە (٤٠) لەلاپـەڕە (٣٢١)یـدا فوتوکـوپی ئـەو بەیانـەی خۆیبـونی بلاوکردۆتـەوە وەلەلاپـەڕە (٧٦)دا هـەمان بـەیانی لەتورکیـەوە کردووە بەعەرەبی کە وەرگێڕانەکەی بۆ کوردی بەم جۆرەیە:

((بـەڵێ تورکیـا هـەرکاتێ بیـەوێ‌و چـۆنی بـوێ دەتوانێـت بـەیانی لێخۆشبوون دەربکات بۆ سیاسیە داماوەکانی تورك بۆ ئەوەی سوود لەو بڕیاری لێخۆشبوونە وەربگرن‌و بەدڵنیاییەوە بگەڕێنەوە بۆ وڵاتی خۆیان, بەلام ئەو بەیانە نیشتمانپەروەران‌و خەباتکەرانی کورد ئەو لێخۆشبوونە نایانگرێتەوە چونکە هۆی بناغەی ناکۆکی‌و دوژمنایـەتی کورد بەرامبەر بەجمهوریەتی تورك لەبەر دواکەوتنی سیاسی‌و بێ مێشکی کورد نییە کە نەیتوانیبێت لەچۆنێتی ڕێبازی بەڕێوەبردنی کاروباری حکومەتی تێبگات هەتا پیاو بیر لەوە بکاتەوە لەوانەیە بەپێی گۆڕینی هەڵوێست‌و بارودۆخی ڕۆژانە گۆڕانکاری لـەو ڕێبـازەدا بـەدی بکـات کـە بـەرەو باشـی دەڕوات بۆ کـوردو نیشـتمانپەروەران‌و خەباتکـەرانی کـورد بەکۆمـەڵی خۆیبونیشـەوە تـەنها بـۆ ئـەوە تێدەکۆشـن‌و خۆیـان بـۆ ئـەوە تـەرخانکردووە ئامانجـە پیرۆزەکانی میللەتەکەیان بهێننە دی.

نیشـتمانپەروەرانی کـورد لـەوە دڵنیـان ئەگـەر خوایـاربێ ڕۆژێـك دێـت بگەڕێنـەوە بـۆ خـاکی خۆیـان بـەلام بـۆ تورکیـا نـا بـەڵکو بـۆ نیشـتمانی خۆشەویسـت کـە بریتییـە لەکوردسـتان, بـۆ ئـەو وڵاتـە کـاولکراوەی دانیشـتووەکانی لەبچـوکترین مـافی خۆیـان بـێ بـەش کـراون کـە بریتییـە

لەئازادیی گفت‌وگۆ کردن بەزمانی کوردی لەگەڵ فێربوون و نوسین بەزمانی کوردی.

بۆ ئەوەی ڕای گشتی دنیای شارستانێتی باروردۆخی کوردستانیان بۆ ڕوون بێتەوەو ئاگاداری کێشەی ئیمڕۆی کورد ببن بۆیە کۆمەڵی نیشتمانی کورد(مەبەستی کۆمەڵی خۆیبون خۆیەتی) بڕیاریدا ئەم ڕاگەیاندنە بڵاوبکاتەوەو جارێکی‌تر ئەوە بسەلمێنێت کە تێکۆشەرانی کوردلەم ڕێبازە پیرۆزە لانادەن کە دەیان ساڵە میللەتی کورد لەپێناوی دەستگیربوونی مافەکانیا سەروماڵی خۆی بەخت کردووە, ئەم خۆبەختکردنەی بەهی ئەو هەستی نیشتمانیەوەیە کە لەدێرزەمانەوە لەمێشك و دڵی کوردا چەسپاوەو ئەم کۆمەڵە سوورە لەسەر پێڕەوکردنی ئەو ڕێبازەی ئاوات و هیوای میللەتی کوردی پێ دێتەدی کە ئەو هیواو ئاواتە بریتی نییە لەهیواو ئاواتی تاقە کەسێك بەڵکو هی هەموو میللەتی کوردە, تاکەکەس دەڕوات بەلاَم میللەت هەر دەمێنێت و لەناوناچێت و ئەوانەی لایان وایە کورد واز لەم ڕێبازە دەهێنێت زۆر بەهەڵەدا چوون چونکە ئەوانەی ئاگادارو شارەزای ئەو بەسەرهات و کارەساتانە نین کەبەسەر وڵاتەکەیانا هاتووەو دێت و لایان وایە کۆمەڵەکەیان بەرلەوەی بگات بەو ئاواتەی خۆیان بۆ بەختکردووە کۆڵ دەدەن و کۆمەڵەکەیان هەڵدەوەشێتەوەو مل کەچ دەکات بۆ جمهوریتی تورکیا, ئەو جمهوریەتەی هەموو ڕۆژێك بەجۆرێك سزای کورد ئەدەن و بەوپەڕی دڵڕەقی و بێ بەزەییانەوە ڕەفتار لەگەڵ ئەو کوردەدا بکەن کە دەیەوێ باناشتی لەناو خاکی خۆیانا بژین و گوزەران بکەن.

لەساڵی (١٩٢٥)ەوە هەموو دەزگاکانی تورك بەجندرمەکان و بەدادگاکانی استقلالیانەوە هەرچی نەشێ بەکوردیان کردووەو سەدان گوندو شارۆچکەی

کوردیـان سـوتاندووەو کاولیـان کـردووەو دانیشـتووەکانیان لـەناوبردووەو هەزاران هـاوولاّتی کوردیـان بەگوللـه کوشـتووەو لەسـێدارەیان داون و هـەموو جـۆرە ڕەفتـارێکی کاولکارانـەیان گرتۆتەبـەرو دەیـان هـەزار کوردیـان بـەپێ خاوسیو بەڕووتی بەسەرماو سۆڵەو سەهۆڵبەندانی زستان ئاوارە کردووەو لـەولاّتی خۆیـان دوریـان خسـتونەتەوە, بـەلاّم لەگـەڵ ئەمەشـدا بانگـەوازی پیرۆزی نیشتمان هەتا بێت بەرزتر دەبێتـەوەو کۆڵنادات و حکومـەتی تـورکی بەخوێن تینوو بەهـەموو توانـای خۆیـەوە نـەیتوانیوە دەنگـی شـۆڕشـگێڕانی کـورد کـپ بکـات و لەخـەباتکردن وازی نـەهێناوەو ئازایانـە ڕووبـەڕووی هێزەکانی تورك دەبێتەوەو هـەتا تـورك درێژەبدات بەلـەناوبردنی کـوردی بـێ تاوان, چیاکانی کوردستان بێدەنگی بەخۆیانەوە نابینن و زنجیرەی خـەبات و تێکۆشانی کورد کۆتایی نایەت.

ئـەو تورکـەی کـە تـا ئیسـتە نـەیتوانیوە بەهـەموو هێـزو توانـای خۆیـەوە خـەباتی کـورد لـەناو ببـات پـەنای بردۆتـە بـەر درۆو دەلەسـەو خەڵەتانـدن و بـەڵێنی پـڕ لـەدرۆو دەسـتبڕین و بارەهـا تـا ئیسـتە بڕیـاری لێخۆشـبونیان دەرکردوە کە ئەمەی دواییان سێهەم جارەو لایان وایە کورد گەمژەو نەزانەو لەدرۆ دەلەسەو نەخشەکانیان نەگەیشتووەو بەئاسانی دەستەمۆی ئەکات و تـۆ بڵێـی ئـەوەی ئـەو بڕیـاری لێخۆشـبوونە دەخوێنێتـەوە لای وابێـت ئـەوە بڕیاری دەزگایەکی بەویـژدانی شارستانێتی دۆسـتەو دەتوانێـت بـەپێی ئـەو بڕیاری لێخۆشبوونە دەرفـەتی ئـەوەی هـەبێت بەوپـەڕی سەربەسـتیەوە لـەناو خاکی ولاّتی خۆیدا بژیو مافی هات وچۆکردن و قسەکردنی هەبێت؟! نـەخێر چونکە ئـەو لێخۆشـبونانەی هـەتا ئێسـتە بـەناو بـۆ کـورد دەرچـووە هـەمووی بریتـــی بـــووە لەتەڵـــەو داوو دەســـبڕین و ئەوانـــەی بـــەو لێخۆشـــبوونانە

خەڵـەتێنرابوونو لەخشـتە بڕابـوون کـە هاتبوونـەوە ژێـر سـایەی حکومـەت ئەوی لەمردنیش ڕزگاری بوو‌بێت ئێستە لەناو زینداندانو چاوەڕوانی سـەرە مەرگی خۆیانن.

لێخۆشبوونی تـورك لـەکورد درۆیـەکی ئاشکرایەو خەڵەتاندنەو پێویست بە بەڵگە ناکات چونکە ئایا حکومـەتی تـورك دەتوانێت دانـی پیادا بنێتو بـڵاوی بکاتـەوە چـەند کـەس لـەو ئاوارانـەی لـەئێرانو سـوریاو عێراقـەوە گەڕابوونەوە بۆ تورکیاو ئەوانەی لەچیاکانی کوردستانەوە هاتبوونو خۆیان دابوو بەدەستەوە ئـاخۆ ئیمـڕۆ چـەند کـەس لەوانـە لـەژیانا مـاون؟! ئایـا لـە (٨٥٪)ی ئەوانـەی ئەگـەر نەشـوترێت (٩٥٪) لەوانـەی بەسـوێندی شـەرەفی تــورك هەڵخەڵــەتابوون دەیــان درۆو دەلەســەیان بــۆ هەڵنەبەســراوەو بەشێوەیەکی ناجوامێرانـەو ناپیاوانە نەکوژراونو لەسێدارە نـەدراون؟؟! کە ئەم ڕاستیانە دەری دەخەن هەموو بەڵێنەکانی تورك وەکو صفری لای چەپ وانو هیچ بایەخێکیان نییە!! بەڵام لەگەڵ ئـەو هـەموو درۆو خیانەتانـەی لـەو کوردانـەی بـەر لـە پێـنج سـاڵ لەمەوبـەر کـرا (مەبەسـتی ئەوانـەی شۆڕشـی پیرانـە) ئایـا بـەهیچ شێوەیەك توانیویانـە هەسـتی کوردایـەتیان لەمێشـکیانا نـەهێڵن؟ ئـەم لێبوردنـەی ئەمجارەشـیان هـەر بـەو ئاواتانـەیان ناگەیـەنێت بـۆ لەناوبردنی کورد.

ئیمڕۆ ئەو کوردەی دوورە وڵاتـە هیچـی نیـەو لەهـەموو مـافێکی ئاسـایی خۆی بێ بەشـەو ڕێگـەی ئـەوەی لێگیراوە بـەزمانی خـۆی بدوێو بنوسێتو لـەناو وڵات ڕێگـەی ئـەوەی پێنادرێـت مەراسـیمە ئاینیـەکان بـەجێ بێنێـتو لەهەموو مـافێکی سیاسـی بـێ بەشـەو هـەمووی لێ قەدەغـە کراوەبـەڵام لەگـەڵ ئەوەشـدا هێشـتا هــەر بـەئیمانێکی نیشـتمانی بـەهێزەوە بـۆ مەبەسـتێکی

شەریف‌و خاوێن تێدەكۆشێت كە بریتییە لەڕێبازی هەموو مرۆڤێكی خاوەن شەرەف. نمونەی ئەو كۆڵنەدانە بۆ گەیشتن بەئامانجە پیرۆزەكان لەدوو قارەمانی كۆڵنەدەردا دەردەكەوێت كە بریتین لە (احسان نوری)و (فرزندە) كە هەردوكیان لەدنیایان گەیاند نیشتمانپەروەرێتی كوردو باوەڕكردن بەنەتەوایەتی كورد شتێك نییە بەهیچ جەورو ستەمێك كۆڵ بداتو وازی لێ ناهێنێت.

بەڵێ ئیمرۆ توركەكان دەیانەوێ خۆیان لەشتێكی تردا تاقیبكەنەوە بەئومێدی ئەوەی كورد لەناو دەبەن یا هیچ نەبێ لاوازی دەكەن‌و بۆ گەیشتن بەو مەبەستەیان ئەگەرچی نەیانتوانیوە وورەی كورد بەربدەن، دەیانەوێ ڕێگەی فێڵ‌و تەڵەكەبازی بگرنەبەرو سوود لەدڵپاكی كورد وەربگرن بەڵام كورد هەتا بێت وورەی بەرزتر دەبێتەوەو بەرەنگاری هەموو تەقەلاكانی تورك دەبێتەوە.

توركەكان هەمیشە بزوتنەوەكانی كورد بەبزوتنەوەیەكی كۆنەپەرستانەو بەرێبازێكی چەتەگەری یاخوود بەوابەستەی بێگانەی لەقەڵەم دەدەن، كوردیش بەرامبەر بەو تەقەلایانەی تورك بۆ ڕۆژهەڵات‌و ڕۆژئاوای ڕوون دەكاتەوە كە ئەگەر تێكۆشان‌و خەباتی كورد بریتی بووبێت لەجەردەیی‌و چەتەیی، بەرگەی ئەوەی نەدەگرت كە لەماوەی دە ساڵدا كۆڵنەداتو درێژە بەو خەباتو تێكۆشانەی خۆی بدات.

ئایا ئیمرۆ لەسەر ڕووی جیهاندا لەحكومەتی تورك بەولاوە حكومەتێكی تری واهەیە هەموو دەسەڵاتو توانای خۆی بۆ ئەوە تەرخان بكات نەتەوەیەكی‌تر لەناوبەرێت‌و هەموو تواناو دەسەڵاتی خۆی بۆ ئەوە تەرخان بكات هەموو جۆرە ئازادی‌و سەربەستییەك لەو میللەتە قەدەغە بكات.

میللەتی کورد کە بازووی خۆی لێ هەڵکردووەو خەبات دەکات لەکۆڕی تێکۆشاناو هەمان ڕێبازی ئەو میللەتانەی تری گرتۆتەبەر کە بەرلەخۆی گرتویانەبەر بۆ مسۆگەرکردن و دەستگیربوونی مافی ڕەوای خۆیان و هیوادارە بۆ گەیشتن بەو مەبەستەی دەستی پیاوەتی و یارمەتی ئەدەبی بۆ درێژبکرێت, بەلأم بەداخەوە لەجیاتی ئەو یارمەتیدانە حکومەتەکان بەپێچەوانەوە نەك هەر یارمەتی نادەن بەڵکو کۆسپ و بەرهەڵستیش ئەخەنە بەردەمی و کاربەوەشەوە نەوەستاوە بەڵکو بوون بەلایەنگری تورك بۆ سەرنەکەوتنی کورد لەبزوتنەوە پیرۆزەکەیدا.

هەموو مرۆڤێکی ژیری خاوەن ویژدان ئەبێ دان بەوەدا بنێت ئەم ڕاپەڕین و شۆڕشە نەتەوەییەی کورد زادەی هەست و هۆشی چەند ملیۆنێکە کە ئیمڕۆ ڕوو بەڕووی بەسەرهاتی ترسناك بۆتەوە, بەلأم لەگەڵ ئەوەشدا کۆڵنادات لەتێکۆشان و خەبات لەپێناوی ئازادی و ژیانێکی خۆشبەختانەو میللەتێکیش ئامادەبێت گیانی خۆی پێشکەش بکات لەپێناوی ئەم مەبەستە پیرۆزەدا هێز نییە کۆڵی پێ بدات و لەناوی ببات)).

باسی شەشەم

خۆ ئامادەکردن بۆ ڕووبەڕوو بونەوە

لەباسی چۆنێتی پێکهاتنی کۆمەڵی خۆیبوندا باسی ئەوە کرا چۆن دەستەی بەڕێوەبەری خۆیبون بڕیاریدا احسان نوری پاشا ببێت بەلێپرسراوی سەرکردەی هێزەکانی شۆڕش لەچیای ئاراراتداو ئەویش کە چووە ئارات و دەستیکرد بەڕێکخستنی کاروباری شۆڕش و ڕۆژنامەیەکیشی دەرکرد بۆ ئەوەی ببێت بە ئۆرگانی کۆمەڵی خۆیبون و شۆڕشی ئارارات و بەرلەمە لەباسی شۆڕشی پیراندا لەباسی پێکهاتنی کۆمەڵی ئازادیدا باسی ئەوە کرا چۆن تورکەکان بۆ زڕاندنی ناوی احسان نوری پاشا گەلێك درۆو دەلەسەیان دەربارەی هەڵبەست بۆ ئەوەی لای شۆڕشگێڕانی کورد ناوی بزڕێنن و دڵی ئینگلیزەکانیشی لێ کرمێ بکەن, بەڵام ئەو درۆو دەلەسانە نەیانتوانی ناوی احسان نوری لکەداربکەن هەروەکو روبرت ئولسون لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٨٤) ڕوونی کردۆتەوەو ئەو دوکیومینتەی دەربارەی ئەو تەقەلا سەرنەگرتووەی تورکی باسکردووە کە ژمارەی دوکیومینتەکە (Air 23-43) ڕۆژی ١٩٢٥/٢/٢٧ ئەوەندەی‌تر درۆو

دەلەسـەکانی حکومـەتی کەمالیـەکانی پووچـەڵ کردۆتـەوەو ئـەم هەڵبژاردنەشـی بـۆ سـەرکردایەتی هێزەکـانی شـۆڕش نیشـانەیەکی تـرە بۆنیشتمان پەروەرێتیو بۆ دەم کوتکردنی تورك بەرامبەری.

وەکـو لەبەسـەرهاتو ڕوداوەکـانی شۆڕشـی ئاگریداغـدا ڕوون دەبێتـەوە احسـان نـوری پاشای شازادە بـەکاروباری سوپاو شۆڕشـگێڕی بریتـی بـوە لەئەندازیارو نەخشەکێشـی کاروبـاری شۆڕشـکە بـەڵام بەداخـەوە ئـەو کـەمو کوڕییانەی لەشۆڕشکەدا ڕوویدا لەگەڵ باری نالەبارو هەڵوێستی دەوڵەتان بەرامبـەر بـە شۆڕشەکە بەهـەموویان ڕێگەی سـەرکەوتنیان لەشۆڕشـکە گـرت وەکو لەشوێنی خۆیدا بەدوورو درێژ باس دەکرێت.

احسان نوری لەدوای شکانی شۆڕشکەو ناچاربوونی کە پەنا بباتـە بـەر ئێـران وەکـو پەناهەندەیـەکی سیاسـی لـەوێ دەسـتیکرد بـەتۆمارکردنی یاداشتەکانی دەربارەی شۆڕشی ئارارات, بەڵام بەداخەوە چونکە بیرەوەری یاداشتەکانی لەکاتی خۆیدا تۆمارنەکردووەو هێشتوویەتیەوە بۆ سـەردەمی ئاوارەبوونی بۆیە یاداشتەکان لەزنجیرەی ڕووداوەکانا هەست بەوە دەکرێت لەسەر یەك زنجیرەو بەپێی بەسەرهاتو ڕووداوەکان تۆمارنەکراون.

احسان نوری بێجگە لەو یاداشتەی کتێبێکی تریشی بەناوی (ژیانم)ەوە بـەزمانی کـوردی نوسـیوەو بـەزمانی فارسـیش لەسـاڵی (١٩٥٥)دا لـەتاران کتێبێکـی بـەناوی(تـأریخ ریـش ئـی نـژاد کـورد) چـاپکردووە کـە بریتییـە لە(١٤٦)لاپەڕەو مامۆستا صلاح برواری لەتەمووزی ١٩٩٠دا ئەو یاداشتەی احسـان نـوری کـردوە بەعـەرەبیو لەبـەیروت یەکـەم چـاپی بڵاوکراوەتـەوەو هـەروەکو صـەلاح بـەرواری باسـیکردووە (انسـتتیوی پـاریس) لەسـاڵی ١٩٨٦دا ئـەو یاداشـتانەی بڵاوکراوەتـەوە لـەژێر نـاوی (La Reolte de

Lagridagh-ARARAT) بەزمانی فەرەنسی لە(جنیف) چاپکراوەو هەروەکو صلاح بەرواری لەلاپەرە(١٠)ی پێشەکیەکەی یاداشتەکەدا باسی کردووە ئەو یاداشتە بەزنجیرە بەزمانی عەرەبیش لەگۆڤاری (هیڤی – هیوا)دا بلأوکراوەتەوە لەلایەن انستتیوی کوردەوە لەپاریس.

صلاح بەرواری لەلاپەرە(٦)ی پێشەکی ئەو یاداشتانەدا وتوویەتی:

((سەرکردەکانی ئەو هێزە لەژێر سەرکردایەتی احسان نوریدا بووە زۆربەیان بریتی بوون لە دەرەبەگ و سەرۆك عەشیرەت و پیاوە ئاینیەکان کە لەناو ئەوانەدا دوو سەرکردەی زۆر ئازاو دلێریان تیا بووە کە بریتی بوون لە (بروهسکی)و (فرزەندە بەگ)، هۆی سەرەکی سەرنەکەوتنی ئەو شۆڕشە بەهۆی ئەو ناکۆکیەوە پەیدا بوو کە لەنێوان (محمد بگ)و سید رسول)دا پەیدا بوو کە تورکەکان بەهۆی ئەو ناکۆکیەوە خراپترین و خوێنڕێژترین کوشتاریان لەکورد کرد لە(زیلان)دا (لەشوێنی خۆیدا بەپێی یاداشتەکەی احسان نوری ئەچینە سەر باسی ئەو رەخنەیەی احسان نوری لەهەردوکیانی گرتبوو).

صلاح بەرواریش هەر لای وایە کە احسان نوری لەدوا سالأنی ژیانیا کە تەمەنی چوبوە سالەوە ئەو یاداشتانەی تۆمارکردووە کە لەماوەی پێنج سالی بەرلەکۆچی دوایدا کە لەسالی (١٩٧٥)بووە ئەو یاداشتانەی نوسیوەتەوە، بەلگەش بۆ ئەمە ئەوەیە لەیاداشتەکانیا ئاماژەی بۆ باسێکی ناو ڕۆژنامەیەکی تورکی کردووە کە لەسالی ١٩٦٩دا باسی ئەو یاداشتەی بلأوکردۆتەوە.

دەربارەی ژیانی احسان نوری پاشا بەپێی پێشەکیەکەی صلاح بەرواری ، احسان نوری لەسالی ١٨٩٢دا لەشاری (بدلیس) لەگەڕەکی (ئالی کولی)

لەدایك بووەو لەوێ گەورە بووەو (ئەكادیمی حربی) لەئەستەمبول تەواو كردووەو هەروەكو ئەفسەرەكانی تری كورد لەدوای تەواوبونی شەڕی جیهانی لەشەڕی ڕزگاربوونی توركیادا بۆ دابینكردنی سەربەخۆیی توركیاو ڕزگاركردنی لەدەوڵەتە داگیركەرەكان بەشداری كردووەو لەشەڕەكانا ئازایەتیەكی زۆری نواندووە (روبرت ئولسون لەكتێبەكەیدا سەرچاوە (٨٤) وتوویەتی: كاتی خۆی أحسان نوری سەركردەی سوپای شەشەمی دەوڵەتی عوسمانی بووەو لەدوای تەواوبونی شەڕی جیهانی یەكێك بووە لە نوێنەرانی دەوڵەتی عوسمانی لەمۆركردنی پەیمانی (مودراس- پەیمانی وەستاندنی شەڕ)و لەكاتی كۆبوونەوەكانی مودراسدا دژی هەڵوێستی ئینگلیزەكان بووە بەتایبەتی لە سیاسەتیانا بەرامبەر بە عێراق).

هەروەكو روبرت ئولسون لەلاپەڕە (١٩٤)دا ئاماژەی بۆ دوكیومینتی ژمارە(Air23-43) كردووە كە لەلاپەڕە (٤٦)یدا وتراوە احسان نوری پاشا لەساڵی ١٩١٩دا لەكاتی شەڕی (غالیبولی)دا دژی ئەفسەرەكانی تورك یاخی بووە, چەند ئەفسەرێكی توركی دەستگیركردوو بۆ ماوەی دوو مانگ خۆی كرد بەسەركردەی ئەو هێزەی دەستی بەسەردا گرتبوو, لەئەنجامی ئەمەدا دادگا كراو دوورخرایەوە بۆ بدلیس و هەر كە گەیشتە بدلیس پەیوەندی بە جمعیتی ڕاپەڕینی كوردەوە كرد (Society For the Riseof Kurdistan)و بەپێی بڕیاری ئەو جمعیەتە ڕاپەڕینی (بیت الشباب) جێ بەجێكرا (لەبەرگی دوهەمدا باسی ڕاپەڕینەكەی بیت الشباب كراوە), بەڵام هەروەكو روبرت ئولسونیش باسیكردووە بێجگە لەو دوكیومینتە لەهیچ سەرچاوەیەكی تردا باسی ئەو ڕاپەڕینەی احسان نوری نەكراوە لەشاری غالیبولیدا.

أحسان نوري پاشا

احسان نوری لەسەرەتادا کە هێشتا دەستی کمالیەکان نەکەوتبووە ڕوو بەرامبەر بەکورد, وەکو هەندیٚ لەکوردەکانی‌تر بوبوو بەئەندامی کۆنگرەی (سیواس) کە لەبەرگی دووهەمدا باسی ئەو کۆنگرەیە کراوە, بەلاّم دوای ئەوەی تورکە کمالیەکان لەبەلّێنەکانیان پاشگەزبوونەوە کە دابویان بەکورد لەساڵی ١٩٢٤دا ئیتر خۆی پیٚ نەگیراو ڕوویکردە بەرزاییەکان‌و هەروەکو لەبەرگی دووهەمدا لەباسی ڕووداوی (بیت الشباب)دا باسمانکردووە احسان نوری لەئەنجامی ئەو تلگرافەی یوسف ضیاء بەگ ناردبووی بۆ براکەی کە ئەمیش ئەفسەرێك بووە لەناو ئەو هێزەی احسان نوری پاشا سەرکردەی بووە, احسان نوری لەگەلّ ئەفسەرو سەربازە کوردەکانا کە روبرت ئولوف ژمارەی ئەوانەی بە (٥٠٠)کەس داناوە ڕوویانکردبووە چیاکان‌و لەحکومەت یاخی بوو.

احسان نوری لەدوای شکانی شۆڕشەکەی ئاگری داغ خۆی نەدا بەدەست تورکەکانەوەو هەروەکو لەدواییدا ڕووندەبێتەوە بەلّکو پەنا دەباتە بەر حکومەتی ئێران‌و لەویٚ دەمێنێتەوە هەتا ساڵی ١٩٧٥دا موتورسایکلیك دەیکات بەژێرەوەو گیانی دەردەچێت لەکاتی پەڕینەوەیدا لەسەرجادەیەکی تاران‌و لەو ڕۆژانەدا وابلاّوبوبوەوە لەمەدا ساڤاکی ئێرانی دەستی تیادا بووەو بۆ ئەوەی احسان نوری بەشداری نەکات لەشۆڕشی ساڵی ١٩٧٤-١٩٧٥ دا لەباشوری کوردستان کرابوو,لەتەمەنی (٨٣)ساڵیدا لەگۆڕستانی (بهشت زهراء)لەباشوری تاران دا نێژراوە.

احسان نوری پاشا لەیاداشتەکانیا بەرلەوەی بچێتە سەر باسی شۆڕشی ئارارات, باسی ئەوانەی کردووە کە هاوکارو لایەنگری شۆڕش

بوونو لێرەدا ئێمەش ناوی ئەوانە دەخەینە پێش چاو کە لەیاداشتەکانیا ناوی هێناون کە وتوویەتی:

((عربسی کە سەرۆکی عەشیرەتی (مکتوری) بوو لەناوچەی (ئەگدر) لەباکوری ئاگریدا دەژیا, لەلاپاڵەکەی تری ئاگریدا (علوی بکر) و (عبدالله خلف)ی سەرۆکی عەشیرەتی (قزلباش ئوغلی) کە یەکێك بوو لەلاوە کوردە ئازاو ئازادیخوازانەی بەر لەچەند ساڵێك خۆیو عەشیرەتەکەی لەکوردستانی ئێرانەوە هاتبوونە کوردستانی تورکیاو لەڕۆژهەلاتی ئاگریدا نیشتەجێ بوبوو, هەروەها (ئەنوەر مزراق) کە لەبنەماڵەی سەرکردەکانی عەشیرەتی (زیلان) بوو ئەو بنەماڵەیە هەموویان بەشداربوون لەمێژەکانی ئاگریدا هەرچەندە هەندێ لەو عەشیرەتانەی لەژوور چیاکەدا بوون هێشتا وازیان لەلایەنگرێتی حکومەت نەهێنابوو, بەلأم ئالأی کورد بەسەر هەموو چیاکەدا دەشەکایەوەو هیچ کاربەدەستێکی حکومەتی تورك نەیدەوێرا ڕووبکاتە ئەو ناوچەیە.

ئالاى كوردو دوو پێشمەرگە كە بنكەى سەركردايەتيان لەئاگريدا دەپاراست (لەلاپەڕە (١٣٩)ى ياداشتەكەى أحسان نورى) وە لەلاپەڕە (٣٠٤)ى كتێبەكەى زنار سلوپى

وێنەی حاجو ئاغای سەرۆکی عەشیرەتی هەڤرکیو بەڕێوەبەری کاروباری ناوچەکانی مریات,
میردین, شرناخ لەشۆڕشی ئاگریدا

لەناوڕاستی هاوینی ساڵی ١٩٢٩دا (مەمۆ) و (نادر) هەردوو کوڕە ئازاکانی حسێن پاشای سەرۆك عەشیرەتی (حیدری) لەگەڵ دوبرای تریان و ئامۆزایەکیان لەسوریەوە هاتنەوەو خۆیان گەیاندەوە ناو خاکی کوردستان و لەکاتی تێپەڕبوونیانا بەناوچەکانی (مدیات, بەشیری,کرزان, هەتاوی هەتاکو دوای موش)و لەوێدا پەلاماردران و سیانیان لێ شەهید بوو بەلاّم (مەمۆ) و (نادر) خۆیان دەربازکردو گەیشتنە لای ئێمە)).

أحسان نوری لەلاپەڕە (٦٩)ی یاداشتەکانیا دەربارەی (کور حسین پاشا) و (حاجی موسی بەگ) وتوویەتی ((هەرچەند کور حسین پاشا لەشۆڕشی پیراندا لایەنگری حکومەت بوو, بەلاّم کە شۆڕکەی پیران تەواو بوو تورکەکان وازیان لەویش نەهێناو لەگەڵ حاجی موسی بەگدا هەردوکیان ئاوارەکران بۆ ڕۆژئاوای ئەنادۆڵ, بەلاّم هەردوکیان بڕیاریاندا خۆیان لەشوێنی ئاوارەبوونەکەیان ڕزگار بکەن, حسێن پاشا دەوڵەمەندو پارەدار بوو, ئاڵتونێکی زۆری هەبوو, توانی هەندێ ولاّخ و تفەنگ بکڕێت و بیدات بەوانەی توانای چەکهەڵگرتنیان هەبوو, ژن و منداڵەکانیان لای دوو کوڕی خۆیان بەجێ هێشت و ڕویانکردە سوریاو لەوێ بوون بەمیوانی (حاجو ئاغا) کە یەکێك بوو لەسەرکردە ناسراوەکانی عەشیرەتی (هەڤرکی)و لەوێ بوون بە ئەندامی خۆیبون.

ساتێك ئەوانە گەیشتبونە سوریا بەپۆستەی ڕێکخراوی خۆیبوندا نامەیەکی ئەوانم پێگەیشت و منیش داوام لەخۆیبون کرد بیان نێرن بۆ ئاگری و ساتێك کەوتنە ڕێ بۆ ئەوەی بگەنە لای ئێمە لەڕێگەی عێراق و ئێرانەوە ئینگلیزەکان لەموصڵ گرتنیان و ناردنیانەوە بۆ سوریاو لەوێ حاجی موسی بەگ نەخۆشکەوت و لەسوریا کوچی دوایی کرد, بەلاّم بەپێی

بڕیاری خۆیبوون چوار کوڕو کوڕەزایەکی حسین پاشا کە لەکوردستانی تورکیادا بوون لەگەڵ حسین پاشا خۆیو (ئەدۆ)و خوشکەزایەکیو کوڕەزایەکی کە لەکوردستانی عێراق بوون هەموویان ڕویانکردە ئاگریو لەڕێگایانا تورکەکان ڕێگەیان پێگرتنو سیانیان لێ کوژرا (بەر لەمەش باسی هەمان شتی کردووە).

احسان نوری لەباسی چۆنیتی چوونی کور حسین پاشا بۆ ئاگریداغ وتویەتی کە سوریای بەجێهێشت ڕویکردە عێراقو لەوێ بوو بەمیوانی شێخ ئەحمەدی بارزانی کە لەوێ (مدنی) کوڕی حاجی موسی بەگیشی لێ بوو, ساتێك ویستیان لای شێخ ئەحمەد بەجێ بێڵن (نوە بەگ) بەکور حسین پاشا دەڵێ (مدنی) برازام حەزدەکات ئەویش بچێت بۆ ئاگری خۆزگە لەگەڵ خۆتانا بیبەن بۆ ئەوێ . حسین پاشا (مدنی) لەگەڵ خۆیدا دەیبات و لەگەڵ چەند سوارێکدا دەکەونە ڕێو لەڕێگادا لەچیایەکدا (مدنی) پلانێکی زۆر ناجوامێرانەو ترسنۆکانە بۆ کور حسین پاشا ڕێك دەخاو حسین پاشاو هاوڕێکەی کە لەشیرین خەودا دەبن هەردوکیان دەکوژێتو پاش ئەو کوشتنەی حسین پاشا (مدنی) خۆی ئەدا بەدەست تورکەکانەوە.

احسان نوری لەیاداشتەکەیدا لەسەری ئەڕواتو ئەڵێت:

((لەدوای لێکۆڵینەوەو چوونە بنجو بناوانی ئەو کوشتنە, بۆ شێخ ئەحمەدی بارزانی دەردەکەوێ (نوە بەگ)ی برای موسیٚ بەگ دەورێکی سەرەکیو گلاوی هەبووە بۆیە ئەو خیانەتە گەورەیەی کردبوو لەسەر ئەوە بڕیاری کوشتنی دەداو نایەڵێت (نوە بەگ) سوود لەو لێخۆشبوونەی تورك وەربگرێت کە دەریانکردبوو)).

بێجگە لەوەی احسان نوری لەیاداشتەکانیا دەربارەی شێخ ئەحمەدی بارزانی دەری کردبوو بەرامبەر (نوەبەگ) (حسین عرفە)ش لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٥٢) باسی بەشداربوونی شێخ ئەحمەدو هاوکاریکردنی کردووە لەگەڵ شۆڕشگێڕانداو لەو ڕووەوە وتوویەتی:

((شێخ ئەحمەدی بارزانی هێزێکی (٥٠٠) سواری بەسەرۆکایەتی (فەرزەندی کوری حسین کوێر) نارد بۆ پەلاماردانی هێزێکی تورك کە لە(نورامار) بوو, بەڵام ئەو هێزە لەدوای شەڕێکی دورودرێژ کشایە دواوەو فەرزەندە کوژرا (لەڕاستیدا ئەم فەرزەندەیەی حسین عرفە لێرەدا باسی کردووە ئەو فەرزەندەیە نییە کە لەگەڵ احسان نوری پاشادا لەئارارات بووەو لەگەڵ احسان نوری پاشادا بەشداری کردووە لەو گفتوگۆیەی لەگەڵ کاربەدەستانی تورکدا کرابوو وەکو لەدوایدا لەباسی حەوتەمدا ڕوون دەبێتەوە).

احسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەڵێت: بەو جۆرە (کور حسین پاشا) کە کاتی خۆی بوبوو بەلایەنگری حکومەت, ساتێك لەهاوینە هەواری (ئالاداغ) دەگەڕێتەوە لەڕێگایا لەچیای (تندوك) هێزێکی تورك بەرەنگاری دەبێتەوەو ئەوانەی لەگەڵیا بون بەشێکی زۆری کەل‌وپەل‌و مەڕومالأتەکانی خۆیان بەجێ هێشت‌و شێخ صاڵحی کوڕی شێخ عبدالقادرو شێخ یاسینی ئامۆزای کوژران‌و ئەوانەی‌تر بەشەڕەشەق خۆیان ڕزگار کردوو شێخ عبدالقادریش هیچ چاری نەما ئەویش پەنای بردەبەر شۆڕشگێڕانی ئاگری.

(سەیر ئەوەیە ئەم شێخ عبدالقادرە بەوپەڕی بێ ئابڕووییەوە, لەدوایدا کە شۆڕشی ئاگری‌داغ گەرم بوو لەنێوان شۆڕشگێڕان‌و حکومەتدا جارێکی‌تر

پەنای بردەوەبەر حکومەت وەکو لەدوایدا لەباسی دەستپێکردنی شۆڕشدا دەردەکەوێت).

احسان نوری لەلاپەڕە (٧٩)ی یاداشتە چاپکراوەکەیدا باسی ئەو شێخ عبدالقادرەی بەم جۆرە کردووە:

((لەبەهاری ١٩٣٠دا گوندەکەی شێخ عبدالقادر لەلایەن هێزی حکومەت و چەند کرێگرتەیەکی عەشیرەتی (کسکویی) بەسەرکردایەتی میر ئالای (فەرهاد بەگ) دەورەدراو ئەوانەی لەو گوندەدا بوون وەکو (تمرشملی، ئوس، فتو، چرکو، شێخ طاهر شێخ رەسولی کوڕی شێخ عبدالقادر ، علوی، ئیزیدی ئامۆزای) لەگەڵ چەند چەکدارێکی تردا بەجلی شەوەوە لەنوستندا دەستیان دایە چەکەکانیان و ڕووبەڕووی دوژمن بوونەوەو (٢٠) سەربازیان بەدیل گرت و چەند مەترەلیوزێکی بچووکیشیان دەستگیر بوو.

احسان نوری دەڵێ: لەکاتی ئەم شەڕەدا من و (برۆ – کە مەبەست بروهسکی)یە لەگەڵ شێخ عبدالقادردا کەساتێك باسی ئەم شەڕەمان دەکرد، کوردێکی سەر بەحکومەت لە(ئاگری)یەوە هات بەخۆی و ئێسترەکەیەوە دوو لاشەی کوژراوی لەسەر بوو یەکێکیان لاشەی ئەفسەرێکی تورك بوو ئەوی تریان لاشەی (تمر کسکوی) بوو کە لەعەشیرەتی کسکویی کورد بوو، کاتی خۆی تمر وتبووی : من تورکم و کوڕی تورکم... بۆ وەرامی ئەو قسەیە (بروهسکی) پێی وتبوو، هیوادارم ڕۆژێك لەڕۆژان لەگەڵ برایەکی تورکتا بەجووتە پێکەوە لەیەك گۆڕدا بنێژرێن..

احسان نوری دەڵێ: کە ئەوەم هاتەوە بیر هەروەکو بروهسکی بۆی گێڕابومەوە هەردوکیانمان لەگۆڕێکدا ناشتن و ئەو دیلانەش کە نێررابوون بۆ بنکەی ئێمە، لەوێوە بەچەند پێشمەرگەیەکدا درانە دەست حکومەتی ئێران

بۆ ئەوەی لەڕێگەی ئەوانەوە بدرێنەوە بە حکومەت (لام وایە ئەگەر تورك دیلی وای دەست بکەوتایە هەر لەشوێنی خۆیدا دەیانکوشتن).

احسان نوری لەلاپەڕە (٢٩)ی یاداشتەکەیدا باسی چەند نیشتمان پەروەرێکی کردووە کە چووبونە پاڵ شۆڕش و وتویەتی:((ساتێك لەئاگری خەریکی ڕێکخستنی کاروباری شۆڕش بووین شۆڕشگێڕانی کورد پۆل پۆل ڕویانکردە چیای ئاگری..(فرزندەبەگ) کە لەعەشیرەتی (هسنی)بوو خۆیو کاظم بەگی برایو ئامۆزایەکیو چەند شۆڕشگێڕێکی تریئەو عەشیرەتە گەیشتنە ئاگریو بێجگە لەمانە, چەند سەرکردەیەکی تری کورد وەکو خالص بەگ کوڕی عبدالمجید بەگی سەیکی, تاج الدین لەسەرکردەکانی عەشیرەتی (زرکی), ئەدو عزیز حیدری, ئەحمەد حاجی برۆ لەگەڵ هەندێ لە براکانی, سید عبدالوهاب ئەفەندی وەسید رسول بەرزنجی ئامۆزای کە ئەمانە هەموو ئاوارەکرابوون بۆ (ازمیر) یەك لەدوای یەك خۆیان گەیاندە ئاگریو (هسکی) کرا بەوالی ئاگریو (تمرشمکی) کرا بەسەرکردەی دەرەك لەئاگری.

بەو بونەوە شۆڕشگێڕە نیشتمان پەروەرەکان سرودی ئاگرییان ووت, احسان نوری لەیاداشتەکەیدا ئەم چەند دێڕەی لەو سروده تۆمارکردوه کە لەعەرەبییەکەوە کراوەتەوە بەکوردی.

ئەوا ئیمڕۆ دووبارە جۆشت سەندۆتەوە
کڵپەو گڕی ئاگرەکەت وەکو لووتکەی قەڵاکان بەرزو بڵندە
لەسەر لووتکەکانت کۆبوونەوەکان دەستی پێکرد
دە ئاگری کڵپە بسێنە.. کڵپە بسێنە ئاگری

بێجگە لەوانەی احسان نوری باسیکردون کە چوبونە پاڵ شۆڕش, حسن عرفەش لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٥٢) ناوی چەند کەسێکی تری هێناوە وەکو (حسین کەوسەر, میرا, میری عبدالقادر ئابدال.

زنار سلوپی لەلاپەڕە (١٤٥)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٥٧) ناوی چەند کەسێکی هێناوە کە لەشۆڕشدا کرابوون بە کاربەدەست وەکو:

(تەیمور ئاغا- کە احسان نوری لەیاداشتەکانیا بەتمرشمکی ناوی هێناوە- کراوە بەسەرۆکی دەرەك, ملا حسین ئەفەندی کرا بە قائیمقامی کورخان, ئیبراهیم نانی - کرا بەمیری ناحیەی (بوطي), حسن ئەفەندی - میری ناحیەی (ئورتی), موسی ئاغا برکی بۆ ناحیەی (کوری)و عمرین ئاغا کرا بە قائیمقامی (کو ئاخان) کە ئەمانە هەموویان بەرەزامەندیی کۆمەڵی خۆیبون هەڵبژێررابوون و هەموشیان بەوپەڕی پاکیو دڵسۆزییەوە کاروباری شۆڕشیان دەبرد بەڕێوە.

زنار سلوپی (قدری جمیل بەگی دیاربەکری) لەلاپەڕە (١٤٤)ی کتێبەکەیدا باسی ئەوەی کردووە چۆن خۆیو هاوڕێکانی پێوەندیان بەشۆڕشگێڕانی ئاراراتەوەو بۆ بەستنی پەیوەندییەکی هەمیشەیی چۆن بڕیاریاندابوو (z)بەگ دیارە نەیویستووە ناوە ڕاستەیەکەی باس بکات) بنێرن بۆلای شۆڕشگێڕان لەئارارات بەڵام ئەو نوێنەرەیان لەسەر شاخی (تالوری) لەولاخەکەی دەکەوێتە خوارەوەو قاچی دەشکێو پەکی دەکەوێت و ناتوانێت بگاتە شوێنی مەبەست و لەجیاتی ئەو (جرجیس زادە.م.ئەفەندی) دەنێرن و دەگەڕێتەوەنەخشەو پلانەکانی شۆڕش لەگەڵ خۆیا دەهێنێت, اکرمی جمیل بەگ (برای قدری بوە) لەزیندانی دیاربکر بەربوبوو بۆیە هەمووما‌ن لەژێر چاودێری کاربەدەستانی حکومەتدا بوین

بۆیە بڕیارماندا هەموو ماڵو موڵکمان بەجێ بێڵینو لەتورکیا دوربکەوینەوەو چووینە پاڵ کۆمەڵی خۆیبونو کۆمەڵیش بەدڵێکی فراوانەوە سنگی بۆ کردینەوەو منو اکرمی برام کراین بەئەندامی لیژنەی مەرکەزی.

دەربارەی هەڵوێستی حکومەت بەرامبەر بەو چالاکی جمو جوولانەی شۆڕشگێڕان، دوکتور عزیز شمزینی لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٤٢)وتوویەتی بۆ بەرەنگاربوونەوەی شۆڕشگێڕان حکومەتی تورك لەساڵی ١٩٢٨دا نەخشەیەکی تازەی کێشا، بەپێی ئەم نەخشە تازەیە وڵات کرا بەچوار ناوچەی سوپایی کە بەهەریەکێکیان دەوترا (مفتشیەتی گشتی)و هەر ناوچەیە ئەم دەسەڵاتەی خوارەوەی پێدرابوو.

١- ناوچەی یەکەم (مفتشیەتی گشتی یەکەم) بریتی بوە لەمەڵبەندی دیاربکر کە هەموو ناوچە کوردنشینەکانی (دیاربکرو بدلیسو وان، هەکاری، موش، ماردین، ئورفە، سعرت)ی دەگرتەوەو بۆ بەڕێوەبردنی ئەو ناوچەیە(ئیبراهیم تالی) کە یەکێك بووە لەدۆستە نزیکەکانی مصطفی کمالو لەگەڵیا وهبی (والی سیواس) و (ئابدین ئوزمان) و (عونی دوغمان) کران بەکاربەدەستو بەڕێوەبەرانی ناوچەکە.

٢- مفتەشیتەی گشتی دوهەم - مەرکزەکەی (تراکیا)بوو.

٣- مفتەشیەتی گشتی سیٚهەم -مەرکەزەکەی (ئەرزروم) بوو.

٤- مفتەشیەتی گشتی چوارەم - مەرکەزەکەی (ئەلازیك) بوو کە هەموو ناوچەکانی (ئەلازیك، درسیم، نبگول)ی دەگرتەوە.

باسی حەوتەم

تەقەلای درۆی تورک بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵ شۆڕشگێڕان

ساتێك تورکەکان هەستیان بەو جموجوڵەی کورد کردو هەواڵی چالاکیەکانی خۆیبوون و دامەزراندنی دەزگاو کاروبارەکانی شۆڕشگێڕەکانیان پێ گەیشت کە بەسەرکردایەتی احسان نوری لەئاراراتدا کرابوو، بەنیازی ساردکردنەوەی شۆڕشگێڕان و بۆ تێکدانی ڕیزەکانیان و بۆ لەخشتەبردنیان بەدرۆ جۆرە لێخۆشبونێکیان دەرکردو تەقەلایان دا بۆ کات بردنەسەرو بۆ خەڵەتاندنی کورد جۆرە لێخۆشبونێکیان بڵاوکردەوەو داوای گفتوگۆکردنیان کرد لەگەڵ شۆڕشگێڕەکاندا (ئەوەی شایانی باسە بەر لەمە لەباسی پێنجەمدا بەیانێکی خۆیبونمان بڵاوکردەوە کە لەسەرچاوە (٤٠)دا کراوە بەعەرەبی و لەو بەیانەی خۆیبوندا بەدوورودرێژ باسی دووڕوویی و فڕوفێڵەکانی تورکی تیادا کراوە).

کریس کوچرا لەلاپەڕە (٤٦٣)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٤١) دەربارەی فروفێڵ و درۆو دەلەسەکانی کاربەدەستانی تورك و دەستبڕینی کورد وتوویەتی:

((تورکەکان لەساڵی ١٩٢٨دا بۆ ئەوە دەگەڕان لەهەل‌ومەرجێکی باش‌و لەباردا کوردەکان بخەڵەتێنن بەگفت‌وگۆکردن بەنیازی لێخۆشبوونی کوردو لەپێشدا خۆیان وانیشان ئەدا کە نیازیان وایە یاسایەك دەرکەن بۆ هەڵوەشاندنەوەی بڕیاری اعدامکردن‌و دەشیانەوێ یاسای لێخۆشبوونێکی گشتی بۆ کورد دەربکەن‌و ڕێگەبدرێت لەماوەی سێ مانگدا ئاوارەبووەکان بگەڕێنەوە شوێن‌و ناوچەکانی خۆیان‌و بۆ ئەو مەبەستە والی (بایزید) یان ڕاسپارد لەگەڵ سەرکردەکانی کوردا دەست بکات بەگفت‌وگۆکردن‌و والیش نامەیەکی نارد بۆ (هسکی تیللو) وەتێی گەیاند ئەو ڕاپەڕین‌و جم‌وجوڵەی ئەوان دەستیان پێکردووە شتێکی بێ هودەو کارێکی سەرنەکەوتووەو ڕەفتارێکی ژیرانە نییەو خوێندەوارەکانتان زۆر باش شارەزای ئەوەن حکومەتی تورك ماوەی (٦٠٠)ساڵە هەیەو هەر دەمێنێت‌و بەئێوە لەناوناچێت‌و بۆیە لێتان دەپرسم: ئایا ئەو هەزاران کەسەی تائێستا بەکوشت درابوون چ ئەنجامێکی هەبووەو ئایا هیچ سەرکەوتنێکتان لێی دەستگیر بووە؟!

حکومەت دەیەوێ فەرمانی لێخۆشبوون دەربکات‌و پێویستە لەسەر ئێوەش بەباشی بەپیر ئەو لێخۆشبوونەوە بچن ومن گلەییەکی زۆرم لە احسان نوری هەیە کە چۆن ئەفسەرێکی وەکو ئەو لەو پلەو پایەدا ئەبێ هەڵوێستی وابێت؟!

کریس کوچرا لەوەرامی ئەو نامەیەی والی بایزیددا ئاماژەی بۆ ئەو نامەیە کردووە کە (هسکی تیللی) لەنامەکەیدا زۆر جوامێرانەو پشت ئەستورانە بووە بەبیرو باوەڕی شۆڕشگێڕان‌و پێی وتووە:

((ئەگەر حکومەت نیازی پاکەو بەڕاستی دەیەوێ فەرمانی لێخۆشبوون دەربکات پێویستە بەر لەهەموو شتێك فەرمانێکی گشتی

دەربکـات بەمـەرجێك سەرانسـەری کوردسـتان بگرێتـەوە کـە لەگـەڵ پێداویسـتیەکان‌و بـارودۆخی ئـەم ڕۆژانـەدا بگونجێـت‌و ئەگـەر فەرمانەکەتان بەشێوەیەك بێت کە بڵێن فەرمانەکەتان بۆ لێخۆشبوونی چەند کەسێکی کێوی‌و وەحشی دەردەچێت, لام وایە دەرنەچونەکەی باشتربێت‌و هیچ کەسێکیش بەو جۆرە لێخۆشبوونە قایل نابێت‌و وا لەکورد دەگەیەنێت مەبەست لەدەرچونی تەنها بریتییە لەفریودان‌و دەستبڕین.

کورد شارەزاییەکی باشی هەیە دەربارەی نیازو مەبەستەکانتان‌و باش لەدەمارتان گەیوەو کەسیش خۆی بەکێوی نەزان ناژمێرێت, بەڵام بەداخەوە هەتا ئێستە کاربەدەستانی ئێوە لەو ڕاستی‌یە نەگەیشتوون!!

ئەگەر نیازتان باشەو دەتانەوێ فەرمانی لێخۆشبوونی وا دەربکەن ئایا هۆی چی‌بووە هەتا ئیستە ئەو هەموو خاووخێزان‌و ماڵ‌و منداڵانەی دوورتان خستونەتەوە ڕێگەی گەڕانەوەیانتان نەداوە؟! ئایا تاوانی ئەو دوورخراوانە چی‌بووە کە ئەمە دوو ساڵە ئاوارەو سەرگەردان کراون؟

(دەربارەی ئەو لێخۆشبوونەی لێرەدا باسکراوە لەباسی پێنجەمدا — لەباسی چاپەمەنیەکانی خۆیبووندا — بەیانێکی خۆیبوونمان بەکوردی بڵاوکردۆتەوە کە لەسەرچاوە(٤٠)دا بەعەرەبی بڵاوکرابووەوە لەوەدا باسی درۆو دەلەسەی تورك‌و فڕوفێڵەکانی کراوەو پێویست ناکات لێرەدا دووبارەی بکەینەوە).

کریس کوچرا لەکتێبەکەیدا باسی هەوڵ‌و تەقەلادانی توركی کردووە بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵ شۆڕشگێڕانداو بۆ ئەو مەبەستە وەفدێکی ناردبوو کە لەنوێنەرێکی ئەنقەرەو حاکمی (قرەکلیسا) کە فەرماندەی هێزی (٢٩)ش بوو لەگەڵ قایمقامی ناوچەی (دیاردین‌و بایزید)و لەگەڵ ئیحسان نوریدا

لە(شیخلی کوپروو) کە (٣٠)کیلۆمەتر دوور بوو لە بایەزید لەڕۆژهەلاتی ئاراراتدا کۆبوونەوە لەناوەراستی مانگی سبتمبری ساڵە ١٩٢٨دا, ئیحسان نوری (٦٠)سواری لەگەڵ خۆیدا بردبوو, هەر لەو کۆبوونەوەیەدا فەرمان بۆ ئیحسان نوری و هاوڕێکانی دەرچوو, وەفدەکە بە ئیحسان نوریان ڕاگەیاند کە حکومەت ئامادەیە بیکات بە ملحقی سوپایی لەیەکێك لەولأتەکانی ئەوروپادا کەخۆی شوێنەکە هەڵبژێرێت.

وەکو کریس کوچرا باسیکردووە ئەنجامی ئەو گفت‌وگۆ کردنە بێ ئەنجام بووە چونکە کوردەکان بەقسەکانی ئەندامەکانی حکومەت قایل نەبوون‌و لێی دڵنیا نەبوون.

دەربارەی ئەو گفتوگۆکردنەی کریس کوچرا لێی دوواوە, دوکتۆر عزیز شمزینی لەلاپەڕە (٨٩)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٤٢) باسی ئەوەی کردووە کە حکومەتی تورکیا لەسەرەتادا بۆی دەرکەوتبوو بەئاسانی بەشەڕ پەلاماردان شۆڕشەکەی کوردی پێ لەناو نابرێت بۆیە دەستیکرد بەفروفێڵکردن‌و داوای لە ئیحسان نوری کرد کە لەمانگی ئەیلولی (١٩٢٨)دا لە (شکلی کوپرو – وەکو بەرلەمە باسی ئەو شوێنە کراوە کریس کوچرا بە شیخلی کوپرو ناوی بردووە)و ساتێك ئیحسان نوری لەگەڵ ئەو وەفدە تورکیەی نێررابوو دەستی کردبوو بە گفتوگۆ کردن بەئاشکرا بۆی دەرکەوتبوو تورکەکان نەیان ویستبوو باسی چۆنێتی چارەسەرکردنی کێشەی کوردو داخوازیەکانی میللەتی کورد بکەن‌و بەڵێنەکانیان بۆ کورد بریتی بووە لە لێخۆشبونێکی گشتی‌و بەجێهێنانی داخوازیەکانی تایبەت ئیحسان نوری‌و بەهیچ شێوەیەك بەلای چارەسەرکردنێکی بنەڕەتی تەواوی میللەتی کوردیان نەکردبوو بۆیە ئەو چوون‌و گفتوگۆ کردنە هیچ سودێکی نەبوو, دوای ئەوە حکومەت دەستی کردەوە بەهەمان ڕەفتاری جارانی.

بەلاّم قدری جمیل بەگ لەلاپەڕە (١٤٧)ی كتێبەكەیدا سەرچاوە (٥٧) كە وەكو بەرلەمە باسكراوە ئەندامی لیژنەی ناوەندی خۆیبوون بووە, دەربارەی ئەو تەقەلادانەی تورك بۆ ساردكردنەوەی كورد لەو نیازەی بڕیاریان لەسەردابوو وتویەتی: ئیحسان نوری لەگفتوگۆكردنەكەیدا ویستی ڕاستی نیازی توركەكان تاقی بكاتەوە بۆیە چووە ئەو شوێنەی بۆ گفتوگۆكردن دەستنیشان كرابوو وەلە(پردی شیخلی) چاوی بەنوێنەری حكومەت كەوتووهەولّیدا بزانێت ئایا توركەكان بەڕاستی بڕیاری گەڕانەوەی ئاوارەكان دەدەن و ئەو ماڵ و موڵكەی لێیان زەوت كرابوو هەموویان پێ ئەدرێتەوە یانا؟ بەلاّم دەركەوت نیازیان پاك نەبوو, ئەوەش كە عیصمەت ئینونو لەوتارێكیدا ڕایگەیاندبوو كە پێویستە بەیانی لێخۆشبوون دەربچێت و سەربگرێت بۆ ئەوەی كێشەی ویلایەتەكانی ڕۆژهەلاّت چارەسەربكرێت هەرشێوەیەك بوو لەزنجیرەی فرتوفێڵی توركەكان.

لەدوای بۆچوونی نوسەرانی ئەو سەرچاوانەی باسمانكرد, بابزانین ئیحسان نوری پاشای سەركردەی هێزەكانی شۆڕشی ئارارات خۆی لەیاداشتەكانیا دەربارەی ئەو گفتوگۆكردنە چی وتووەو لەلاپەڕە (٣٩) یاداشتەكەیدا وتوویەتی:

(كە لەهاوینەهەواری (زوزان) بووین, سەركردەی هێزی جەندرمەی تورك (عارف حكمت) داوای لێكردین چاومان بەیەكتری بكەوێت و ساتێك یەكترمان بینی وێنەی (پاشارخانم)ی خێزانمی بۆ هێنام كە ئەو وێنەیە كاتی خۆی لە (بایزید) گیرابوو.

ئیحسان نوری و خێزانەکەی

عارف حكمت پێی وتم تاقمێك له ئەنقەرەوە دێن و حەزئەكەن چاویان پێت بكەوێت و ڕۆژی دوایی سەعات (٨) لەگەڵیا لەو شوێنەی دەستنیشانكرابوو یەكترمان بینی و وەفدەكەی ئێمە بریتی بوو لەخۆم و چەند سەرۆكێكی كورد لەگەڵ (٢٠)سواری ئازاو دلێری شارەزاو دنیادیدەو توركەكانیش بە دوو ئۆتۆمبیل هاتن و دە سەربازیان لەگەڵ بوو, لەناو تاقمەكەی توركدا دوو نوێنەری ئەنجومەنی میللی توركی تیابوو كە یەكێكیان نوێنەری ئەستەمبوڵ بوو ئەوی تریان نوێنەری شاری (بایزید) بوو لەگەڵ سەركردەی هێزی (قەرەكوسە)و چەند ئەفسەرو جەندرمەیەكیش.

پێشنیازەكانی كوردەكان لەگفتوگۆكردندا بریتی بوون لە:

١- گەڕانەوەی هێمنی و ئاسایش بۆ ناوچەی ئاگری.

٢- وازهێنان لەڕێگا گرتن و كاولكردن.

٣- گەڕانەوەی مەڕومالاتی بازرگانەكان (جەلەبچی) بۆ خاوەنەكانیان.

٤- ئیحسان نوری ئاگری بەجێ بێڵێت و بەهەر شێوەیەك خۆی بەباشی بزانێت بكرێت بە ملحقی سوپایی.

بەرامبەر بەمانەش بڕیاری لێخۆشبوون دەردەچێت بۆ ئەو هەموو كاولكارییانەی لەئاراراتیەكان كراوەو حكومەت هەموو جۆرە یارمەتی‌یەكیان دەدات بۆ ئەو مەبەستەو دڵنیایان دەكات لەبەجێ‌هێنانی ئەم بەڵێنەدا.

ئیحسان نوری لەیاداشتەكانیا دەڵێت:

منیش ئەمانەم هیچی قبووڵ نەكردوو بۆ وەرامی ئەو قبووڵ نەكردنە پێیان وتم: بگەڕێرەوە بۆ وڵاتەكەت و حكومەت ئامادەیە هەرچیت پێویست

بێت بۆ دابینکردنی ژیانێکی ئاسوودەیی خۆت هەموویت بۆ جێ بەجێ دەکات...

لەوەرامی ئەمەدا پێم وتن: من ئێستە لەولاتی خۆمدامو پێویستیشم بەهیچ شتێکی تایبەتی نییە بۆ خۆم چونکە لەڕاستیدا باوەڕم بەهیچ بەڵێنێکی دەوڵەتەکەتان نیە..

دووبارە پێیان وتمەوە تۆ چ دەوڵەتێك هەڵدەبژێریت بۆ ئەوەی تیایا بژیت ئامادەین لەو ولاتەدا کارێکت پێ بسپێرین و مووچەشت بۆ دەبڕینەوە..

دووبارە لەوەرامدا پێم وتن: نامەوێ ناوم لەپاڵ ناوی دەوڵەتەکەتاندا بێت...

وتیان ئامادەین پەساپۆرتێکی وات بۆ سازبکەین بۆ ئەوەی بەو پەساپۆرتە بچیتە هەر شوێنێك کە بەدڵت بێت و قونسوڵەکەمان لەتەورێز رادەسپێرین ئەو جۆرە پەساپۆرتەتان بۆ ئامادەبکات.

لەوەرامی ئەو پێشنیازەیانا پێم وتن: بەخۆڕایی خۆتان لەگەڵ مندا ماندوو مەکەن چونکە ناچم بۆ هیچ شوێنێك و من نۆکەری میللەتی کوردم و تەنها هەر ئەوان دەسەلاتی ئەوەیان هەیە هەرچیم پێ ڕاسپێرن بەجێی بهێنم و بەپێی بڕیاری ئەوان دەڕۆم بەڕێوەو ئەگەر ئێوە ڕاست ئەکەن وەرامی ئەو ئالایەی کورد بدەنەوە کە بەسەر لوتکەی چیای ئاگریدا دەشەکێتەوەو حکومەت بەچاوی خۆی دەیبینێت.

دەربارەی ئەو مەڕوماڵاتانەش کە لەبازرگانەکان سێنرابوون, باسی ئەوە لەگەڵ (فرزەندە بەگ) و (خالص بەگ)دا بکەن و لەوان بپرسن.

ساتێك یەكێك لەنوێنەرانی وەفدەكەی تورك ڕوویكردە فرزندەبەگ و پێی ووت: هەتا ئەو مەڕو مالأتانە نەدرێتەوە دەست خاوەنەكانیان حكومەت لەتۆ خۆش نابێت و فرزندەش پێی ووت: ئێمەش داوای لێخۆشبوونمان لەحكومەت نەكردووەو پێویستیشمان بە لێخۆشبوونی ئێوە نیە.

ئیحسان نوری لەیاداشتەكەیدا لەسەری ئەڕوات و دەڵێت:

بێگومان توركەكان لەمەبەستی ئێمە باش تێگەیشتبوون كە بریتی بوو لە دوو وشە:

(سەربەستی بۆ كوردستان) كە هەڵكردنی ئاڵای سێ ڕەنگی كورد نیشانەی ئەو داخوازییەی میللەت بوو.

ئەوەی هەردوولامان لەسەری ڕێككەوتین تەنها بریتی بوو لەوەی هێزەكانمان لەئاگری وازبێنن لەهێرش بردن بۆسەر (بایزید) و بەرامبەر بەحكومەتیش هێزی خۆی نەنێرێت بۆسەر ئاگری.

ئەفسەرێكی توركی وەفدەكە پێی وتم: چ ڕاسپاردەیەكت هەیە بۆت جێ بەجێ بكەین؟ لەوەرامدا پێم ووت: ڕێگە بەخێزانەكەم بدەن بچێت بۆ حلب.

ئیحسان نوری لێرەدا لەیاداشتەكانیا دەچێتەوە سەر باسی ئەو شێخ عبدالقادرەی لەباسی شەشەمدا وترابوو شێخ عبدولقادر كاتی خۆی ناچاركرابوو لەلایەن توركەكانەوە كە پەنا بەرێتە لای شۆڕشگێڕان و ئەوانیش بەسنگێكی فراوانەوە قبوڵیان كردبوو گرتبویانە خۆیان، بەڵام ئالەم كاتەدا دووبارە بایدایەوەو چووەوە ژێر سایەی حكومەت و بەمەشەوە نەوەستا بەڵكو چەكدارەكانی خۆی نارد بۆ بەرەنگاربوونی هێزەكەی (علوبشۆ)، بەڵام ئێمە فریای علو بشۆ كەوتین و چەكدارەكانی شێخ عبدالقادرمان ناچاركرد پاشەكشە بكات.

دانیشتوانی گوندی (کانی کورك) کە گوندەکەیان وێرانکرابوو داوایان لە حکومەت کرد گوندەکەیان بۆ ئاوەدان بکرێتەوەو پاش ئاوەدانکردنەوەی چەند کۆبوونەوەیەکی دۆستانەی تیادا کرا لەنێوان سەرکردەکانی کوردو ئەفسەرەکانی تورك لەبایزیدو (حمید ئیسماعیل) کە گەورە پیاوی گوندەکە بوو میواندارێتی ئەو ئەفسەرانەی کرد.

دوای ماوەیەك لەرێگەی والیی بایزیدەوە ئاگادارکرام خێزانەکەم گەیشتبووە سوریا. لەسەر داخوازیی تورك چەند لێپرسراوێکی حکومەت لەبایزید کۆبونەوەیەکیان لەگەڵ سەرکردەکانی کوردا کرد لە گوندی (کانی کورك)و لەم کۆبونەوەیەدا تورکەکان هەندێ لەو سەرۆکە کوردانەشیان هێنابوو لەگەڵ خۆیانا کە سەربەحکومەت بوون, یەکێك لەوانە (تەیمور کسکوی) بوو کە سەرۆك عەشیرەتی کسکوی بوو کە کاتی خۆی وتبووی من تورکم کە بەو قسانەی دەیویست مەرایی بۆ تورکەکان بکات.

(لەباسی شەشەمدا باسی چۆنێتی کوشتنی ئەم تەیمورە کراوە کە چۆن لەگەڵ تورکێکدا نێژرابوو لەسەر داخوازی (بروهسکی- هسکی تیللی) کە دیارە ئەو کوشتنەی لەو بەشی شەشەمەدا کراوە دوای ئەم کۆبوونەوەیە بووە کە ئیحسان نوری لەیاداشتەکانیا باسیکردووە).

لەدوای ئەو گفتوگۆ سەرنەکەوتوانە, زۆری پێ نەچوو ڕوداوێك هاتە کایەوە کە بەتەواوەتی دەستی تورکەکانی خستە ڕوو, وە ئاشکرای کرد چۆن هەر لەسەرەتاوە نیازیان پاك نەبووەو ئیحسان نوری لەلاپەڕە (٤٣)ی یاداشتەکانیا باسی نەخشەی تورکەکانی کردووە لەو شەڕەدا کە لە(کانی کورك) ڕوویداوە, کە لەباسی داهاتوودا بەدوورودرێژ باسی ئەو شەڕەی کانی کورك دەکرێت.

باسی هەشتەم

ڕووبەڕوو بوونەوەو شەڕە گرنگەکانی شۆڕشی ئاگریداغ

لـــەدوای ســـەرنەگرتنی ئـــەو گفتوگۆیانـــەی لـــەنێوان کاربەدەســـتانی حکومـــەت و ســـەرکردایەتی هێزەکـــانی ئاگریداغـــدا، حکومـــەت بـــەر لـــەو گفتوگۆکردنانـــە نەخشـــەی خـــۆی کێشـــابوو بـــۆ لێـــدانی هێزەکـــانی کـــورد لـــەئارارات و ســـەرکردایەتی شۆڕشـــی کـــورد لـــەنیازی حکومـــەتی تـــورك گەیشتبوو دەیزانی بەلەناوبردنی کورد نەبێت وازناهێنێت لەبەرئەوە بڕیاری شۆڕش بۆ ڕووبەڕوو بوونـەوەی حکومـەت و پارێزگاردن لەخۆ شتێك نـەبوو حســـابی بـــۆ نـــەکرابێت، بۆیـــە زۆری پـــێ نەچـــوو لـــەنێوان هـــەردوولادا شەڕوپێکادان دەستی پێکرد.

ئەو سەرچاوانەی دەربارەی شۆڕشکە دواون زوربەیان باسی چمکێکی شۆڕشەکەیان کردووە جگە لە ئیحسان نوری پاشای سەرکردەی هێزەکانی ئاگری کە لەیاداشتەکانیا بەدووروودرێژ باسی شەڕەکانی کردووە ئەگەرچی ئیحسان نوری و چ نووسەری سەرچاوەکان باسی ڕوداوەکانیان بەشێوەیەکی بچڕبچڕو بەزنجیرەیەکی یەك لەدوای یەك تۆمارنەکردووەو ئیحسان نوری

خۆی لەدوایدا کە پەناهەندە بوو لەتاران دەستیکردووە بەتۆمارکردنی ڕووداوو بەسەرهاتەکان وەکو لەبیری مابێت بۆیە نەیتوانیوە لەو درەنگ وەختەدا باسی ڕووداوەکان بەپێی کاتیان تۆماربکات هەروەکو لەیاداشتەکانیا ڕوون دەبێتەوە, بێجگە لەئیحسان نوری ئەو کوردانەی تریش کەخۆیان ئەندامی خۆیبون بوون و هەندێکیان لەکۆڕی شەڕەکاندا ئاگاداری ڕووداوەکان بوون وەکو سریا بدرخان و جلادت بدرخان و قدری جمیل بەگ (زنار سلوپی) ئەوانیش باسەکانیان بەشێوەیەکی بچڕبچڕو لێک دابڕاو تۆمارکردووەو لەکتێبەکانیانا بلاَویانکردۆتەوە لەبەرئەوە ناچارین کورتەو پوختەی ئەو سەرچاوانە کە نوسەرەکانیان چۆنیان باسکردووە بیانخەینە پێش چاوی خوێنەوارانی بەڕێز.

کریس کوچرا لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٤١) هەستی بەم کەموکوڕییە کردووەو ڕەخنەی لەبەشداربووانی شۆڕشی ئاگریو ئەوانەی ئاگاداری ئەو شۆڕشە بوون گرتووە کە هیچ بایەخیان نەداوە بەتۆمارکردنی ئەم شۆڕشە مەزنەی کورد بەپێی زنجیرەی ڕووداوو بەسەرهاتەکان کەوا دیارە ئەمیش وەکو ئەم باسەی من تووشی ئەو ڕاستییە بووە بۆیە ناچاربووە باسەکەی لەژێر تیشکی ئەو سەرچاوانەدا بنوسێت کە بەشێوەیەکی بچڕبچڕو لێک دابڕاو باسەکانیان تۆمارکردووەو لەدوایدا لەکتێبەکانیانا بلاَویان کردۆتەوە.

لەباسی چۆنێتی ڕووبەڕوو بوونەوەی هێزەکانی کورد لەگەڵ هێزەکانی سوپای تورکدا هەوڵ ئەدەین کورتەیەکی سەرچاوەکان باس بکەین و بەیاداشتە دوورودرێژەکەی ئیحسان نوری پاشا کۆتایی پیٚ بهێنین کەچۆن

ئەنجامی شۆڕشەکە بەوە گەیشت وەکو شۆڕشەکانی تری بەرلەخۆی لەلایەن حکومەتی تورکەوە لەناوببرێت.

دوکتور عزیز شمزینی لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٤٢) لەلاپەڕە (٩١)یدا وتوویەتی:

((لەدوای سەرنەگرتنی گفتوگۆکانی نێوان کاربەدەستانی تورك‌و سەرکردایەتی هێزەکانی کورد لەئاگریداغ، سوپای تورك هێرشی کردە سەر هێزەکانی پێشمەرگە کە بەسەرکردایەتی ئیحسان نوری‌و فرزندەو چەند دلێرێکی تر بون‌و لەگەڵ ئەوەشدا لەو ڕووبەڕوو بوونەوەیەدا هەروەکو (ڕامبۆ) لەکتێبەکەیدا (کوردو یاسا) چاپی پاریس ساڵی (١٩٤٧)دا باسی کردووە، هەرچەند هێزەکان‌و سوپای تورك بالاّ دەست بوون بەلاّم پێشمەرگەکان (١٧٠٠) سەربازیان بەدیل گرت لەگەڵ (٦٠)تفەنگ‌و (٢٤) هاون‌و (١٢)فرۆکەی تورکیش خرایە خوارەوە.

بەداخەوە دوکتۆر شمزینی باسی شوێنی ئەو شۆڕشەی نەکردووە کە ئەو ژمارانەی بۆباسکردووە بۆ ئەوەی بەراوردیان بکەم لەگەڵ سەرچاوەکانی تردا، بەلاّم ئەگەر ئەم شەڕە ئەوە بێت کە جلادت بدرخان‌و زنار سلوپی‌و سریا بدرخان باسیانکردووە کە باسی هەرسێکیان دەکەین ئەو ژمارانەی (ڕامبۆ) باسی کردووەو دوکتۆر شمزینی ئامازەی بۆ کردووە لەگەڵ ئەوەی ئەمان باسیانکردووە یەك ناگرێتەوە، بێجگە لەمە لەوەی دوکتۆر شمزینیدا وتراوە شۆڕشگێڕانی کورد (١٧٠٠)تورکیان بەدیل گرتووە کەچی لەباسی چەکەکانیانا باسی (٨٤)چەکی کردووە... تۆ بڵێی چەکی ئەوانی‌تر دەست کورد نەکەوتبێت؟

جـلادت بـدرخان لەلاپـەڕە (١١١)ی کتێبەکەیـدا سەرچـاوە (٦٠)باسـی شـەڕێکی کـردووە کـە لـەمانگی نیسـانی (١٩٣٠)دا تورکـەکان هـەتا(٥)ی یۆنیـۆی هـەمان سـاڵ یـەك لـەدوای یـەك پـەلاماری هێزەکـانی کوردیانـداو هـەوڵێکی زۆریانـدا بـەزوترین کـات کۆتـایی بـەو شـەڕە بهێنرێـت بـۆ ئـەوەی بلاّونەبێتـەوە لەشوێنەکانی تـرداو هەرچی جەوجەدوڵی هێزەکانی سوپایان بـوو هــەموویان لەخــەڵك شــاردبووەوەو باســیان نــەدەکرد. تالــە(١١/ یونیۆ/١٩٣٠)دا پـەلاماری ئاگریداغیانداو گەیشتنە شوێنە سەختەکانو بۆ مـاوەی سـێ ڕۆژ لـەناو دارسـتانە چـڕەکانا خـۆیـان حەشـاردا, بـەلاّم کاتێـك بەخۆیان زانـی لـە(ئیغدیر)و (تنـدرك)ەوە ئابلۆقـەدرابونو ڕێگـەی (ئـەرجیش, وان, بـدلیسو چـیای سـبحان)یـان لێگیرابـوو توانـای ئـەوەیان نـەبوو بـەرەو پێشەوە بچنو ناچاربوون تەنها هەر بەرگری لەخۆیان بکەنو شـەڕ لـەنێوانی هەردوولادا لە (١٢/یونیۆ/هەتا ١٣/یولیو) درێژەی کێشاو لـەم شـەڕەدا چـەند هەزارێك کوژراووبریندار هەبوو لەگەڵ خستنەخوارەوەی (١٢)فڕۆکەو گرتنـی (٦٠)تـۆپو (٥٠)مـەترەلیۆزو (٦٠)هـەزار فیشـەكو (١٥٠)چـادرو (٣)هـەزار تفەنگ لەگەڵ (٤٠)بار جبەخانەو پتر لە هەزار سەربازی تورك کـۆڕی شـەڕیان بەجێهێشـتو ڕایـانکردو تـەنها فەیلـەقی حەوتـەمو هەشـتەم مانـەوە لەگـەڵ پەڕاگەندەی چەند فەیلەقێکیتر.

لەئەنجامی ئەم شکانەدا حکومەت دەستی کرد بـەگرتنی موالیـدی (١٩٠١ هـەتا ١٩٠٥) و هێرشـەکەیان وەسـتانو دوایـان خسـت بـۆ سـەرەتای مـانگی (دیسمبری /١٩٣٠).

لـەپاش ئـەو هـەموو ڕووداوو کوشـتارانە ئیتر حکومـەت نـەیتوانی تاسـەر دەنگوباسو هەواڵی شەڕەکان بشارێتەوە چونکە خـەڵك بۆیـان دەرکـەوتبوو

گرتنی ئەو هەموو موالیدانە بەسەرباز شتێکی خۆڕایی نەبوو, بەتایبەتی گرتن و ناردنی سەرباز بۆ بنکەکانی سوپای حکومەت پارەیەکی زۆری دەویست لەکاتێکدا باری ئابووری وڵات لەوپەڕی پلەی نزمیدا بووە.

حکومەت بۆ هێورکردنەوەی ئەو ناڕەزاییەی لەگرتنی ئەو موالیدانەوە پەیدا بووبوو کەزۆربەیان ناچارەکران خاووخێزانیان بەجێ بێڵن بەیانێکی دەرکرد بۆ کەمکردنەوەو قەوارەی کێشی ئەو هێزی پێشمەرگانەی کورد کە بەچەتەو ڕێگر ناوی بردبوون و وتبووی ئەوانە لەئێرانەوە بۆ دەستدرێژیکردن و ڕاووڕووت هاتبوون.

پاش ئەوەی شەڕەکە تەواو گەرم بوو حکومەت بەیانێکی تری بلاوکردەوە ئەم جارە وتبووی: هەندێ مرۆڤی نەزان و خەڵەتێنراو, بەهاندانی ئەوانەی دژی جمهوریەتن و دژی هەموو جۆرە گۆڕانکارییەکن کە وڵات بەرەو پێشکەوتنی شارستانی دەبات جموجوڵێکی کۆنەپەرستانەیان دەستپێکردووەو حکومەت بڕیاری داوە لەناویان ببات. پاش ئەم بەیانەش, ساتێك هەواڵی ئەو هەموو زیانانەی لەحکومەت کەوتبوو بلاوبووەوە ناچار حکومەت دانی بەوەدا نا کە یاخی بووەکانی کورد لەو شەڕەیانا دژی حکومەت دەیکەن هەموو جۆرە چەکێکیان هەیەو بەکاریان دەهێنن لەژێر سەرکردایەتی (خۆیبون)داو ئینگلیزو فەرنسیەکان بەوە تاوانبار کردبوو کە هانی کورد ئەدەن یارمەتی ئەو جموجوڵەی باکوور بدەن.

دەربارەی ئەو ڕوداوانەی جلادت بدرخان باسیکردووە,. سریا بدرخانیش لەلاپەرە (٥٠)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٧٩)تەنها باسی سەرەتای شەڕەکانی کردووە لەساڵانی (١٩٢٧ و ١٩٢٨)داو وتوویەتی:

((لەو شەڕەی لەنێوان شۆڕشگێڕانی کوردو هێزەکانی حکومەتی تورکدا ڕوویدا پێشمەرگەکانی ئاگریداغ توانیبویان (١٥)کەس لەسەرکردەکانی سوپای حکومەتو (٨٠٠)سەرباز بەدیل بگرنو (٢٠٠)تفەنگو (٣٠٠)گوللە تۆپیان دەستگیر بوو.

لەشەڕێکی تریشدا کە لە(دیسمبر/ ١٩٢٧)دا ڕوویدا لەفەوجێکی فرقەی نۆدا کە لەسنووری قەفقاسەوە هێنرابوو چوار ئەفسەری تورك کوژراو چەند سەربازێکیش بەدیل گیرانو (٢)تۆپو (١٥)رەشاشو گەلێك جبەخانە دەست شۆڕش کەوت (باسی زیانی شۆڕشگێڕانی نەکردووە).

دوابەدوای ئەمە لە(١٩٢٨/١/٣١) دا هێزی پێشمەرگە ڕێگەی (موتکی – بدلیس)ی گرت وەلەگەڵ چەند بەتالیۆنێکی تورکدا کە لە(موش)و (karo killse) و (وان)دا بوون بەرەنگاری یەکتر بوونەوەو لەشەڕێکی سێ ڕۆژیدا کەلە (dell- tash)دا لەگەروی بدلیسد ڕوویدا کوردەکان سەرکەوتنو هێزی تورك کشایە دواوە پاش ئەوەی (٤٠٠)کوژراوو برینداریان هەبوو کە لەناویانا (١٥) ئەفسەر بوو جگە لە تۆپو ڕەشاشو چەکی سوكو جبەخانە کە دەستگیری شۆڕشگێڕان بوو.

لە (١٩٢٨/٢/٢٤)دا سربیکی فرۆکەی تورك هەوڵیدا بۆردومانی بنکەی شۆڕشگێڕان بکات لەئاگریداو دوو فڕۆکەیان لێ خرایە خوارەوەو لە(١٩٢٨/٣/٢٤)دا هێزێکی کورد بەرەنگاری فوجی ژمارە (٩)ی تورك بووەوە لەناوچەی (بایزید)دا لەنێوان (تاپانلیو kaya burun)و لەدوای شەڕێکی سەختی دووڕۆژە تورکەکان هێزەکەی خۆیان کێشایە دواوە بۆ (zangzon زەنگ زوون) کە پازدە کیلۆمەتر لەبایزیدەوە دوور بوو.

لـه(٣/سـبتمبر/١٩٢٨)دا لەشـەڕێکی تـری درێژخایەنـدا کـورد تـوانی فـەوجێکی جندرمـەی تـورك لەناوچـەی (جولـەمیرگ)دا لـەناو ببـاتو والیـی بایزید لەناو گیراوەکاندا بوو ئیعدام کرا.

سریا بدرخان لەتەواوکردنی باسی شەڕەکاندا وتویەتی:

((تورکـەکان لـەڕقی ئـەو شـکاندنو زیانانـەی لـەو شـەڕانەدا لێیـان کـەوت پـەلاماری دانیشـتوانی بـێ تـاوانی بـێ چـەکیان داو هەرچییەکیان دەسـت بکەوتایە لەژنو منداڵو پیر بێ بەزەییانە دەیان کوشتنو هەروەکو چۆن کاتی خـۆی کوشـتاریان لـە ئەرمەنیـەکان کردبـوو بـەو شـێوەش بەربوونـە گیـانی میللەتی کوردو نزیکی ملیونێکیان کوشتو بەو زستانە سەختەی ئەو ساڵە, لـەژێر کرێـوەی بـەفروباراناو بەسـەر سـەهۆڵبەنداندا ئـەو خێزانـە کوردانـەی گرتبویـانن هـەموو پـێش خۆیـان دانو بەسـەدان کچـی کوردیـان لەکـەسوکاریان جیـادەکردەوەو دەیـان نـاردن بـۆ ئەفسـەرەکانی بنکـە سوپاییەکانو هەندێکیشیان نێرران بۆ ئەنقەرە بۆ ئـەوەی ببن بـە نۆکـەرو بەردەستەی کەمالیەکانو گوندە چۆڵکراوەکانیشیان هەموو سوتاند.

لەئەنجامی ئەو دڕەندەیەتیەی تورك, جمعیتی خۆیبون بەناوی حکومەتی کوردەوە لەئاگریـداغ داوای لـە حکومەتـەکانی بریتانیـاو ئـەمریکاو فرنسـەو ئیتاڵیـاو حکومـەتانی تـر کـرد لیژنەیـەکی دوەلی بنێـرن بـۆ کوردسـتان بـۆ لێکۆڵینـەوەو ئاگـاداربوون لـەو هـەموو تاوانانـەی تورکـەکان لەسـاڵی (١٩٢٥)ەوە بەرامبەر بەکورد کردبوویان)).

بەڵام قدری جەمیل بەگ زنار سلوپی لەکتێبەکەیدا سەرچاوە(٥٧) باسی شەڕەکانی دوایی کردووە کە لەساڵی (١٩٣٠)دا لەئاگریداغ ڕوویـدابوو بـەبێ

ئـەوەی باسـی شۆڕشـەکانی بـەر لـەو سـاڵە بکـات کـە جـلادەت و سـریا باسیانکردبوو.

سەرچاوە (٥٧) لەلاپەڕە (١٤٨)یدا باسی شۆڕشەکانی ساڵی (١٩٣٠)بەم جۆرە کردووە:

((تورکـەکان بـۆ لێـدانی شۆڕشـگێڕان بەسـەرکردایەتی (صـالح پاشـا) هێزێکـی (٤٠)هـەزار پیـادەو (١٠)طـوپـی بطـاریـەو (٥٥٠)ڕەشـاش و (٥٠)فرۆکـەی شـەڕکەریان ئامـادەکردوو لـە (١٩٣٠/٦/١١)دا پـەلاماری هێزەکانی شۆڕشیاندا.

بـۆ بەربەسـتکردنی ئـەو پەلاماردانـە، هێـزی شـۆڕش بەسـەرکردایەتی ئیحسـان نـوری پاشـا بڕیاریـدا ناوچـەی دەسـەڵاتیان بپارێزن و ئـەو هێـزەی لەرۆژهـەڵاتی ئاراراتـدا هـەیان بـوو پـەلاماری بەشـی دواوەی سـوپاکەی تـورکی‌دا لەناوچـەکانی (ضـیاءالـدین، تنـدروك، بـاتنوس، ئـالاداغ، سـیبان، زیـلان)و تـوانی هێزەکـەی تـورك بووەسـتێنێت و نەیهێشـت بـەرەو پێشـەوە بڕۆن و لەو ڕووبەڕوو بوونـەوەدا کە هـەتا (١٩٣٠/٦/٢٠)ی خایانـد حکومـەت هـیچ جـۆرە دەسـکەوتێکی دەسـتگیر نـەبوو، کوردەکـان توانیبویـان پـتر لە(٣٠)ڕەشاش و (٦٠)باری حوشتر چەك و (٥٠٠)چادریان دەست بکەوێت و تورکەکانیش بەرامبەر بەمە دەستیانکرد بەسوتاندنی گوندەکانی ئارارات و لەم شەڕەدا ژمارەیەکی زۆریش لەشۆڕشگێڕان شەهید بوون و هەندێکیشیان لێ بەدیل گیراو (٥) فرۆکەیش خرایە خوارەوە.

ئەم شـەڕە لـەنێوانی (١٩٣٠/٦/٢٠) هـەتا (١٩٣٠/٧/٢٧)دا کـە لەناوچـەی (زیلان)دا ڕوویدا لەهەموو شەڕەکانی تر گەرمترو قورستر بوو.

ڕۆژنامەی (تایمس)ی لندنی لەژمارەی ڕۆژی (١٩٣٠/٧/٢٤)دا ئاماژەی بۆ ڕۆژنامەکانی تورك کردووە کە لەو ڕۆژانەدا وتبویان هێزی حکومەت پتر لە (٦٠)هەزار چەکدار بوومو هەروەکو تایمس باسیکردووە حکومەت لەو شەڕەدا سەرەڕای ئەوەی (٨٠٠)کوژراوو (٢٠٠٠) بریندارو (٧٠٠)کەسیان لێ بەدیل گیرابوو هیچ دەسکەوتێکی وایان نەبوو, بەپێچەوانەوە کوردەکان چەك‌و جبەخانەیەکی زۆریان لەهێزەکەی حکومەت دەستگیربوبوو.

تورکەکان بۆ تۆڵەسەندنەوەی ئەو زیانانەی لێیان کەوتبوو دەستیان کرد بەسوتاندنی گوندەکانی کوردو (١٣٠)گوندیان کاولکردو سووتاند لەناوچەی ئاراراتداو (٢٠٠)گوندیشیان لەناوچەی (زیلان)دا سوتاندو پتر لە (١٠,٠٠٠)دەهەزار کوردی بێ چەك‌و بێ تاوانیان کوشت.

بەرامبەر بەو دڕندەیەتیەی تورك کوردەکان پەلاماری هێزەکانی تورکیاندا لەناوچەکانی (بۆرسو) هەتا (بایزید)و زیانێکی زۆریان پێ گەیاندن‌و دوو ئالیەی قورس بەچەك‌و جبەخانەکانیانەوە لەگەڵ (٢٤)ڕەشاش لەجۆری (دیکرن) و (٢٠)ڕەشاشی تر لەجۆری (هوجیکن) و (٦٠٠)تفەنگ‌و ژمارەیەکی زۆر چەك‌و چەند جیهازێکی تلفونیان دەسگیربوو, بەڕەشاشەکانیان توانیبویان هەشت فڕۆکە بخەنە خوارەوە.

شەڕ لەهەموو جەبهەکاندا هەتا (١٩٣٠/٨/٢٠) درێژەی کێشاو کوردەکان توانیبویان شاخی (غدیر) بگرن‌و لەوێش هەندێك چەك‌و جبەخانەیان دەستگیربوو, پاش ئەمە دەستیان بەسەر دوو دەربەندی گرنگدا گرت کە بریتی بوون لە(زور) و (درون) کە لەناو ئەو چیایانەدا بوون دۆڵی ئاراراتیان لەدەشتەکانی (بایزید)و ئەشکرد جیا دەکردەوە. لەلایەکی ترەوە ئەو هێزەی لەژێر سەرکردایەتی (سید ئاغا خان)ی سەرکردەی عەشیرەتی (سیدان)

دابـوو بـەهاوکاری (علـی جـان ئاغـا)ی سـەرۆکی عەشـیرەتی (بـرازان) کـە هـەردوکیان پێوەندییـەکی بـەهێزیان هـەبوو لەگـەڵ خۆیبونـدا لـەدواوە لەهێزەکـەی تورکیانـداو لـە(مـوش)و (ملازکـرد) شـەڕێکی قـورس ڕویـداو کوردەکان هەوڵی ئەوەیاندا ڕێگە لەهێزەکەی تورك بگرن بۆ ئەوەی نەگاتە ئارارات و لەگەڵ ئەوەشدا حکومەت لەماوەی سێ مانگدا بەبێ وچان تەقەلای گرتنی ئاراراتیدا بەلاّم نەیتوانی بەشێکیشی بگرێت و ناوچەکانی ئارارتی گەورەو بچووك وەکو (توبراغ, قلعە, کاردەك, تندروك, ئالاداغ, میلیج کیریك, ئیرحـیش, زیـلان, ئاغایـا, بـارگیری, ضـیاءالـدین لـەژێر دەسـەلاّتی شۆڕشگێڕاندا مانەوەو وورەی تورك لەنزمیدا بوو)).

زنارسلوپی لەو باسەیدا ناوی سەرکردەکانی هێناوە لەوانەی لەم شەڕەدا بەشداربوون کە بریتی بوون لە: فرزندەبەگ, خالد بەگ لە(حسنان), سید رسول, حسین ئاغا کە هەموویان لەژێر سەرکردایەتی ئیحسان نوری پاشاو ئیبراهیم حسکی پاشادابوو (مەبەستی برۆهسکی تیللویە).

زنار سلوپی لەلاپەڕە (١٥١)ی کتێبەکەیدا باسی هەڵوێستی کردووە لە گەرمـەی ئـەو شـەڕەداو تورکـەکان بـەبیانوی چارەسـەرکردنی کێشـەی سەرسنوور لەگـەڵ ئێرانیـەکانا ئـەوەیان کـرد بـەبیانوو, هەنـدێ زەوی‌وزاری نـاو خـاکی تورکیایـان وازلێهێنـا بـۆ ئێرانیـەکان بەمـەرجێك ئـەوانیش دژی شۆڕشـەکەی کـورد بوەسـتن و پـاش ئـەو ڕێکەوتنـە شۆڕشـی کـورد کەوتـە نێـوانی دوو ئـاگرەوەو بـاری شۆڕشـەکەیان زۆر قـورس و گـران و ئـاڵۆز بـوو ڕێگرتنـی ئێـران لەگەیشـتنی خواردەمـەنی و یارمـەتی‌تر کـارێکی وایکـرد برسێتی زەیـف لەشۆڕشـگێڕان بنێت و چاریان نـەما دەبوایە ئارارات بەجێ بـێلن و هـیچ نـەبێ بـۆ پاراسـتنی مـاڵ و منداڵـەکانیان خۆیـان بگەیەننـە نـاو

خاكی ئێران‌و بەرامبەر بەم هەڵوێستە تازەیە ئیحسان نوری نامەیەكی نارد بۆ خۆیبوون‌و داوای یارمەتی لێكردوو لیژنەی ناوەندی خۆیبون بەرامبەر بەم داخوازیە بڕیاری ژمارە (١١٢)ی دەركرد لە ڕۆژی (١٩٣٠/٦/١٠)دا كە بریتی بوو لەبڕیاری دەستپێكردنی شۆڕش لەباشووردا دژی سوپای تورك بۆ ئەوەی باری شۆڕشگێڕانی ئارارات سووك بكرێت (لەدواییدا لەباسی شیكردنەوەی یاداشتەكانی ئیحسان نوریدا دەچینە سەر باسێكی ئەو بڕیارەی خۆیبون‌و سەركردایەتی هێزەكانی شۆڕش لەئاراتدا).

زنار سلوپی لەلاپەڕە (١٥٢)ی كتێبەكەیدا باسی ڕاپۆرتێكی ئیحسان پاشای كردووە كە تیایا وتراوە:

((سوپای تورك لە (١٩٣٠/٦/١١)دا هێرشێكی بەرفراوانیان كردۆتە سەر ناوچەكانی ئارارات, لەبەرئەوە دەستكرا بەلێكۆڵینەوە دەربارەی هەڵوێستی ناوچەكەو هەروەكو لەڕۆژنامەكانیشدا بڵاوكراوەتەوە (دیارە ڕۆژنامە توركیەكان بووە) وادەگەیەنێت توركەكان لەم هێرشە گەورەیەی ئەم جارەیانا مەبەستیان لەناوبردنی كوردە لەناوچەكانی (ئاگری, وان, بدلیس, ئەرزروم)و هێزەكانیان لەڕێگەیانا هەر گوندێكیان هاتبێتە بەر كاولیانكردووە دانیشتوانی بێ چەكیشیان لەناوبردووەو بەتەمای ئەوەن دوای سەركەوتن بەسەر ئاراراتدا پەلاماری ناوچەكانی ڕۆژئاواو باشوریش بدەن بۆ ئەوەی هیچ كوردێكی تیادا نەمێنێت.

زنار سلوپی ئەڵێ: ئەگەرچی لەتواناشدا نەبوو ئەو هێرشە بەرفراوانەی تورك بەربەست بكرێت بەلاّم لیژنەی ناوەندی خۆیبوون بڕیاریدا هێرشێك لەباشورەوە بۆ باكور دەستپێبكرێت پێش ئەوەی ڕێگە لەپێشكەوتنی كوردەكان بگیرێت.

بۆ ئەو مەبەستە پشت بەخوا بڕیاردرا شەوی دووشەمەی ڕێکەوتی (٣/٤ / ١٩٣٠/٨)بەپێی ئەو نەخشەیەی ئامادەکرابوو هێرش دەستپێبکرێت.

زنارسلوپی لەلاپەڕە (١٥٣)دا باسی بڕیارێکی تری خۆیبوونی کردووە کە بەرلەمە داوا لە ئەندامانی خۆیبوون کرابوو لەوانەی لەناوچەکانی باشوردا بوون دابەش ببن بە شەش تاقمو هەر لەسنوری عێراقەوە هەتا (جرابلس) بگرێتەوەو من خۆم (زنارسلوپی – قدری جمیل بەگ) لەناو ئەو هێزە لەژێر سەرکردایەتی اکرمی جمیل پاشادا بوو (کە برای خۆی بووە)، هێزەکە لەجەبهەیەکدا کە پاناییەکەی لەویلایەتی (ماردین)ەوە گەیشتبووە ناوچەی (دیریك).

بەرلەوەی هێرش دەست پێ بکات ئەو هەنگاوانەی پێویست بوون هەمووی خرایە بەرچاو، پێوەندی بەئەندامانی خۆیبونەوە کرا کە یەکێك لەوانە (محمود علی شیر ئاغا) بوو کە خەڵکی (قرحی) بووە ئەویش بەنهێنی گەیشتە لامان (لەدواییدا محمود علی شیر ئاغا گیراو لەلایەن تورکەکانەوەاعدام کرا) بێجگە لەو (سعدون حمی قاسو ئاغا)ی خەڵکی (مشکینان) و (ئەلیاس ئەفەندی) کە لەبنەماڵەیەکی ناسراوی (دیریك) بوو لەگەڵ بنەماڵەی (حاجی عوسمان ڕەشو ئاغا)دا هەموویان بوون بە هاوکاری شۆڕشو ئامادەیی خۆیان پیشاندا بۆ بەشداریکردن، بەڵام بەداخەوە ئەو نەخشەیەی بۆ دەستپێکردنی شۆڕش لەشەوی (٣/٤/ ١٩٣٠/٨/)دا دانرابوو سەری نەگرت چونکە بڕیار وابوو، لەو شەوەدا لە(دیاری بیندا) کۆببنەوە کە شەش کیلۆمەتر دوور بوو لە(ماردین)و ساتێك من گەیشتمە ئەوێ (محمود علی شیرو)و (سعدون حمی قاسو) لەجیاتی خۆیان هەردوکیان دەڵێن خۆتان

(مەبەست قدری جمیل بەگو تاقمەکەیەتی) بچن (ماردین) ئابلوقە بدەن ئەوسا ئەوانیش ئامادەی پشتگیری کردن دەبن کە ئەمە لەگەڵ بڕیاری پێشویانا یەکی نەدەگرتەوە کە بڕیار وابوو ئەوان دەوری ماردین بگرن و هێڵی تەلەفون و تەلەگراف ببڕن پێوەندی ناوشار لەگەڵ دەرەوەدا نەهێڵن.

بەرامبەر بەم هەڵوێستە ناچاربووین واز لەپەلاماردانی ماردین بێنین و لەجیاتی ئەوە بڕیاردرا بەو هێزە کەمەی هەمان بوو ڕوبکەینە چیای (مازیداغ)و خزمەکانی علی شێرو پێیان ڕاگەیاندین هیچ کەس ئاگاداری نەخشەی هێرش بردنی نەکردون و ئامادەش نەبوون لەو ڕاپەڕینەدا هاوکاریمان بکەن لەگەڵ ئەوەشدا کە (سعدو حمی قاسو) خۆی و ژمارەیەك لەچەکدارەکانی هاتنە لامان بەڵام بەشدارینەکردنی کوردەکانیتر لە(خورس) وورەی ئەویشیان لاواز کرد ئەگەرچی هەر بەلایەنگری ڕاپەڕینەکە مانەوە, بەڵام تاقمەکەی ئەلیاس ئەفەندی کە چاویان بەهەڵوێستی ئەوانیتر کەوت ئەوانیش خاوبوونەوە هەرچەند چەند ڕۆژێك لەناو چیاکان مانەوە بەهیوای ئەوەی ئەو بزوتنەوەیە دەست پێدەکات, ساتێك زانیان هیچ جموجوڵێکنەبوو ئەوانیش گەڕانەوە بۆلای مرکزی خۆیبون.

لەلایەکی ترەوە, دوو سەرکردەیتر کە (حاجو ئاغا) و (جلادت بدرخان) بوون, هەردوکیان لەگەڵ هاوڕێکانیانا سەرکەوتن بۆسەر چیای (هڤیرکا) وساتێك (حسنانی)یەکان معارەزەیان کردوو نەیانتوانی هیچ پێشکەوتنێك بەدی بێنن ئەوانیش گەڕانەوە بۆ بنکەی خۆیبون.

زنارسلوپی لەباسەکەیدا لەسەری ئەڕواو دەڵێت:

لەهەموو هەڵوێستێك خراپتر هەڵوێستی محمود بەگی ئیبراهیم پاشای میللی بوو کە سەرکردەی ناوچەی چوارەم بوو لەگەڵ هەڵوێستی •بوزان

بەگ)ی سەرکردەی ناوچەی دووەم کە هەردوکیان کاتی خۆی بڕیاریاندابوو هاوکاری بکەن کەچی کە کاتی پێویست هاتە پێشەوە هیچیان لەشوێنی خۆیان نەبزوان‌و تەنها ئەو هێزەی بوزان بەگ ناردبوی پەلاماری بنکەیەکی پۆلیسیاندا لەنزیك ناحیەی (سورج).

لەئەنجامی ئەم جم‌و جوڵانەدا حکومەتی ئینتداب (مەبەست حکومەتی فرنسەیە کە لەو ڕۆژانەدا سوریا لەژێر چاودێری ئەودا بووە) هەرچی ئەندامانی خۆیبوون بوو هەموویانی گواستەوە بۆ ناو ولآت‌و خۆیبوون بەرامبەر بەم هەڵوێستە بەیانێکی بە عربی‌و فرنسی‌و ئینگلیزی بلآوکردەوە لەو بەیانەدا هۆی ڕاپەڕینەکەی بلآوکردەوەو ڕایگەیاند مەبەست لەو جم‌وجوولە پارێزگاری کردن بووە لەمافی میللەتی کورد بەهیوای ئەوەی لەڕێگەی ئەمەوە ڕەئی گشتی جیهان بەکێش بکرێت بەئومێدی دۆزینەوەی چارەسەرێك بۆی.

پروفیسور حسرتیان لەلاپەرە (١٤٩)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٤٩) بەکورتی باسی شۆڕشەکەی ئاراراتی کردووەو ئاماژەی بۆ ڕوداوەکانی دوایی کردووە لەساڵی (١٩٣٠)داو وتوویەتی:

((دوای سەرنەگرتنی گفتوگۆکانی کاربەدەستانی تورك لەگەڵ کوردەکاندا, لەسەرەتای ساڵی (١٩٣٠)دا کوردەکان لەچیای ئاراراتدا نزیکی (٢ – ٣) هەزار چەکداریان هەبوو, حکومەتی تورکیش بێجگە لەو هێزانەی لەو ناوچانەدا هەیبوو هێزی تریشیان بۆ نێردراو کەشەڕ دەستی پێکرد لەسەرەتادا تورکەکان توشی زیانێکی زۆربوون‌و نزیکی دوو هەزار سەربازی تورك بەدیل گیرا لەگەڵ (٦٠)تفەنگی ڕەشاش‌و (٢٤)ئۆتۆمبیلی عسکری‌و (١٢)فڕۆکە خرایە خوارەوە, بەلآم دوای ئەوە هێزێکی زۆریان بۆ هات‌و

ژمـارەی چـەکدارەکانی حکومـەت گەیشـتە چـل هـەزار ئـیتر بەپاڵپشـتی فرۆکـەکان شۆڕشـگێڕەکانی کوردیـان ناچـارکرد ڕووبکەنـە سـەر سـنووری ئێـران و تورکیـاو کوردەکـانی ئێـران لەدەوروبـەری (مـاکو)یارمـەتی کـوردە شۆڕشـگێڕەکانیانداو کوردەکـانی (وان)یـش بـوون بـە هاوکاریـان و ژمـارەی چەکدارەکانی کورد هەمووی گەیشتە نزیکی (١٠)هەزار چەکدار، بەڵام ئالـەو بارودۆخـەدا ئێرانیـەکان ڕێگەیانـدا بـە هێزەکـانی حکومـەتی تـورك بچنـە نـاو خاکی ئێرانەوەو بەمە تورکەکان بۆیان ڕەخسا لەپشتەوە لەکوردەکان بدەن و ڕێگەی هاتوچۆکردنیان لێ ببڕن)).

حسرتیان پاش ئەو کورتـە باسـە ئەچێتە سـەر باسـی چۆنێتی شـکاندنی شۆڕشی ئاگریداغ کە لەدواییدا بەدوورودرێژ باسی دەکەین.

بـەڵام کـریس کوچـرا لەلاپـەڕە (١٥٩)ی کتێبەکەیـدا باسـێکی تایبـەتی تـەرخان کـردووە بـۆ چـۆنێتی دەسـتپێکردنی شـۆڕش لەسـاڵی (١٩٢٧)داو ئامـاژەی بـۆ ڕاپـۆرتی حکومـەتی فرنسـا کـردووە ژمـارە (٣٢-٣-٣١١)کـە لەتەوریزەوە لەساڵی (١٩٢٧)دا نێردراوە لەو ڕاپۆرتەدا وتراوە:

((یەکەم هێرشی تورکەکان بۆسەر کوردەکـان لـەمانگی سبتمبری ١٩٢٧دا لەناوچەی (زیلان)دا توشی شکستێکی خـراپ بـوو، لـەم شـەڕەدا کوردەکانی ئێران یارمـەتی کوردەکـانی تورکیایانـدا کـە لـەو شـەڕەدا ژمـارەی هێزەکـەی تـــورك بریتـــی بـــوو لـــە (٨)هـــەزار ســـەربازو کوردەکـــان (٤)تـــۆپ و (٣٥)ڕەشاشـیانگرت و چـەند ئەفسـەرو سەربازێکیشـیان لێ بـەدیل گـیران یـا کوژران.

حکومـــەتی تـــورك بـــۆی دەرکـــەوت عەشـــیرەتی (مـــاکو)یارمـــەتی شۆڕشـگێڕەکانیان دابوو بۆیـە داوای لەحکومـەتی ئێـران کـرد سنوری خۆی

ببەستێت و ڕێگەی ئەو جۆرە یارمەتیدانە نەدرێت و ڕێگەی هات وچۆی کوردەکان بگرێت لەسنوورەکان.

کریس کوچرا لەلاپەرە (١٦١)ی کتێبەکەیدا چۆتە سەرباسی ساڵی ١٩٢٨/ ١٩٢٩)و وتوویەتی:

((ساتێك بەفری زستان توایەوە, لەناوەڕاستی ساڵی (١٩٢٩)دا تورکەکان نزیك لەشاری (ئیك دیر) و (بایزید) نزیکی (١٢ – ١٥)هەزار سەربازو (٣٠)فرۆکەیان لەژێر سەرکردایەتی صالح پاشادا ئامادەکردوو کاربەدەستانی تورك دەستیانکرد بەزیندانی کردنی کوردە ناسراوەکان لەئەرزرومەو (٩٥٠)کەسیان خستە زیندانەوە کە یەکێك لەوانە (صلاح الدینی کوڕی شێخ سعیدی پیران)بوو, دادگای تورك هەندێ لەگیراوەکانی هەڵواسیو هەندێکیشی زیندانی کردن بۆ ماوەی (١٥٩سالْ.

پاش ئەوە حکومەتی تورك لە(١١/تەموزی/١٩٣٠)دا هێزێکی گەورەی ناردو پەلاماری کوردەکانیدا لە ئارارات و شەڕەکە چوار ڕۆژی خایاندو هێزەکانی کورد هەوڵیاندا ڕێگەی هات وچۆی هێزەکانی تورك بپڕن و لەدەشتی (زیلان) کە ژووروی (ئیرس)دا شەڕەکە گەرم بوو, هێزەکانی تورك بەرامبەر بەمە توانیبویان لەناوچەکانی ژوروی (وان)دا چەکدارەکانی کورد لەیەکتری دابڕن و ناچاریانکردن پاشەکشە بکەن و هەندێکیان چوونە ناو خاکی ئێرانەوەو ئەوانیتر گەڕانەوە بۆ چیای ئارارات و لەم شەڕەدا کوردەکان (٩٠٠)چەکداریان لێکوژراو (٢٤٠٠)یان لێبریندار بوو, نزیکی (٣٦٠)کەسیان ونبوون و بێ سەروو شوێن بوون.

بەپێی ڕاپۆرتە فرنسیەکە ژمارەی کوژراوەکانی تورك بە (٢٨٠٠)سەربازو (٤٠٠٠)برینداریشیان هەبووەو (١٧٠)سەربازیشیان لێ بەدیل گیرابوو

لەلایـــەن شۆڕشـــگێڕانی کـــوردەوە ئەگەرچـــی وەکـــو کوردەکـــان خۆیـــان باسیانکردووە ژمارەی زیانەکانی تورك لەمانەش پتر بوون.

بەپێی ئەو ڕاپۆرتانە کوردەکان لەم شەڕەدا (٢٤)تۆپو (٦٠)رەشاشو (٤٠)هەزار فیشەکیان دەستگیربووو (١٢)فڕۆکەی تورکیش خرایە خوارەوە هەرچەند ڕۆژنامەکانی تورك ئەم ژمارانەیان بەدرۆ خستبووەوە.

کریس کوچرا لەباسەکەیدا ئاماژەی بۆ دوکیومینتیکی حکومتی بریتانیا کردووە ژمارە (14580-F 50371) ڕۆژی (١٩٣٠/٦/١٦) لەو ڕاپۆرتەدا باسی ڕاپـۆرتی ژنـە ئینگلیزیکـی کـردووە کـە هـەروەکو ریبورتاجیـك ئامـادەی کـردووە دەربـارەی ئـەو شـەڕە کـە ژنـە ئینگلیزەکـە نـاوی (روزیتـا فـوربس)بـوە هـەروەکو کـریس کوچـرا لەپـەراویزی لاپـەڕە (١٦٧)دا باسـیکردووە ئـەو ژنـە بـۆ ماوەیـەك لەناوچـەی ئاراراتـدا بـووەو بێجگـە لەباسی شـەڕەکە ویسـتوویە لەڕێگـەی ئـەو ئەرمەنیانـەوە بگاتـە بـدلیس بـەلاّم شـەڕەکەی تـورکو کـورد ئەوەنـدە قـورس بـووە ناچـاربووە خـۆی بگەیەنێتە (ساسون)و لەوێوە گەڕاوەتەوە بۆ ڕواندوز

لەڕاپۆرتی ئەو ژنەدا وەکو وتویەتی وێنەیەکی فڕۆکەیەکی گرتـووە کە خرابووە خوارەوە لەگەڵ باسی یـەکێك لـەو تۆپانـەی کوردەکان گرتبویـان ئەگەرچی کوردەکان نەیان توانیبوو تۆپە گیراوەکـان بەکاربێننو داوایـان لە (ظفر الدولة)ی فەرماندەی هێزێکی ئێران کردبوو کە لـەئازربایجان بوو یارمەتیان بدات بۆ چۆنێتی بەکارهێنانیان بـەلاّم وادیـارە ئـەویش حـەزی نـەکردبوو کـورد ببێـت بـەخاوەنی تـۆپی خـۆی بۆیـە داخوازییەکـەی پشتگوێ خستبوو.

وەکو لەراپۆرتی روزیتادا باسیکردووە، لەگەرمەی ئەو شەرەدا وتویەتی کوردەکان لەگاڵتەو گەپی خۆیان نەکەوتبون و باسی ژنانی کوردی کردووە لەو شەرەدا منداڵەکانیان بەکۆڵیانەوە بووەو تفەنگەکانیشیان بەدەستەوە بووەو بەکاریان هێناون.

کریس کوچرا دوای ئەمە ئەچێتە سەر باسی (حاجو ئاغا)ی سەرۆکی هفرکی کە لەرۆژی (١٩٣٠/٨/٥)دا خۆیو چەند چەکدارێك گوندێکی بچوکیان لە مەڵبەندی (نصیبین) داگیرکردبوو، بەیانێکیان چاپکردبوو دەربارەی سەربەخۆی کوردو داوای لەکورد کردبوو یارمەتی شۆرشگێرانی ئارارات بدەن، بەلأم بزوتنەوەکەی حاجو ئاغا کەم خایەن بوو چونکە زۆری پێ نەچوو ئەو بزوتنەوەیە لەو ناوچەیەدا خامۆشکرا.

کریس کوچرا لەکتێبەکەیدا ئاماژەی بۆ راپەرینێکی‌تر کردووە کە شانبەشانی ئەو بزوتنەوەیەی حاجی ئاغا بووە لەناوچەی (جولەمیرگ) لەرۆژی (١٩٣٠/٨/٧)داو بزوتنەوەیەکی‌تر لە (١٩٣٠/٨/٦)دا لەناوچەی (سعرت)و لەکۆتایی ئەو مانگەدا لە (لیس)و بەتایبەتی لەدەوروبەری دیاربکر لەرۆژی (١٩٣٠/٩/٢)دا بزوتنەوەیەکی تریش رویدابوو.

دەربارەی شۆرشی ئارارات ولید حمدی لەکتێبەکەیدا سەرچاوە(٢٣) ئاماژەی بۆ دوو دوکیومێنت کردووە کە باسی ئەو شۆرشەیان کردووە یەکەمیان (fo.371-14580) کە ولید حمدی لەلاپەرە (٢٧٠)ی کتێبەکەیدا باسیکردووە وتویەتی دوای ئەوەی تورکەکان (سداد پاشا)ی سەرکردەی فەیلەقی یازدەهەمیان لابردو لەشوێنی ئەو (صالح پاشا)ی سەرکردەی فەیلەقی هەشتەمیان کرد بەلێپرسراوو سەرکردەی ئەو هێزانەی رووبەرووی شۆرشگێرانی ئاگریداغ بوبونەوەو دوو فەیلەقی شارەزاو مەشقپێکراویان

لەژێر دەسەلاتی (حسین عمر خالص)دا خستە ژێر سایەی صالح پاشاو بەمە ژمارەی چەکدارەکانی صالح پاشا گەیشتە (١٥)هەزار بێجگە لەهێزی احتیاط کە لەڕۆژئاوای ئەنادۆڵدا خرابووە ژێر دەسەلاتیەوە.

صالح پاشا بڕیاریدا لەدوو قۆڵەوە پەلاماری چیای ئارارات بدات، ئەو فەیلەقەی لەباکووردا بوو پەلاماری کوردەکانیان دا بەلام لەو هێرشەیانا بەئامانجی خۆیان نەگەیشتن و نەیانتوانی کوردەکان ئابلۆقە بدەن چونکە کوردەکان توانیبویان خۆیان بگەیەننە ناو خاکی ئێرانەوەو لەوێ کوردەکانی ئێران یارمەتیان دان و توانرا لەنزیك گۆلەکانی (سەرجۆ) پاشەکشە بەهێزەکەی تورك بکەن و لەو شەڕەدا (٥٠)سەربازی تورك بەدیل گیراو کورد چوار ڕەشاشی دەستگیر بوو، لەهەمان کاتدا ئیبراهیم بەگی سەرکردەی دەرەکی کورد مەبەستی (ئیبراهیم ئاغای هسکی تیللویە-برۆ) بەپێی بڕیاری خۆیبوون خۆی و ئەو چەکدارانەی لەگەڵیابوو بەخێزانەکانیشیانەوە کە ژمارەیان سێ هەزار دەبوو بەرگیریان کرد تا لەحزەیرانی ١٩٣٠دا شۆڕش لەناوچەکانی (موش، وان، بدلیس)دا بلاوبووەوەو ژمارەیەکی زۆری چەکدارانی عەشایرو نیشتەجێبوەکان چوونە پاڵ شۆڕشگێڕەکان و لەمانگی تەممووزدا بەسەرکردایەتی کوردەکانی (کورحسین) بەرەو (ئەرزیس) ڕۆیشتن کە دەکەوێتە باکوری ڕۆژهەلاتی گۆلی (وان)و ژمارەیەك لەچەکدارەکانی عەشیرەتی (جلالی)یش چوونە پاڵ شۆڕشگێڕەکان.

ساتێك هێزەکانی کورد لە(زیلان دیری) لەنزیك چیای (سپیان داغ)دا بەرەو ڕووی تورکەکان بوونەوە لەژوور گۆلی (وان)دا شەڕێکی چوار ڕۆژی بەرپا بوو، تورکەکان لەم شەرەدا جگە لەفرۆکە، رەشاش و تۆپ و هێزی

سوارەشی بەکارهێناو چەند فڕۆکەیەك خرایە خوارەوەو فڕۆکەوانەکانیان بەدیل گیران (سەیر ئەوەیە نە لەم دوکیومێنتەداو نە لەسەرچاوەکانی تردا هیچیان باسی سەرەنجامی ئەو فڕۆکەوانانەیان نەکردووە بەزیندووی بوو بێت یا بەدیلی تۆ بڵێی شۆڕشگێڕان بیریان لەوە نەکردبێتەوە سوود لەو دیلانە وەربگرن وەکو لەهەموو شۆڕشێکی تردا سوودیان لێ وەردەگیرێت؟)

دوکیومێنتەکە لەسەری دەڕواو دەڵێت:((هەرچەند تورکەکان لەم شەڕەدا زیانێکی زۆریان لێکەوت بەڵام لە ئەنجامدا توانیان هێزەکانی کورد بشکێنن و دوای ئەو شکاندنە دەستیانکرد بەکاولکردنی ناوچەکانی کورد)).

ولید حمدی دوای ئەو دوکیومینتەی ئەرشیفی حکومەتی بەریتانیا ئاماژەی بۆ سەرچاوەیەکیتر کردووە (ibla) کە ئەمیش باسی شەڕەکەی بەو جۆرە کردووە کە حکومەت صالح پاشای کردبوو بەسەرکردەی هەموو هێزەکان کە ئاڕاستەی ئارارات کرابون و لەمانگی (ئەیلولی/ ١٩٣٠)دا توانی دەربەندی گەروی (سردار بولاق) کە لەنێوانی هەردوو ئاراراتدا بوو بیگرێت دوای ئەوەی زیانێکی زۆری لێ کەوتبوو.

(لەو سەرچاوەیەدا باسی ئەوە کراوە کە حکومەتی بەریتانیاو عێراق هەردوکیان دژی هەموو جۆرە بزوتنەوەیەکی جیاخواز وەستابون.

لەڕاستیدا نەك تەنها هەر لەو دوکیومێنتەدا, بەڵکو لەگەلێك دوکیومێنت و سەرچاوەی تردا باسی حکومەتی بەریتانیا کراوە کە هەمیشە دژی هەموو بزوتنەوەیەکی کورد بووەو لەو ڕاپۆرتەی (hendersom) بو (mr.helow) ناردبووی کە ئەم ڕاپۆرتە لەدوکیومێنتی ژمارە (fo.371-14580) کە بەرلەمە ولید حمدی بەکورتی ئاماژەی بۆ کردووە. بەئاشکرا دان بەوەدا نراوە چۆن

فرۆکـەکانی حکومـەتی بـەریتانیا لـەهێزو چـەکدارەکانی شـێخ ئەحمـەدی بارزانیانییان دابوو بۆ ئەوەی بزوتنەوەکەی کورد تەشەنە نەکاتو هـەمان دوکیومێنت باسی ئەوەی کردووە کە(توفیق روشدی- کە مەبەستی توفیق روشـدی ئاراسـە) دانـی بـەوەدا نـابوو حکومـەتی عێـراق خزمـەتێکی زۆر گـەورەی تورکیـای کردبـوو, بـەلأم روشـدی ئـاراس ووتبـوی: مەترسـی لەشوێنێکی تردا هەیە -کە مەبەستی ئێران بوە-

هـەتا ئێـرە بریتـی بـوو لەباسـی ئـەو دوکیومێنـتو سەرچـاوانەی هەریەکـەیان بەشـێوەیەك باسـی چـەمکێکی شۆڕشـەکەیان کـردووەو خوێندەواری بەڕێز لەبەراوردکردنی ئەو سەرچاوانەدا هەندێك ژمارەی لەیەك نەچووی دێتـە بەرچـاو دەربـارەی ژمـارەی کـوژراوو دیـلو ژمـارەی زیـانۆ دەسـکەوتی چـەكو جبەخانـەکان بۆیـە ناچـاربووین کورتـەی هـەموویان باسبکەینو کۆتـایی باسـی چۆنێتی دەستپێکردنی شۆڕشو ڕوداوەکانو سـەرەنجامەکانیان دەهێڵینـەوە بـۆ ئـەو باسـانەی ئیحسـان نـوری پاشـای سـەرکردەی هێزەکـانی شۆڕشـی ئاگریـداغ لەیاداشـتەکانیا باسـیکردووە, هەرچـەند وەکـو وتمـان ئـەویش یاداشـتەکانی درەنـگ تۆمـارکردووەو ئەوانەشی تۆمارکردووە کە لەبیریا مابوو, زۆرجاریش لەیاداشتەکانیا وەکو وتمان هەست بەوە دەکرێت کە پاشو پێشێکی ئاشکرا هەیە لەزنجیرەی باسەکانیا.

ئیحسان نوری بەرلەوەی بچێتە سەرباسی چۆنێتی ڕووبەڕوو بوونـەوەی هێزەکـانی کـورد لەگـەڵ سـوپای تورکـدا, لەلاپـەڕە (١١)ی یاداشـتەکانیا سەرچـاوە (٦١) کورتـە باسـێکی مێـژوویی ناوچـەکانی ئـاگری یاداشـت کـردووە لـەکاتی ڕێکەوتنەکـەی نێـوان ئیدریسـی بەدلیسـیو سـوڵتانی

عوسمانی کە بەپێی ئەو ڕێکەوتنە ئەمارەتەکانی کورد یەك لەدوای یەك چوونە ژێر باڵی عوسمانی یەوەو بوون بەبەشێك لەدەوڵەتی عوسمانیو بەزنجیرە باسی شۆڕشەکەی میر محمد پاشای رواندز (پاشا کۆرە)و شۆڕشی بدرخان پاشاو شێخ عبیداللە نهریو شۆڕشی شۆڕشی (سید علی کوڕی شێخ جلال الدین-لەناوچەی هیزان- بدلیس بەهاوکاری مەلا سلیم)و شۆڕشی پیرانو چۆنێتی پێکهاتنی ئازادی بەسەرۆکایەتی خالد بەگ جبرانو چۆنێتی ئیعدام کردنی ئەوو یوسف ضیاء بەگو ڕاپەڕینی ئیبراهیم ئاغا (بروهسکی تیللی) لە عەشیرەتی جەلالی لەساڵی (١٩٢٦)دا لەئاگریو چۆنێتی هەڵبژاردنی خۆی لەلایەن خۆیبوونەوە بۆ سەرکردایەتی هێزەکانی شۆڕشی ئارارات.

لەلاپەڕە (٢٠)ی یاداشتەکەیدا کورتە باسێکی ئیبراهیم ئاغا (بروهسکی تیللی) کردووە کە لەشۆڕشی ئاگریداغدا لەبەر ئازایەتی لەلایەن خۆیبوونەوە لەقەبی پاشایەتی پێدراوە.

سەیر ئەوەیە ئەو ئیبراهیم ئاغایە هەروەکو ئیحسان نوری باسیکردووە، بەو هەموو ئازایەتییەوە کەلەشۆڕشی ئاگریداغدا نواندبووی کەچی بەرلەوە لەشۆڕشی پیراندا بەسەرکردایەتی شێخ سەعیدی پیران لەم شۆڕشەدا بێ لایەن بووەو بەشداری نەکردووە تیایا، بەلام ئایا کە شۆڕشی پیران کۆتایی پێ هێنرا کاربەدەستانی تورك هیچ حسابێکیان بۆ ئەو بێ لایەنیەی ئەو کردبوو؟؟ لەوەرامدا نەخێر... بەپێچەوانەوە تورکەکان لەویشیان هەڵپێچاو گێچەڵیان پێکرد. دەربارەی هەڵوێستی حکومەتی تورك بەرامبەر (بروهسکی تیللی) هەروەکو ئیحسان نوری لەیاداشتەکانیا باسی کردووە وتوویەتی:

لەدوای شۆڕشی پیران تورکەکان دەستیانکرد بەئاوارەکردنو ڕاگوێزانی کورد بەکۆمەڵو هەروەکو ئیبراهیم ئاغا خۆی بۆ ئیحسان نوری گێڕاوەتەوە داروودەستەو قەومەکەی پێیان وتبوو بەلەوەی حکومەت دەستی بمانگاتیو دەرمان بکات با خۆمان دەرباز بکەینو ئەویش لەوەرامدا پێیان دەڵێت:

من دۆستی حکومەت بوومو شتێکی وام نەکردووە دژیان کە ببێتە هۆی ئەوەی لەشوێنەکەی خۆم دەرم بکەن...

بەڵام هەروەکو خۆی بۆ ئیحسان نوری گێڕاوەتەوە کە وتوویەتی:

((زۆری پێ نەچوو لەبەرەبەیانی ڕۆژێکی کۆتایی ساڵی (١٩٢٦)دا بیست سواری تورك بەسەرکردایەتی ئەفسەرێك هاتبوون بۆ گوندێكو لەوێ هەواڵی منیان پرسیبوو (هی ئیبراهیم ئاغا) کوڕەکە کە ئەم هەواڵە دەبیستێت خۆی گەیاندبووە باوکی کە لە(بایزید) بووم بۆی گێڕامەوە بۆی گێڕامەوە کە بەدواما دەگەڕێن, منیش پێم ووت پێیان بڵێن باوکم چووە بۆ (قیزل دزی). بەکوڕەکەم وت بەڕێگای (قوتیس)دا دەڕۆم تفەنگەکەم بۆ بێنە بۆ ئەویو لەڕێگەما بۆ قوتیس کە گەیشتمە قەراغی ڕووبارەکە هەواڵی دەنگوباسم لەشوانێك پرسی لەوەرامدا پێی وتم: تورکەکان بەدوای تۆدا دەگەڕێن))

هەروەکو ئیحسان نوری باسەکەی ئیبراهیم ئاغای یاداشتت کردووە کە دەڵێ:

ئیبراهیم ئاغا دوای ئەمە بەدوورودرێژ باسی خۆی بۆ ئیحسان نوری کردووە کەچۆن خۆیو دانیشتوانی ناوچەکە ڕوویانکردە چیاکانو چۆن سوپای تورك بەرامبەر بەئاگری ئۆردوگایەکیان دامەزراندو ئەویش خۆیو هەردوو براکەیو دوو خوشکەزاو سێ کوڕیو چەند ئامۆزایەکیو هەندێ لەچەکدارانی عەشیرەتی (هسەسوری)و تاقمێکی تری عەشیرەتی (موسی

پیرگی)و پیاوەکانی (محوبکر)و هەندێ چەکداری عەشیرەتی (کسکوی) هەموو دەستیان دایە چەك و بڕیاریاندا ڕووبەڕووی دوژمن ببنەوەو لەپێکادانێکدا ئەحمەد ئاغای برای ئیبراهیم ئاغاو برایەکی (محو ئاغا) شەهیدکران و بروهسکی خۆشی بریندارکراو تورکەکان بەرامبەر ئازایەتی چەکدارەکان خۆیان پێنەگیراو هەندێ چەك و جبەخانەیان لێ بەجێماو چەند کەسێکیشیان لێ بەدیل گرتن، بەڵام ڕەوشتی کورد ڕێگەی کوشتنی دیل نادات بۆیە هەموو دیلەکانیان بەردا.

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەڵێ: بەو جۆرە چەکدارەکانی برۆ سنگی چیای ئاگریان گرت و لەم کاتەدا (تمرشمکی) کە سەرۆك عەشیرەتی (شمکان) بوو لەناوچەی (توزهینی)و یەکێك بوو لەکوردە زرنگەکان ئامادەیی خۆی پیشاندا بۆ فیداکاری و خۆبەختکردن لەپێناوی نشتماندا کە (شارخوی) براشی لەگەڵدابوو.

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (٢٥)ی یاداشتەکەیدا لەسەری دەڕواو دەڵێت:

لەدوای ئەو ڕاپەڕینە تورکەکان ترسیان لێ نیشت و بڕیاریاندا بەهەر نرخێك بووبێت ئەو شۆڕشە دامرکێننەوەو لە(پایزی/١٩٢٧)دا هێزێکیان ئاڕاستەی ئاگری کرد بۆ لێدانی کوردو گرتنی ناوچەکە وهەندێ دانیشتوانی ئاگری کە لایەنگری حکومەت بوون، حکومەت توانی بەناو ناوچەکانی ئەوانا بێتە پێشەوەو چەند بەرزاییەکیان گرت و لەنێوان ئاگری گەورەو ئاگری بچووکدا خێوەتیان هەڵداو لەوێوە دەستیانکرد بەپەلاماردان و شەڕکردنو پێشمەرگەکانی ئاگری ناچاربوون ماڵ و منداڵەکانیان ڕەوانە کرد بۆ ناوچەی (تامبات) کە لەژێر دەسەڵاتی عەشیرەتی (ساکان)دا بوون و هەندێ لەچەکدارەکانی ئەم عەشیرەتەش

بەهاوارو فریای براکانیانەوە هاتن و تورکەکانیان ناچارکرد پاشەکشە بکەن و لەم پێکادان و شەڕەدا کورد دەسکەوتێکی زۆری چەك و جبەخانەی هەبوو, ئەو دیلانەش کە گیرابوون هیچیان لێ نەکراو بەردران.

ئیحسان نوری لێرەدا لەیاداشتەکانیا ئەم چەند دێڕی سرودەی یاداشت کردووە کە لەیاداشتەکەیدا کراوە بەعەرەبی و ئەمە وەرگێڕانەکەیەتی بۆ شێوەی کرمانجی خواروو:

دۆڵەکانت پڕبوون لەخوێناو
لاشەکان بەوناوەدا پرش و بلاًو بوونەتەوە
ڕاستە ئاگری تۆ ئاگریت
بەلاًم ئیمڕۆ ڕۆڵەکانیشت بوون بە ئاگر

ئیحسان نوری ئەڵێ: لەگەرمەی ئەم شەڕەدا ساتێك دوژمن هێزەکەی کێشایەوە ئەوسا پێی زانی کە ئیحسان نوری بەخۆی و (٢٠)سوارەی عەشیرەتی (حیدری)یەوە لەو شەڕەدا بەشداری کردبوو کەلەناو ئەو سوارانەدا (سیڤدین بەگی کوڕی فتح الله بەگی سەرۆکی پێشوو) کە پورزای ئیحسان نوری بوو, لەگەڵ هەندێ لەعەشایری حیدران و هسنان لەسنوری پەڕیونەوەو ساتێك زانیبویان هەرکەکان هێزیان ناردبوو بۆ ئاگری ئەوانیش دەم و دەست گەیشتبوونە کۆڕی شەڕەکە.

نەخشەی ئەو ناوچانەی شۆڕشەکەی ئاراراتی تیایدا ڕوویدابوو

لەلاپەڕە (١٣١)ی یاداشتەکانی (ئیحسان نوری)

ئیحسـان نـوری لەیاداشـتەکانیا باسـی دوو شـەڕی گرنگـی کـردووە کـە لـەنێوان شۆڕشـگێڕانو هێزەکـانی حکومەتـدا ڕوویـدابوو, شـەڕی یەکـەمیان بریتـی‌یـە لـە شـەڕی (کـانی کـورك) کـە لەلاپـەڕەکانی (٤٣-٦١)ی بـۆ تـەرخانکردووەو شـەڕی دووەم بریتی‌یـە لەشـەڕی (زیـلان) کـە بریتـی‌یـە لـەو شەڕەی کە کوردی تیا شکاو لەئەنجامیا شۆڕشگێڕانی کورد ئەوی لەو شەڕە ڕزگاری بوو ئاوارەو دەربەدەرکرا کە ئیحسان نـوری بـەدورو درێـژ باسـی ئـەم شەڕەی لەلاپـەڕە (٨٦) بەدواوە بـۆ تـەرخانکردووەو هـەوڵ ئـەدەین کورتـەی ئەو دوو شەڕە بەپێی یاداشتەکانی ئیحسان نوری پێشکەش بکەین.

شەڕی یەکەم: شەڕی (کانی کورك)

ئیحسـان نـوری لەلاپـەڕە (٤٣)ی یاداشـتەکەیدا سەرچـاوە (٦١)باسـی چـۆنێتی دەسـتپێکردنی شـەڕی کـانی کـورکی بـەم شـێوەیە تۆمـارکردووە کەکورتەیەکی پێشکەش دەکەین:

(ڕۆژێکـی پـایز, سـەرلەبەیانی لەگونـدی (کردئاڤـا) کـەنزیك سـنووری دەسـەڵاتی هێزەکـانی کـوردو حکومـەت بـوو کاتێکمـان زانـی تەقـەی تفـەنگ دەستی پێکـردو بـەدوای ئـەوەدا ئیتر تۆپبـاران دەستی پێکـرد دوای ئـەوەی تۆپەکانی دوژمـن لەگوندەکە نزیك بوبـوەوە, تورکـەکان نـاوی ئـەو گونـدەیان لەناوە کوردیەکەیەوە گۆڕیبوو بە (تورکمن)و لەئەنجامی ئەم تەقانەدا هەنـدێ لەسـوارەکانی کـورد ڕوویـانکردە لووتکـەی ئـاگری بـۆ ئـەوەی ڕێگـەی ئـەوە نەدەن تورکەکان بچنە پێشەوەو ڕێگەی هاتوچۆی سنووری ئێران بگرن.

ژن‌و منداڵانی گوندەکانی (موسی) و (بیرکی) گوندەکەی خۆیان بەجێ هێشتبوو، ڕوویانکردبووە سنوری ئێران‌و فڕۆکەی تورك ئیتر دەستیکرد بەبۆردومانی ئەو ژن‌و منداڵانە.

سەرکردەی هێزەکانی کورد مەبەستی (ئیحسان نوری خۆیەتی) لەگەڵ (بروهسکی)و (١٢)پیاوی ناو گوندەکە مانەوە بۆ بەرگری کردن لەگوندەکەو چاومان لێ بوو هێزەکانی تورك بەرزاییەکانی (کانی کورك) یان داگیرکرد کە ئەو هێزە بریتی بوو لەچەند سوارو پیادەو تۆپێکیشیان پێ بوو دانیشتوانی (کانی کورك) کە گوندەکەیان بەپێی ڕازیبونی حکومەت ئاوەدان کرابوەوە تەنها بریتی بوون لە(٢٥) ماڵ‌و دانیشتوەکانی هیچیان دژی حکومەت نەکردبوو کەچی تورکەکان پەلاماریانداو خاووخێزانەکانیان ناچارکرد بچنە (ئاگری)، برازایەکی (بروهسکی)کە تەمەنی نۆ ساڵ بوو بەتفەنگەکەی لەفڕۆکەیەکی دابوو خستبویە خوارەوە. هەندێ لەوانەی لەناو سنووری دەسەڵاتی تورکەکانا بوون خۆیان گەیانە لای ئێمە کە بریتی بوون لە (ئیلخان)ی کوڕە بچووکی بروهسکی‌و (ملا شون الله) کە مەلایەکی کوردی دڵسۆز بوو لەخوتبەی مزگەوتەکەیا خوتبەی بەناوی میللەتەکەوە دەخوێندەوە لەمزگەوتی (ئاگری)و پێنج پێشمەرگەیان لەگەڵدا بوو کە شەوێکی درەنگ گەیشتبوونە کانی کورك‌و ویستویانە بچنە ماڵی (حمید ئیسماعیل)و کاتێك بەخۆیان دەزانن سوارەی تورك ڕوودەکەنە گوندەکە لەبەرئەوە نەیان توانیبوو بچنە کانی کورك بەڵکو ڕویانکردە لای ئێمە.

هێزێکی تورك دوای خەڵکی گوندی کانی کورك کەوتن‌و ڕاویان نان‌و پەلاماری مەڕو ماڵاتەکانیان دان کە بەڕاستی ئەم کردارەی تورك ئەوەندە کاریگەرو دڵتەزێن بوو ئەو چەکدارانەی بەلاپاڵی چیای ئاگریەوە بون کە

چاویان بەو ڕەفتارە کەوت خۆیان پێ نەگیراو شێرانەو دلێرانە دوژمنیان ناچارکرد پاشەکشە بکات.

تورکەکان دەستیانکرد بەگوللەبارانی ڕووبارەکەی سەر سنوور بۆ ئەوەی ڕێگەی پەڕینەوە لەکوردەکان بگرنو نەگەنە ناو خاکی ئێرانەوەو، من لەو کاتەدا تاقە کەس بووم کەسواری ولاغ بوم، خۆم گەیاندە نزیکی پردەکەو لێی پەڕیمەوە، لەو کاتەدا (بادو دلخری) و (عوسمان کیلم)و سێ سواری تر ئەوانیش لەڕۆژئاوای پردی کانی کورك ولاغەکانیان بەستەوە.

ئیحسان نوری لەلاپەڕە(٤٧)ی یاداشتەکەدا باسی ئەوانەی کردووە کە لەگوندەکەدا بوون، تورکەکان دەستیان بەسەر هەندێ ژندا گرتبوو یەکێك لەوانە ژنێکی سك پڕبوو، ژنێکی تریشیان کوشتبوو لەبەرئەوەی نەچووبوو لەگەڵیانا کە ئەو ژنە خێزانی ئامۆزایەکی (حمید ئیسماعیل)بوو.

(بروهسکی)و هاوڕێکانی کەخۆیان دابوو بەزەویداو ڕووبەڕووی پردەکە شەڕیان دەکرد، ساتێك چاویان بەمن کەوت گەیشتبوومە کانی کورك ئەوانیش پەڕینەوەو هەمووومان ڕوومانکردە پشت دوژمنو دەستمانکرد بەتەقەکردن لێیانو سەرکردەی هێزەکەی تورك چاومان لێی بوو بەپەلە پروسکێ سواری ئۆتۆمبیلەکەی بوو ڕایکردو (بادوزیلانی دلخسری) بەخۆیو تاقمەکەی پەلاماری پشتەوەی هێزەکەی تورکیداو هەندێکی لێ بەدیل گرتن.

ئێمەش لەگوندی (قوتس)ەوە کە بەرامبەر بەچیاکەی پشت بایزیدەوە بوو, لەوێوە دەستمانکرد بەگوللەبارانی رۆمەکان (تورکەکان) کە بنکەی تۆپەکانیان تیا دامەزراندبوو.

ئیحسان نوری ئەڵێ: بەڕاستی ئەم شەڕە یەکێك بوو لە شەڕە سەیرەکان کە ئەو هەموو سەربازە زۆرەی تورك لەو ناوچانەدا دوو هەزار دەبوون بەتۆپی گەورەو بچووکەوە بەرامبەر بە ژمارەیەکی ئیجگار کەمی کورد کە هەمووی (١٥) چەکداری پیادەو (٦)سوارە بوون چۆن وایانکرد تورکەکان ڕاوبنێن‌و ژمارەیەکیشیان لێ بەدیل بگرن.

لەگوندی (هللاج) ئیبراهیم ئازۆ لەگەڵ ئەو فڕۆکەوانەی فڕۆکەکەی خرابووە خوارەوە چوو بۆ •بایزید)و لەگەڕانەوەیدا لەبەرزاییەکانی (قوتس)دا بەلای ئێمەدا تێپەڕی‌و بۆی گێڕاینەوە وتی لەگەڵ فڕۆکەوانەکەدا چوومە بایزید لە(قوتس)ەوە ئەفسەرێك بەدووربین سەیری سەربازەکانی خۆیانی دەکردو دەیکێشا بەئەژنۆی خۆیداو دەی ووت: ئەم نەگبەتییە چی‌یە؟! ئائەم هەموو سوارو پیادە پڕ چەکانەی ئێمە بەخۆیان‌و تۆپەکانیانەوە نەیانتوانی بەرامبەر چەند کوردێکی ڕووت‌و کەم چەك خۆیان بگرن!!

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەربارەی ئەمە وتوویەتی: نازانین. ئاخۆ سەرکردەی ئەو هێزەی تورك لەراپۆرتەکەیدا ئەبێ چۆن باسی ئەم شەڕەی کردبێت‌و ژمارەی شەڕکەرەکانی کوردی بەچەند دانابێت؟؟, لەڕاستیدا هەواڵی ئەو شەڕە وەکو ئەفسانەیەکی لێهات‌و دەماودەم دەگێڕایەوەو بلاو دەبوەوە.

ئیحسان نوری لەگەڵ هەندێ لەچەکدارەکانی

لاپەڕە (١٣٦) یاداشتەکەی ئیحسان نوری

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (٤٩)ی یاداشتەکەیدا باسی ئەو فڕۆکە خراوەی کردووە کە دوازدە چەکداری کورد بەسەرکردایەتی (ئەیوب ئاغا)ی برای بروهسکی خۆیان گەیاندە ئەو شوێنەی فڕۆکەکەی لێ خرابوو دەستیانکرد بەتەقەکردن و لەولاشەوە سەربازەکانی تورک لەگردەکانی نزیك گوندی (دودکان) لەسپەرەکانیانا خۆیان حەشاردابوو, چەکدارەکانی ئێمەش دەبوایە لەچیای (قوتس)ەوە کیلۆمەترێك تەختاییەکان ببڕن کەلەژێر مەودای گوللەی دوژمندا بوو, بەلاّم سید رسول بەرزنجیو فرزندە کە هەردوکیان نمونەی ئازایەتیو قارەمانێتی بوون تەقەیان لەتورکەکان کردو دوای ئەوەی تورکە خۆحەشارداوەکان بۆیان دەرکەوت سڵ لەگوللەکانی ئەوان ناکەنەوەو ناگەڕێنە دواوەو بەرزاییەکانی بەردەمی سەنگەرەکانی ئەوانیان گرتبوو ئیتر ئەوان ناچاربوون کشانە دواوەو ئەفسەرەکەی سەرکردەیان لەگەڵ سێ سەربازی تردا بەسواریی خۆیان دەربازکردو پێشمەرگەکانمان هاواریانکرد ئەوا ڕۆمەکان ڕایانکردو ولاّخەکانیان و سێ لاشەو چەند برینداریکیان بەجێ هێشتبوو بەخۆیان و چەکەکانیانەوەو پاش ئەوە هێزەکەی تورك یەك لەدوای یەك ڕایانکردوو خۆیان شاردەوە.

ئێمەش لەگەڵ بروهسکیدا کە گەیشتین نزیك بوین لەفڕۆکە خراوەکەو ئەو تۆپەی تیایا بوو دەرمان هێناو فڕۆکەکە سوتێنراو کلّپەو تەقەی فڕۆکەکە دەنگی ئەدایەوەو ئەوانەشی کەبەدیل گیرابوون بەجلی ژێرەوە نێردران بۆ بایزید بۆ ئەوەی خەڵك لەڕێگا بەو شێوەیە بیانبینێت.

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەڵێت: سەرکردەی هێزی تورك لەسەر سنورەکە کە میر ئالاّی (فەرهادبای)بوو خەبەری بۆ ناردمو پێی وتبوم:

بۆچی ئێمە شەڕکەرەکانی خۆمان بدەین بەکوشت, لەجیاتی ئەوە وەرە با منو تۆ با زۆرانێك بگرین ئەوسا بەکوشتنی یەکێکمان شەڕەکە دەبڕێتەوە, منیش وەرامم دایەوەو پێم ووت: ئەگەر بەکوشتنی یەکێکمان شەڕ کۆتایی پێ بێت ئەوا من بەوپەڕی شانازییەوە ئامادەم هەر ئیستە ئەو زۆرانەت لەگەڵدا بگرم, بەلاَم وادیارە تۆ هێشتا لەهۆی ڕوودانی ئەم شەڕە نەگەیشتویتو نازانی بۆچی ئێمە شەڕ لەگەڵ توركدا دەكەین!!

ئێمە داوای سەربەستیو سەربەخۆیی میللەتەكەمان دەكەین ئەگەر حكومەت دان بەوەدا بنێت ئیتر نەپێویستی بەشەڕ هەیەو نە بەزۆرانبازی منو تۆ, ئەگەر ئێوە ئەو زۆرانبازیەش بەشتێكی پێویست دەزانن من ئەو زۆرانبازییە لەگەڵ تۆدا ناكەم بەڵكو لەگەڵ سەركردەی توركیادا دەیكەم چونكە منیش نوێنەری كوردمو دوور نیە بەرلەوەی شەڕ ببڕێتەوە ڕۆژێ دێ لەكۆڕی شەڕێكدا ڕوو بەڕووی یەكتر ببینەوەو ئەوەشت لێ دیاری بێ كەمن ڕۆژێك لەڕۆژان هەر دەمرم بەلاَم لەناو كوردەكانا هەزارانی لەمن باشتر هەیە كەبتوانێت تۆڵەی میللەتی كورد لەتورك بێنیتەوەو ئەم شەڕە هەر كۆتایی نایەت هەتا ئەنجوومەنی بالاَی میللی تورك دان بەمافی كوردا نەنێت)).

ئیحسان نوری وەكو خۆی باسیكردووە ئەو دیلانەی گیرابوونو نێررابوونەوە ڕای سپاردن بەمیر ئالاَی فەرهاد بڵێن وائیمرۆ دێم بۆ ئەوەی لەكۆڕی شەڕدا ڕوو بەڕووی یەكتر ببینەوەو هەروەكو تۆ چۆن بەچاوی خۆی منی بینی پێش هێزەكەی خۆم دەكەوم ئەویش وا خۆیم بۆ دەرخاو بەپەلە ڕانەكات.

ئیحسان نوری لێرەدا چوار دێڕی تری سرودێكی بلاَوكردۆتەوە لەیاداشتەكەیدا كە وتراوە:

ڕۆژی ئازادیت لێ هەڵات..
تیشکی ڕوناکیت گەیشتۆتە بەصرە
ئاشتیم چاند لەناو گەلدا
کڵپە بسێنە ئاگری... کڵپە بستێنە ئاگری
ئیحسان نوری وتویەتی:

لەسەر سنووری ئێرانەوە, لەکانیاوەکانی سەر گردەکانی (ئایبەی) بەئاشکرا شەڕی (کانی کورك) دەبینراو لەوێوە نوێنەری (طاشناقی) ئەرمەنی ئاگاداری ئەو ئازایەتیو قارەمانێتییەی کورد بوو چۆن خۆیان بەختکردبوو, دەنگی لاوانی کورد دەلەرایەوە کە دەیان ووت:

کڵپە بسێنە ئاگری... کڵپە بسێنە ئاگری
تورکەکان لەترسی تۆ باوکەڕۆیانەو قوڕ دەپێون
بەچاوی خۆت ڕۆمەکانت بینی چۆن ڕایانکرد
کڵپە بسێنە ئاگری.... کڵپە بسێنە ئاگری

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا لەسەری ڕۆیشتووەو وتوویەتی:

(سەرکردەی هێزەکانی شۆڕش, بەبەیانێك داوای لەڕایی گشتی جیهانی کرد لەکێشەی کورد بکۆڵنەوەو پیێ وتوون.

(لەو شەڕانەدا کە تووشی کورد بووە بەناچاری دژی تورك, ئەو دیلانەی کورد دەیانگرێت دەمو دەس هەموویان بەردەدرێن, بەلاّم تورکەکان بەپێچەوانەوە بەوپەڕی دڕەندەیەتیەوە بەزەییان بەمنداڵیشدا نایەتەوەو دەیان کوژن کەچی سەرڕای ئەمە حکومەتی تورك بەدەوڵەتێکی

پێشکەوتووخوازی خاوەن شارستانێتی دەژمێررێت!! ئایا کامیان دڕندەو کێوین؟!

دوای ئەوە ئیحسان نوری لەلاپەڕە(٥٣)ی یاداشتەکەدا باسی هەندێ کاروباری بەڕێوەبەرایەتی سەرکردایەتی شۆڕشی کردووەو بەو زستانە سەختە کە شۆڕش(١٢) جیهازی تەلەفونی گرتبوو بەلاّم پێویستی بەتەل هەبوو کە ناوچەکان بەهۆی ئەو تەلەفونانە بەیەکەوە ببەستیت بۆ ئەو مەبەستە سەرکردەی هێزەکانی شۆڕش کە(ئیحسان نوری پاشا)خۆی بوو لەگەڵ چەند سوارێکی دلێردا پەلاماری بنکەی سوپایی تورکیانـدا لەبایەزیدو ئەوی پێویستیان بوو لەتەلی تلگراف دەستگیریان بوو, لەگەڵ خۆیانا بردیانو ڕۆژی دوایی ئەو تەلانە هەموو لەگەڵ تەلەفونەکانا لەشوێنی خۆیانا دانرانو توانرا هەندێ شوێنی گرنگی شۆڕش والێ بکرێت بەو هێلّی تەلەفونانە پێوەندییی بەیەکەوە بکەنو دەربارەی چەکدارەکانو ئەفسەرەکانی شۆڕشیش بۆ ئەوەی شێوەیەکی ڕێك وەربگرێت هەر چەکدارو ئەفسەرێك پلەو پایەی تایبەتی خۆی هەبووەو بۆ چەکدارەکان نیشانەی ئاگری گەورەو بچووك لەسەر بەردێکی بچووك هەڵکەنرابوو, چەسپێنرابوو بەسەروکلاّوەکانیانەوە ئەفسەرەکانیش نیشانەی (خۆیبون) یان لەسەر شانیان چەسپاندبوو کە بریتی بوو لەوێنەی خەنجەرێك لەناو وێنەی گوڵە گەنمێکداو لەسەر دەسکی خەنجەرەکە وێنەی ڕۆژێکی لێ هەڵکەنرابوو.

وەکو ئیحسان نوری لەلاپەڕە (٥٤)دا باسیکردووە, تورکەکان لەو زستانەدا هەوڵێکی زۆریان دابوو بۆ کوشتنی خۆیو ئەو کارەیان سپاردبوو بەشێخ عبدالقادر کە هەتا ئەوسا هەر لایەنگری حکومەت بوو, ئەویش ئەو کارەی سپاردبوو بە زاوایەکیو بە(داقو)ی کوڕە بچووکی بروهسکی, بەلاّم

تورکەکان بەهەڵەدا چوبوون لەمەداو لەڕاستی مەسەلەکە نەگەیشتبوون کەکورد تینوی ئازادیو سەربەخۆی بوو نەیان زانیبوو سەرکردەی شۆڕش ئاگاداری نەخشەی ئەوان بوو، ئەوانەش کە بەڵێنی بەجێهێنانی ڕاسپاردەکەی ئەوانیان دابوو هیچ شتێکیان بیٚ ڕەزامەندی سەرکردایەتی شۆڕش نەکردبوو.

ئیحسان نوری دوای ئەمە دەچێتە سەرباسی تواناو دەسەلاٌتی شۆڕشو ڕونکردنەوەی بارودۆخو هەڵوێستو وتوویەتی:

(زۆر باش لەوە گەیشتبووم کە هیچ هیواو ئومێدێك نەبوو کەلەهیچ لایەکەوە دەستی یارمەتیمان بۆ درێژبکرێتو توانای فراوانکردنی کۆڕی شەڕیش شتێکی ئاسان نەبوو، ئەو چەکەی شۆڕشیش هەیبوو بریتی بوو لەتفەنگ بەرامبەر تۆپو فرۆکەو دەبابەی سوپای مەشق پێکراو، بەلاٌم لەگەڵ ئەوەشدا بەچنگێکی پۆلاٌین دەستمان بەسەر چیای ئاگریدا گرتبوو، توانیبومان بەرەنگاری هێزی تورك ببینەوەو دەنگی شۆڕشو باسی مافی کوردمان گەیاندبوو بەجیهانو ئەو نەخشەیەی بۆ شۆڕش ئامادەکرابوو تکتیکەکەی لەلایەن (خۆیبون)ەوە پەسەندکرابوو.

ئیحسان نوری دەڵێ: تورکەکان پەندو دەرسیان لەبەسەرهاتو ڕووداوەکانی مێژوو وەرنەگرتبوو هەروەکو چۆن بۆ پینەکردنی ئەو شکاندنو دۆڕاندنە زۆرەی ساڵی(١٩١٢) لەبالقاندا توشیان بوبوو داخی ئەوەیان بەعەرەبەکان ڕشتبوو بەهۆی (جمال الدین سفاح)ەوەو بەهەمان شێوە دەیان ویست لەگەڵ کوردیشدا هەمان دڕندەیەتیو خوێنڕێژی بەکاربهێنن.

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەڵیٚ:

بۆ ئەوەی خۆیبوون دەست بکات بەچالاکی، بەپێویستم زانی چەند تێکۆشەرێکی لەخۆبردوو بنێرم بۆ ناوجەرگەی کوردستان بۆ ئەوەی لەلایەکەوە تورکەکان بەوەوە خەریك بکەم لەلایەکی تریشەوە پەیوەندی پەیدا ببێت لەنێوان بنکەی خۆیبوونو ناوچەکانی تری کوردستاندا، هەرچەند ژمارەی ئەو نێرراوانە کەم بوو بەلاّم زۆر بەقولاّیی دەچوونە ناو خاکی کوردستانەوەو بنکەی تریش دامەزراو بەمە بلّێسەی شۆڕشی ئاگری لەشوێنەکانی تری کوردستانا بەرزبوەوە.

لەدوای شەڕی (کانی کورك) وورەی دانیشتوان بەرز بوەوەو هەبوو لەناویانا دەیوت فیرقەیەکی تورك ناوێرێ پەلاماریان بدات.

ئیحسان نوری ئامارەی بۆ یاداشتێکی(زوهدی گویڤن) کردوە کە ئەفسەرێکی تورك بووە لەباسی یەکێك لەو شەڕانەدا لەیاداشتەکەیدا وتوویەتی:

((لەو شەڕانەی لەنێوان کوردەکانو تورکدا لە(ئوسمان کلم-ئالتون دشمی) کەنزیکی زەویوزارەکانی عەشیرەتی (شمکان)بوو لەناوچەی (توزلجە) هێزی سوپای ئێمە شکاو پاشەکشەی کردبوو ڕۆژی دوایی کەبەناو کۆڕی شەڕەکەدا گەڕام چاوم بەچوار لاشەی سەربازکەوتو ناشتمانن، بەرامبەر بەمە لەناوچە شاخاویو دۆلّەکانا (٦)کوردم بەدیل گرت کە هەر شەشیان شوانو گاوان بوونو هیچ پەیوەندییەکیان بەشەڕەوە نەبوو.

ساتێك حکومەت بەسەرکردایەتی (جنرال صبحی) هێزێکی ناردە سەر عەشیرەتی (شمکان) کە سەرۆکەکەی (تەیمور ئاغا) بوو، شەو لەگوندی (کابلوجە)دا ماینەوەو کاتێك لەتەقەی تفەنگ خەبەرمان بوەوە پاسەوانێك

ووتی: ئەوەتە والەوبەرەوە ڕۆیشت و تێپەڕیکرد. ساتێك چووینە سەر ئەو زەلامەی پاسەوانەکە باسیکرد تماشامان کرد (ئامۆ) بوو, کەهێنایان برینداربوو دوو گوللەی بەرکەوتبوو یەکێکیان ئێسقانی ڕانی شکاندبوو, کەلێمان پرسی بۆچی هاتوویتە ئەم گوندە لەوەرامدا ووتی بۆ ئەوە هاتووم تۆڵەی (ئیبراهیم فتۆ) بکەمەوە, بۆ ئەوە هاتووم ئێوەی ئەفسەر هەمووتان بکوژم, بەلآم بەداخەوە بەرلەوەی بگەمە چادرگەی ئێوە بەر گوللە کەوتم))

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەڵێت ئەو (ئامۆ)یە لەعەشیرەتی شمکان بوو لەتاقمەکەی (کریم قاسو), بەو جۆرە, بەو برینداریەش تورکەکان کوشتیان و شەهید بوو.

هەمان (زوهدی گویڤن) باسی ڕوداوێکی تری کردووە کە وتوویەتی:

((ڕۆژێکی تر چەند کەسێکمان لەعەشیرەتی (شمکان) بەدیل گرت و بردیانن بۆ گوندی (قرەکوسە)و لەنزیك (بالکلگول) دایاننە بەر گوللەو کوشتیانن و بۆ پینەکردنی ئەو تاوانە هەر پانزە دیلە کوژراوەکانیان بەمردوویی و کوژراوی بردیاننە سەر شاخەکان و لەڕۆژنامەکانیان بلآویان کردەوە ئەوانە لەکاتی شەڕدا کوژرابوون.

لەدوای ئەو باسە دوورودرێژەی شەڕی (کانی کورك) ئیحسان نوری لەیاداشتەکانیا لەلاپەڕە (٨٢) بەدواوە یاداشتەکەی بۆ چۆنێتی دەستپێکردنی شەڕی (زیلان) تەرخانکردووە کە لەم شەڕەدا هەروەکو ڕوون دەبێتەوە شۆڕشگێڕان ئەوپەڕی قارەمانێتی و خۆبەختکردنیان پیشاندابوو بەلآم لەئەنجامدا شۆڕشگێڕان نەیانتوانیبوو هەتاسەر بەرگری هێرشی یەك

لەدوای یەکی هێزەکانی تورك بگرن‌و لەدوای شکانی شەڕەکە باسی هۆی شکانی شەڕەکەو هۆی خۆمانەو هۆی بێگانە ڕوون دەبێتەوە.

باسی شۆڕشی زیلان:

ئیحسان نوری لەلاپەڕە(٨٢)ی یاداشتەکانیا باسی ئەوەدەکا چۆن تورکەکان ویستیان بەبەردێك دوو چۆلەکە بکوژن‌و لەلایەکەوە لەحکومەتی ئێران نزیك بوونەوە بۆ ئەوەی کارێکی‌وا بکەن حکومەتی ئێران کێشە بۆ شۆڕش دروست بکات‌و برادەرانی ئێمە ئاگاداری ئەو گفتوگۆیانە بوون کە لەئەنقەرەدا لەنێوان حکومەتی تورك‌و باڵیۆزی ئێراندا دژی کورد دەکراو لەتارانیش هەمان کۆبوونەوە لەنێوانی باڵیۆزی تورك‌و کاربەدەستانی حکومەتی ئێراندا دەکراو لەو ڕووەوە ڕۆژنامەکەمان (خۆیبون) باسێکی دەربارەی ئەوە بڵاوکردەوە کەتیایا وترابوو:

((تورکەکان دەیانەوێ بەبەردێك دوو چۆلەکە بکوژن, لەلایەکەوە هەوڵئەدەن کوردو ئێران بکەن بەدوژمنی یەکتر بۆ ئەوەی ئێرانیەکان دژی شۆڕش بوەستن‌و لەلایەکی تریشەوە دەیان ویست بەسەرگرتنی ئەو تەقەلایەیان کوردیش بکەن بەدوژمنی گەلی فارسی ئامۆزای کورد بۆ ئەوەی ڕێگە خۆش بکەن بۆ دەسگرتن بەسەر (ئازربایجان)دا کە دەمێکە خەوی پێوە دەبینن)).

ئێمەش دەستمانکرد بەخۆئامادەکردن بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی هێزی تورك‌و هەموو بەیانییەك فڕۆکەکانی تورك بۆردومانی ناوچەکانی ئاگرییان دەکرد کە ئاگریەکان لەسەر چیاکان ڕەشماڵیان هەڵدابوو.

کاتێك منو مەبەست (ئیحسان نوری)یە شێخ عبدولقادر بەبیست سوارەوە چووین بۆ سەردانی لقی خۆیبوون لەباکوری ئاگریو بەدەشتی (ئاخدری)دا دەگەڕاین کە بۆ یەکەمجار ئاڵای کوردستان لەو پێدەشتەدا هەڵکرابوو, لەڕێگامانا چەند تورکێکمان بینی لەوانەی کە حکومەتی تورك هێنابوونیو لەو دەشتەدا جیٚنشینی کردبوون, بەڵام ئەمانە ناچارکرابوون کە سەردانەوێنن بۆ ئاڵای کوردستان کە لەو دەشتەدا دەلەریەوە, هەمووی سیٚ ڕۆژی پیٚ نەچوو بەسەر ئەو گەشتەمانا فڕۆکەی تورك دەستیکرد بەبۆردومان کردنمانو خێوەتەکان بەر بۆردومان کەوتنو (پاشاخاتون)ی خێزانم لەخێوەتەکەدا بریندارکراو هەندیٚ لەمەڕو ماڵاتەکەمان کوژرانو بۆمان دەرکەوت تورکەکان بەتاریکایی شەو طابوورێك سەربازیان هێنابوو لەگەڵ دوو تۆپداو لەسەر ڕێگەی (قاباق تەپە) دایانمەزراندبوو کە ئەکەوێتە سەر ڕێگای ڕۆژئاوای ئاگری کە ئەمە سەرەتای خۆئامادەکردنی حکومەتی تورك بوو بۆسەرمان لەساڵی (١٩٣٠)دا.

شوێنی (قاباق تەپە) وەکو قەڵایەکی سەخت وابوو, تەنها ڕێگەیەکی سەخت هەبوو کە بیگاتیٚو لەو ڕووەوە (زەدی گویڤین) کە ئەفسەرێکی تورکە نوسیویەتی:

((چەتەکان بەهەموو هێزو بەچەکەکانیانەوە ئەو بەرزاییانەیان دەپاراست, بەڵام لەڕاستیدا شتەکە بەو جۆرە نەبوو کە ئەو باسی کردبوو چونکە ئێمە لەو ناوچەیەدا هێزێکی ئەوتۆمان نەبوو بتوانێت هەموو شاخەکەو دەوروبەری بپارێزێت.

فڕۆکەکانی تورك هەرچەند هەموو ڕۆژێك بەسەر ئاگریدا دەفڕینو ژنومنداڵی دانیشتوانیان بۆردومان دەکرد, بەڵام بەبەرزاییەوە دەفڕینو

لەتەقەی ئێمە دەترسان و سڵیان دەکردەوە, بێجگە لەوە شۆڕشگێڕانیش فێری خۆشاردنەوە بوبوون کە ئەمە بوو بەهۆی ئەوەی کەمتر زیانیان لێ بکەوێت.

ئالەم هەڵوێست و بارودۆخەدایەکێتی سۆڤیەت هێزێکی گەورەی هێنابووە سەر سنووری ئێران و ئاگری و ئێرانییەکانیش هێزی خۆیان هێنابووە ناوچەی (ماکو).

ڕۆژنامەی جمهوریەتی تورکی لەژمارەی ڕۆژی (٣٠/تەمووزی/١٩٣٠)دا مقالێکی لەژێر ناوی (ئەم گلەییانەی دواییمان لەئێرانە), لەو مقالەدا نوسراوە:

(هەواڵنێری ڕۆژنامەی (تایمس) لەئەستەمبول هەواڵێکی ناردووە بۆ ڕۆژنامەکەی تیایا باسی ئەوەی کردووە کە بەهەزاران چەتەی کورد کەخۆیان لەلووتکەی چیای ئاراراتدا قایمکردووەو شوێنەکانی خۆیان بەستووەو لەولاشەوە کوردەکانی ئێران یارمەتیان دەدەن و ئەرکانی حزبی تورکیاش بەرامبەر بەمە(٦٦)هەزار سەربازو جەندرمەی ئامادەکردووەو بەپاڵپشتی (١٠٠)فڕۆکە هەمووی ناردوون بۆ ناوچەکانی (وان)و (بایزید) بۆ شەڕێکی سەختی دوورودرێژ)).

وەلەژمارەی هەمان ڕۆژنامەدا لەژێرناوی (ڕوداوەکانی چل ساڵ لەمەوبەر) هەواڵێکی تری بڵاوکردۆتەوەو تیایا وتوویەتی:

((ئەو هەزاران کوردەی ئەرکانی حرب تورکیا باسیکردوون, لەڕاستیدا دەرکەوت ژمارەکەیان لە(٥٠٠)چەکداری کورد بەولاوە تێپەڕی نەکردبوو (بێگومان ژمارەی فڕۆکەکانیش هەر بەو شێوەیە ڕاست

نەبووە)، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هێزەکانی سوپا نەیانتوانیوە بیانشکێنن و شوێنەکانیان داگیربکەن)).

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا وتوویەتی:

((لەڕاستیدا حکومەت کە ئەو هەموو هێزو چەکەی ناردبوو، ئێمە چەکی بەرگریکردنمان زۆر کەم بوو، ئەوەی هەمان بوو ئەوانە بوون لەسەربازە بەدیلگیراوەکان دەستمان کەوتبوو من خۆم تەنها دەمانچەیەکم هەبوو کە کریستیانەکان بەدیاری بۆیان ناردبووم و لەشەڕی (کانی کورد)یشدا بەکارم هێنابوو)).

ئیحسان نوری ئەڵێ: گەیشتمە ئەو بڕوایەی ئێرانیەکان نیازیان خراپەو بەدەستیانەوەیە شتێك دژی ئێمە بکەن، بۆیە بیر لەوە کرایەوە لەجیاتی ئاگری بنکەیەکی‌تر بدۆزرێتەوە کە بۆ ئەمە (دۆڵی زیلان) و چیای (سیبان) بەباش زانران بۆ ئەوەی پەرەش بەشوێنی بزوتنەوەی تریش بدرێت بۆ ئەوەی تۆزێك باری ئاگری سووك بکرێت و بتوانین بەباشی لەناوجەرگەی هێزەکانی تورك بدەین.

لەدوای چەند ڕۆژێکی‌تر، سەرۆکەکانی دۆڵی زیلان و عەشیرەتی (حیدران) لەگوندی (دردن) بڕیاریاندا دەست بەڕاپەڕین بکەین و منیش بۆم دەرکەوت ئازاکانی حیدران بەتەواوەتی خۆیان ئامادەکردبوو، تورکیش دەستیکردبوو بەسەرەتای پەلاماردانەکەی.

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (٨٦)یدا بەم شێوەیە باسی (دۆڵی زیلان)ی کردوە کە شەڕەکەی تیادا ڕوویداوە:

((دۆڵی زیلان لەدوای ئاگری دووهەم ناوچە بوو کە کاتی خۆی لەشەڕی جیهانیدا ڕوسەکان نەیانتوانیبوو دەستی بەسەردا بگرن و دیاربوو

شۆڕشگێڕەکان سووربوون لەسەر پەلاماردانی تورکەکان، بۆیە منیش داخوازیەکانیانم پەسەند کردوو دەربارەی ئەوە بڕیارێکم دەرکرد کە تیایا وتبووم: لەپاش پاکردنەوەی دۆڵی زیلان لەهێزی تورك نۆرەش دێتە سەرپاکردنەوەی شارەکانی (بارگری) و (ئەرجیش) و ئەرنیش)و ئەگەر دانیشتوانی ناوچەکە بڕیاریاندا شاری (ئادلجواز)یش ئازاد بکرێت ئەوا هێزەکانمان لەناوچەکانی (جلالیو حیدرانو ئادامیو زیلان)ەوە ئەو بڕیارەش بەجێ دەهێنن بەلاَم پێویستە بەر لەهەموو شتێك هێزەکانی (حیدران) چیای (سیپان) بگرن.

لەئاراراتیشدا بەپێویست زانرا هێزەکانی تورك لەدەوروبەری چیاکە پاکبکرێنەوەو شاری (باشکندر) تاگەیشتە باکورو باشووری چیاکە داگیربکرێتو خۆئامادەبکرێت بۆ هێرش بردن بۆسەر شارەکانی (أخدر)و (بایزید)و ئەرکی ئازادکردنی شاری (قولب)م سپارد بە (تمرشملی) کە بەخۆیو عەشیرەتی شمکان داگیری بکەنو پەلاماری (قاخزمان)یش بداتو دەست بەسەر ڕێگەی (قارص-ئاگری) دابگرێتو کاتی هێرش بردنم دەستنیشانکردو وێنەیەکی ئەو بڕیارەم نارد بۆ سەرکردەکانی هەموو ناوچەکانمانو دیاربوو نوسخەیەکی ئەو بڕیارە گەیشتبووە دەست ئەفسەری تورك (زوهدی گویڤن) کە لەدوایدا ئەو ئەفسەرە تورکە لەیاداشتەکانیدا نوسیوێتی:

(حکومەت خۆی ئامادەکردبوو هێرش بباتە سەر ئاگریو بۆ ئەمە هێزەکانمان ڕویانکردە بایەزیدو فەرمان دەرچوو بۆ لەناوبردنی هێزەکانی ئاگریو بزوتنەوەیەکی فراوان دەستی پێکردبوو هێزەکانی تورك (قاباق تەپە)ی داگیرکرد کە دەکەوێتە ڕۆژئاوای ئاگریو سەرکردەی چەتەکان کە

ئیحسان نوری‌یە بەیانێکی دورودرێژی دەرکردبوو بۆ سەرۆکی عەشیرەتەکان لەوانەی لەدەوروبەری ئاگریدا لایەنگری ئەو بوون)).

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەڵێت: ئەو ئەفسەرە تورکە ئەو بەیانەی منی لەگیرفانی یەکێك لەکوژراوەکانی ئێمەدا دەستگیر بوبوو.

وەکو ئیحسان نوری خۆی باسیکردووە.نوسخەیەکی ئەو بەیانەی دەریکردبوو ناردبووی بۆ سەرۆکی عەشیرەتی (ئادامان) کە ئیبراهیم ئاغا بوو, بەیانەکە لەسەرەوە لەلای ڕاستیەوە نوسرابوو (خۆیبوون)و لەژێریا نوسرابوو (مجلس وطن کورد- ئەنجومەنی نیشتمان کورد)و ژمارەی بڕیارەکەشی نوسرابوو, لەلای چەپی سەرەوەشدا نووسرابوو- ئاگری- مرکزی قیادەو لەژێر ئەمەدا ڕۆژی دەرچوونی بەیانەکەی تیادا نوسرابوو کە بریتی بوو لە (٨/حزیران/١٩٣٠) بڕیاری هێرش بردن:

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (٨٨)ی یاداشتە چاپکراوەکەیدا دەربارەی بڕیاری دەستپێکردنی هێرش نوسیوێتی:

ئەو بڕیارە بریتی بووە لەحەوت مادەو هەروەکو (زوهدی گویڤن) لەیاداشتەکانیا کردویەتی بەتورکی (کەدیارە لەیاداشتەکانیا لەزوهدی گویڤنەوە وەری گرتۆتەوە).

بەپێی ئەوەی زوهدی گویڤن بڕیارەکە بەم شێوەیە بووە:

١- دوژمن (مەبەست تورکە) لە(١١/حزیران/١٩٣٠)دا هێرشی هێناو بەرزاییەکانی (قاباق تەپە)ی داگیرکردوو لەباکوری ڕۆژئاوای ئاگری شەش فڕۆکەی دوژمن بەشداری هێرشی کردوو ئاگری‌یان بۆردومان کرد لەماوەی ڕۆژانی (١١/حزیران/١٩٣٠) تا (١٨/حزیران/١٩٣٠) سێ فڕۆکە بەرگولەی

ئێمە کەوتن و یەکێکیان لەبنکەی بایزید کەوتە خوارەوەو فڕۆکەوانەکەی کوژرا.

٢- پێویستە هێزەکانمان پەلاماری دوژمن بدەن لەدەوروبەری ئاگریداو هێزی ناوەڕاست ڕاسپێررا هێزەکانی خۆی بباتە چیای (تندورك) بۆ ئەوەی ڕێگە لەهاتوچۆی هێزەکانی دوژمن بگرێت (مەبەست هێزەکانی تورکە).

فەیلەقێکی تورك لەباشووری خۆرئاوای ئەنادۆلدا ڕوویکردە ئاگری بۆ پەلاماردانی هێزەکەمان بەلأم نەیتوانی بێتە پێشەوە بەهۆی ئەو خۆئامادەکردنەمان کە لە(درسیم) و (خربوط)و ناوچەکانی باشووردا کە لەسەر سنووری سوریا ئامادەکرابوون.

٣- لەمرکزی بنکەی خۆیبون: پشت بەخوا, بڕیاردرا هێرش ببرێتە سەر هێزەکانی تورك:

أ- پێویستە لەسەر (تەمر ئاغا-تەیمور ئاغا) ی سەرۆکی دەرەکی هێزەکانمان بەخۆی و هێزەکەیەوە بەهاوکاری عەشیرەتەکەی خۆی (شمکان) کە لە(قولب) بوون, هێرش ببەنە سەر مەرکەزی قەزای (قولب) لەرۆژی (٣/تموز/١٩٣٠)داو دوای داگیرکردنی شارەکە پێویستە پێشمەرگەکان هەوڵ بدەن دەست بگرن بەسەرناوچەکانی تردا هەتا دەگەنە گوندی (برنافوت).

ب- شەوی (٤/تموز), سەرکردەی هێزەکانی ناوچەی (قورخان) کە عقید (ولی بەگە), هێزەکانی خۆی بەچەکدارەکانی عەشیرەتی (گزگان)و (زیلان) بەقوەت بکاتو هێرشی ناکاو بکاتە سەر شاری (أخدر)و داگیری بکاتو لەهەمان ڕۆژدا هێزی ئاگری پەلاماری دوژمن بدات لەدەوروبەری ئاگریدا (مەبەست پەلامار بۆسەر هێزەکانی تورك).

٤- ئەو سەرۆك عەشیرەتانەی لەگوندی (درن)دان پێویستە لەسەریان هێزەکانیان لەرۆژی جومعەی ڕێکەوتی (٤/تەممون)دا دەستبگرن بەسەر بنکەکانی تورکدا لەناوچەکانی خۆیاناو بەم جۆرە کاروباری ناوچەکە ببرێت بەڕێوە:

أ- هێزی (ئەرجیش) یارمەتی لەدۆلی زیلان وەرئەگرێتو هێرش دەباتە سەر بنکەکانی حکومەت هەتا دەگەنە شاری (ئادلجواز)و دوای دەسگرتن بەسەر ئەو شارەدا دەسدەگرن بەسەر بەرزاییەکانی چیای (سیپان)داو بەسەر ئەو بەرزاییانەی ئەکەونە خواروی ئادلجوازو پاش ئەوەی هێزی سوارە دەنێرێت بەرەو: ئاخلات, تاتوان, شاخی نمرود.

ب- لەسەر سەرکردەی هێزی دیلان پێویستە دوای ئەوەی ناوچەکەی خۆی لەهێزی تورك پاك دەکاتەوە, دەستبگرێت بەسەرناوچەکانی بەشی ڕۆژئاوای چیای (ئالاداغ)و لەوێوە چەند تاقمێك لەسوارەی شارەزاو لێهاتوو ڕووبکەنە (ملازگرت) بۆ یارمەتیدانی عەشیرەتی (هەسنان)و پێویستە دەست بگیرێت بەسەر ئەو ڕێگەو بانانەی ئەگەنە شارەکانی (کوسەر) کە ئیمڕۆ تورکەکان بەم شارە دەلێن (ئاگری), ملازگرت (لەهەندێ شوێندا بەملازکرد دەنوسرێت), باتنوس, ئەرجیش.

ج- پێویستە لەسەر عەشیرەتەکانی حیدری کە لەناوچەی (باتنوس)دان لەگەلّ ئەوانەی لەعەشیرەتی (ملازگرت)دا لەگەلّ ئێمەدان دەستبگرن بەسەر شاری (باتنوس)و ئەو بەرزاییانەی ئەکەونە باشوورو ڕۆژئاوای چیای (سیپان), پاش ئەوە هێزی سوارە بنێرێت بۆ چیای (نمرود)و (موش) و (کوبی) بۆ ئەوەی ئاگاداری جوولەو بزوتنەوەکانی دوژمن بین.

د- هێزی ناوچەی (بارگری)-پێویستە لەسەری دەستبگرێت بەسەر ناوچەی (بارگری)و (ئەرنس)داو ڕێگە لەهاتوچۆی ئەو هێزانە بگرێت کەلە(وان, ئەرجش, سرای)ەوە دێن.

هـ- هێزی ناوچەی ناوەڕاست: ئەم هێزە یارمەتی هێزەکانی عەشایری (جلالی)و (مللان) ئەدا بەهاوکاریی ئەو عەشایرانەی لەناوچەی (ئەلکا)دانو پاش ئەمە ئەو هێزانە لەژێر سەرکردایەتی خۆمدان (مەبەست ئیحسان نوری خۆیەتی) ناوچەکانی نێوان: بایزید-ئاگری داگیردەکەنو (٣٠٠)چەکدار دەنێررێت بۆ چیای (تندروك) بۆ بەهێزکردنی شەڕکەرەکانی (بارگری).

پێویستە لەسەر ئەم هێزانە بەگشتی هەڕەشە لەداگیرکردنی (وان) و (سەرای) بکەنو هەوڵبدرێت زانیاری کۆبکرێتەوە دەربارەی ناوچەکانی (وان)و (تارب) و (سرای)و (باشقەلا),و (هەکاری).

و- ناوچەی (ئەرجیش):-پێویستە لەسەری بەپێی توانای خۆی یارمەتی هێزی ناوەندی بدات.

ز- پێویستە لەسەر قائیمقام ئیبراهیم ئاغای سەرۆکی عەشیرەتی (ئادامان), بەزوترین کات کاروباری خۆی لەگەڵ علی بگ میرزاغا, رسول زلیو سەرۆك عەشیرەتەکانی (قوتان)و (هسە سووری) ڕێك بخەنو بەهەموتان پەلاماری شاری (دیادین)بدەن لەڕۆژی جومعەی ڕێکەوتی (٤/تموز/١٩٣٠)و پاش ئەوە بەتەواوی دەستبگرن بەسەر ڕێگای (قرەکوسە-بایزید)داو پێویستە ئاگاتان لەهەڵسوکەوتو جموجوڵی دوژمن بێت لە(قرەکوسە) بەهاوکاریکردن لەگەڵ حمید بەگداو شتێکی وا بکرێت ئەو ڕێگەیەی ئەچێت بۆ (طاهر) بریتی بێت لەڕێگەی ئاگرباران.

ح- دوای داگیرکردنی ئەو ناوچانەی باسیانکراوە, هێزەکانی (ئەرجیش)و (باتنوس) و (زیلان) زۆربەی هێزەکانمان گرد بکەینەوە کە دەکەونە پشتی هێڵی (دوتاخ —

ملازگرت)و هەروەها هێزی (بارگری) ئەو هێزانە کۆدەکاتەوەو ئامادەیان دەکات کە لە(ئەرنس-نوشارت)ن.

٥- مرکزی سەرکردایەتی لەئاگری دەبێتو هەرچی زانیاریەکتان هەیە هەموی بنێرن بۆ ئەم مرکزە. ئیحسان نوری لەلاپەرە (٩٠)ی یاداشتەکانیا پاش بلأوکردنەوەی ئەو بڕیارانە وتوویەتی زوهدی گویڤن لەیاداشتەکانیا وتوویەتی:

(ئیحسان نوری تاوانباری ڕاکردوو خۆی کردووە بەسەرکردەی گشتیو نەخشەیەکی ئامادەکردووە بۆ دانانی حکومەتێك وەکو چۆن لەو بەیانەدا دەردەکەوێ کە بەئیمزای خۆی دەریکردووە لەسەریەوە نوسراوە: سەرکردایەتی سوپا بەرزەکانی هێزی خۆیبون, وەهەموو هەڵس‌وکەوتەکانی ئیحسان نوری واپیشانی ئەدەن دەیەوێ حکومەتێکی سەربەخۆ دامەزرێنێت. ئیحسان نوری لەگەڵ ئەو بڕیارەدا تعلیماتێکی گشتی دەرکردووە لەژێر ناوی :-

(ئەو تعلیماتە گشتی‌یانەی پێویستە لەکاتی شەڕدا بەکاربهێنرێتو بخرێتە بەرچاو) کە لەو تعلیماتانەدا ئیحسان نوری وتوویەتی:

١- پێویستە هەر هێزێك لەناو خۆیا سەرکردەیەك هەڵبژێرێتو ئاگاداری ناوەکەیم بکات.

٢- پێویستە لەسەر هەر ناوچەیەك دەزگایەکی تایبەتی هەڵبژێرێت بۆ کاروباری ناوخۆیو بەپێی ژمارەی شۆڕشگێڕەکانی ئازوقەیان لەناوچەکانی خۆیانا بۆ دابین بکەن.

٣- هەموو جۆرە دەسکەوتەکانی شۆڕش بەچەكو جبەخانەو تۆپو هەرچی دەسگیربێت لەحکومەتو لەسوپاکەی هەمووی بەموڵکی کورد

دابنرێـت‌و پێویسـتە لەعـەماری تایبەتیـدا هـەڵبگیرێت‌و لێپرسـراوێکی بـۆ تەرخان بکرێت‌و نابێ بەهیچ جۆرێك دەستکاری بکرێت چونکە موڵك‌و ماڵی میللەتە.

٤- هەر ئەفسەرو سەربازێك یا فەرمانبەرێکی تورك ویستی یارمەتیمان بـدات یـا ببێـت بەلایـەنگرمان, پێویسـتە سوود لەیارمەتیـدان‌و هاوکـاریی وەربگیرێـت بـەڵام پێویسـتە ئـەوە زۆر بـەوردی‌و ئاگادارییـەوە بکرێـت‌و پێویستە بایەخێکی زۆر بدرێت بەدەزگاکانی لاسلکی‌و چاکردنەوەی هێڵی تەلەفۆنـە لەکارکـەوتووەکان و سـوود لەفەرمانبـەرە شـارەزاکان وەربگیرێـت لەوانەی جێگەی متمانەن‌و پێویستە تەنها ئەو هێڵانە ببڕن کە ئێمەو دوژمن بەیەکەوە دەبەستێتەوە.

(ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەڵێ: لەڕاستیدا زوهـدی گویڤن هەندێ لەناوەڕۆکی بڕیارەکەی منی دەستکاری کردبوو, باسی ئەوەی نەکردبوو کە ئێمـە لەبڕیارەکـەمانا باسـی چـۆنێتی ڕەفتارمـانکردبوو لەگـەڵ دیلـە تورکەکانا).

بۆئـەوەی سەرپەرشـتی هێزەکـە بکرێـت هـەردوو کوڕەکـەی کـور حسـن پاشـا (ممـو)و (نـادر) بـون لەگـەڵ سـید رسـول برزنجـی کـە خـەڵکی (ئەرجیش) لەگەڵ تاقمێ سوارەدا ناردمن بۆ (دۆڵی زیلان).

لـەپاش سـاڵێکی پـڕ لـەگێرەو کێشـەو کارەسـات, بـیرم لـەوە کـردەوە پێویستە بارودۆخی شۆڕش هەڵسەنگێنم‌و هەندێ دەسکاری‌و ئاڵ‌وگۆڕ بکەم لەنەخشەی شۆڕشەکەدا کە سوودی بزوتنەوەکەمانی تیادابێت.

شـەوێك تاقمەکـەی (داوو)ی کـوڕی ٠بـرۆ) بـەتاریکایی شـەو هێڵـی تەلـەفۆنی نێـوان (قابـاق تەپـە)و مرکـزی بـڕی بـۆ ئـەوەی (عمـر بسـی)

لەپشتەوە پەلاماری (قاباق تەپە) بداتو هێزێکی سوپای حکومەت کەلە(١٥)کەس پێکهاتبوو ویستیان تەلەفۆنە بچڕاوەکە چاك بکەنەوەو ساتێك لەلاپاڵی چیاکە بۆ ئەو مەبەستە بەرەو خوار بونەوە هەموویان کوژران لەلایەن تاقمەکەی (داوو) کە شەڕەکەی نێوان هەردوولا سەعاتێکی خایانو چەکەکانیان دەسگیری شۆڕشگێڕەکان بوو. سەربازە تورکەکان بەبەرزاییەکانەوە چاویان لێ بوو چۆن هاوڕێکانیان دەکوژران بەلاّم زاتی ئەوەیان نەدەکرد بێنە خوارەوەو یارمەتی هاوڕێکانیان بدەن.

لەو کاتەدا دوو تاقمی بچووکی شۆڕشگێڕان دەستیانکرد بەتەقەکردن لەبنکەی سوپای تورکەکان بۆ شوێنی ووتنی تاقمەکەی (عمر بسی) کەبەشەو بەنهێنی خۆیان گەیاندبوە دەوروبەری ئەو بنکەی سوپایەو چەند کەسێکیان لەهێزەکەی تورك کوشتوو چەکەکانیان دەستگیرکرا، بەلاّم لەبەرئەوەی شوێنەکە ئێجگار سەخت بوو بۆیە پێشمەرگەکان لەوە زیاتر نەیانتوانی بچنە پێشەوە.

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا ئەڵێ:

گەرمای هاوین لەسەر چیای ئاگری تاوی سەندبوو، گوزەران تیایا ئاسان نەبوو لەبەرئەوە ناچاربووین ڕوومانکردە لووتکەی چیاکان لەلایەکەوە بۆ دوورکەوتنەوە لەگەرماو لەلایەکی تریشەوە بۆ ئەوەی شوێنی لەوەڕ بدۆزرێتەوە بۆ مەڕو ماڵاتەکان کە مایەی ژیانی شۆڕشگێڕەکان بوو، تورکەکان بەو چوونەی ئێمەیان زانیو ئەمەیان بەهەل زانیبوو هەر بەشەو هێزەکانیان ناردبوو بۆ دەوروبەری گوندی (شخلو)و بەرزاییەکانی ئەو گوندەیان داگیرکردوو چادریان تیا هەڵدا، هێزێکی ئاگری لەچیاوە هاتنە خوارەوە بۆ ئەوەی دوژمن دەرکەنو هێشتا ئێمە نەگەیشتبوینە ئەو

شـوێنەی کـە تفـەنگ هاوێـژێك لێیانـەوە دووربێـت تورکـەکان دەمو دەسـت چادرەکانیان پێچـایەوەو گەڕانـەوە بـەرەو (بایزیـد)کـە ئەمـە زۆر جێگـەی سەرسوڕمان بوو.

دانیشـتوانی دۆڵـی (زیـلان) زۆر دڵیـان بـەوە خـۆش بـوو کـە سـوارەکانی ئـاگری فـەرمانیان بـۆ دەرکرابـوو پـەلاماری هێزەکـانی حکومـەت بـدەن و لەخۆشـی ئـەو بڕیـارە خۆیـان پـێ نـەگیراو بەرلـەکاتی دەستنیشـانکراو دەستیانکرد بەهێرش بردن بۆسەر بنکەی حکومەت لە(حسن ئابدال).

حسن ئابدال بنکەیەکی حکومەت بوو کە (٢٠٠)سەربازی تیابوو, لەپاش شـەڕێکی گـەرم شۆڕشـگێڕەکانمان بنکەکـەیان داگیرکـردوو ئـەو سـەبازانەی ڕایـان نـەکردبوو بـەدیل گـیران و چـەکەکانیان دەسـگیرکراو پـەلاماری شـاری (نوشار)یشیاندا کە مرکەزی ناحیەی (زیلان) بوو, طابوورێکی تـورکی پیـادە کەلـەناو شـارەکەدا بـوون هەنـدێ تۆپیـان هـەبوو, سـەرکردەی طـابوورەکـە لەقەڵای شارەکەدا خۆی حەشـاردابوو وەخـۆی قـایمکردبوو, گـەلێك چـەکیان پێ بوو بۆ پارێزگاری خۆیان, لەوە نەگەیشتبوون بەرامبەرەکـەیان (مەبەسـت چەکدارەکانی کوردە) شەڕکەرێکی کەللە ڕەقی چاونەترسن و ئامادەن گیـانی خۆیان لەپێناوی میللەتەکەیانا بەخت بکەن.

لەگەڵ ئەو هەموو چەك و جبەخانە زۆرەو سەختی شوێنی قەڵاکەیان, ئەو هێزەی تورك نەیتوانی بۆ ماوەی بیست و چوار سـەعات زۆرتـر خـۆی بگرێـت بەرامبـەر بەهێرشـەکەی عەشـرەتی (ئادامـان)و زیـانێکی زۆری لێکـەوت و سەرکردەی تورك لەو قەڵایەدا کوژراو ئـەوانیتر کـە لـەمردن ڕزگاریـان بوبـوو بەئەفسەرو سەربازەوە هەموو بەدیل گیران و بـۆ ڕۆژی دوایـی شۆڕشـگێڕەکان بەشـێك لەشـاری (ئـەرجیش) و شـاری (بـاگری)یـان بەتـەواوی داگیرکـرد

هێزەکـانی حکومـەت هێشـتا لەبەشـەکەی تـری (ئـەرجیش)دا بـەرگریان لەخۆیان دەکرد کە هێزێکی شۆڕش تاقمێکیان نارد بۆ ئەوەی سەرەڕێگەی (ئـەرنس-وان) بگـرن بـەڵام زۆر بـێ حسـابانە ئـەو کارەیـان ئەنجامـدا بۆیـە لەتەقەلاکـەیانا سـەرنەکەوتن و زیـانێکی زۆریشـیان لێکـەوت کـە ئـەم سـەرنەکەوتنە وورەی تورکـەکانی بـەرزکردەوە لـە(ئـەرجیش)و تورکـەکان لـە(وان)ەوە تاقمێـك تۆپیـان نـارد لەگـەڵ هێزێکـی تـازەدا بـۆ یارمەتیـدانی هێزەکەیان لە(ئەرجیش)و پاش شەڕێکی گەرمی نیوسەعاتی هێزەکەی تورك تماشای کرد ئیتر ناچارە دەبێ خۆی بدا بەدەستەوە, بەڵام چەکدارەکانی (خیـدری) هەڵەیـەکی زۆر گـەورەیان کـردوو لـەجیاتی ئـەوەی بەشـێك لەهێزەکـەیان بەسـەر بەرزاییەکانـەوە بهێڵنـەوەو ئـەوانی‌تر بنێـرن چـەکەکان لەدەسـگیربووەکان وەربگـرن, بەپێچـەوانەوە هـەموویان بـەجارێك لەبەرزاییەکانـەوە چـووبوونە خـوارەوە بـۆ کۆکردنـەوەی چـەکە دەسکەوتووەکان, ئەنجامی ئەمە بەوەگەیشت کە سەرکردەی تورکەکان بۆی دەرکـەوتبوو ژمـارەی شۆڕشـگێڕەکان زۆرکـەم بـوو, دەسـتبەجێ فـەرمانی دەرکردبوو شەڕ دەست پـێ بکاتـەوەو سـەرکردەی شۆڕشگێڕەکان کوژراو ئەوانی‌تر هەتا دوا گوللە شەڕیان کردبوو, بەم شێوەیە تورکەکان توانیبویـان هێزی تازەی یارمەتیدەر بگەیەننە (ئەرجیش).

ئەوانەی لەپەلاماردانی (ئەرجیش)دا بەشداریان کردبوو بریتـی بوون لـە چەکدارەکانی عەشیرەتی (بکران) کە چەك و جبەخانەی تەواویان پـێ نـەبوو, ئەوانـەیان کـە پـەلاماری بنکـە ئاسمانیەکـەیان دابـوو هەرچـەند بەتـەورو تـەوراس و کوتـەك هێرشیان بردبـوو بـەڵام توانیبویـان بەسـەر پاسـدارەکانی بنکـە ئاسمانیەکـەدا سـەرکەون و بەلـەخۆبوردنێکی زۆر توانیبویـان ئـەو

پاسدارانە چەك بكەن‌و دەست بگرن بەسەر دوو فڕۆكەدا كە خۆیان ئامادەكردبوو بۆ فڕین.

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (٩٥) یاداشتەكەیدا باسی (ممد بەگ)ی كوڕی كوڕ حسین پاشا بەخۆی‌و چەند شەڕكەرێكەوە پەلاماری شاری (باتنوس)یانداو چوونە ناو شارەكەوە, بەڵام بنكە سوپاییەكەی ناوشار زۆر قایم كرابوو بۆیە نەتوانرا زیان بەو بنكەیە بگەیەنن‌و بەرلەوەی بچنە ناوشارەوە لەڕێگەی (قەرەكۆسە-ئەرجیش)دا هەندێ ئەفسەریان گرتبوو لەوانەی لەشاری (باتنوس)ەوە هاتبوون كە ئەمانە هەندێ لەسوارەكانی عەشیرەتی (سیكوبی) شیان لەگەڵدا بوو, چەك لەئەفسەرو سوارەكان سێنراو دران بە سید رسول‌و سیف الدین بەگی كوڕی سەرۆكی پێشووی عەشیرەتی (هسنان) كە فتح الله بەگ بوو, لەوێشەوە ڕویانكردە دەشتاییەكەی (ملازكرد)و لەوێ دەستیان كرد بەشەڕێكی قورس.

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (٩٥)دا ئەڵێ: لەبەرئەوەی شۆڕشەكەی (زیلان) پێش وەخت كرابوو بۆیە هەواڵەكانیان بەباشی نەدەزانراو حكومەت لەهەموو لایەكەوە هێزی ناردبوو بۆ ڕووبەڕووبونەوەی شۆڕشگێڕەكان‌و هێزی حكومەت بەهاوكاری بەكرێگیراوەكانی عەشیرەتی (كسكوی) گەیشتە زیلان‌و توانیبویان شاری (حسن ئابدال) داگیر بكەنەوە.

وەرگێڕی یاداشتەكەی ئیحسان نوری, صلاح بروراری, لەپەراوێزی لاپەڕە (٩٥)دا ئاماژەی بۆ نامیلكەكەی (ئاپۆ عوسمان صبری) كردووە كە بەناوی (چوار قارەمان)ەوە بڵاوی كردۆتەوە لەو نامیلكەیەدا وتوویەتی توركەكان لەم شەڕەدا (٨٠)گوندی كوردیان سووتان‌و هەموو دانیشتوانی ناوچەی (زیلان)یان قەلاچۆكرد بۆ تۆڵەسەندنەوەی ئەو

زیانانەی لەو شەڕەدا توشیان بوبوو, فرزندە بەگی پاڵەوان لەو شەڕەدا هێزەکەی تورکی پەرێشان کردبوو, لەتاقە شەڕێکدا (٢٥٠)سەربازو ئەفسەر کوژرابوو لەکاتێکدا هەموو هێزەکەی فرزندە بەگ بریتی بووە لە(٥٠)چەکدار کە تەنها (٣)کەسیان لێ بریندار بوبوو.

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (٩٧)دا باسی ئەوەی کردووە چۆن عەشیرەتی حیدران لەلایەن تورکەکانەوە ئابلۆقە درابوو بۆیە دەبوایە شتێك بکرایە ئەو ئابلۆقەدانە لابرێت و ئەم کارە سپێررا بە(داوو)ی ئازاو بە(بروهسکی)ی دلێرو کۆڵنەدەر کە تاقمێك سوار ببەن بۆ ئەوەی دوژمن لەگوندەکانی (سوبهان)و (نورشین) پەرەوازە بکەن و بڕیاردرا لەپێشدا هێرش ببرێتە سەر بنکەی تورکەکان لە(نۆرشین) لەبەرەبەیانداو بۆسەیەك دابنرێت لەرێگەی (سوبهان)دا بۆ ئەوەی پەلاماری ئەوانە بدرێت کە تورکەکان لەسوبهانەوە دەینێرن بۆ یارمەتیدانی (نورشین).

ئەو نەخشەیە بەباشی بەجێ هێنراو توانرا هێزەکانی هەردوو بنکەکە بکوژرێن یا بەدیل بگیرێن کە ژمارەیان (١٢٠)سەرباز بوو, دیلەکان دابەشکران بەسەر خێزانەکانی ئاگریدا بۆ ئەوەی چاودێریان بکەن. ئەو ڕۆژەی کەدەسنیشانکرابوو بۆ هێرش بردن بۆسەر (بورنی سوور)و (بورنی ڕەش), ئاگریەکان دڵیان بەوە خۆش بوو دەتوانن دەسبگرن بەسەر ئەو تۆپە گەورانەی لەبنکەی سوپایی (بورنی)ی سووردا دامەزرێنرابوون کە هەمیشە تۆپ بارانی ئاگری‌یەکانیان دەکرد لەهات وچۆکردنیاناو لوولەی ئەو تۆپانە دوای داگیرکردنیان ئاراستەی دوژمن بکرێت.

لەبەرەبەیانـدا پـەلاماری هـەردوو بنکەکـە دراو سـەرکردەی بنکەکـەی (بورنی سـوور) بەتەلـەفۆن بەرپێبەرەکەی خۆی ووت: ئـەوا شـەڕ لـە (بـۆرنی ڕەش) دەستی پێکرد, بەلاّم هێشتا لای ئێمـە هیـچ ڕووی نەداوە, وادیـاربوو ئـەو ئەفسـەرە تورکـە ئاگـاداری ئـەوە نـەبوو خۆشـی ئابلّووقـە درابـوو ئابلّووقـەدەرەکان گوێیـان لەهـەموو قسـەکانی بوبـوو کـە بەتەلـەفۆن لەگـەلّ سەرۆکەکەیدا کردبووی.

لەبەرەبەیانـدا پـەلاماری (بـورنی سـوور)یـش درا کـە سـەربازەکانی لەسـەر گردێك سەنگەریان هەلّکەنـدبوو خۆیان تێدا حەشـاردابوو, لەیەکـەم هێرشـدا شۆڕشـگێڕەکان بەشـێك لەگردەکـەیان داگیرکـرد کەتۆپـەکانی لێ بەسـرابوو, تۆپچیـیەکان ڕایـانکردوو ئەوانـەی لەسـەنگەرەکانا مـابوون کـە شـۆڕشـگێڕان نزیکـی (١٥-٢٠)مـەتر لێیانـەوە دووربـوون خۆیـانگرت و درێژەپێـدان بەشەڕەکە لەسوودی کورد نەبوو, چونکە ئەگەر درێژەی بکێشایە لەوانەبوو تورکــەکان یارمەتیــەکی زۆریــان بــۆ بێــت لەبەرئــەوە شۆڕشــگێڕان بەسـەرکردایەتی (فتـوشمکی) ئـەو خانووەیـان گـرت کـە کـەوتبووە ڕێگـەی نێوان (بورنی سوور) و بنکەی (بایزید) کە بەوە ڕێگا لـەوە گیرا کـە یارمـەتی بگاتە دوژمن.

هێزی سوارەی تورك لەپشت (تـاش بـوردن)دا خـۆی مۆلّـدابوو بـەلاّم نـەی ئـەوێرا بـەرەو پێشـەوە بڕوات چـونکە مـەترەلیوزەکانی (فتـو) ڕێگـەی ئـەوەی نەئـەدا کەسـیان سـەر دەربێـنن و لەگێـژاوی ئـەو تـەق و هـوورەدا دوو سـواری کـورد لەناوچـەی (هاوروشـخلو) دەرکـەوتن کـە ڕویـانکردبووە ئـەو گـردەی شەڕەکەی تیادا دەکراو تەواو لـەوە نزیـك بوبوونـەوە کـە مـەترەلیوزی دوژمـن بیانگـاتێ, دوژمـن نەیـدەزانی یـەکێك لـەو سوارانە سـەرکردەی شـۆڕش بـوو

(ئیحسان نوری مەبەستی خۆیەتی)و ئەوی تریان (بروهسکی)بوو ئەگەر تورکەکان بەوەیان بزانیایە بەهەر نرخێك بوایە لەناویان دەبردن.

ساتێك دوو سوارەکە چوونە پێشەوە سەرکردەی شۆڕش ڕویکردە دوژمنو هاواری کردوو پێی ووتن:

من ئیحسان نوریم بۆ ئەوە هاتووم پێتان ڕابگەیەنم کورد نایەوێ زیانتان پێ بگەیەنێت، باشتر ئەوەیە چەکەکانتان فڕێ بدەنە سەرزەویو هیچ پێویست بەوە ناکات بترسن.

سەربازەکانی تورك دەمودەست چەکەکانیان فڕێداو شەڕەکە لەوێدا کۆتایی پێهاتو زیانی تورك لەم شەڕەدا زۆربوو، سەرۆکەکەیان کوژرابوو، بەڵام بەداخەوە گەلێك گوللەش بەر سنگی (ادو امکی هسەسوری) کەوتبوو، ئەو سنگەی پڕبوو لەخۆشەویستیو دڵسۆزی خاوێن بۆ خاکی پاکی نیشتمانەکەی.

بەیارمەتی دیلە تورکەکان توانرا ڕووی لوولەی تۆپەکان ئاراستەی سەربازگەی سەربازگەی (بایزید) کراو چەند تۆپێکی پێوەنرا، بەڵام بەداخەوە ژمارەی ئەو گوللە تۆپانەی دەستگیرکرابوون تەنها حەوت گوللە بوو، تۆپەکانیش زۆر قورس بوون توانای گواستنەوەیان نەبوو بگوێزرێنەوە بۆ شوێنە بەرزەکانی چیاکە، لەبەرئەوە تۆپەکانمان تێکداو بەجێمان هێشتن بۆ ئەوەی تورکەکان بەکاریان نەهێنن.

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (٩٩)ی یاداشتەکەیداباسی نوێنەری ئەرمەنیەکانی کردووە کە ناوی (ڤاهان)بوو کە ئەفسەر بوو لەسوپای ڕووسدا، لەو کاتەدا لەگوندی (شیخلو) بوو لەسەر گردێکی نزیکەوە دەیڕوانیە کۆڕی شەڕەکە، کە ئەوانەی ناردبونی بۆ (بۆرنی ڕەش)

بەسەرکردایەتی (فرزندە بەگ)بو کە لەسەرەتای شەڕەکەدابریندار کرابوو, یارمەتیدەرەکەشی کە (نورو)ی کوڕی (موسی بیرکی)ی ئازاو دلێر بوو بەداخەوە لەو شەڕەدا کوژرابوو.

وەرگێڕی یاداشتەکەی ئیحسان نوری,صلاح بروارى لەپەراوێزی ئەو لاپەڕەیەدا ئاماژەی بۆ نامیلکەکەی (ئاپۆ عوسمان صبری)کردووە کە لەو نامیلکەیەدا باسی بریندارپوونی فرزندە بەگی کردووە کەچۆن بەو برینداریەش کۆڕی شەڕەکەی بەجێ نەهێشتبوو.(ئەو فرزندە بەگە کە شۆڕشەکە شکاو پاشەکشەی کردوو چووە ئێران لەوێ ئەو زامەی کوشندە بوو لەوێ بەئاوارەیی کوشتی وەکو لەشوێنی تردا باسی ئەو ئاوارەبوونەی دەکرێت).

ئیحسان نوری لەباسەکەیدا دەڵێت: لەو کاتەدا •بروهسکی) بەتاقی تەنیا لەشاخی (قوتیس)ەوە ڕوویکردە شۆڕشگێڕەکان بۆ یارمەتیدانیان, لەبەرئەوەی فرزندە بەگ بریندار بوو (نورو)ش کوژرابوو, بۆیە لایان وابوو ئەو سوارە (کە بروهسکی بوو) لەلایەن تورکەکانەوە نێررابوو بۆ یارمەتی دوژمن, لەبەرئەوە شۆڕشگێڕەکان کشانە دواوە بۆ ئاگریو بروهسکیش ناچاربوو بگەڕێتەوە بۆ ئاگری.

ئیحسان نوری دوای ئەوەی باسی چەند ووردە شەڕێکیتر دەکات لەگەڵ بۆردومانکردن لەلایەن فڕۆکەکانەوە لەلاپەڕە (١٠٢)دا وتوویەتی:

حکومەتی تورکیا (کمال الدین سامی پاشا)ی باڵیوزی لەبەرلینەوە هێنایەوەو کردی بەسەرکردەی هێزەکانی دژی شۆڕشو ئەو جەنراڵە شاری (وان)ی کرد بەبنکەی خۆی, ئەو (کمال الدین)ە کاتی خۆی لەساڵانی (١٩١٩-١٩٢٠)دا سەرکردەی فرقەی نۆهەمی تورك بوو لەقفقاسو نوێنەری

مستەفا كەمالیش بوو لەئەستەمبول و لەو ساڵانەدا ئیحسان نوری دژی حکومەتی فرید پاشا بوو لە ئەستەمبول, بۆیە پەیوەندی هەبوو لەگەڵ کمال الدین سامی پاشاداو ساتێك حکومەتی فرید پاشا کەوت و علی رەزا پاشا چووە جێگەی کە پێوەندی خراپ نەبوو لەگەڵ مستەفا کمالدا, ئیتر ئیحسان نوری خۆی دورخستەوە لەفەرمانی ڕەسمی و بۆ جارێکیتر کمال الدین پاشا کرایەوە بەقائدی فرقە, لەبەرئەوەی (کمال الدین پاشا) شارەزاییەکی زۆری هەبوو دەربارەی ئیحسان نوری و ئەو شارەزایەتییەی بەحکومەت ڕاگەیاندبوو, وەکو دەوترا لەبەرئەوە بوو حکومەت کمال الدین پاشای لە برلینەوە هێنابوەوە.

دوای ئەمە ئیحسان نوری لەلاپەرە (١٠٦)ی یاداشتەکانیا چوٚتەوە سەرباسی درێژەپێدان بەشەڕو وتوویەتی:

هێرشەکانی کورد لەسەرەتادا بەسەرکەوتووی دەستی پێکرد, بەڵام بەداخەوە سوودی نەبوو چونکە لەڕاستیدا ژمارەی شۆڕشگێڕان بەرامبەر بەهێزەکانی تورك وەکو دڵۆپێك ئاو وابوو لەچاو ئاوی ڕوباری تورکەکانا, لەبەرئەوە تەنها هەر تاقە ڕێگەیەك مابوو کە بریتی بوو لەوەی بکوژیت یا بکوژرێیت.

ساتێك شۆڕشگێڕان هێرشێکی توندیان کردە سەر دوژمن لەجەبهەی (قورطان)ی لای باکوری چیای (کوبگول) کە لەژێر دەسەڵاتی تورکدا بوو, توانیبویان هەندێ شوێن بگرن و پاشەکشەیان بەتورك کردبوو بەرەو (قاباق تەپە)و دوژمنیان شپرزەکرد بەڵام لەمە زیاتر نەیانتوانی مەبەستە سەرەکیەکانیان دەسگیر ببێت چونکە ژمارەی هێزەکانی دوژمن ئێجگار زۆربوو, کە شۆڕشگێڕەکانمان دیلەکانیان دەگرت یەکسەر چەکەکانیان لێ

دەسەندن و بەرەلآیان دەکردن، ئەو ناوچەیەی لەژێر دەسەلآتی ئاگریەکاندا بوو بێ سووتەمەنی بوو، بێ ئاو بوو، برسێتی کاری تێکردبووین، هەرچۆنێك بوو شەڕ چەند ڕۆژێکی تری کێشاو هەمیشە فڕۆکەکان بۆردومانیان دەکردین و کوژراوو بریندارمان تادەهات زۆرتر دەبوو، لەبەرئەوە پاش چەند ڕۆژێك بەتاریکایی شەو هێزەکانی ئاگری توانییان پاشەکشە بکەن بۆ شاری (باشکند) لەباشووری ڕۆژهەلآتی ئاگریدا کە مرکزی ناوچەی (ئارالۆ). کە دانیشتوەکانی تورکمان بوون کە شارەکە نزیکی ئاوی ئاراسە لەسنوری سۆڤێتداو بەر لەڕۆژهەلآت هێزەکان شارەکەیان داگیرکردوو ئەو هێزەی تورك کەلێی بوو شارەکەی بەجێ هێشت و هێزی کورد دوایان کەوت و لەکاتێکدا لەڕێگەی ٠اخدر)ەوە دەکشانە دواوە ڕێگەی لێگیراو نەیتوانی خۆی دەربازبکات و ناچاربوو کشایە دواوە بۆسەر سنوری سۆڤێت و پاش ئەوەی زیانێکی زۆری لێ کەوتبوو نیوەی هێزەکەیان کە بریتی بوو لە(١٥٠) سەرباز نیوەیان لێ بەدیل گیران جگە لە(٣٠)کەسی تریان کە لەناو شاردا دەستگیر کرابوون و لەدواییدا حکومەتی سۆڤێت پێشوازی لەو تورکە ڕاکردوانە کرد کە بەخۆیان و چەکەکانیانەوە ناردیاننەوە بۆ شاری (أخدر) لەڕێگەی (نارڤارا)وە.

دانیشتوانی (باشکندر) بەگەیشتنی ئاگریەکان زۆر شادمان بون و پێشوازییان لێکردن و مەڕیان بۆ سەربڕین بەرامبەر بەئالآی کوردستان کەلەجیاتی ئالآی تورك بەرزکرابوەوە لەسەربانی خانووی حکومەت لەناوشاردا.

(ملا حسین) کە تێکۆشەرێکی نیشتمانپەروەری ناسراو بوو لەناوچەی (وان)ەوە هاتبووە ئاگریو لەناو عەشیرەتی (گلتوری)دا گوزەرانی دەکرد، بڕیاریدابوو لەگەڵ (عمر بسی)ی سەرۆکی عەشیرەتی (گلتور)و چەند چەکدارێکی تری لێهاتوو (تاش بورون) داگیربکەنو ڕێگە لەگەیشتنی یارمەتی بگرن بگاتە تورکەکان لەدوای هێرش بردن بۆسەر (باشکندر).

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەڵێ: ئەو (تاش بورون)ە ئەوە نیە کە عائدی بایزیدە بەڵکو شوێنێکی ترە کە کەوتۆتە نێوان (أخدر)و (باشکند).

ئەو شەڕە هەشت سەعات درێژەی کێشاو هەروەکو (زوهدی گویڤن) لەیاداشتەکانیا باسیکردووە ڕۆژی دوای دەستپێکردنی ئەو شەڕە حکومەت فڕۆکەیەك سەربازی نارد بۆ (تاش بورن)و داگیری کردو پاش چەند ڕۆژێك (عمر بسی) سەرۆکی عەشیرەتی کلتوری بۆ تۆلچەسەندنەوەو بۆ پینەکردنی ئەو هەڵەیەی کە کردبووی لەهێرش بردنیا بۆسەر (تاش بورن) و بەو پەڕی ئازایەتییەوە شەڕیانکردو دوژمنیان ناچارکرد بەپەلە پروسکێ لەچادرەکانیان ڕایانکرد، بەڵام بەداخەوە لەکاتی شەڕدا گوللەیەکی دوژمن بەرسنگی ئەم پاڵەوانە (مەبەستی عمر بسی) کەوتو شەهید کرا.

دوای ئەمە شۆڕشگێڕەکان درێژەیان بەهێرشەیەکەیاندا گەلێك شوێنیان لەبەرزاییەکان لەچنگی تورك ڕزگار کرد، بەڵام زۆری پێ نەچوو تورکەکان یارمەتیەکی زۆریان گەیاندە (أخدر) بەئۆتۆمبیلی لۆریو بەرامبەر بەو هێزە زۆرە تازەیە شۆڕشگێڕەکان نەیانتوانی ئەو بەرزاییانەی گرتبویانن بیان پارێزنو ناچاربوون کشانەوە بۆ بنکەکانی خۆیان.

هەروەکو ئیحسان نوری ئاماژەی بۆ کردووە، زوهدی گویڤن لەیاداشتەکانیا نوسیویتی:

((ڕۆژی (٧/مانگی ئاب) چەتەکان لەناوچەی (ئارالق) خۆپیشاندانێکی شێتگیرانەیان کردوو بۆ ئەوەی طابوورێکی پیادەو چوار تۆپ لەژێر سەرکردایەتی (کامل بەگ)ی قائد فرقەدا نێررا بۆ(تاش بوردن)و جگە لەوە فەوجێکی سوارەش لەگەڵ طابورێك لەهێزەکانی بنکەی (اخدر) خرانە ژێر دەسەلاتی فرقەوەو خەریك بوو (تاش بورن) تووشی کارەساتێکی گەورەیان بکات کە لەڕۆژی (٩/ئاب)دا قائدی فرقە بەتەلەفۆن ئاگادارکرا کەوا کوردەکان نیازیان وایە هێرش ببنە سەر (ئارالق)و بۆ ئەوە فەوجێك و طابورێك لەهێزەکانمان بەسەرکردایەتی (فواد بەگ) نێرا بۆ ناوچەی (ئارالق)و پاش ئەوە زانیمان کە کوردەکان بەشەو هێرشیان بردۆتە سەر (تاش بورن) ژمارەیەکی زۆری ئەفسەرو سەربازیان کوشتووەو بریندار کردووەو ئیحسان نوری بەخۆی و هێزێکی (٤٠٠)چەکدارەوە پەلاماری هێزەکانی ئێمەی دابوو لەجبهەی (ئارالق)بۆ ئەوەی دەستبگرێت بەسەر چەك و جبەخانەکانی ناو (تاش بورن)و ئیحسان نوری هێزێکی بەسەرکردایەتی (عمر بسی) نارد بۆ (تاش بورن)و لەوێ زیانێکی زۆر گەیەنرا بەهێزەکانمان)).

ڕۆژنامەی (جمهوریت)ی تورکی دەستیکرد بەبلاوکردنەوەی بەسەرهاتەکانی چل ساڵ لەمەوبەر کە ئەوەی پەیوەندی بەکوردستانەوە هەبوە بەم جۆرە بوە:

لەژمارەی ڕۆژی (٢٧/تمموز/١٩٣٠)دا لەژێر ناوی (کوردەکانی هەکاری)دا ووتراوە:

((ئەو چەتانەی ئاژاوەیان دەنایەوە لەسەر سنورەکانمان و لەناو خاکی ولاتدا هەموویان بەتەواوەتی لەناوبران و ڕیشەکێش کران، بەلام لەمەی ئەم

جارەیانا(مەبەستی شۆڕشی ئاگرییە) شتێکی تریان بەرپا کردووە لەلای سنوری عێراقەوە کە (شێخ هرزل) ئەوی لەموصل دادەنیشت هێزێکی (٥٠٠)سواری ناردووەو پەلاماری ناوچەکانی هەکاری داوە لەڕۆژانی (٢١-٢٢/تەموون) پاسدارانی سنوور بەتوندی بەرەنگاریان بونەوەو ناچارکران پاشەکشە بکەن بۆ باشوور دوای ئەوەی زیانێکی زۆریان لێ کەوت.

لەچیای ئاگری هێشتا هەڵوێست هەروەکو خۆی وایەو (صالح ئومورتاغ پاشا) کە سەرکردەی هێزێکی گەورەیە کرا بە لێپرسراو بۆ هێرش بردن بۆسەر چەتەکانی ئاگریو هێرشی دووەمان بەم نزیکانە دەست پێ دەکاتو چەتەکان جاروبار لەشاخەکان دێنە خوارەوە بۆ پێدەشتی (أخدر)و زیانێکی زۆریان لێ کەوتووەو هەموویان ڕاودەنرێنو لەناودەبرێن, ئەوانەشیان کە لەشاخی ئاگریدان لەپشتەوە ئابلۆقە دراونو ڕێگەی ئەوەیان لێگیراوە بتوانن خۆیان بگەیەننە ناو خاکی ئێرانەوە.

سەرکردەی چەتەکانی ئاگری ئیحسان نورییە کە ئەفسەرێکی یاخیبووی ڕاکردووەو ئەو خائنە بەر لەمە لە موئتەمەری ڕاپەڕیوەکانا بەشداری کردبوو (مەبەست ئەو ڕاپەڕیوانەیە کە لەدوای شەڕی جیهانی دژی داگیرکەرانی تورکیا دەستیانکردبوو بەبزوتنەوە)و لەکاتی خۆیدا لەبەر پێی غازی گەورەدا (مەبەست مستەفا کەمالە) زەوی ماچکردبوو ئیحسان نوری لەموئتەمەری شەڕدا هەندێ داخوازی دەربارەی کورد خستبووە بەرچاو, بەڵام ساتێك داخوازییەکانی پشتگوێ خرا پەنای بردە بەر چیا(مەبەستی ڕوداوەکەی بیت الشبابە کە بەرلەدەستپێکردنی شۆڕشی پیران ڕویدابوو وەکو لەباسی چوارهەمی بەشی دەیەمی بەرگی دووهەمدا

بەدوورودرێژ باسی ئەو ڕووداوە کراوە)، ئێستە چەتەکان بە (مشیر – جنرال) ناوی ئەبەن کەخۆی خەڵکی شاری بدلیسەو ژنەکەی بەڕەگەز تورکە)).

لەڕۆژنامەی (جمهوریتی تورکی)دا لەژمارەی ڕۆژی (٢٩/تمموز/١٩٣٠)باسێکی دەربارەی ئاگری بڵاوکردۆتەوە کە ئەمە کورتەکەیەتی:

((هەڵوێست لەئاگریدا هەروەکو خۆی وایەو بۆمبای فڕۆکەکانمان چەتەکانی تەواو پەرێشان کردووەو هیوای ئەوەیان نەماوە بەهیچ شێوەیەك ڕزگاریان ببێت و توانای هیچ جۆرە پەلاماردانێکیان نەماوەو بەر لەچەند ڕۆژێك بەیانێکیان بڵاوکردۆتەوە کە تیایا وتویانە: برا کوردەکانمان دەتوانن ببن بەنەتەوەیەکی گەورە، ئیمڕۆ هەموو میللەتێك بێ ووچان لەپێناوی سەربەخۆیدا خەبات دەکات و میللەتی ئێمە ئیمڕۆ هێشتا لەژێر باری گرانی تورکدا دەناڵێنێت!! ئایا لەمەودواش هەر دەتانەوێ لەژێر باری گرانی بەندایەتی تورکدا بمێننەوە؟ وڵاتەکەی ئێمە فراوانە، لەڕۆژئاواوە هەتا سنووری ئێران دەگرێتەوە لەباشوریشەوە دەگاتە ناو خاکی عێراق، ئەم ناوچانە هەر لەکۆنەوە شوێنی باووباپیرانمان بوون کەوا ئیمڕۆ لەپێناویا شۆڕش دەکەین، کەواتە هەڵسن و ڕاپەڕن و دەست بکەن بەتێکۆشان و خەباتی پیرۆز... هەروەها بیستومانە بێجگە لەخۆیبون کۆمەڵێکی تریشیان پێکهێناوە بۆ ئەوەی هەموو کورد یەك بخات)).

ڕۆژنامەی (جمهوریت) لەژمارەیەکی تریا، لەڕۆژی (٣٠/تمموز/١٩٣٠) باسێکی تری بەم شێوەیە بڵاوکردۆتەوە:

((هەواڵنێری ڕۆژنامەی تایمس لە ئەستەمبول ڕاپۆرتێکی ناردووە بۆ ڕۆژنامەکەی و وتویەتی:

هەزاران چەتەی کورد لەچیای ئارارات دەستیان بەسەر چەند شوێنێکی قایمدا گرتووەو کوردەکانی ئێران یارمەتیان ئەدەن و حکومەت بۆ کوژانەوەی ئەو شۆڕشە هێزێکی گەورەی ناردووە بۆ ئەو ناوچانە کەژمارەی ئەو هێزە بریتییە لە(٦٦)هەزار سەرباز بەپاڵ پشتی(١٠٠) فڕۆکە)).

ئیحسان نوری دەڵێت: زوهدی گویڤن لەیاداشتەکانیا دەربارەی هەڵوێست ووتوویەتی:

((حکومەتەکەمان بەپێویستی زانی کاروبار لەگەڵ حکومەتی ئێراندا ڕێك بخات و بۆ ئەو مەبەستە دوا احتجاجی بەر لە (٤-٥)ڕۆژ لەمەوبەر ناردووە بۆ حکومەتی ئێران کە ناوەڕۆکەکەی جۆرە هەڕەشەیەك بوو. بۆ وەرامی ئەوە حکومەتی ئێران وتوویەتی:

پێوەندی ئێمەو تورك پێوەندییەکی مێژوویی و دۆستانەیەو ئەوی لەو نامەیەی حکومەتی تورکدا هاتووە جێگەی داخە چونکە ئێمە هیچ پیوەندییەکمان نیە بەو ڕاپەڕینەی لەو نامەیەی حکومەتی تورکیادا باسیکراوە)).

هەروەکو زوهدی گویڤن باسیکردووە حکومەتی تورکیا لەنامەی دوهەمیا کەبۆ ئێرانی ناردووە وتوویەتی:

((پێویستە دۆستایەتی نێوانمان لەسەر بناغەی ئەوە پێك بێت کە هەردولامان سنوری هاوبەش بپارێزین و ڕێگە نەدرێت بەهەندێ کەس لەو سنوورە بپەڕێتەوە کە ئەو پەڕینەوەیە زیان بەدراوسێکەی بگەیەنێت و ئەولایەی پاڵ پشتی ئەو چەتانە بی و یارمەتیان بدات ڕێزی لای لاکەی تر نامێنێت و بوونی دۆستایەتی لەو جۆرە هیچ مانایەکی تیادا نیەو ئێمە لای

خۆمانەوە ئامادەین هەموو جۆرە چەکێك بەکاربێنین و چەتەکان ڕاو بنێین و ئەگەر پێویستی کرد دوایان دەکەوین بۆناو خاکی ئێرانیش)).

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (١١٠)ی یاداشتەکەیدا باسی ئەوەی کردووە کەچۆن یارمەتیدانی ئێرانیەکان بۆ توورك بوو بەهۆی ئەوەی ڕیزەکانی شۆڕشگێڕان لەئاگری پەرەوازەو پرش و بڵاوبینەوەو بوو بەهۆی ڕوخانی بنکەی شۆڕش لەئاگری و ئەو یارمەتیدانەی ئێران بۆ تورك لەدوای هەرەسهێنانی شەڕەکەی (دۆڵی زیلان)ەوە دەستی پێکردو ساتێك هەندێك لەخێزانەکانی ناوچەکە بەناچاری پەنایان بردە بەر عەشیرەتی (جلالی) لەناو خاکی ئێراندا (عەشیرەتی جلالی لەناو سنوری تورکیاو ئێراندا بوون و ئەوانەی ناو تورکیا لەناوچەی بایەزیدا بون و ئەوانەی ئێرانیش لەناوچەی (ماکو)و ئەمانەی ناو خاکی ئێران کاتی خۆی لەساڵی (١٩٢٠)دا لەتورکیاوە پەنایان بردبوە بەر ئێران و لەدوایدا سەرۆکەکەیان کە لەتاران بوو لەلایەن کاربەدەستانی ئێرانەوە گیرا)).

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەڵێت: تیرەی ٠خلکان) کە بەشێکە لەعەشیرەتی جلالی لەهیلی سنووری تورکیاو ئێراندا لەناوچەیەکدا کە پێی دەوترێ (ئوفاجیك)، تورکەکان بەبیانوی ئەوەی خێزانە ئاوارەکانی کورد لەتورکیا لەساڵی (١٩٣٠)دا لەسنوور دەپەڕینەوە بۆناو خاکی ئێران، فرۆکەکانیان لەڕەشماڵەکانی تیرەی (خلکان)یان ئەدا لەناوچەی (چالدێران)دا سەرۆکەکەیان کە (خالد ئاغا)بوو خۆی و عەشیرەتەکەی کەوتنە ژێر بۆمبابارانی فڕۆکەکانی تورك و خالد ئاغا خۆی و تاقمەکەی ناچاربوون چوونە (ئوفاجیك)و ئێرانیەکان نەك هەرخۆیان بێدەنگ کرد بەرامبەر بەو بۆردومانکردنە بەڵکو سەرەڕای ئەوە سەرکردەی هێزەکانی ئێران لە(ماکو)

بڕیارێکی دەرکرد کە پێویستە خالد ئاغاو تاقمەکەی بگەڕێنەوە بۆ شوێنی خۆیان بۆ ئەو شوێنەی تورکەکان بۆردومانیانکردبوو...

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا دەڵێ: لەڕاستیدا نەدەزانرا مەبەستی ئێرانیەکان لەو بڕیارەیان چیبوو؟ ئایا دەیانویست ئەو هەموو خێزانانە لەژێر بۆمبای فڕۆکەی تورکدا بکوژرێن و لەناوببرێن یاخوود بۆ ئەوە بوو ناچاریان بکات خۆیان تەسلیمی تورکەکان بکەن.

پاش کێشەو بێنەو بەرەیەکی زۆری نێوان کاربەدەستانی ئێران و ئەو عەشیرەتەدا کە ئەمانە سووربوون لەسەر ئەوەی ماڵ و منداڵەکانیان نەنێرنەوە بۆ شوێنی بۆردومانکراو، (فتح الله خان)ی رائد موساعیدی سوپای ئێران لەگەڵ تاقمێك سوار چوونە سەر عەشیرەتەکەو دووبارە هەڕەشەیان لێکردن ئەبێ بڕیاری حکومەتی ئێران بەجێ بێنن و لەئەنجامدا فتح الله خان دەمانچەکەی دەردەهێنێت و محمد ئاغای برای خالد ئاغا دەکوژێت و سواری ولاغەکەی دەبێت و خۆی دەرباز دەکات بەلام ئەو سوارانەی لەگەڵیا بوون هەموویان دەگیرێن و چەکەکانیان لێ دەستێنن و لەپاشدا بەریاندان و عەشیرەتەکە ناچاربوو بەشەو کەوتە ڕێ و کە گەیشتە ناوچەی (گا جوت) سەربازەکانی بنکەی سوپای تورك گوللە بارانیان کردن و ئەوانیش پەلاماری شوێنی سەربازەکانیان داو بەئەفسەرو سەربازەوە هەموویان گرتن و چەکەکانیان لێ سەندن و توانیان بگەنە ئەو شوێنەی کە مەبەستیان بوو.

ڕۆژی دوایی هەواڵی کوشتنی محمد ئەمین ئاغای برای خالد ئاغا گەیشتە ئاگری و بۆ ئەوەی هەڵوێست زۆرتر ئاڵۆز نەبێت لێپرسراوی کورد لەگەڵ چەند سەرکردەیەکی ئاگری چونە لای عەشیرەتی جلالی و گیراوەکانی

ئێرانیان بەرداو بەخۆیان و چەکەکانیانەوە نێررانەوە بۆ (ماکو)و لێپرسراوی کورد نامەیەکی نارد بۆ (جنرال حسن خان مقدم)و پێی ووت ئێوە چی بەباش دەزانن بۆ چارەسەرکردنی ئەو کێشەیە ئێمەش ئامادەین بەو جۆرە رەفتار بکەین و لەوەرامی ئەمەدا جەنرال حسن خان ئەفسەرێکی نارد کە ناوی (ئاغا لاروف)بوو بەلێپرسراوە نێرراوەکەمانی وتبوو کەوا (موسی ئیبراهیم) راپۆرتێکی بۆ ناردوین و لەو راپۆرتەیدا وتوویەتی سوارەکانی ئاگری خۆیان ئامادەکردووە هێرش ببنە سەر سنووری ئێران و ئەو موسی ئیبراهیمە لەسەر گردی (ئایبەی) رەشماڵی هەڵدابوو, بەلأم وادیاربوو ئێرانیەکان بەزۆر ئەو راپۆرتەیان بەو شێوەیە پێ نوسیبوو، ئیحسان نوری بۆ دڵنیاکردنی ئێرانیەکان خالد ئاغای لەسەرکردایەتی عەشیرەتی جلالی لادەبا وە(ئامۆ)ی کوری لەجیاتی باوکی کرا بەسەرۆك، ئیحسان نوری لەلاپەرە (١١٦)ی یاداشتەکانیا وتوویەتی:(ئاوارەکانی دۆلی زیلان هاتنە ئاگری و بەمە ژمارەی ژن و منداڵ ئێجگار زۆربوو, کێشەیەکی زۆرمان تووش بوو بۆ دابینکردنی خۆراك.

(لزگین سلو) کە گەورەی سەرۆکەکانی (ساکی) بوو رەشماڵەکانی لەلاپاڵی ئاگریدا هەڵدابوو, لای ئەو ئاوێکی زۆرو مشە هەبوو بۆ هەموو مەڕو مالأتەکان, بەلأم بۆ نەگبەتی کە ئەو ئاوارانە گەیشتنە ئەویّ ئاوەکە ووشك بوو کە بەهەزاران ساڵ بوە کەس نەیبیستبوو ئەو ئاوە قەت ووشکی کردبێت.

باسی نۆهەم

دوای هێرش و شکاندنی شۆڕش

ئیحسان نوری لەیاداشتەکانیا, لاپەڕە (١١٧) باسێکی تەرخانکردووە بەناوی (دوا شۆڕش)و وتوویەتی:

((فڕۆکەکانی تورك بێ وچان بۆردومانی دانیشتوانی ئاگرییان دەکردو چەکی کوردیش بەرامبەر بەو فڕۆکانە بریتی بوو لەو تفەنگانەی هەیان بوو, بۆیە ئیتر چارنەماو کاتی ئەوە هات دەبوایە لووتکەی چیاکە بەجێ بێڵین و بگەڕێینەوە بۆناو دۆڵەکان و (نادر بەگ)ی ئازاو نەبەردی کوری حسین پاشا خۆی و سوارەکانی ئاگرییان بەجێ هێشت بۆ ئەوەی خواردن بۆ ئەو هەموو خەڵکە پەیدا بکەن.

ئیحسان نوری دەڵێ: لێرەدا پێویستە بڵێم (ممۆ, نادر) هەردوو کوڕەکەی حسین پاشا بەپێچەوانەی باوکیان, بەجووتە لەڕێگەی میللەتی کوردا خەباتێکی سەختی ئازایانەیان دەکردو هەموو هاوولاتیان خۆشیان دەویستن و ڕێزێکی زۆریان لێ دەگرتن لەگەڵ ئەوەشدا کوشتنی حسین پاشایان لەلایەن (مدنی) کوری (حاجی موسی بەگی سەرۆکی ناوچەی (موش) پێ ناخۆش بوو چونکە (مدنی) کابرایەکی پیاوکوژی خائن بوو

(لەباسی شەشەمدا – خۆئامادەکردن بۆ ڕووبەڕووبوونەوە باسی ئەو خیانەتەی (مدنی)کرا کەچۆن حسین پاشای باوکی (ممۆ, نادر)ی کوشتبوو.

ئیحسان نوری لەیاداشتەکانیا دەڵێ: دەربارەی پەیداکردنی خواردن, حاکمی ماکۆ ملازمی یەکەم کە (ئاکالاروف) بوو ناردی بۆلای سەرکردەی شۆڕش‌و پێی ڕاگەیاند کە ئاگری‌یەکان دەتوانن کاروانێك بنێرن بۆ ماکۆ بۆ ئەوەی لەوێ هەرچیەکیان پێویست بێت دەتوانن بیکڕن‌و بیبەن, کاتی گەیشتنی کاروانەکە بۆ (ماکۆ) باڵوێزی سۆڤێت ئاگاداری ئەو گەیشتنە بوو, تورکەکانی ئاگادار کردبوو ئەو کاروانە بۆچی هاتبوون, لەڕاستیدا ئەو یارمەتیانەی حاکمی ماکۆ کارێکی باش‌و پیاوانە بوو ئەگەر ئەمەی بەنیازێکی پاك‌و باش بکردایە لەکاتێی واقات‌و قڕی‌و تەنگانەدا, بەڵام بەداخەوە دەرکەوت لەسەرەتاوە بڕیارەکە بریتی بوو لەپلان‌و غەدر کردن بۆ ئەوەی خەباتی ئاگریەکان دامرکێنێتەوەو کۆتایی پێ بێت.

ئاگریەکان کەلایان وابوو ئەوانیش وەکو ئێرانیەکان لەڕەگەزی ئارین بەبیریانا نەدەهات ڕۆژێك لەڕۆژان ئێرانیەکان بەو جۆرە خیانەتیان لەگەڵا دەکەن‌و هەر لەبەر ئەوەش بوو بەخۆشیەوە کاروانێکی گەورەیان ناردبوو بۆ ماکۆ, بەڵام دوای ناردنی ئەو کاروانە هێزێکی گەورەی تورك کە ژمارەیان (٣٣)هەزار بوو بەپاڵپشتی چەکی قورس‌و فڕۆکە هێرشیان بردە سەر بنکەی ئاگری‌و لەهەمان کاتدا ئێرانیەکانیش لەپشت ئاگریەوە خاکی خۆیان خستە ژێر دەسەڵاتی هێزەکانی تورك بۆ لەناوبردنی شۆڕشگێڕەکان, بەو جۆرە دەرکەوت یارمەتیدانەکەی ئێران چاوبەست‌و درۆ بوو, ئەم ناپاکییەیان لەوەشدا زۆرتر ڕوون بوەوە کە حاکمی ماکۆ پێوەندی بەعەشیرەتی (قزلباش ئوغلو)ی کورد کردبوو کە ئەم عەشیرەتە

چەند ساڵێك بوو لەخزمەت حکومەتی تورکدا بوو, تورکەکان لەو ڕۆژەدا ئەوەیان پێ سپاردبوون پارێزگاری لەبەشی باکوری ڕۆژهەڵاتی ئاگری بکەنو هانیان دان کە بچنە ناو خاکی ئێرانەوە کە شوێنی نیشتەجێ بوونی خۆیان بوو لەڕابردودا پاش ئەوەی بەڵێنی لێخۆشبونیان پێ درابوو (دیارە لەلایەن ئێرانەوە).

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا لەلاپەڕە (١١٩) باسی تەقەلای تورکەکانی کوردووە کەچۆن بەدرۆ بەڵێنیان بەهەندێ کەس دابوو دەتوانن بچنە شوێنی خۆیان ئەگەر واز لەشۆڕش بهێننو لەو ڕووەوە نامەیان ناردبوو بۆ (بروهسکی) و (شیخ عبدالقادر)و پێیان ڕاگەیاندبوون کەوا حکومەت لێیان خۆش بووە, بەلأم ئەوان دەمێك بوو لەدرۆو دەلەسەو جەورو ستەمی تورك گەیشتبوون, بۆیە ئەوانەی نامەیان بۆ نێررابوو بێجگە لە(حسن ئاغای حیدری)و بایز ئاغای کوڕی بەولاوە کەسیتر نەچووە لای تورکەکان... هەندێ لەعەشیرەتی حیدری ویستیان هەردوکیان بکوژن. بەلأم ئاگریەکان ڕێگەی ئەوەیان پێنەدان کە پیاوێکی پیری وەکو حسن ئاغا بکوژرێت, هەرچەند لەدوایدا بۆمان دەرکەوت تورکەکان زۆری پێ نەچوو لەزیندانا ئەشکەنجەیانداو کوشتیان.

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (١١٩)دا باسی دوا هێرشی تورکی کردووە بۆسەر شۆڕشگێڕانو چۆن پەیتا پەیتا هێرشیان بردۆتە سەریان هەتا تەنگیان پێ هەڵچنین.

ئاگریەکان زۆر دڵنیابوون لەوەی هێڵی پشتەوەیان کە بریتی بوو لەسنوری ئێران هیچ مەترسییەکی نەبوو چونکە ئێرانیەکانیان بەبێ لایەن

دەزانی، بۆیە هەموو ماڵو منداڵو مەڕو ماڵاتیان ناردبوو بۆ ئەو ناوچانە بۆئەوەی خۆیان بەئاسانی بتوانن بەرەنگاری تورکەکان ببن.

تورکەکان هەر بەبۆردومانکردنی شۆڕشگێڕان وازیان نەهێنا بەڵکو دەستیان کرد بە بۆردومانکردنی ژنو منداڵە بێ تاوانەکانیشو بۆردومانکردنەکەیان زنجیرەی نەدەپچڕا.

لەکۆری شەڕەکەدا (برومسکی)و هەندێ لەچەکدارەکانی (هسەسوری) لای ڕاستیانگرتبوو، برومسکی سنگی بەسەر زەویدا چەقاندبوو، بڕیاری دابوو بەهیچ جۆرێك پاشەکشە نەکاتو تەنها مەگەر مردن بیتوانیایە تەقەی تفەنگەکەی بێدەنگ بکاتو ئەو هەموو بۆردومانکردنو پەلاماردانەی تورك کاری تێنەکردوو لەجێی خۆی نەیجولان.

لەڕۆژی سێهەمی بەرگریکردن لەو هێرشەی تورك، پێشمەرگەکانی ئاگری پشتیان نابوو بەتاشەبەردەکانی ئاگرییەوەو بڕیاریاندابوو دلێرانەو نێرانە تا دواهەناسەیان شەڕبکەن، بەلاّم ئەوەی کارەکەی لێتێکداین ئەوەبو کاتێك بەخۆمان زانی لەسنوری ئێرانیشەوە گرمەی تۆپو رەشاشو تفەنگ لەناوچەی (ئاییە)یەوە ئاڕاستەمان کراو ئەو گولەباران و تۆپ بارانە خەستە زۆر کاریکردە سەر پێشمەرگە، بەلاّم بڕیاردرا وەلاّمی ئەو تەقانە نەدرێتەوە کە لەسنوری ئێرانەوە دەکرانە سەرمان، تومەز ئەو تەقانە هی ئەو هێزەی تورك بوو کە لەناو خاکی ئێران خۆی حەشاردابوو، لەپشتەوە پەلاماری شۆڕشگێڕەکانی کورد درا کە ئەمە بووە هۆی نیگەرانی ئاگرییەکان لەحکومەتی ئێران کەساڵەهابوو خۆیان بەدۆستی کورد لەقەڵەم ئەداو زۆرجار کورد لەپێناوی ئێرانا دوژمنایەتی لەگەڵ تورکدا کردبوو.

بەو جۆرە گلۆڵەمان کەوتە لێژیو هەڵوێست ئێجگار سەخت بوو, لەبەرئەوە چارنەما دووبارە شۆڕشگێڕەکان ڕویانکردەوە لووتکەی چیاکانو لەڕاستیدا شەڕەکە ئەوەندە قورس بوو صالح پاشای سەرکردەی هێزەکانی تورك ناچاربوو داوای هێزی یارمەتی بکاتو توانرا چەند سەربازێکی تورك بەدیل بگیرێت, بەڵام گەیشتنی هێزەکانی تورکو بەستنی ڕێگەی یارمەتیدان بۆ پێشمەرگەکان کارێکی زۆر سەختی کردە پێشمەرگەکانو هێزەکەی بروهسکی درایە بەرتۆپو ژمارەیەکی لێ کوژراو دیمەنێکی ئێجگار سامناكو پڕ لەخەفەت بوو, لەولاشەوە ژنو منداڵ لەژێر گوللە بارانی دوژمندا پەرەوازەو سەرگەردان بوونو لەکارەساتەکەی کربلا دەچوو لەگەڵ جیاوازی هەردوو هەڵوێستدا چونکە لەوەی کەربەلادا عەرەبەکان دەستدرێژیان نەکردبووە سەر ژنو منداڵ بەڵام ڕەفتاری تورکەکان لەهەموو حسابێك دەرچووبوو, بەوپەڕی دڕندەیەتیەوە بەنوکی ڕمو شیرەکانیان ورگی ژنو منداڵانیان دەدڕیو پێشمەرگەکان ناچاربوون بۆ پاراستنی حەیاو ئابروی خۆیانو بۆ ئەوەی ژنەکانیان نەکەونە ژێر چنگی ئەو دڕندانەوە وازیان لەئاگری هێناو بۆ ڕۆژی دوایی لەبەرەبەیانا مەڕو ماڵات بەجێ هێڵرا بۆ ئەوەی نەکەونە کەمینی ئابلۆقەدانی تورکەکانو خۆیان دەربازکرد کە ئیحسان نوری خۆشی لەناو ئەو دەربازبوانەدا بوە.

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا وتوویەتی: لەگەڵ ئەو هەموو بارگرانیو ڕۆژە توشو سەختەدا, لەکاتی کشانەوەماندا توانرا هەندێ سەربازی تورك بەدیل بگیرێتو هەندێ لەشۆڕشگێڕەکان خۆیان گەیانە ناو دۆڵی (ئاخوریك)و لەوێوە لەگەڵ بروهسکیدا خۆیان دەربازکردو (رشویی سلو)ی سەرکردەی ئازای عەشیرەتی (بکران) خۆیو تاقمەکەی لەگەڵ سید رسولو

هەنـــدێ لـــەپیاوەکانی ڕوویـــانکردە دۆڵـــی (زیـــلان)و تورکـــەکان لـــەوێ پەلاماریانـدان و (رشـویی سـلو) کـوڕاو سـید رسـول کـە لەسـەر لوتکـەی چیاکانی نزیکـی بایزیـد خـۆی حەشـاردابوو چـەند ڕۆژێـك مایـەوە, بـەڵام برسێتی زەیفی لێسەندو پەرێشانیکردو تورکەکان گرتیان و کوشتیان.

بـەو جـۆرە ئاگری کـە ڕەمـزی سەربەسـتی کـورد بـوو کەوتـە ژێردەسـتی دوژمن و شۆڕشەکەی لەناوچوو.

دەربـارەی ئـەو هەڵوێسـتەی ئێـران کـە ڕێگـەی دابـوو بـەهێزەکانی تـورك لەپشتەوە پەلاماری کورد بدەن, کریس کوچرا لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٤١) ئامـــاژەی بـــۆ ڕۆژنامـــەی (تـــایمس)ی لەنـــدەنی کـــردووە کـــە لـــەڕۆژی (١٩٣٠/٨/١٣)دا دەرچـوو بـوو باسـی ئـەو هەڵوێسـتەی ئێرانـی کـردووە هەرچەند تورکەکان ئەوەی ڕۆژنامەی تایمسیان بەدرۆ خستبووەوە, کریس کوچـرا وتوویـەتی: تورکـەکان لـەو هێرشـەیانا کـە لـەڕۆژی (١٩٣٠/٨/١٠)دا کردبویـان کلکـەی (زەیتـونی) لەگـەلیی (سـەرداربلاغ) کـە لـەنێوان هـەردوو ئاراراتـدا بـوو ڕێگـەیان بـەکوردەکان گـرت و پەلاماریانـدان و لـەو شـەڕەدا ئیحسان نوری بەپەلە پروسکێ خۆی گەیاندبووە ناو خاکی ئێرانەوە.

کـریس کوچـرا ئامـاژەی بـۆ دوکیـومنیتی ژمـارە (fo.371-15369) ڕۆژی (١٩٣١/٦/١٦)کـردووە کـە لـەو دوکیومنیتـەدا دوو ڕەخنـەی گرتـووە, یەکـەم ڕەخنەی لەئیحسـان نـوری گرتـووە کەوتوویـەتی دەبوایە ئیحسـان نـوری لـەو هەڵوێسـتە ناسـکەدا هەرچـۆنێك بوایـە دەبـوو ناوچـەی شـەڕەکەی بـەجێ نەهێشتایەو نەچوایەتە ئێران بۆ ئەوەی لەوێ ببێت بەپەناهەندە, چونکە کە ئەڕۆیشـت و ناوچـەکەی بـەجێ هێشـت نـەتوانرا سـەرکردەیەکی‌تر لەلایـەن خۆیبونـەوە بـۆ شـۆڕش دابنرێـت بـۆ درێژەپێـدان بەشـەڕو خـەبات, ڕەخنـەی

دووەمیش بەشێوەیەکی گشتی لەشارەزایانو مێژوونوسانی کورد گرتووە کەبایەخێکی ئەوتۆیان نەداوە بەتۆمارکردنو بڵاوکردنەوەی ئەم شۆڕشە مەزنە(بێگومان تا کاتی ئەو دوکیومنیتە یاداشتەکانی ئیحسان نوری بڵاونەکرابوەوە).

پرۆفیسور حسرتیانیش لەکتێبەکەیدا سەرچاوە(٤٩) دووبارە باسی هەڵوێسی ئێرانی کردووە کەچۆن ڕێگەی دابوو بەهێزەکانی تورك لەپشتەوە پەلاماری شۆڕشگێڕەکانی کورد بدەن, کە بەو ڕێگەدانەی ئێران بەتورك توانرا جمو جوڵو هاتوچۆی کورد ببڕن.

حسرتیان لێرەدا ئاماژەی بۆ یەکێك لەبڵاوکراوەکانی (وکالتی هەوالنیرانی ئەنادول) کردووە کە لە(١٢ی تەممۆزی ١٩٣٠)دا نوسیویتی:

((بزوتنەوەیەکی کۆنەپەرستانە لەناوچەی (زیلان) کە یارمەتی لەناو خاکی ئێرانەوە دەهات بۆی پەلاماری (موخادیس, بایزید, باتنوتس, ئەرچیخ) یاندابوو, بەڵام هەموو تەقەلاکانی ئەو یاخیبوانە بێ هوودەبوو, توانرا لە(١٥ی حزیرانی ١٩٣٠)دا هەموو شتێك کۆتایی پێ بهێنرێت) سەرچاوەی حسرتیان لەباسەکەیدا ئاماژەی بۆ ژمارەی ئەو بڵاوکراوە کردووە کە بریتی بووە لە ژمارە (٨-٩)ی ساڵی ١٩٣٠ لاپەڕە (٨-٩) کە لەطاشقندە دەرچووە).

حسرتیان لەلاپەڕە (١٠٩)ی هەمان کتێبیدا دەربارەی ئەو هەواڵو دەنگوباسانەی کە لەڕۆژنامەکانی تورکدا دەربارەی شۆڕشی ئارارات بڵاودەکرانەوە دەڵێت:

(ئەو پڕوپاگەندانەو ئەو درۆو دەلەسانەی تورکەکان بۆ چەواشەکردنی بیروڕای گشتی جیهانی بلاویان دەکردەوە هەموویان دووربوون لەڕاستیو لەگەلْ ڕاستی ڕوداوەکانا یەکیان نەدەگرتەوە).

حسرتیان لێرەدا ئاماژەی بۆ ڕۆژنامەکانی (جمهوریەت)و میللیەت) کردووە کە وتبوویان ژمارەی چەکدارەکانی ئارارات لەوانەی شۆڕشی پیران زۆرتر بوون, کە ئەمەی ئەوان باسیانکردووە هەتا لەگەلْ ئەوەی وکالتی ئەنادۆلدا بلاوکرابووە یەکی نەدەگرتەوە کە ئەمەی دوایی وتبووی ژمارەی چەکدارەکانی کورد لەئارارات بریتی بووە لە (١٥٠٠) چەکدار.

حسرتیان دەلْێ لەگەلْ ئەوەشدا ئەمەی وکالتی ئەنادولیش بلاوی کردبووەوە هەر لەگەلْ ژمارەی ڕاستیدا یەکی نەدەگرتەوە, چونکە ئەگەر ژمارەی شۆڕشگێڕەکانی کورد لەئارارات هەمووی بریتی بووبێت لە (١٥٠٠) چەکدار ئاخۆ بۆچیو چۆن تورکەکان هێزێکی سوپاییی (٤٥) هەزار چەکداریان ئاڕاستەی ئەو ژمارە کەمەی کورد کردبوو)).

ئەوەی شایانی باسە ئەو ژمارەیەی پروفیسور حسرتیان باسیکردووە کە هێزەکەی حکومەت بریتی بووە لە (٤٥)هەزار, زنار سلوپی لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٥٧) ئاماژەی بۆ ڕۆژنامەی (تایمس)ی لندنی ڕۆژی (١٩٣٠/٧/٢٤) کردووە کە وتوویەتی: بەپێی ئەو هەوالانەی لەڕۆژنامە تورکیەکان بلاوکراونەتەوە ژمارەی ئەو هێزانەی حکومەتی تورك کە ڕووبەڕووی کورد بوبوونەوە بریتی بووە لە(٦٠)هەزار چەکدار.

بەر لەوەی بچینە سەر باسێکی تازە بەپێویستم زانی بێجگە لەو پڕوپاگەندەو درۆو دەلەسانەی ڕۆژنامە تورکیەکانی وەکو (جمهوریەت) و (میللیەت)و بلاوکراوەی وەکالەتی ئەنادولو درۆو دەلەسەو

پروپاگەندانەی تری تورك بخەینە پێش چاو كە ئەو هەموو درۆو دەلەسەو پروپاگاندە بلاوكراوانە بۆ چەواشەكردنی هاوولاتی توركی خۆیان بووە كە تەنها بەمەبەستی سەرگرتنی چەند كەسێكی رەگەزپەرستی فاشستی ئەو هەموو كارەسات و كوشتارو زیانە ماڵی و گیانییانەی بەسەر كوردو توركدا هێنابوویان كردبوویان و بۆ پینەكردنی ئەو سیاسەتە فاشستییەیان كە بەپێی نەخشەی ئەوە هەموو هاوولاتیانی توركیایان خستبووە ژێر بارێكی قورس و گرانی ئابووری لەئەنجامی ئەوەی لەدەمی خەڵكیان دەبڕی و چەك و جبەخانەیان پێ دەكڕی و بۆ لەناوبردنی میللەتی كورد.

دوكتۆر عەزیز شەمزینی لەكتێبەكەیدا سەرچاوە (٤٢) ئاماژەی بۆ هەندێ سەرچاوە كردووە دەربارەی پروپاگەندەو درۆو دەلەسەكانی تورك و كاربەدەستانی حكومەت دژی كوردو شۆڕشەكەی كوردو وتوویەتی:

((توركەكان لەشۆڕشی ئاگریدا دەستیانكرد بەبلاوكردنەوەی گەلێك پروپاگەندەو درۆو دەلەسە دژی كوردو لەخەڵكیان دەگەیاند ئەو بزوتنەوەو ئەو شۆڕشەی كورد بەهاندانی دەوڵەتە ئیمپریالزمەكان بووە ئەگەر ئەو دەوڵەتە بێگانانە واز بێنن ئیتر ولات سەرانسەری دەبێت بەبەهەشتێكی پڕ لەئاشتی و ئاسایش بەتەواوەتی لەهەموو لایەكدا بەرپا دەبێت)).

دوكتۆر شەمزینی ئاماژەی بۆ ڕۆژنامەی (وقت)ی توركی كردووە كە لەوتارێكیدا باسی (لورنس) ناوێكی كردووە گوایا سیخوری ئینگلیزەكان بووەو دەربارەی ئەو لورنسە وتوویەتی:

((ئەو چەتانەی (مەبەستی شۆڕشگێڕەکانی کوردە)لەمەوبەر بە بۆمبا لەناومان بردون, وائیمڕۆ بوون بەدەسکەلاو بلوێرژەنی ئەو پیاوکوژەی (مەبەست لورنسە) شەپقە دەکاتە سەری‌و بەرگی فەرەنگ لەبەردەکاو لەپشت ئەو چەتانەوە ڕاوەستاوە, کەڵبەتیژەکانی هەروەکو کەڵبەی تیژی دێوێکی گەورەو دڕندە دەبریسکێتەوە)).

سەیر ئەوە بووە ڕۆژنامەو گۆڤارەکانی ئێرانیش هەمان بالۆرەی تورکیان لێ ئەدایەوەو هەروەکو بی‌بی مەتۆ پڕوپاگەندەو ئاژۆو دەلەسەکانی تورکیان دوبارە دەکردەوەو بلاویان دەکردەوە, بۆ نموونە: ڕۆژنامەی (ئیقدام) لەژمارەی ڕۆژی (٢٦ی ئاباری/١٩٣٠)دا هەواڵێکی داتاشراوی پڕ لەدرۆو دەلەسەی بلاوکردبوەوە گوایە لۆرنس بەجل‌وبەرگی ئاینی ئیسلامەوە بینراوەو کوردەکان بەپیاوێکی پاك‌و نورانی تەماشایانکردووەو دەست‌و پێیان ماچ کردووەو ڕێزیان لێگرتووەو گوایا بەخواوەندیشی لەقەڵەم دەدەن (لام وایە ئەگەر تورك‌و ئێرانیەکان ئەم درۆیەیان بۆ هەر میللەتێکی‌تر ڕێك بخستایە دوور نەبوو هەندێ کەس باوەڕی پێ بکردنایە, بەلام بەرامبەر بە میللەتی کورد لەگاڵتەبەخۆکردن بەولاوە تێ نەپەڕیوە چونکە میللەتی کوردی سەرگەرمی ئاینی ئیسلام شتی‌وا پڕ لەسەیرو سەمەرەی بەشتێکی پەشم زانیوە).

هـەروەکو ڕۆژنامـەی جمهـوریتی تـورکی بـڵاوی کردۆتـەوەو ڕۆژنامـەی (ئیقدام) ئاماژەی بۆ کردووە پەیامنێری جمهوری بۆ دۆزینەوەی ئەو لورنسە چووە بـۆ بغـدادو لـەوێ بـەبێ ئـەوەی لـورنس بـەخۆی بزانێـت وێنەیـەکی گرتووەو بڵاوی کردۆتـەوە کەوێنەکەش گوایا تاڕادەیـەك لەشێوەی لـورنس چووە.

(ئەو لورنسـەی ڕۆژنامەی جمهوریت باسی کـردووە, مەبەستی لورنسی نەفسـەری بەناوبانگی ئینگلیـزە کەلـەلای عەرەبـەکان بـە ئەبو حنێك ناسـراو بوە)

شمزینی بۆ بەدرۆخستنەوەی ئەو درۆو دەلەسەیەی ڕۆژنامەی جمهوریت ئامـاژەی بـۆ ژمارەکـانی (٨-٩ و ١٦-١٧)ی بڵاوکـراوەی ڕۆژنامەگـەریی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست کردووە کە لەساڵی ١٩٣٠دا لە(طاشقند) دەرچووە کـە بەم شێوەیە وەرامی داوەتەوە:

(دیسـانەوە بـەیتو بـالۆرەی (لـورنس) هێنرایـەوە سەرشـانۆ... ئـەوی ڕاستی بێ ئەوەندە باسی لورنس کراوە مرۆڤ واڵێ دەکات کـەلای وابێ گوایـە هەرچـی ئـەو دامو دەزگـا سـەرکوتکەرانەی ئینگلیـز بـەکاریان هێنـابوو بـۆ سەرکوتکردنی گەلان هەمووی هەر بریتی بووە لە لورنس.

ئەگەر وەکو دەوترێت لۆرنس ڕێکخەری یاخی بوونە کۆنـە پەرستانەکەی نـاو ئەفغانسـتان بووبێـتو ئیمپریـالیزمی ئینگلیـز لەمـەوپێش لـورنسو لەشکرێکی فراوانی خۆی لەدورگەی عەرەبدا خستبێتە کار, کەواتـە لۆرنس لەهەموو شوێنێکدا هەبوە(وەکو کورد ووتەنی دەبێ خدری زیندە بووبێت), ئـیتر ئایـا بۆچـی ئیمـڕۆش ئـەو لۆرنسـە بەکارنـەهێنراوە بـۆ دروسـتبوونی حکومەتێکی گەورەی کوردستان؟؟

بەلآم دیارە لۆرنسی ناو مێشكو خەیاڵی تورکەکان پێوانەیەکی تایبەتی هەیەو دەڵێن ناوبراو جل‌وبەرگی ئاینی دەپۆشێت.. نوشتەو دوعای سادەو ساکار دەنوسێتو خەڵکیش ڕێزو نەوازشیان هەیە بۆیو دەستو پێی ماچ دەکەن کە لەهەمووی سەیرتر ئەوەیە ئەم کابرایەی ئەوان باسی دەکەن دەمێکە مردووەو نێژراوەو هەموو شارەزایەکی ڕۆشنبیر ئاگاداری مردنی ئەو زەلامەیەو دەزانێت کەی مردووە, ئیتر ئاخۆ ئەم درۆو دەلەسەو وڕێنەکردنەی ناو ئەو ڕۆژنامەیەی تورك چەندی بەچەند بێت؟؟)).

ڕۆژنامەگەری ڕۆژهەلآتی ناوەڕاست لەباسەکەیدا لەسەری ئەڕواو ئەڵێت:

((ئەوانەی دەیانەوێ گیروگرفتو تەنگو چەڵەمەی توندوتیژی کوردستان پەردەپۆش بکەن لایان وایە بەمە ئیتر دەتوانن کێشەی کورد لەتورکیادا واپیشان بدەن توانیویانە بڵێن شتێك نەماوە پێی بوترێت کێشەی کورد کە بەوە جەوروستەمی کەمالیەکان بەرامبەر بەکورد بشارنەوەو والەکورد بکەن کۆڵ بدات لەداواکردنی مافی خۆیو بزوتنەوە ڕزگاریخوازەکەی لەناو ببەنو ئەوانەی بۆ داپڵۆسینی کوردو بەزۆر کردنی کورد بەتورکو فارسو لەهەموو بستێبکی کوردستاندا سەربازگەیەکی سوپایی دادەمەزرێنن, ئەو کەسانە خۆیان بەبلآوکردنەوەی ئەفسانەکەی لۆرنس ڕیسوا دەکەنو کورد بەوە ناوی نازڕێنرێت)).

باسی دەیەم

سزادان و کاولکردن و ئاوارەکردن

ئەوەی مەغول‌و جنگیزخان‌و تەیموری لەنگ لەسەدەی بیستەمدا لەو ڕەفتارەی باووباپیری خۆیان نەکەوتون‌و چۆن باووباپیریان سەدان ساڵ لەمەوبەر لەڕۆژهەڵاتی ئاسیاوە ڕویانکردبووە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست‌و ڕۆژئاوای ئاسیاو لەو هاتنەیانا هەرچیەکیان هاتبووە ڕێ هەموویان کاولکردبوو، لەسەدەی بیستەمیشدا نەیان ویستبوو لەپیشەی باووباپیری خۆیان لابدەن‌و لەباسی شۆڕشەکانی بەرلەشۆڕشی ئاگری باسی ئەو هەموو کوشتارو دڕندەیەتیەی ئەوانمانکردووەو لەمەی ئاگریداغ‌و لەدوایدا لە شۆڕشی درسیمدا ئەوەی جاران پێیان تەواو نەکرابوو بڕیاریاندا تەواوی بکەن.

دەربارەی ئەو تاوانانەی لەکورد کراوە لەدوای شۆڕشی ئاگریداغ شتێك نییە مرۆڤ بتوانێت خۆی بێدەنگ بکات لێیی‌و گەلێك نووسەری بێگانەی بەویژدان لەوانەی پێنوسەکانیان بۆ تۆمارکردنی باسی کارەسات‌و تاوانەکانی تورك تەرخان کردووە، هەریەکەیان بەشێوەیەك باسی

دڕندەیـەتی تـورك و تاوانـەكانیانكردووە كـە هەوڵئـەدەین كورتەیـەكی ئـەو سەرچاوانە بخەینە پێشی چاو:

پروفیسۆر حسرتیان لەكتێبەكەیدا سەرچاوە(٤٩) ئاماژەی بۆ ڕۆژنامـەی (فجـر الشـرق) كـردووە كـە ژمـارەی ڕۆژی (١٩٣١/٣/٢٠)دا وتوویـەتی هێـزی تـورك (٢٠٠) گونـدی كـوردی وێرانكـردوو پێـنج هـەزاری بـێ تـاوانی لـەو گوندانـە بـەناڕەوا كوشـت, بـەڵام لـەو زانیاریانـەی بەخۆیبوون گەیشـتبوو ژمارەی گوندە كاولكراوەكانی كورد لەئەنجامی شۆڕشی ئاگریدا گەیشتبووە (٦٠٠)گوند.

حسرتیان ئەڵێ: تاوانی سوپای تورك بەرامبەر بەكورد لەسنووری هەموو ڕەوشـتێكی خـراپ تێپـەڕی كردبـوو, كـار گەیشـتبووە ئـەوەی هـەتا لـەناو ئەنجومـەنی میللـی گـەورەدا نـائیبێكی خـەڵكی (قونیـە) خـۆی پـێ نـەگیراو لەكۆبونەوەیــەكی ئــەو ئەنجومەنــەدا هەســتابووە ســەرپێ و ڕوویكردبــووە نورالـدین پاشـاو پێـی وتبـوو:(تـۆ تاوانباریـت بەرامبـەر بەوانـەی ڕوویانـداوەو پێویستە لەسەر ئەمە محاسەبە بكرێیت كەوا بوویتە هۆی ئەم هەموو خوێن ڕشتنە).

حســن عرفـە لەلاپــەڕە (٥٩)ی كتێبەكەیـدا سەرچـاوە (٥٢) ئامـاژەی بـۆ ڕۆژنامەیەكی توركی كردووە لەوەرگێڕی كتێبەكەی حسن عرفە لەوەرگێڕانی نـاوی ڕۆژنامەكە بەڕۆژنامـەی بەرەبەیانی ڕونـاكیی ڕۆژهـەڵات نـاوی بـردووە كـەلام وایـە بریتـی بێـت لەهـەمان ئـەو ڕۆژنامەیـەی لـەوەرگێڕانی كتێبەكـەی پروفیسـۆر حســرتیان بـۆ عــەرەبی بـە -فجـر الشـرق) نـاوی بـردووە, لـەو ڕۆژنامەیەدا وتراوە:

((ئەرتەشی تورك پتر لە(٢٠٠) گوندی کوردی وێرانکردووەو دە پازدە هەزار ژن و منداڵی بێ تاوانی کوشتووە, بەڵام حزبی خۆیبون ڕایگەیاندووە کە ئەرتەشی تورك (٦٦)گوندو (١٥٢٠٦) خانووی ماڵە کوردی کاولکردووەو ئەوانەی لەکوشتن ڕزگاریان بوبوو بەناچاری پەنایان بردبووە ناو ئەشکەوت و شوێنە پەناکان.

صادق شرف کندی لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٧١) ئاماژەی بۆ وتارێکی (ئەدموندن) کردووە کە وتوویەتی بەچاوی خۆی هەندێ لەو شوێنانەی دیوە کە شۆڕشی ئاراراتی تیاکرابوو, لەشوێنێکی وەکو (بدلیس)دا کە ژمارەی دانیشتووەکانی لەپێش شەڕدا (٤٠)هەزار کەس بووە لەدوای شۆڕش تەنها (٣)هەزار کەسی تیامابووەوە.

صادق شرفکندی ئاماژەی بۆ باسێکی (ل.رامبۆ) کردووە کەچۆن تورکەکان ژمارەیەك لەڕۆشنبیرانی کوردیان بەزیندوویی فڕاندبووە ناو گۆلی (وان)ەوەو هەموویان خنکاندبوون.

کریس کوچرا لەلاپەڕە (١٧٦)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٤٦), ئەمیش ئاماژەی بۆ کتێبەکەی (رامبۆ) کردووە بەناوی (پدر جنگل کورد) دەربارەی ئاوارەکردنی (جەلالی)یەکان کەچۆن لەو عەشیرەتە نزیکی دوو هەزاریان بەخۆیان و (٤٠)هەزار سەر مەڕو ماڵاتەوە ئاوارەکرابوون لەلایەن حکومەتی تورکەوەو بەزۆرەملی و بەپەرەوازەیی لەناوچە تورك نشینەکانا نیشتەجێ کرابون و ئەوانەشیان لەناو خاکی کوردستاندا مابونەوە باری ژیان و گوزەرانیان زۆر خراپتر بووە لەهی ئاوارەکان.. لەگۆڤاری (the kurds– نوسینی dived mcdowall) لەلاپەڕە (١٢)یدا باسی یاسای ژمارە (١٨٥٠)ی

کردووه که دەقی ئەو یاسایە لەلاپەڕە (٦٥)ی کتێبی: challand opcit که لەلایەن(kendal)ەوە نوسراوە لەم کتێبەدا وتراوە:

یاساکەی حکومەت بەم جۆرە بووە:

(هەر کۆششێك یا هەرکارو ڕەفتارێك لەلایەن کاربەدەستێکی تورکەوە کرابێت, ئەو کارە بەتاکە کەسێك کرابێت یابەچەند کاربەدەستی دەزگایەکی حکومەتیەوە لەناوچەیەکدا, ئەوەی ئەو کارەی کردبێت, چ سوپایی بووبێت یا (civil مدنی) لەنێوان ماوەی (١٩٣٠/٦/٢٠ هەتا دیسمبری/١٩٣٠) کە بۆ مەبەستی دامرکانەوەی بزوتنەوەی یاخیبووەکان کرابێت یا بۆ دابینکردنی ئاسایش بووبێت لەناوچەکانی :(,zelm,ercisئاگریداغ agridag, ئورفە arva, لەگەڵ دەوروبەری pulumur لەئیقلیمی ئەرزنجان) یا لەهەرشوێنێکی ئەنادولیا, ئەو ڕوداوو کوشتن و کردارانەی بۆ سوودی وڵات کراون هیچیان بەتاوان ناژمێررێن و ئەوانەی ئەو کارەیان کردووە بەرپرسیار نابن).

لەهەمان گۆڤاری (the kurds دا سەرچاوە (١) لەلاپەڕە (٦٥)یدا ئامارەی بۆ ڕۆژنامەی (میللیەت)ی تورکی ژمارە (١٦٥٥) ڕۆژی ١٩٣٠/٩/١٦ کردووە کە لەو ڕۆژنامەیەدا وتارێکی وەزیرێکی تورکی بڵاوکردۆتەوە کە وتبووی:

(تەنها هەر ئەوە مافی هەیە خۆی بەخاوەنی ئەم وڵاتە بزانێت کە بەڕەگەز تورك بێت و ئەبێ ئەوانیتر تەنها وەکو بەندەو نۆکەر حسابیان بۆ بکرێت!!).

باسی یازدەهەم

هەڵوێستی دەوڵەتان بەرامبەر کورد لەشۆڕشی ئاراراتدا.

هەرچەند لەباسی قۆناغەکانی شۆڕشی ئاراراتداو لەکاتی ڕووبەڕوو بونەوەی هێزی شۆڕشگێڕان و سوپای حکومەتی تورکدا چەند جارێك باسی هەڵوێستی دەوڵەتان کراوە, هەندێ سەرچاوەی تریش باسی هەڵوێستی دەوڵەتانیان کردووە بەرامبەر کورد لەو شۆڕشەدا کە لەو باسەدا نەکراون و هێشتبومانەوە بۆ ئەم باسە, والێرەدا هەوڵ ئەدەین کورتە باسێکی هەڵوێستی ئەو دەوڵەتانە بخەینە پێش چاو بەپێی ئەو سەرچاوانەی لەو باسە دواون کە بەتایبەتی ئاماژەیان بۆ هەڵوێستی سۆڤێت و حکومەتی ئێران کردووەو بەر لەمە چەند جارێك باسی هەڵوێستی حکومەتی بەریتانیامانکردووە دەربارەی شۆڕشی ئارارات و پێویست ناکات لێرەدا دووبارەی بکەینەوە.

أ) هەڵوێستی سۆڤێت

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (٦٢)ی یاداشتەکانیا لەباسی پێوەندی کوردو ئەرمەنیدا باسی هەڵوێستێکی سۆڤێتی کردووە بەرامبەر (ئەردەشیر

مرادیان)ی نوێنەری تاشناقی ئەرمەنی کە لەشۆڕشی ئاگریدا تاشناقەکان بوبوون بەلایەنگری خۆیبون و شۆڕشی کورد وەکو لەباسی پێکهاتنی خۆیبوندا بەرلەوە لێی دواین، کە ئیحسان نوری وتوویەتی:

((لەساڵی ١٩٢٩دا کە لەزوزان بووین و (ئەردەشیر مرادیان) لایەنگری شۆڕشەکەمان بوو، لەو ڕۆژانەدا نامەیەك و دیارییەك هاتبوو بۆ (ئەردەشیر)و لەنامەکەدا نوسرابوو: ئامۆزاکەت لە تەفلیسەو هاتوتە (یریڤان)و دەیەوێ بچێتە (ئارالق) کە شوێنێکە لەژووروی روباری ٠ئاراس)دا لەبەشی روسیا.

ئەردەشیر زۆر بەپەرۆش بوو بۆ بینینی ئامۆزاکەی و هەرچەند من (ئیحسان نوری) نەسیحەتم کرد نەچێتە ئەوێ چونکە ترسی ئەوەم هەبوو ئەمە پیلانێك بێت بۆ گرتنی ئەو، بەڵام سوودی نەبوو)). ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا بەدوورودرێژ باسی چونەکەی ئەردەشیری کردووە کەچۆن (١٥) چەکداری خۆی لەگەڵا ناردبوو بەسەرکردایەتی (عمر بسی) و کە دەگەنە قراغی روبارەکە عمر بسی بەئەردەشیر دەڵێت نابێ بچیتە ئەوبەر چونکە خاکی روسەو تووشی گێچەڵێکی گەورە دەبیت، بەڵام پاسدارەکانی روس دەیخەڵەتێنن و پێی دەڵێن ئامۆزاکەت لەوبەرە چاوەڕوانت ئەکات، ساتێك ئەردەشیر سووربوو لەسەر پەڕینەوە عمر بسی ناچاردەبێت چوار سواری لەگەڵدا دەنێرێت و کە دەگەنە ئەوێ چەك و ولآخەکانیان لێ دەسێنن و ئەردەشیرو هەر چوار سوارەکە دەنێرن بۆ (یریڤان)و لەوێوە بۆ زیندانی (تفلیس).

ئیحسان نوری ئەڵێ: نامەیەکم نارد بۆ روسەکان و داوام لێکردن ئەردەشیرو ئەو شوارانەی لەگەڵیا بوون بەربدرێن، پاش ماوەیەك سوارەکانیان بەرداو جارێکی تریش نامەیەکم بۆ ناردن بە (سید رسول)دا

بەلأم کە گەیشتنە قەراغی ڕوبارەکە روسەکان تەقەیان لە سید رسول و سوارەکانی کردو سید رسول بریندار کراو نەیتوانی نامەکەم بگەیەنێتە روسەکان و ئەردەشیر مرادیانیش ئاوارە کرا بۆ (سبریا)و بەمە ئەردەشیر مرادیات دوورخرایەوە لەهاوکاریکردن لەگەڵمانا.

ئیحسان نوری لەلاپەڕە (١٠٢)ی یاداشتەکانیا باسی هەڵویستێکی تری سۆڤیێتەکانی کردووەو ئەڵێت:

((ساتێك هێزێکی تورك لەناو خاکی ئێرانا لەڕۆژهەلأتی چیای ئاگریدا پەلاماریان داین, لەو کاتەدا حاڵمان زۆر شڕو پەرێشان بوو, ژمارەی چەکدارەکانمان زۆر کەم بوبووەوەو بەرگەی هێرشی لێشاوی سوپای تورکی نەدەگرت, نوێنەری ئەرمەنی لەگەڵمانا بوو پێی وتین: ئەگەر لەماوەی بیست و چوار سەعاتدا خۆمان دەرباز نەکەین تورکەکان هەمووومان دەگرن, بۆیە داوای لێکردین بەو شەوە چیای ئاگری بەجێ بهێڵین, بەلأم پێشمەرگە شۆڕشگێڕەکان کە ماوەی پێنج ساڵ بوو تامی ئازادیو سەربەستیان چێشتبوو ئەو پێشنیارەیان پەسەند نەکردو منیش لەنوێنەری ئەرمەنیەکانم گەیان هەرچیەکمان بەسەردا بێت هێشتا بیر لەوە ناکەینەوە ئاگری بەجێ بهێڵین.

بەرامبەر بەمە, نوێنەری ئەرمەنیەکان پێی ووتم: تۆ وەکو سەرکردەی ئەم شۆڕشە واباش و پێویستە هیچ نەبێ تۆ خۆت نەدەیت بەدەستەوەو خۆت دەرباز بکەیت و منیش لەوەرامدا پێم ڕاگەیاند مردنم لاباشترە وەك لەوەی ئەم شۆڕشگێڕانە بەجێ بهێڵم (لەڕاستیدا وەکو لەشوێنی خۆیدا باسمانکردووە ئیحسان نوری شۆڕشەکەی بەجێ هێشت و بوو بەپەنابەر لەئێران و رەخنەیەکی زۆری لێگیرا بەرامبەر بەمە).

ئیحسان نوری لەیاداشتەکانیا لەسەری دەرواتو دەڵێت: نوێنەری ئەرمەنیەکان کە پێنج کەسی لەگەڵدا بوو, بەرلەوەی ئێمە بەجێ بهێڵێت وتی: با هیچ نەبێ خێزانەکەت (مەبەستی یەشار خانمی ژنی ئیحسان نوری بوە) خۆی دەرباز بکات, بەڵام خێزانەکەشم هەروەکو من وەرامی نوێنەکەی دایەوەو پێی ووت: ئێوە بڕۆن خواتان لەگەڵ بیّو چۆنی بەباش دەزانن بەو شێوەیە خۆتان دەرباز بکەن.

بۆ ڕۆژی دوایی هێزێکی سوپای سۆڤێت بۆ یارمەتیدانو هاوکاریکردن لەگەڵ تورکەکانا لەناوی (ئاراس) پەڕییەوەو بەشی باکوری ڕۆژهەلاّتی ناوچەکەی داگیرکرد.

پێشمەرگەکان هەرچەند دەیانزانی هیچ ئومێدێکی سەرکەوتن بەدی نەدەکرا بەلاّم ئەوەیان لاباشتر بوو شەهید بکرێنو لەڕاستیشدا ئەنجام هەر بەوە گەیشتو تورکەکان بەوپەڕی دڕندەیەتیەوە ڕەفتاریان لەگەڵ خۆیانو خاووخێزانیان کرد بۆ لەناوبردنیان.

ئیحسان نوری لەیاداشتەکەیدا ئەم چوار دێڕ شیعرەی بەو بۆنەیەوە تۆمارکردووە کە وتوویەتی:

شێرو سونگیی تورکەکان ورگ ئەدڕن
دۆڵەکان بەڕەنگی سووری خوێنی کورد ڕەنگین بوون
چیاکان بەقرچەی گوللەی تۆپو تفەنگەکان دەلەرێنەوە
ئەی ئازاو دلێرەکانی ولاّت.... فریاکەون.

دەربارەی هەڵوێستێکی تری سۆڤێت بەرامبەر بە کورد گۆڤاری (گزینگ) کە لەسوید دەردەچێت لەژمارەی (١١)ی بەهاری (١٩٩٦)دا باسی دوکیومێنتێکی سۆڤێتی کردووە لەلایەن (ئەفراسیاب حلمی)یەوە کراوە

بەکوردی کە ڕاپۆرتی جێگری سەرۆکی بەشی ڕۆژهەلاّت- وەزارەتی دەرەوە (ح.ك.ش/٢٠٠٨ ڕۆژی ١٩٤٦/١٢/١٣) کەتیایدا وتراوە:

((ئێمە (مەبەست سۆڤێت) نەك تەنها پشتیوانیمان لەخەباتی کورد نەکردوە بەڵکو چاپەمەنیەکانیشمان بەلای باسی خەباتی ئەو میللەتەدا نەچوون و نمونەی ئەمە: لەساڵی ١٩٢٦دا کوردە ڕاپەڕیوەکان زۆرجار هەوڵیاندابوو بەنامەو بەناردنی نوێنەری خۆیان بۆ (تەورێز)و (ماکو) پێوەندیمان پێوە بکەن کە ناوەڕۆکی ئەو نامەیە بەم شێوەیە بوە:

((لەلایەن دەوڵەتی ئاراراتەوە(مەبەست سەرکردایەتی شۆڕشی ئاگریداغە) نامەی ژمارە (٢٤) نێررا بەلاّم وەرامی ئەو نامەیە نەدرایەوە, بێجگە لەمە ئەو تەتەرە (مەبەست پەیام نێرە)ی ئێمە کە نامەکەمان پێدااناردبوو گیراو زیندان کراو هەتا ئیستاش لەماکودا گیراوە))..

دوکیومێنتەکە لەسەری ئەڕواو دەڵێت:

ئەگەر بەوردی لەبارودۆخ بکۆڵرێتەوە بەڕاستی ئەوا دەردەکەوێت کورد بەبێ یارمەتی ڕوسیای شورەوی ناتوانێت ڕزگاری ببێت, لەبەرئەوەی هەوڵدانی کوردەکان بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵ ئێمەدا (مەبەست سۆڤێت)ە بەهیچ ئەنجامێك نەگەیشت بۆیە کوردەکان لەدواییدا بەنهێنی خۆیان گەیاندە ناو خاکی شورەوی بۆئەوەی ئێمە لێرە گفتوگۆیان لەگەڵدا بکەین. (مەبەست ئەو کاتەی پاش ڕوخاندنی شۆڕشی ئاراراتە کە پاش چەند ساڵێك دوای شەڕی دووهەمی جیهانی کە سۆڤێت چوونە ناو خاکی ئێرانەوەو لەئەنجامیا کۆماری کوردستان پێکهات لەمهاباد, بەلاّم بەداخەوە زۆری پێ نەچوو سۆڤێت دەسبەرداری بوو, ئێران ئەو کۆمارەی بەجوانەمەرگی لەناوبرد).

دەربارەی هەڵوێستی سۆڤێت بەرامبەر شۆڕشی ئاگریداغ، کریس کوچرا لەلاپەڕە (١٦٠)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٤١)دا وتوویەتی:

((لەکاتی شۆڕشی ئاگریدا ئاکارو کردەوەی شورەوی لەگەڵ حکومەتی تورکدا لەنەهێنیدا بوو، هەرچەند شەڕ نزیکی سنووری ئەوان بوبووەوە بەلام هەڵوێستی خۆیان ڕوون نەکردەوە بەر لەشۆڕشی ئاگریداغ سۆڤێت لەساڵی (١٩٢١)دا پەیمانی دۆستانەی لەگەڵ تورك و ئێرانا بەستبوو، بەپێی ئەو پەیمانە بەهیچ جۆرێك ڕێگە بەوە نەدەدرا کە سۆڤێت خۆی لەکێشەی کورد تێوەردا)).

کوچرا لەهەمان لاپەڕەی کتێبەکەیدا ئاماژەی بۆ ڕاپۆرتێك کردووە ژمارە (ئای ئای -٣١١-٣١٣-١٩٢ ساڵی ١٩٤٧دا لەو ڕاپۆرتەدا وتراوە:

((دەوڵەتی سۆڤێت لەمانگی حوزەیرانی (١٩٢٧)دا لەموسکو دەستووریدا بە(کاراخان)ی کومیسیری کاروباری دەرەوەی سۆڤێت لەگەڵ (ئارالوڤ)ی بالوێزی پێشووی شوورەوی لەتورکیا هەردوکیان لەگەڵ زەکی بەگی تورك پەیمانێك مۆربکەن دژی کوردەکان و لەئەنجامی مۆرکردنی ئەو پەیمانەدا سۆڤێت سنوورەکانی خۆی داخست بۆ نیشانەی دۆستایەتی و هاریکاریکردن لەگەڵ تورکیاداو لەکۆتایی مانگی حوزەیراندا بەرلەوەی هێرش ببرێتە سەر ئارارات سۆڤێتەکان (٥٠٠)سواری خۆیان ناردە گوندی (دەوەلوو) کەنزیك بە(ئاراکس) بوو، خەڵکی ئەو گوندە بۆیان دەرکەوتبوو ئەو سوارانەی سۆڤێت بەشەو بۆ یارمەتیدانی تورکەکان هاتبوون.

کوچـرا دەڵـێ: ئەمـە ڕونـی دەکاتـەوە, ئەگـەر سـۆڤێت لەشەڕیشـدا شانبەشـانی تورکـەکان هاوکـاری نـەکردبێت دژی کـورد بـەڵام تـەنها بەداخستنی سنوور خزمەتێکی گەورەی بەتورکەکان گەیاندبوو)).

لەپەراوێزی ژمارە (١٠)ی لاپەڕە (٥٥١), کریس کوچرا وتوویەتی:

(ڕوزیتا فوربو) توانیبووی تاقمێکی ئەرمەنی ببینێت کە (١٢)کەس بوون کەلـەژێر تـۆپ بـارانی سـۆڤێتەکانا کوژرابـوون هـەروەکو (وی.هوویـل) لەڕۆژنامـەی (بین المللـی) ڕۆژی (١٩٣٠/٨/٢٨)دا باسـیکردووە سـۆڤێتەکان دیوارێکی قایمیان دروستکردبوو بۆ ڕێگرتن لەکوردەکان.

ب) هەڵوێستی ئێران:

لەڕاستیدا هەڵوێسـتی حکومـەتی ئێـران دژی کـورد لـەهی دەوڵـەتانی‌تر کاریگەرتربوەو احسـان نـوری سەرکردەی شۆڕشـی ئـارارات لەیاداسـتەکانیا بەوپەڕی سەرسوڕمانەوە باسـی هەڵوێسـتی ئێرانـی کـردووەو وتوویـەتی من ئێرانم بەدوژمنی خۆمان نەدەزانی لەو کاتە ناسکەدا بـەو جـۆرە زیانمـان پـێ دەگەیـەنێت. دەربـارەی ئـەو هەڵوێسـتەی ئێـران احسـان نـوری لەڕۆژنامـەی ئاگریـدا کـە ئۆرگـانی شۆڕشـکەی ئـارارات بـوە ئـەو گلەییـەی خـۆی لـەئێران کردووە.

کـریس کوچـرا لەلاپـەڕە (٧٢)ی کتێبەکەیـدا ئامـاژەی بـۆ ڕاپـۆرتێکی باڵیوزخانــەی بریتانیــا کــردووە لــەتاران کــە لــەڕۆژی (١٩٣١/٤/١٧)دا ئامادەکراوە ژمارەی دوکیومێنتەکە (FO.371-153,9) لەو ڕاپۆرتەدا وتراوە:

((لەساڵی ١٩٣١دا حکومەتی ئێران هاوکارییەکی تـەواوی کـردووە لەگـەڵ حکومـەتی تورکیـاداو ئـەو (جـلالی)یانـەی چـوبونە ناوچـەی ئـاراراتو

هەندێکیشیان چوبونە ناو خاکی سۆڤێتەوە بەدرێژایی (١٠)کیلۆمەتر، ئەوانەی لەشۆڕشەکەدا چوبونە ناو خاکی ئێرانەوە بەشێوەیەکی پەرەوازەیی بەژنو منالەوەو بەخۆیانو مەڕومالآتیانەوە هەموویان پێش خۆدرانو خالد ئاغای سەرۆکی عەشیرەتی جەلالی چاری نەما لەگەڵ پیاوەکانیا بنەو بارەگایان کۆکردەوەو ڕویانکردەوە ناو خاکی تورکیا (بەر لەمە لەباسی هەشتەمدا وەکو باسمانکردووە احسان نوری باسیکردووە کەچۆن (فتح الله خان)ی ئەفسەری ئێران لەمەدا محمد ئەمین ئاغای برای خالد ئاغای کوشتبوو).

دوکتۆر عزیز شمزینی لەکتێبەکەیدا سەرچاوە(٤٢) دەربارەی هەڵوێستی ئێران بەرامبەر بەکورد باسی ئەوەی کردووە کە لەنیوەی دووهەمی ساڵی ١٩٣٠دا لەگەڵ ئەوەشدا شۆڕشگێڕانی کوردخەباتێکی سەختی بێ وچانیان دژی هێزەکانی تورك کردبوو، بەلآم هەڵوێستی ڕەزا شای ئێران بوو بەهۆی ئەوەی فشارێکی زۆر بخرێتە سەر شۆڕشو شۆڕشگێڕەکان کە ئەمە بوو بەهۆی ئەوەی شۆڕشەکە بشکێتو بەرگەی ئەو سوپا زۆرە مەشقپێکراوەی تورك نەگرێت کە لەهەموو لایەکەوە پەلاماری کوردیان دابوو.

دوکتۆر شمزینی لەشوێنێکی تری کتێبەکەیدا. لاپەڕە(٩٣) دوبارە چۆتە سەر باسی هەڵوێستی ڕەزا شای پەهلەوی کە لەناسکترین کاتی شۆڕشی کوردا فریای مستەفا کمال ئەکەوێتو هێزەکانی حکومەتی ئێران لەپشتەوە لەپێشمەرگەی کوردیداو لەئەنجامی ئەمەدا کورد کەوتە نێوان دوو هێزی دوژمنەوەو ژمارەیەکی زۆر لەشۆڕشگێڕانی کورد بەدیل گیرانو ڕاپێچ کران بۆ زیندانی (قەسری قاجار) کە لەوێ زۆریان دەرمانخوارد کرانو شەهید بوون.

دەربارەی ئەو هەڵوێستەی ئێران، صادق شرفکندی لەکتێبەکەیدا سەرچاوە(٧٠) باسی ئەوەی کردووە چۆن ئێرانیەکان بەبیانوی سەرکوتکردنی جەلالیەکان هێزەکانی خۆی بۆ سوودی تورك بەکارهێنا دژی شۆڕشەکەی کورد.

حسن عرفە لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٥٢) باسی ئەو هێزەی ئێرانی کردووە کە حکومەت بەسەرکردایەتی (کولونیل علی خانی نەخچەوانی) ناردبوو بەناو بۆلێدانی چەکدارەکانی جەلالی‌و لەئاراراتی بچوکدا پەلاماری کوردیانداو بوون بەهاوکاری تورك کە بەرامبەر بەمە حکومەتی تورکیا وازی لەهەندێ ناوچەی (پاچیوك)دا کە لەڕۆژئاوای گۆلی وورمیەدابوو.

باسی دوازدەهەم

هەڵسەنگاندنی شۆڕش و کەم و کوورییەکانیو
ئەو ڕەخنانەی لێی گیراوە

هەرچەند لەکۆتایی ئەم بەرگەدا باسێکی تایبەتی تەرخانکراوە بۆ هەڵسەنگاندنی شۆڕشەکانی کورد بەشێوەیەکی گشتی لەنێوان هەردوو شەڕی جیهانیدا لەباکوری کوردستان لەگەڵ باسی ئەو ڕەخنانەی لەو شوێنانە گیراوە, بەلاّم بەپێویستم زانی کورتە باسێکی هەڵسەنگاندنی شۆڕشی ئارارات‌و باسی کەم‌و کورییەکانی‌و ئەو ڕەخنانەی لێی گیراوە باس بکەین بەپێی ڕووداو بەسەرهاتەکان‌و لەژێر تیشکی ئەو بۆچونانەی نووسەران لەباسەکانیانا دەربارەی ئەوە دواون.

شۆڕشی ئاگریداغ لەدوای شۆڕشی پیران یەکێك بووە لەو شۆڕشانەی کورد کەهەر لەسەرەتاوە ڕێکخراوێکی سیاسی ڕێبەری بووەو سەرپەرشتی دەزگاکانی شۆڕشی کردووە کە بریتی بووە لەخۆیبوون‌و لەسەرەتای شۆڕشەکەوە هەتا دوای شکاندنی شۆڕشەکەش خۆیبوون هەر لەچالاکی خۆی نەکەوتووە هەروەکو لەدواباسی شۆڕشی ئاراراتدا کە بریتییە لەباسی

بارودۆخی باکوری کوردستان ڕوون دەبێتەوە جیاوازیی خۆیبونی ڕێبەری شۆڕشی ئاگریداغو ئازادیی شۆڕشی پیران ئەوە بووە ئازادی هەر لەسەرەتاوە هێشتا کە بەتەواوەتی دەستی پێ نەرکردبوو تورکەکان بەنهێنیو چالاکییەکانی ئازادیو ئەندامەکانی زانیبوو, بەڕوودانی ڕووداوەکەی (بیت الشباب) تورك توانی سەرکردایەتی کۆمەڵی ئازادی کە بریتی بوو خالد بگ جبرانو یوسف ضیاء بەگ بگرێتو ژمارەیەکی زۆر لەئەندامانی ئازادی کەشۆڕش دەستی پێکرد یا گیرابوون یاخۆیان دوورخستبووەوە لەشۆڕش لەبەر ئەوە تورکەکان توانیبویان لەماوەیەکی کەمدا شۆڕشی پیران دامرکێننەوەو ئەو سەرکردایەتیە تازەیەی لە شێخ سعید پیرانو ئەوانەی کردبوونی بەسەرکردایەتی جەبهەکان کە زوبەیان هەرچەند بەوپەڕی قارەمانێتیو ئازایەتیەوە خەباتیانکردبوو بەلاّم هیچ شارەزاییەکی ئەوتۆیان نەبووە لەکاروباری لەشکرکێشیدا بۆیە شۆڕشەکەیان لەماوەی نزیکی ساڵێك کەمتر بەولاوە نەیتوانی خۆی ڕابگرێتو سەرکردەکانی گیرانو لەسێدارەدران, بەلاّم شۆڕشی ئاگریداغ نزیکی (٣ –٤)ساڵە خۆی ڕاگرتو توانی لەو ماوەیەدا ڕووبەڕووی دوژمن ببێتەوە, هەرچەند بەداخەوە لەمەشدا هەندێ کاروباری پێویست بەشۆڕش نەخرابووە پێش چاو کەدەتوانین کورتەیەکی ئەوانە وەکو خوارەوە دەستنیشان بکەین:

١– ئایا بەرپابوونی شۆڕشی ئارارات بەڕێبەرایەتی خۆیبوون دوانەکەوتبوو لەچاو ئەو کاتەی کە دەبوایە بەرلەوە دەستی پێ بکردایە؟!

بەداخەوە ئەوانەی نەخشەی شۆڕشی ئاراراتیان کێشاو ئەو شۆڕشە گەورەیەیان دەستپێکرد زۆربەیان بەلای شۆرششی پیراندا نەچوونو بیریان

لەوە نەکردەوە هاوکاریو بەشداری بکەنلەو شۆڕشەدا کە لەدوای زینداننیکردنی چەند سەرکردەیەکی لێهاتووی کەسێکی سوپایی شارەزا بەشۆڕش و لەشکرکێشی جێگەی ئەو گیراوانەیان نەگرتەوەو بەمە شۆڕشی پیران پشتگوێ خراو لەبەر نەشارەزایی سەرکردە تازەکانی ئەو شۆڕشەی بەهەزاران کوردی خۆبەختکەری لەخۆبوردو گیانی خۆیان لەپێناوی سەرکەوتنی ئەو شۆڕشەدا بەختکردبوو لەماوەیەکی کەمدا لەلایەن سوپای تورکەوە لەناوبراو ئەگەر ئەوانەی لەدرەنگ وەختدا بیریان لەپێکهێنانی (خۆیبون)و دەستپێکردنی شۆڕشی ئاگریدا کردەوە لەکاتی شۆڕشەکەی پیرانا بکەوتنایە خۆیانو لەجیاتی دوو شۆڕش لەدوو ناوچەدا شۆڕشێکی یەککگرتووی فراوانیان دەست پێ بکردایە ئایاحکومەتی تورك هەروا بەئاسانی دەیتوانی ئەو شۆڕشەی کورد دامرکێنێتەوە بەبێ ئەوەی دان بەتاقە مافێکی نەتەوەی کوردا بنێت؟

بێجگە لەو کەمتەرخەمییەی بەرامبەر شۆڕشی پیران کرابوو، ساتێك خۆیبوون پێکهاتوو نەخشەی بەرپاکردنی شۆڕشی ئاگریداغ بڕیاری لەسەردراو سەرکردەی شۆڕش لەناوچەی ئاراراتدا دانرا ئایا بیر لەوە کرایەوە پەیوەندی بەسەرکردەو سەرۆك عەشیرەتە بەتواناو دەسەلأتدارەکانی ناوچەی دەرسیم بکرێت وەکو (سەید ڕەزا) کە ئەمەش لەدوای لەناوبردنی ئارارات ئەوسا بۆی دەرکەوت کەوا نۆرەش هاتۆتە سەرخۆی پاش ئەوەی بۆی دەرکەوت لەنەخشەیانا حسابی لەناوبردنی خۆشیان کردبوو بۆ ئەوەی هیچ کوردێکی دەسەلأتدار لەهیچ ناوچەو پارچەیەکی باکوری کوردستانا نەمێنێتو ساتێك سەید ڕەزاش دەستی دایە چەكو شۆڕشێکی بەرپاکرد وەکو لەدوای شۆڕشی ئاگریداغ باسی

دەکەین تورکەکان لەماوەیەکی کەمدا توانیان شۆڕشەکەی ئەویش خامۆش بکەن و سەرکردەکانی لەناوببەن و ناوچەی درسیم وەکو ناوچەکانی شۆڕشی پیران و ئاگریداغ ئەویش کاول بکەن و دانیشتوەکانی پەرەوازەو ئاوارە بکەن.

بەداخەوە, ئەو سەرچاوانەی باسی شۆڕشی ئاگریداغیان کردووە, لەهیچیانا شتێکی ئەوتۆ نایەتە بەرچاو کە نەدانیشتوانی درسیم بەتەنگ شۆڕشی ئاگریداغەوە هاتبون و نەشۆڕشگێڕانی ئاگریداغیش تەقەلایەکی ئەوتۆیان دابوو سوود لەناوچەی درسیم وەربگرن هیچ نەبێت بۆ حەوانەوەی خێزانەکانی شۆڕشگێڕان بۆ بارسووکیی شۆڕشەکەیان!!

٢- پەیوەندی کۆمەڵی خۆیبوون بەدەوڵەتان و میللەتانەوە لەسنووری ئەو تەقەلا سنوردارەی سریابدرخان و چەند کەسێکی کەم بەولاوە تێپەڕی نەکردبوو کە هەندێ چالاکی یان لەئەمریکاو ئەوروپادا کردبوو کە هەموو بەرهەمەکەی ئەو چالاکی و پێوەندی کردنە لەکۆکردنەوەی پارەیەکی کەم لەئەمریکاو پەیوەندیەکی سەرەتایی لەگەڵ ئەرمەنیەکانا, ئەوانەی گەرچی بەهۆی ئەو کوشتارانەی تورك لێی کردبون توانایەکی ئەوتۆی شۆڕشگێڕییان لەناو خاکی تورکیادا نەمابوو, بەڵام ئەوەی چاوەڕوان دەکرا لێیانەوە دەسگیربێت هەمووی بریتی بوو لەبوونی نوێنەرێکیان کە ئەردەشیری مرادیان بوو لەناو شۆڕشدا کە ئەویش بەپیلانێکی بچووکی سۆڤێتی دۆستی تورك خەڵەتێنراو شۆڕشی بەجێ هێشت.

احسان نوری سەرکردەی شۆڕشەکە لەیاداشتەکانیا باسی ئەوەی کردووە ئەو چەکەی کە بەدەست شۆڕشگێڕانی کوردەوە بووە بریتی بوو

تەنها لەتفەنگ کە شۆڕشگێڕان بەو جۆرە چەکە نەیانتوانیبوو بەئاسانی بەرگەی چەکە قورسەکان و فڕۆکەکانی دوژمن بگرن و نەتوانرابوو لەڕێگەی ئەو ئەرمەنیانەوە کە کاتی خۆی هەندێ لەوڵاتانی ڕۆژئاوا ئەوانیشی بەگورگان خواردوو دابوو هیچ نەبوایە بۆ ناویش بوایە دەبوو هەندێ چەکی کاریگەر بۆ شۆڕش پەیدابکەن و کاربەوەشەوە نەوەستابوو، جاروبار کەشۆڕشگێڕانی تفەنگ بەدەستی ئازاو نەبەردی کورد بەو چەکە سووکە توانیبویان چەند تۆپێك لەسوپای تورك بگرن. لەبەر نەبوونی شارەزاییەك لەناویانا نەتوانرابوو سوود لەو تۆپە داگیرکراوانە وەربگیرێت و لەجیاتی بەکارهێنانیان هەر ئەوەندە لەدەست هاتووە ئەو تۆپانەیان تێکداوە بۆ ئەوەی دوژمن جارێکی‌تر بەکاری نەهێنێتەوە کەبەمەش سوپای پڕچەکی تورك هیچ لاوازییەکی پێ نەگەیشتبوو.

سەیر ئەوەیە احسان نوری لەیاداشتەکانیا ڕەخنەی لەکاربەدەستانی ئێران گرتووە کەیارمەتی کوردیان نەدابوو بۆ فێربوونی چۆنێتی بەکارهێنانی و ڕەخنەی ئەوەشی لەئێرانیەکان، بەتایبەتی لەڕەزا شا گرتووە کەبوبوو بەلایەنگری تورکەکان و ڕێگەی دابوو بەهێزی تورك بچێتە ناو خاکی ئێرانەوەو لەپشتەوە لەهێزی شۆڕشگێڕان بداو بەمە خەباتکەرانی خستە نێوان ئاگری دوولاوە، تۆ بڵێی احسان نوری لەیاداشتەکەیدا ئەمەی باسکردووە ئاگاداری ئەوە نەبووبێت تورکیاو ئێران ماوەیەك بوو خەریکی ئەوە بوون پەیمانێکی دوو قۆڵی دۆستانە لەگەڵ یەکتردا ببەستن کە ناوەڕۆکی ئەو پەیمانە بەئاشکرا خەنجەرێکی دووەمی دەبوو ئاڕاستەی سنگی کورد بکرێت بۆ لەناوبردنی!!

یا تۆ بڵێی احسان نوری ئاگای لەوە نەبوبێتکە ساڵەها بوو ڕەزا شا مۆخ و ئێسقانی کوردی دەشکان و لەهەمان ئەو ساڵەدا کە هێزەکانی لەپشتەوە لەشۆڕشگێڕانی ئاراراتی ئەدا, لەناو خاکی کوردستانی ئێرانیشدا شۆڕشەکەی سمکۆی شکاکی بەو دەردە بردبوو کەبردی و لەڕێگەی پیلانێکەوە سمکۆی لەناوبردو بەمە شۆڕشێکی تری لەبەشێکی کوردستانا لەناو برد ئیتر چۆن ڕەزاشا بیری لەلەناوچونی شۆڕشی ئاگریداغیش نەدەکردەوە؟!

٣- هەر شۆڕشێك کە دەست پێ دەکات, بەتایبەتی شۆڕشێکی جەماوەری وەکو ئەوەی ئارارات بڕواناکەم سەرکردایەتی ئەو شۆڕشە حسابێکی بۆ باری ئابووری خۆی و بۆ چۆنێتی دابینکردنی دەرامەت و پێویستیەکانی ئەو شۆڕشە نەکردبێت.. ئایا لەشۆڕشی ئاراراتدا, چ خۆبەخۆبوون و چ سەرکردایەتی شۆڕش تۆ بڵێی سودیان لەو کەم و کوڕیە ئابوریانە وەرگرتبێت کە لەشۆڕشەکانی بەر لەشۆڕشی ئاراراتدا هەستی پێکرابوو؟؟

بێگومان بڕیاری بەرپاکردنی شۆڕشێکی جەبهەوی زۆر جیاوازە لەبەرپاکردنی شۆڕشێکی پارتیزانی کە تاڕادەیەك ئەرکەکانی ئەمەی دوایی کەمترە لەوەی یەکەمیان..

بڕیاری دەستپێکردنی شۆڕشێکی جەبهەویی فراوان پێویستی بەچەند مەرجێك و بەدابینکردنی چەند پێویستیەك هەیە کە یەکێك لەو پێویستیانە بریتی‌یە لە دابینکردنی دەرامەتێکی ئەوتۆ کە بەشی ماوەی ئەو شۆڕشە بکات کە سەرکردایەتی ئەو شۆڕشە بەپێویستی دەزانێت و ئەگەر لەسەرەتاوە ئەو دەرامەتەی بۆ دابین نەکەیت لەبەرپاکردنی شۆڕشێکی

پـارتیزانی بـەولاوە مانـای خۆبەکوشـتدانێکی ئاشـکرایەو شۆڕشـگێڕانی میللەتان هەر بەو شێوەیە بۆی چوون.

احسـان نـوری نەخشەکێشـی شۆڕشـی ئاگریـداغ و دانـەری سـەرکردەی هێزەکـانی شـۆڕش لەجەبهـەکان لەیاداشـتەکانیا دانـی بـەوەدا نـاوە کـە سـەختترین بارگرانییـەك کـە دەهاتـە بـەردەمی شـۆڕش بریتیبـوە لـەوەی شۆڕش لەتوانایدا نەبووە لەناسکترین کاتی شۆڕشدا, بێجگە لـەدابینکردنی چـەکێکی تێروتەسـەل بـۆ شۆڕشـگێڕان, نەشـتوانرابوو خـۆراك بـۆ شۆڕشگێڕان و بۆ خێزانـەکانیان ئامادە بکرێـت کـە زۆرجـار ئـەو خێزانانـە لەگەڵ شۆڕشگێڕەکانا بەناوچەکانی کوری شۆڕشدا هاتوچۆیان پـێ دەکراو لەسـەرەتادا حسـاب بـۆ چارەنووسـی ئـەو خێزانانـە نـەکرابوو کـە زۆرجـار شانبەشـانی چەکدارەکان خاووخێزانەکانیشیان ئەکەوتنـە ژێـر بۆردومـان و گوللـەبارانی دوژمـن کـە ئەمـە زیـانێکی زۆری گەیانـدبوو بەشـۆڕش و بەشۆڕشگێڕان وەکو لەباسی ڕوداوەکانا بەدوورودرێژ باسیانکراوە.

٤- شۆڕشـی ئـارارات ڕێبـازی شۆڕشـی جەبهـەوی و فراوانـی گرتبووەبـەر, وەکـو احسـان نـوری پاشـا لـەزۆر شـوێنی یاداشـتەکانیا باسـی کـردووە, سـاتێك شۆڕشـگێڕان لەشـەڕو ڕووبـەڕوو بوونەوەیەکـدا دیلیـان لەسـوپای تـورك دەگـرت, تـەنها چـەکەکانیان لێ دەسـەندن ئیتر بەریان ئەدان و ئەوانیش ئەچونەوە لای کاربەدەستانی خۆیـان و دووبارە پڕچەك دەکرانـەوەو دوای پشوویەك کـە دەهاتنـەوە سـەرخۆیان دووبارە دەنێررانەوە بۆ ڕووبەڕو بوونەوەو لێدان و کوشـتاری کورد, چونکە کورد لەهیچ شۆڕشێکدا ڕەفتارو کرداری ئەوەندە لەپلەیـەکی نزمـدا نەبووە ئەو بەدیل گیراوانە بکوژێت و لەبەرئەوەی توانای ئەوەشـی نـەبووە زینـدانێکی

کاتی بۆ ئەو دیلانە دروست بکات‌و خواردنیان بداتێ ئەو دیلانەی هەروا سوك‌و ئاسان دەنێردەوە بۆلای دوژمنەکانی بەبێ ئەوەی هیچ نەخشەیەکی ئەوتۆی کێشابێت بۆ سوود وەرگرتن‌و دانانی مەرجێك بۆ دوژمن بۆ بەردانی ئەو دیلانە کە شۆڕشی زۆر لەمیللەتان هەندێ جار لەسەر کێشەو چارەنووسی چەند دیلێك کارێکی وادەکەن سودێکی باشیان دەستگیربێت کەچی نەلەم شۆڕشەداو نەلەشۆڕشەکانی تری کوردا هیچ جۆرە تەقەلایەکی‌وا نایەتە پێش چاو کەکورد دابێتی بۆ سودی خۆی.

لەکۆتایی هەڵسەنگاندن‌و ئەو ڕەخنانەی دێنە پێش چاو دەربارەی شۆڕشی ئاگریداغ هەوڵ ئەدەم ئاماژە بۆ هەندێ سەرچاوە بکەم کە ڕەخنەیان لەشۆڕشەکە گرتووەو باری شۆڕشەکەیان بەپێی بۆچونی خۆیان هەڵسەنگاندووە.

احسان نوری سەرکردەی هێزەکانی شۆڕش لەلاپەرە (٩٥)ی یاداشتەکەیدا ڕەخنەیەکی زۆری لەسەرکردەکانی شۆڕش گرتووەو وتوویەتی:

((هێزەکانی ئاگری ئاگاداری ئەوە نەبوون کە عەشیرەتی (حیدران) بەر لەکاتی دەستنیشانکراو دەستیانکردبوو بەهێرش بردن‌و ساتێك هەواڵی ئەو هێرش بردنەمان پێ گەیشت هێزەکانی حکومەت لەهەموو لایەکەوە پەلاماری ئەو عەشیرەتەیان دابوو کە بەمە زیانێکی زۆریان بەخۆیان‌و بەشۆڕش گەیاند)).

ئەو هەڵەیەی احسان نوری باسیکردووە یەکەم هەڵە نەبووە کەکورد لەشۆڕشەکانیا کردبێتی، لەشۆڕشی پیرانیشدا هەڵەیەکی وازل کرا کەبوو

بەهۆی ڕوداوەکەی (بيت الشباب) کە بەرگی پێشوودا باسی ئەو زیانە کراوە کە لەشۆڕشی پیران کەوتبو بەهۆی بەرپابوونی شۆڕش بەرلەو کاتەی بۆی دەستنیشانکرابوو کە بریتی بوو لە(٢١/مارت/١٩٢٥)و دەربارەی ئەمە زنارسلوپی (قدری جمیل بەگ) لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٥٧) کە خۆی یەکێك بووە لەئەندامی کۆمەڵی ئازادی وتوویەتی: ئێمە کە ئەندامی کۆمەڵە بووین هیچ زانیارییەك نەگەیشتبوو بەئێمە کەوا جموجوڵ دەستی پێکردووەو کە گیراین و خراینە زیندانەوە لەناو زیندانەکەدا ئەوسا دەنگی تەقەی گوللەی پێکاچوونەکەمان هاتە گوێ))

احسان نوری لەیاداشتەکەیدا تاوانی ئەو هەڵە زلەی کەرووویدابوو خستوویەتیە ئەستۆی (ممد بەگ) و (سید رسول) کە هیچ ئاگادارییەکیان لەو ڕووەوە نەگەیاندبوو بەسەرکردایەتی شۆڕش بۆ ئەوەی چی پێویست بوو لەو ڕووەوە بکرایە.

احسان نوری لەلاپەڕە (٩٦)دا ئاماژەی بۆ ئەو هۆکارانە کردووە کەبوبونە هۆی شکاندنی ئەو شۆڕشەی لە(زیلاندا) کرابوو کە ئەو هۆیانەی بەم جۆرەی خوارەوە باسکردووە:

١- عقید ابراهیم ئاغاو حمید بەگ ئەو پێشنیازو ڕاپرسیانەی لەگەڵ نەخشەیەکدا بۆیان نێررابوو پێڕەوییان نەکردبوو بەجێیان نەمێنابوو.

٢- گۆترەکاریو هەرەمەییو بەرەڵاییو ناڕێکیو کەمتەرخەمی لەبەڕێوەبردنی کاروبارداو ئاگادارنەبوون لەبارودۆخ و هەڵوێست زیانێکی زۆری بەشۆڕش گەیاند.

٣- لەهەموو ناخۆشترو کوشندەتر ئەو ناکۆکیو نایەکییە بوو کە لەنێوانی (ممد ئاغا)و (سید رسول)ی جووتە سەرکردەی ناوچەکەدا ڕوویدابوو کەبوو بەهۆی ئاژاوەو ناڕێکی لەنێوان ڕیزەکانی شۆڕشدا.

٤- هەڵەیەکی کوشندەتر بریتی بوو لەوەی لەو شەڕەدا هیچ حسابێکی ڕێكوپێك نەخرابووە بەرچاوو کاتێك شەڕەکە پێش وەخت دەستی پێکرد بەرلەوەی خۆ ئامادەبکرێت بۆ ئەو شەڕە گەورەیەو ئەنجام بەوە گەیشت هیچ دەرفەتێك نەمابوو بتوانرێت یارمەتی بگەیەنرێتە شۆڕشگێڕانو خۆشیان نەیانتوانیبوو بەرگەی ئەو هێزە زۆرەی دوژمن بگرن.

٥- خیانەتی عەشیرەتی (کسکوی) کەبووبوون بەهاوکاری دوژمن کارێکی وای کرد تورکەکان بەئاسانی بتوانن خۆیان بگەیەننە دۆڵی (زیلان) کە ئەمە هۆی سەرەکی شکاندنی شۆڕشەکە بوو.

بەو جۆرە هۆی شکاندنی شۆڕش لە(زیلان) لەلایەکەوەو کەمتەرخەمی دانیشتوانو چەکدارانی ناوچەی زیلان لەلایەکی ترەوە، بەهۆی دەمەقاڵەی نێوان ممد بەگو سعید رسول لەبەر کەللە ڕەقیو دەمار ئەستوری هەردوولایان کە بەداخەوە ئەمە یەکێکە لەنەریتی عەشایری، ئەمانە هەموویان بوون بەهۆی پەرەوازە بوونی چەکدارەکان کە هەریەکەیان بۆخۆی هەوڵی دابوو بەپەلە پروسکێ خۆی بگەیەنێتە لای ماڵو منداڵەکەی کە لەکوێستان بوون.

احسان نوری لەیاداشتەکەیدا لەسەری ئەڕواو دەڵێت:

بەو جۆرە ئەو شەڕە ناکامو ناپوختەی لە(زیلان)دا ڕوویدا پشتی شۆڕشی شکانو زیانێکی زۆری بەکورد گەیاندو لەم شەڕەدا (عوسمان)و (ئەبوبەکر)ی جووتەکەی (ئەمین پاشا) لەبەر ناڕێکی سەرکردەکانی ئەو

شەرە بەخۆرایی کوژران و دوای ئەم شکاندنە تورکەکان دەستیان کرد بەکوشتار لەژن و مندالّ و پیری دانیشتوانی دۆڵی (زیلان) و بەکرێگیراوەکانی عەشیرەتی کسکوی هەرچی لەتوانادا بوو کردیان و دەستیانکرد بەکاولکردنی هەرشوێنێك دەستیان بیگەیشتایەتی و تالآنیەکی زۆریان لەدانیشتوانی ناوچەکە کرد.

دەربارەی کەم و کورییەکانی شۆڕشی ئاگریداغ، مامۆستا جەلال تاڵەبانی لەکتێبەکەیدا سەرچاوە(٢٢) رەخنەی لەخۆیبوونی رابەری شۆڕشی ئاگریداغ گرتووە کە ئەمیش هەر لەسەر شێوەی کۆن پێکهاتبوو، هەموو کەم وکورییەکانی حزب و کۆمەڵ و رێکخراوەکانی بەرلەخۆی پێوەدیاربوو، نەیتوانی جەماوەری کورد بکات بەهێزی سەرەکی شۆڕشەکەو رێبازێکی راستی دەستنیشان نەکردبوو بۆ چارەسەرکردنی باری کۆمەلآیەتی و ئابووری و شەقلی عەشایری و ئەرستوکراتی پێوە دیاربوو، دەتوانرێ بوترێت حزبی خۆیبون بریتی بوو لەحزبی خاوەن موڵك و بۆرجوازییەکانی کورد.

بەلآم سریا بدرخان لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٧٩) دەربارەی هەڵسەنگاندنی شۆڕشەکە وتوویەتی:

((جیاوازی شۆڕشی ئارارات لەگەڵ شۆڕشەکەی پیرانا ئەوەیە ئەم دروشمی سەربەخۆی کوردی بەرزکردبوەوە نەك مافی حوکمی ناوخۆی و بوژاندنەوەی خەلافەتی ئیسلامی.

بەو جۆرە جیاوازی خۆیبونی شۆڕشی ئارارات لەگەڵ (ئازادی) کە خاوەنی شۆڕشی (پیران) بوو ئەوە بوو خۆیبوون پرۆگرام و پێڕەوێکی،

ڕوون و ئاشکرای هەبووەو بریتی بووە لەشۆڕشی هەموو جەماوەری کوردو شۆڕشێکی ناوچەیی نەبووە وەکو ئەوەی پیران.

سریا بدرخان ڕەخنەی سەرەکی لەشۆڕشەکەی ئاگریداغ ئەوەیە کەلای وایە دەبوایە بێجگە لە (احسان نوری) جێگرێکیش هەبوایە بۆ ئەوەی ئەو جێگرە لەبریتی احسان نوری دەستی بکردایە بەشەڕێکی پارتیزانی.

کریس کوچێراش لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٤١) هەمان ڕەخنەی لەخۆیبوون گرتووە کە نەیتوانیبوو جێگرێك بۆ احسان نوری دابنێت بۆ ئەوەی ئەو جێگرە درێژە بەشۆڕشەکە بدات بەشێوەیەکی پارتیزانی.

لەڕاستیدا ئەو ڕەخنانەی لەشۆڕشەکەو لەخۆیبوون و لەسەرکردەی هێزەکانی کورد گیراوە هەموویان لەشوێنی خۆیدابوون، بەلأم لام وایە دەبێ ڕەخنەیەکیش لە احسان نوری بگرین کە نەدەبوو شۆڕش بەجێ بهێڵێت و بێت بەپەناهەندە لەئێران و دوور نەبوو ئەگەر احسان نوری خۆی شوێنی ئەو جێگرەی بگرتایەتەوە کە هەندێ لەڕەخنەگران وتویانە لەوانەبوو ئەو جێگرە بەشەڕی پارتیزانی بۆ ماوەیەکی دورودرێژ خۆی بگرتایەو مانەوەی بەو شێوەیە دوور نەبوو ڕێگەی لە دوژمنانی کورد بگرتایە کە نەتوانن بەئاسانی دەست بەو کاولکاری‌یە بکەن کە لەدوای شکانی شۆڕشەکە کردوویان.

باسی سیازدەهەم

بارودۆخ لەدوای شکاندنی شۆڕشی ئاگریداغ

هەرچەند شۆڕشی ئاگریداغ شکابوو، سەرکردایەتی شۆڕش ئەندامەکانی پەرەوازە بوبوون و احسان نوری پاشای سەرکردەی شۆڕش لەتاران بوو بوە ئاوارەو لەویّ نیشتەجیّ بووبوو، بەلاّم تاوان و زەبرو زەنگی تورکەکان هەتا دەهات خراپتر دەبوو، بەوپەڕی دڕندەیەتی یەوە ڕەفتاریان لەگەلّ دانیشتوانی کوردا دەکردو ئەوانەشی کە بەشدار نەبوبوون لەشۆڕشی ئاگریدا لەو جەورو ستەمەی تورك ڕزگاریان نەبوبوو، بۆیە لەهەندیّ ناوچەدا کە دانیشتوانی گەیشتبووە تینیان بەناچاری و بۆ پاریزگاری کردن لەخۆیان و خاوخیزانیان ڕووبەڕووی دەسدریژیکەرەکانی حکومەتی تورك دەبونەوە.

دەربارەی ئەوە زنار سلوپی کەخۆی ئەندامیکی چالاکی کۆمەلّی خۆیبوون بووە، لەلاپەڕە (١٨٤)ی کتیبەکەیدا سەرچاوە (٥٧) باسی چەند کەسیکی کردووە کەوتوویەتی:

((شێخ عبدالرحمن کەوەختی خۆی لەدوای شۆڕشەکەی (پیران) هێشتا کۆڵی نەدابوو, لەدوای شکانی شۆڕشی ئارارات هەر لەچالاکی خۆی نەکەوتبوو.

ئەو شێخ عبدالرحمانە بوبوو بەئەندامێکی چالاك لەلقی (موصل)دا هەمیشە لەچالاکیدا بوو دژی حکومەتی تورك.

ساتێك (عارف بەگ) لە(میکیس) لەساڵی ١٩٣٢دا ڕاپەڕینێکی دەستپێکردبوو لەناوچەکانی (هەکاری)و (میکیس)و هەواڵی گەڕانەوەی (داود ئاغای) کوڕی (ئیبراهیم پاشای هسکی) کە لەزۆر سەرچاوەدا بە (برۆ) ناوبراوەو کە (٤٠٠)چەکداری کۆکردبوەوەو سەرلەنوێ کرابوو بەبنەمای بزووتنەوەیەکی تازە لە(ئارارات)دا, کۆمەڵی خۆیبوون بۆ کۆکردنەوەی زانیاری دەربارەی ئەو جموجوولە (شێخ عبدالحمن)ی لەگەڵ بیست چەکداردا نارد کە یەکێك لەوانە (یوسف میرزا)ی خەڵکی گوندی (ئیرس) بوو لەناوچەی (ئیقلیم کفر) لەگەڵ عبدالرحمن محمدو (علی قولنشی)و مەلاکانی (ئیره)و ئەمانە هەموویان ڕویانکردە ئارارات, بەڵام لەڕێگادا ساتێك شێخ عبدالرحمن تفەنگەکەی ئەداتە دەست (نەجمۆ)ی پیاوی, نەجمۆ بەوپەڕی خیانەت و ناپیاویەوە بەو تفەنگە شێخ عبدالرحمن دەکوژێت و سەری دەبڕێت و کەللەی سەری بەتاریکای شەو ئەبات بۆ تورکەکان و بەو شێوەیە لەو ڕۆژە ناسك و سەختەدا میللەتی کورد تێکۆشەرێکی ئازاو کۆڵنەدەری وەکو شێخ عبدالرحمن لەکیس چوو.

گۆڤاری (گزینگ)ی ژمارە (١٠)ی ساڵی ١٩٩٦ باسی ئیبراهیم پاشای کردووە لەدوای شکانی شۆڕشی پیراندا (باوکی ئەو داود ئاغایەی بەرلەمە زنار سلوپی باسیکردووە) لەگەڵ (فەرزندە)دا توانیبویان (١٠٠٠) چەکدار

کۆبکەنەوەو بڕیاریاندا لەهەندێ ناوچەی ئێرانیش بەهاوکاری کردنی جەلالیەکانی نزیکی (ماکو) درێژە بەخەبات بدەن.

گۆڤاری گزینگ باسی فروفێڵی کاربەدەستانی ئێرانی کردووە کەچۆن ئیبراهیم پاشایان خەڵەتاندبوو, بەناوی گفتوگۆکردنەوە شوێنێکیان دەستنیشان کردبوو بۆ بینینی ئیبراهیم پاشا کە بەخۆیو (٩٧) سوارەوە ڕویانکردبووە ئەو شوێنە, بەلاّم لەڕێگادا بۆسەیان بۆ نابوەوەو تەقەی لێ دەکەنو ئیبراهیم پاشا دەکوژرێو (فەرزندە) جڵەوی کاروبار دەگرێتە دەست, بەلاّم (فەرزندە)ش هەمان هەڵەی ئیبراهیم پاشای دووبارە کردەوەو لەڕێگادا پەلاماریانداو ئەویشیان بەبریندار بەدیل گرت.

دەربارەی دڕندەیەتی تورك بەرامبەر بەکورد لەکاتی شۆڕشی ئاراراتو لەکاتی سزادانو ئاوارەکردنی کورد بەکۆمەڵ دوکتۆر عزیز شمزینی لەلاپەرە (١٠٥)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٤١) ئاماژەی بۆ بڕیارێکی کۆمیتەی ڕاپەڕاندنی مەکتەبی (سوسیال ئینتر ناسیونال)ی کرێکاران کردووە کە لەڕۆژی (١٩٣٠/٨/٣٠)دا لەشاری (زویرنخ)ی سویسرە کردووە کە لەو بڕیارەدا وتراوە:

((کۆمیتەی ڕاپەڕاندنی سوسیالیستی کرێکارانی جیهان) سەرنج بۆ ئەو کوشتارانە ڕادەکێشێت کە دەوڵەتی تورکیا نەك تەنها دژی ئەوانە کردوێتی کە بەشدارییان کردبوو لەشۆڕشدا, بەڵکو دژی ئەو کوردانەش کە بەشدار نەبوون لەشۆڕشداو هەروەکو چۆن کاتی خۆی تەنگیان بە ئەرمەنیەکان هەڵچنیبوو بۆ لەناوبردنیان, بەرامبەر بەکوردیش هەمان بڕیاری لەناوبردنی ئەوانیشیاندا, کەچی بەرامبەر بەم هەموو تاوانانە رایی گشتی ناو نەتەوە گەورەکانی لێی بێدەنگنو ورتەیان لێ نایەو

دەنگی بێزاری خۆیان دەرنابڕن بەرامبەر بەو دڕندەیەتیەی تورك, لەبەر ئەوە دەستەی راگەیاندن داوا لەجیهان دەكات دژی ئەو بەسەرهاتو ڕووداوە خوێناویانە بوەستن و دەنگی بێزاری خۆیان دەرببڕن)).

لەڕاستیدا توركەكان گوێیان نەدابووە ئەوەی ڕێكخراوێكی جدیهانی ڕەخنەیان لێ بگرن بەرامبەر بەو ڕەفتارانەی دژی كورد دەیان نواندو هەروەكو پروفیسۆر حسرتیان لەكتێبەكەیدا سەرچاوە (٤٩) باسی وتارێكی عصمت ئینونوی كردووە بەبۆنەی كردنەوەی هێڵی شەمەندەفەری (سیواس) لە ئەنجومەنی وەزیراندا ووتبوی:

((تەنها هەر نەتەوەی توركو ئەوەی بەڕەگەز خۆی بەتورك دەزانێت مافی ئەوەی هەیە خۆی بەهاوولاتی تورك بزانێت و ئەوی بەوە ڕازی نەبێت خاوەنی هیچ مافێك نییە)) بێجگە لەو وتارەی (عصمت ئینونو (محمد ئەسعد بەگ)یش كە وەزیری دادوەری توركیا بووە لەكاتی دەنگدانێكدا كەلە (ئەدیمش)دا كرابوو بەئاشكرا وتبووی:

((ئێمە لەولاتی توركیادا دەژین كە ولاتێكە لەهەرە گەورەترین ولاتانی جیهان دەژمێرێت لەڕووی سەربەستیەوە, ئەو كەسەی بیەوێ خۆی هەڵبژێرێت بۆ ئەوەی ببێت بەنوێنەری ئێوە پێویستە ئەو كەسە لەڕەگەزی تورك بێت و تەنها دەبێ تورك خۆی بەگەورەی ئەم ولاتە بزانێت و ئەوانەی بەڕەگەز خۆیان بەتورك نازانن تەنها مافی ئەوەیان هەیە وەكو كۆیلەیەك سەیری خۆیان بكەن و پێویستە لەسەر دۆست و دوژمن بەباشی لەم ڕاستیە بگات).

ڕۆژنامەی (حاكمیت میللەت) یش لەژمارەی ڕۆژی (١٩٣٠/٨/١٠)دا وتوویەتی:

((ئەو داخوازیانەی لەلایەن کیوی و وەحشیەکانەوە داوا دەکرێت (مەبەستی داخوازیەکانی خویبون بووە) زمانی ئەو کەسانە کە قسەی پێ دەکەن هەموو ووشەکانی لەدووسەد ووشە زۆرتر تێپەڕناکات کە شێوەی ژیانیشیان وەکو ژیانی نیوە مەیمون‌و نیوە مرۆڤێك وایە, بەلاّم ئاسایی لانکەی شارستانێتی (کەزۆرجار بەتورکیا ووتراوە – ئاسیای بچووك) گوێ لەو جۆرە داخوازیانە ناگرێت چونکە ئەوانە (مەبەست کوردە) بەوپەڕی بێ شەرمییەوە داوای شتی‌وا دەکەن کە لەسەر ئەو داخوازییەیان شایانی ئەوەن لەناوببرێن‌و لەڕاستیشدا تائیستە هەر بەو شێوەیەش ڕەفتاریان لەگەڵدا کراوە)).

پروفیسۆر حسرتیان بەرامبەر بەو بۆچوونەی وەزیری دادوەری تورك‌و ئەو دان پیانانەی ئەو ڕۆژنامەیە, لەلاپەڕە (١١١)ی کتێبەکەیدا هەمان سەرچاوەی پێشوو وتوویەتی:

((ولاّتێك کەوەزیری دادوەرییەکەی بەو شێوەیەو بەو پەڕی بێ شەرمییەوە لاف‌و گەزافی ئەوە لێ بدات کە ولاّتەکەی بەگەورەترین ولاّتی سەربەستی دەژمێرێت ئاخۆ ئیتر دەبێ چۆن ڕەخنە لەڕاپەڕینی کورد بگیرێت کە خۆی ئەدات بەکوشت بۆ ئەوەی لەو تورکە داگیرکەرە خۆی ڕزگار بکات؟)).

ئەوەی شایانی باسە, دوکتۆر جەمال نەبەزیش ئاماژەی بۆ هەمان ڕۆژنامەی میللەت (Milliyet)ی ژمارە (١٦٣٦)ی ڕۆژی (١٩٣٠/٨/٢١) کردووەو باسی ژمارە (١٦٥٥)ی هەمان ڕۆژنامەی کردووە کە لەڕۆژی ١٩٣٠/٩/١٩دا دەرچووەو لەپەڕە (١٠٤) کتێبەکەیدا سەرچاوە (٣١)

وتوویەتی ئەو ڕۆژنامەیە لەو ژمارەیەیدا ئاماژەی بۆ وتارێکی (محمود ئیسات بوزکورت) کردووە کە وتوویەتی:

((لەتورکیادا ئیمڕۆ ئازادی لەناویا لەهەموو سوچێکی ئەم دنیایە زۆرترەو ئەم نیشتمانە خاکی تورکەو ئەوی لەم وڵاتەدا بەڕەگەز تورك نەبێت تەنها هەر یەك مافی هەیە ئەویش بریتییە لەخزمەتکاریو کویلەیی کەلام وایە (محمود ئەسعەد بەگی حسرتیان)و (محمود ئیسات بوزکورت) کە دوکتۆر جەمال ناوی هێناوە هەر یەکێك بوون.

لەڕاستیدا هەڵوێستی تورکەکان بەرامبەر بەکورد وەکو لەڕۆژنامەو وتارەکانی عصمت ئینونوو محمود ئەسعد بەگدا باسیانکردووە تەنها ئەو هەڵوێستەیان بەرامبەر بەکورد هەر لەدوای شۆڕشی ئاگریداغ دەرنەبڕیوە، بەڵکو ئەو سیاسەتە پڕ لەڕەگەزپەرستیەیان بوە بەویردی دەمیانو لەو ڕووەوە دوکتۆر جەمال نەبەز لەلاپەڕە (١٠٥)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٣١) وتوویەتی:

((پاش کۆتایی شەڕی دووهەمی جیهان، یەکسەر ڕۆژنامەو بڵاوکراوەکانی تورکیا دەستیانکرد بەبڵاوکردنەوەی درۆو دەلەسەو بوختانکردن دژی کوردو لەو ڕووەوە ڕۆژنامەی (son post)ی ڕۆژی ١٩٤٦/٤/١١ وتوویەتی:

((لەتورکیادا کەمە نەتەوەیەك بەناوی کوردەوە نییە، لەسەردەمی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا لەو شوێنانەی بێگانەکان بەکوردستانو ئەرمەنستان ناویان دەبردن، لەو شوێنانەدا تورکی دواکەوتوی تێدا دەژیاو زمانەکەیان کە بریتی بوو لەجۆرە تێکەڵی‌یەکی فارسیو عەرەبی زمانێکی

دیکەیان لەزمانی تورکیە ڕەسەنەکەیانەوە دروستکرد, زمانێك کە ئاوازەیەکی زۆر سەیرو عەنتیکەی هەیەو ناویان ناوە کوردی)).

دەربارەی ئەو بۆچونەی ڕۆژنامەی (son post) کە دوکتۆر جەمال نەبەز ئاماژەی بۆ کردووە, دوکتۆر عەزیز شەمزینی لەلاپەڕە (١٠٤)ی کتێبەکەیدا وتوویەتی.

(ئەکرەم ئوزاقلی)ی گێل لەو گۆڤارەدا (کە سەرچاوەکانی‌تر بەڕۆژنامە ناویان بردووە) بیرو باوەڕە شۆڤێنیەکانی خۆی بەم شێوەیە دەربڕیوە کە وتوویەتی:

((لەهیچ کاتێکدا کەمایەتی کورد لەتورکیادا نەبووە نەبەنیشتەجێ بوون و نەبەکۆچەری و دەیان ساڵ لەمەوبەر لەناوچەکانی تورکیادا کە بێگانەکان بەکوردستان و ئەرمەنیای دەزانن هەندێ تورکی دواکەوتوو دەژیان, ئەو تورکە دواکەوتوانە لەبەرئەوەی بەدابڕاوی لەناوچەیەکی دوری ناو دەوڵەتی عوسمانیدا دەژیان فێری هەندێ وشەی عەرەبی و فارسی بون و ئەو زمانانەی ئەوانەی ئیمڕۆ پێی دەدوێن زادەی ئەو وشانەیە بۆناو زمانی تورکی, بەڵام لەم ڕۆژگارەدا فێرگەکان هەلومەرجێکی لەباریان پێکهێناوە, لەبەرئەوە ئومێدەوارین لەئایندەیەکی نزیکدا ئەو شێوە زمانە بەیەکجاری نەمێنێت و لەناو بچێت)).

بێگومان نوسەری ئەو باسەی (son post) کە دوکتۆر جەمال باسیکردووە, نوسەری هەمان شتە کە دوکتۆر عزیز شمزینی بەدورودرێژتر باسی کردووە, کە ئەم جۆرە بۆچونانەی کاربەدەستانی تورك و نوسەرە ڕەگەزپەرستەکانی تورك و ڕۆژنامەو گۆڤارەکانیان قەوانێکی کۆنەو لایان وایە بەو درۆو دەلەسانەی ئەوان واز لەزمانە ڕەسەنەکەی باووباپیرانی

خۆیان دەهێننو لایان وایە بەو پڕوپاگەندانەی بڵاوی دەکەنەوەو بەکورد دەڵێن (تورکی شاخاوی) مێژوونووسانو سیاسەتمەدارانی میللەتان کە ماوەیەکی زۆرە لەڕەگو ڕیشەی میللەتی کورد کۆڵیونەتەوەو ئیمڕۆ زمانەکەیان ئێجگار پوختەترە لەزمانە تورکیەکەی خۆیان کە پڕیانکردووە لەوشەی بێگانەو ئەوانە دوای حەفتا ساڵ بەسەر ئەو درۆو دەلەسانەی تورکدا ئیمڕۆ زمانی کوردی وای لێ هاتووە شارەزایانی مێژوو زمان، دان بەڕەسەنی میللەتی کوردو زمانی کوردیدا بنێنو میللەتی کوردیش شانازی پێوە دەکات.

تورکەکان تەنها بەو درۆو دەلەسەو پڕوپاگەندانەی دژی کوردو زمانی کوردی بڵاویان دەکردەوە کۆڵیان نەداو بێ ووچان خەریکی لەناوبردنی کوردو تواندنەوەی میللەتی کورد بوون لەبۆتەی تورکدا بێجگە لەوە هەوڵی ئەوەشیان ئەدا لەولاتان بگەیەنن کەلەتورکیادا شتێك نەماوە پێی بوترێ کورد یان بزوتنەوەی کورد.

دەربارەی ئەمە زنار سلوپی لەلاپەڕە (١٨٥)ی کتێبەکەیدا باسی بەدرۆخستنەوەی ئەو هەواڵانەی کردووە کە تورکەکان دەربارەی هەڵوەشانەوەی (خۆیبون) بڵاویان کریدووەوە، ئەو بەدۆرخستنەوەیە لەلایەن خۆیبونەوە نێردرابوو بۆ ڕۆژنامەی (دوغری یول- ڕێگەی ڕاست) کە لەحلب دەرچووەو بەپێی لاپەڕە (١٨٥)ی کتێبەکەی زنارسلوپی وەرامەکەی خۆیبون بەم جۆرە بووە کە نێرراوە بۆ ئەو ڕۆژنامەیەو لەژمارەی (١٩٣٣/٨/١٢)دا بڵاوکرابووەوە بەم شێوەیەی خوارەوە:

((لەژمارەی ڕۆژی ١٩٣٣/٨/٦)ی ڕۆژنامەکەتانا هەواڵێکتان بڵاوکردۆتەوە لەژێر ناوی (هەڵوەشانەوەی خۆیبوون) کەوا دیارە ئەو

هەواڵەتان لەڕۆژنامەکانی (ئەلف باء) و (النداء)ەوە وەرتان گرتووەو وتوتانە خۆیبوون بۆیە خۆی هەڵوەشاندۆتەوە بۆ ئەوەی سوود لەو یاسای لێخۆشبوونە وەربگرێت کە لەلایەن حکومەتی تورکەوە دەرچووە, بەڵام ئەم کۆمەڵەی ئێمە (مەبەست خۆیبونە) کەزمان حاڵی کوردەو ئامانج و مەبەستەکانی کورد ڕادەگەیەنێت بڵاوی دەکاتەوە ئەو میللەتی کوردەی ساڵەهایە ماڵ و گیانی خۆی پێشکەش کردووە بۆ ڕزگاربوونی لەجەورو ستەم و چەوسانەوەو ئەم جمعیەتە بووە بەبەشێك لەهەست و ویژدان و گیانی میللەتەکەی و لێی جیانابێتەوەو سەرکردە نەبەردەکانی وەکو احسان نوری و (برو) و (فەرزندە) و (مەمۆ) و (نزیر) وەگەلێکی تر لەگەورەپیاوەکانی کورد کە هەریەکەیان لاپەڕەیەکی پڕ لەشەرەفیان لەناو لایەنەکانی مێژووی میللەتەکەی خۆیانا تۆمارکردووەو ناویان لەناو دڵ و جەرگی میللەتەکەیان جێگیربوون و چەسپاون, ئایا ئەوانە هەموی هەروەکو ڕۆژی ڕوناك شتێکی ئاشکرا نییە کەڕێکخراوەکەمان چاوەڕوانی هیچ جۆرە لێخۆشبونێکی حکومەت نییە, ئەو حکومەتەی هەموو مافەکانی کوردی پێشێل کردووەو هەموو جۆرە ڕەفتارێکی درندانەی بەرامبەر بەکورد کردووە, ئایا لەو بارو هەڵوێستەداو لەم ڕۆژانەدا شتێکی شێتانەو بێ مێشکی نییە ئەگەر داوای لێبوردن لەڕژێمێکی خوێناوی وابکات کە جێگە نەماوە لەکوردستانا کاولی نەکردبێت و هەزاران مرۆڤی بێ تاوانیان داوەتە بەر گوللەو (کمال فوزی, دوکتۆر فواد, محمود, طیب علی و گەلێکی تریان اعدام کردووە) تەنها لەبەر ئەوەی کورد بون و ئایا ئەوە کارێکی بێ ویژدانانە نییە کە سەر ڕای ئەو هەموو تاوان و کوشتارانە ناوی کورد دەزڕێنن و بەدناوی دەکەن تەنها لەبەر ئەوەی یەك دوو کەسی ناپیاوو لاداو لەڕێبازی میللەتەکەی خۆیان لایان

داوەو بۆ لێخۆشبونێکی درۆ کە جێگەی باوەڕ نییە سودیان لەبەڵێنی درۆی حکومەت وەربگرن‌و بەمەش بڵێن هەڵوەشانەوەی خۆیبون؟!

نامەکەی خۆیبون لەسەری ڕۆیشتووەو وتوویەتی:

تورکەکان پێنج ساڵ لەمەوبەر لێخۆشبونێکی تری لەو جۆرەیان دەرکرد (مەبەست ئەو لێخۆشبونەیە کەلەساڵی (١٩٢٨)دا حکومەتی تورک دەری کردبوو) بۆ ئەوەی خەبات‌و تێکۆشانی کورد لەناو ببەن، بەڵام دەرکەوت ئەو لێخۆشبونە هەمووی فروفێڵ‌و دەسبڕین بوو لەبەر ئەوە جارێکی‌تر هیچ کوردێکی تێکۆشەر بەو فروفێڵانە هەڵناخەڵەتێت چونکە ئیمانێکی تەواوی بەپاکی‌و ڕاستی مەسەلەی میللەتەکەی خۆی هەیەو لاوانی کورد کۆڵنادەن هیچ شتێك وایان لێ ناکات وورە بەردەن‌و بەهیچ جۆرێك سارد نابنەوە لەخەبات‌و تێکۆشانی خۆیان‌و لاوانی کورد هەمیشە چاویان بڕیوەتە ڕێبازی تێکۆشەرانی خۆیان لەوانەی بەوپەڕی مەردایەتییەوە لەبەر دادگاکان‌و لەبەر قەنارەکانا کۆڵیان نەداو هاواریان دەکرد (بژی کوردو کوردستان).

تۆوی ئەو بیروباوەڕە پاکەی لەمێشکی لاوانا چەکەرەیان کردووە شتێك نییە والەکورد بکات لەخەباتی خۆی لابداو ئەوانەی قوتابخانەکانیان لێ بەستراوەو ڕێگەی خوێندنیان لێ گیراوە چاوەڕوانی ڕۆژی ڕزگاربونن..

لەبەر ئەوە تکایە ئەو هەواڵە پڕ لەدرۆیانەی بڵاوتانکردوونەتەوە ڕاستیان بکەنەوە)).

دەربارەی بەدرۆخستنەوەی کاربەدەستانی تورك‌و ڕۆژنامەکانی تورك کە گوایە (خویبون) خۆی هەڵوەشاندبوەوە، بێجگە لەو نامەیەی کە لەلایەن خۆیبونەوە نێررابوو بۆ ڕۆژنامەی (دوغری یول) کە بەرلەمە

باسمانکرد، دوو هەڵوێستی تری خۆیبون بەڵگەی ترن بۆ ئەو درۆیانەی تورک دەربارەی هەڵوەشانەوەی ئەو کۆمەڵە بڵاوی دەکەنەوە.

هەڵوێستی یەکەم:

تورکەکان لەدوای شکانی شۆڕشی ئاگریداغ نەخشەیەکیان ئامادەکردبوو بۆ لەناوبردنی کوردو توانەوەی لەبۆتەی تورکداو نەخشەکێشی ئەمە (عابد عوسمان)بووە.

(عابدین عوسمان - یائوزمان) یەکێك لەپێشنیازەکانی ئەوە بووە ناوچە کورد نشینەکان بکرێن بەچەند بەشێکەوە کە نوسەران هەریەکەیان بەجۆرێك باسی ئەو بەشانەیان کردووە.

زنار سلوپی لەلاپەڕە (١٥٦)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە ٠٥٧) وتوویەتی:

(ساتێك مصطفی کمال بۆی دەرکەوت ئەو بڕیاری لێخۆشبوونەی دەریکردبوو کارێکی وای نەکردبووە سەر کوردو لێی دڵنیانەبوون، بۆیە لەئایاری ساڵی ١٩٣٢دا یاسایەکی دەرکرد بۆ گواستنەوەی کوردو بەپێی ئەو یاسایە وڵات کرا بەچوار بەشەوە:

١- بەشی یەکەم: ئەو ناوچانەی دانیشتوەکانی خاوەنی ڕۆشنبیرێتی تورکن.

٢- بەشی دوهەم: ئەو ناوچانەی تەرخانکرابوون بۆ ئەو کوردانەی بەزۆرە ملێ لەشوێنی خۆیانەوە بۆ ئەم بەشە گوێزرابوونەوە بۆ ئەوەی لەبۆتەی تورکدا بتوێنرێنەوە.

٣- بۆ ئەوانە تەرخانکرا کە ڕاگوێزراوەکان دەتوانن بەسەربەستی تیابژین لەوانەی خاوەن ڕۆشنبیریتی تورکن بەڵام حکومەت ئەرکی ژیان و دابینکردنی ژیانیان ناگرێتە ئەستۆی خۆی.

٤- بریتی بوە لەو ناوچانەی کە پێویست بوو حکومەت بەزۆرە ملی و بەبەکارهێنانی هێز دەستیان بەسەردا بگرێت و بۆ بەرژەوەندیی وڵات و لەبەر هەندێ هۆی ئابوری و ڕۆشنبیری و سیاسی و سوپایی و دابینکردنی ئاسایش پێویستە دانیشتوانەکانی تەنها هەر لەو شوێنانەدا بمێننەوە کەبۆیان دەستنیشانکراوەو گواستنەوەی شوێنیان لێ قەدەغەیە.

پروفیسۆر حسرتیان لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٤٩) ئەو بەشانەی زنارسلوپی بەچوار بەش باسیکردون حسرتیان کردونی بەسێ بەشەوە, بەڵام بەپێی کتێبەکەی دوکتۆر عزیز شمزینی دەبێ ئەو یاسایەی زنار سلوپی باسیکردووە یاسایەکی تایبەتی بووە کە لەسەر پێشنیاز و نەخشەکەی (عابد ئوزمان) سازی کردبوو, شمزینی ئەو بەشانەی بەم شێوەیەی خوارەوە باسکردووە.

١- موفەتیشیەتی گشتی ژمارە (١) کە مەڵبەندەکانی دیاریکربوە هەموو ناوچە کوردنشینەکانی دیاریکرو بدلیس و وان و هەکاری و موش و ماردین و ئوفەو سعرتی دەگرتەوە, بۆ بەڕێوەبردنی ئەم موفەتیشیەتە گشتی یە (ئیبراهیم تالی) کە یەکێك بوو لەدۆستە نزیکەکانی مستەفا کەمال لەگەڵ وەهبی کەوالی سیواس بوو, وەئابدین ئوزمان, عەونی یوسف ئەمانە هەموو کران بەکاربەدەست و لێپرسراوانی ئەم بەشە.

٢- موفەتیشیەتی دوهەم: ناوەندەکەی (مرکز)ەکەی (تراکیا) بوە.

٣- موفەتیشیەتی سێهەم: لە ئەرزروم.

٤- موفەتیشیەتی چوارەم: (ئەلازیك) کە سنوری ئەم بەشە هەموو ویلایەتە کوردنشینەکانی دەگرتەوە وەکو ئەلازیك, درسیم بنگول.

لەڕاستیدا پێشنیازو نەخشەکەی (عابدین نوزمان) تەنها بریتی نەبووە لەو دابەشکردنەی لەو سەرچاوانەدا ئاماژەیان بۆ کردووە بەڵکو بریتی بووە لە نەخشەیەکی دوورودرێژ کە لە(٢٣) لاپەڕەدا ئامادەی کردووەو حکومەتی تورك وەك گوێگرانێك هەندێکی کردووە بەیاساو بەجێی هێناوە کەهەندێ سەرچاوە باسی هەندێ لەناوەڕۆکی ئەو نەخشەو پێشنیازەیان کردووە. (لەباسی یەکەمی بەشی دووهەمدا- شۆڕشی درسیم کورتەی ئەو نەخشەیەی عابدین نوسمان باسی دەکرێت لەو ٢٣ لاپەڕەیەدا باسکراوە). دەربارەی ئەوە, پروفیسۆر حسرتیان لەکتێبەکەیدا سەرچاوە (٤٩) ئاماژەی بۆ هەندێ لەو مادانە کردووە کە وتوویەتی:

مادە (١-٢): دەسەلأت دەدرێت بەکاربەدەستانی تورك و پۆلیس توانای ئەوەی دەبێت هەموو جۆرە پەیوەندییەکی نێوان عەشایرەکان لێك بپچرێنن و ڕێگە نەدرێت بەهیچ سەرۆك عەشیرەتێك دەسەلأتی جارانی بمێنێت (حسرتیان ئەڵێ: ئەمە ئەو سەرۆك عەشتیرەتانەشی دەگرتەوە کە جاران خۆیان بەکرێ یان دەگرتن و کردبویانن بەکوتەکی دەستیان دژی شۆڕشگێڕانی کورد.

مادە (٣) هەموو زەوی و زاری ئەو شوێنانەی حکومەت بەپێویستی دەزانێت دەبن بەموڵکی حکومەت (حسرتیان دەڵێ: بەپێی ئەم ماددەیە دانیشتوانی کورد لەهەموو ماڵ و موڵکی خۆیان بێبەش کران.

ماده(٤) ئەو موڵكانەی بەپێی مادەی (٣) دەستیان بەسەردا دەگیرێت دەدرێن بەو توركانەی لەیۆنانەوە ڕوپانكردۆتە توركیا.

ماده (٥) كاربەدەستانی حكومەت دەسەلأتی ئەوەیان دەبێت ئەگەر گومانیان لەهەركەسێك هەبێت ئەو كەسە بەخۆیو خاووخێزانەوە لەو شوێنە دەركەن.

ماده (٦-٧) پێویستە هەموو جۆرە هەنگاوێك بنرێت بۆ ئەوەی كورد وای لێ بكرێت زمانەكەی خۆی لەبیربچێتەوەو پێویستە كورد تەنها ڕێگەی ئەو كارو فرمانانەی پێ بدرێت كە بەزەبری لەشو توانا جیبەجێ دەكرێن (یەعنی قەدەغەكردنی هەموو كاروبارێكی زانیاریو ڕۆشنبیری).

ماده(٨) ئەو كوردانەی لەناوچەكانی خۆیانەوە دەگوێزرێنەوە بۆ ناوچە تورك نشینەكان پێویستە ژمارەیان لە (١٠٪) دانیشتوانی توركەكان تێپەڕ نەكات.

ماده (٩) وەزیری ناوخۆ دەسەلأتی ئەوەی دەبێت ڕەوەندو كۆچەرییەكان ئەگەرچی هەمووشی بەتورك حساب نەكرابنو دووربن لەڕۆشنبیرێتی توركەوە، پێویستە ئەوانە دابەشبكرێن بەسەر گوندو شارەكانداو ئەو خێزانانەش كە لەسەر سنورەكاندا دەژینو جێگەی گومانن لەلایەن دەوڵەتەوە، پێویستە هەروەكو چۆن قەرەجەكان فێری ڕۆشنبیرێتی تورك نەبوون دەبێ ئەمانەش وەكو ئەو قەرەجانە دەربكرێن بۆ دەرەوەی وڵات.

ماده (١٠) فقره (١) پێویستە ڕێگە بەهیچ سەرۆك عەشیرەتێك نەدرێت تواناو دەسەلأتی هیچ شتێكیان هەبێت ئەگەرچی لەدادگاكاندا یا بەپێی هەندێ مەراسیم ئەو جۆرە دەسەلأتەیان پێ درابێت.

ماده (١٠) فقره (٢) تەرخانكراوه بۆ چۆنێتی دابەشكردنی ئەو زەوی‌و زارانەی حكومەت دەستی بەسەردا گرتووه بۆ دابەشكردنی ئەو توركە ئاوارانەی ڕویانكردبووه توركیا.

ماده (١٠) فقره (٣) وەزیری ناوخۆ بۆی هەیە سەرۆك عەشیرەت‌و شێخەكانی كورد بگوێزێتەوەو دابەشیان بكات بەسەر ئەو شوێنانەدا كەخۆی بەباشی دەزانێت ئەگەر بۆی دەركەوت مانەوەیان لەشوێنەكانی ئێستەیانا زیانی دەبێت بۆ ئاسایشی وڵات.

حسرتیان ئەڵێ:

بەبڵاوبونەوەی ئەم یاسایە ئاژاوەو نائارامی‌یەكی توندوتیژ لەكوردستانا پەیدا بوو, حكومەت بۆ خاوكردنەوەو خامۆشكردنی بارودۆخ بڵاوی كردەوە ئەو یاسایە لەدوای دە ساڵی‌تر ئەوسا كاری پێ دەكرێت, بەڵام سەیر ئەوە بوو هەمووی دوو ساڵ تێپەڕی نەكردبوو بەسەر ئەو یاسایەدا حكومەت لە (١٩٣٤/٦/١٢)دا یاسای ژمارە (٢٥١٠)ی دەركرد بۆ چۆنێتی ڕاگوێزان‌و ئاوارەكردن‌و نیشتەجێ كردنیان كە مەبەستی لەوە تەنها هەر كورد بوو.

حسرتیان لەلاپەڕە (١٦٠)ی كتێبەكەیدا لەسەری ڕۆیشتووەو وتوویەتی:

((ساتێك بورجوازی تورك بڕیاری نەهێشتنی دەسەڵاتی سەرۆك عەشیرەتەكانی دەركرد, لەڕاستیدا ئەو دژایەتیەی بەرامبەر بەو سەرۆك عەشیرەتانەی بۆ ئەوە نەبوو كە پلەو ڕادەی ڕۆشنبیری‌و باری ئابووری جەماوەری كورد باش بكات‌و بەرزی بكاتەوەو ڕزگاریان بكات لەچەوساندنەوە, بەڵكو ئەو یاسایەی وەكو كوتەكێكی دەستی بەكاردەهێنا بۆ هەڵوەشاندنەوەی شیرازەی نەتەوەی كوردو توانەوەی لەبۆتەی نەتەوەی

تورکدا کە ئەم ڕاستییە لەمادە (١١)دا ڕوون دەبێتەوە کە لەو مادەیەدا بەئاشکرا وتراوە:

١- ڕێگە بەهیچ کەسێك نادرێت لەوانەی زمانی تورکی بەزمانی باوو باپیری خۆیان نازانن کە هیچ گوندێك یا گەڕەکێکی تازە دروست بکەن بۆخۆیانو بۆیان نییە هیچ ڕێکخراوێك بۆخۆیان پێك بێنن.

٢- وەزارەتی ناوخۆ دەسەڵاتی هەیە هەرچی بەباش بزانێت بیکات بەرامبەر بەوانەی دوورن لەڕۆشنبیریێتی تورکەوەو بۆی هەیە دووریان بخاتەوە بۆ ئەو شوێنانەی بەباشی دەزانێت, وەبۆشی هەیە بێبەشیان بکات لەجنسیەی تورکی.

٣- ڕادەیەکی سنووردار دانرابو بۆ کوردە ئاوارەکراوەکان کە بەپێی ئەو بڕیارە دەبوایە تێکەڵ بکرانایە بەکۆمەڵگاکانی تورکو ڕێگەیان پێ نەدرێت لەهیچ شوێنێکدا ببن بەزۆرینەی دانیشتوانی ئەو شوێنە.

حسرتیان بێجگە لەو مادانەی پێشوو, ئاماژەی بۆ مادە (٢٩)ی ئەو یاسایە کردووە کە وتوویەتی:

((ئەوانەی ناوچەی یەکەم دەبێ هەتا ماوەی (١٠)ساڵ لەو شوێنانەی بۆیان تەرخان دەکرێت بمێننەوەو نابێ بەهیچ شێوەیەك بەجێی بهێڵن.

دەربارەی ئەو یاسایەی پروفیسۆر حسرتیان باسی کردووە, زنار سلوپی لەلاپەڕە (١٥٧)ی کتێبەکەیدا بەرامبەر بەو یاسایەی لەڕۆژنامەی (میللیت)ی ژمارە (٢٢٣٧)ی ڕۆژی ٥/ی ئایاری ١٩٣٢دا بڵاوکرابووەوە بەیانێکی (خۆیبون)ی بڵاوکردۆتەوە (کەئەمەش بەدرۆخستنەوەیەکی تری تورکە کە بڵاویانکردبووەوە خۆیبون خۆی هەڵوەشاندبووەوە, لەو بەیانەدا وتراوە:

((ئەی هاوولاْتیانی کۆلْنەدەر, وائیمڕۆ میللەتی کورد دووبارە تووشی مەترسیترین بەسەرهات هاتووە لەمێژووی خۆیداو ئەم جارە تورك بەئاشکراتر لەهەموو جارێك دەستی کەوتۆتە ڕوو بەرامبەر بەکورد.

ئەو یاسا شوومو ڕەشەی بیستوتانەو خوێندوتانەوە بریتییە لەوەی تاقمێکی درۆزنو ساختەچی لەژێر پەردەی ئەنجومەنی میللی گەورەدا چۆن خۆیان شاردۆتەوەو یاسایەکی زاڵمانەی پڕ لەساختەیان بۆکورد دەرکردووە کە لەڕۆژنامەی (میللەت)ی ڕۆژی (٥/ئایار/١٩٣٢)دا ژمارە (٢٢٣٧) کە لەو یاسایەدا وتراوە:

ئەوانەی زمانی تورکی بەزمانی نەتەوایەتی خۆیان نازانن ڕێگەی ئەوەیان پێ نادرێت بەهیچ شێوەیەك گوندو گەڕەكو شوێنی کاروباری خۆیان چاك بکەنەوەو ئاوەدانیان بکەنەوەو نابێ هیچ جۆرە چالاکیەك بنوێنن.

کورد لەماوەی چوار هەزار ساڵ لەمەوپێشەوە هەتا ئێستە لەناو خاکی باووباپیرانی خۆیدا ژیاوە, وائیمڕۆ بەخۆیانو خاووخێزانەوە دوورخراونەتەوە بۆ (ئەنادۆل)و هەموویان لەو پەڕی ژیانی هەژاریو برسێتیو نەبوونیدان... ئایا ئەمە ناگەیەنێت حکومەتی تورك زۆر دەمێکە نەخشەی لەناوبردنی کوردی کێشاوەو هەر لەڕاگوێزانی یەکەمەوە مەبەستو نیازەکانی تورك بەرامبەر بەکورد ئاشکرا بوەو لەو ڕۆژانەوە شیرو سونگیەکانیان ئاراستەی سنگی هەموو کوردێك کردووە, کە هەمان ڕەفتاریان لەگەڵ ئەرمەنیەکانیشدا کردو دەبێ چاوەڕوانی کردەوەی خراپتریشیان لێ بکرێت.

ئەی هاوولاتی خۆشەویشت... تۆ ئەندامی ناو کۆمەڵگای میللەتەکەی خۆتیو بەرپرسیاریت بەرامبەر بەمیللەتەکەت کە بەداخەوە تائیستە نەمان توانیوە تواناو دەسەلاتمان بۆ سوودی خۆمان بەکاربێنین و جارەها یەك لەدوای یەك خەڵەتێنراوین و لەخشتە براوین.

واحکومەتی تورك بێ پێچ و پەناو بەئاشکرا پێمان دەڵێت نابێ هیچ کوردێك بەزیندوویی بژی، لەبەرئەوە پێویستە لەسەر هەموان واز لەهەموو ناکۆکیو ناڕێکیەکانی ناو خۆیان بهێنن بچنە پاڵ نوێنەری میللەتەکەتان (کە مەبەستی (خۆیبون)ەو دەست بدەنە چەك کە ئەمە تاقە ڕێگایەکی ناچارییە کە بتوانرێت لەڕێگەی ئەوەوە بەربەرەکانی تاوانەکانی تورکی تاوانبار بکرێت و هەر لەم ڕێگەیەشەوە دەتوانرێ کوردستانی پیرۆز ئازاد بکرێت و لەتاوانبار ڕزگار بکرێت.

ئەی هاوولاتیان.. تۆزێك بیر لەوە بکەنەوە ئایا چۆن هەتا کەی دەتوانن بەرگەی برسێتیو نەبوونیو سزاو دەسدرێژیکردن و جنێودانی جەندرمەکانی تورك بگرن و پێویستە بەسەرهاتی ئاوارەبووەکانی پێشوو بخرێنە بەرچاو کەچۆن تووشی چەرمەسەرییو ماڵ وێرانی بوبون و چۆن جەندرمەکانی تورك هەمیشە ئێمەیان بەکەرو گا ناودەبرد.

ئەم ولاتەی باووباپیرانمانی تیادا نێژراوە، ئایا شایانی ئەوە نییە بی پارێزین و مل کەچ نەکەین بۆ ئەو یاسا سەخت و گرانەی بۆ لەناوبردنی ئێمە دەرچووەو دەیانەوێت کوردێك لەناو خاکی خۆیدا نەمێنێت؟!

ئەی برایانی هاوولاتی....دەست بدەنە چەك بۆ ئەوەی لەدنیا بگەیەنین ئێمەی نەوەی باووباپیرانی ئازاو نەبەردمان ئامادەین لەپێناوی پاراستنی شەرەفی خۆمان و ولاتەکەماناو لەپێناوی ڕزگارکردنی کوردا گیانمان بەخت

نەكەین, ئەگەر ئێمە پیاوانەو ئازایانە شەڕ نەكەین, وامان لێ دێ هەموومان لەبرسا بمرین, لەبەر ئەوە ئەم بانگەوازە فەرامۆش مەكەن‌و بچنە پاڵ هاوولاتیەكانتان‌و هەمیشە ورەتان بەرزبێت‌و كوڵ مەدەن... بڕواتان بێ, ئەگەر ئێوە دەست بەڕاپەڕینێكی چەكدارانە بكەن, ئەوا ژمارەیەكی زۆر لەئەفسەران‌و ڕۆشنبیرانی كورد بەدەنگتانەوە دێن‌و هاوكاریتان ئەكەن‌و بەهەموان شۆڕشێكی دلێرانە بەرپا دەكەین لەپێناوی سەرگرتنی میللەت‌و ولاتەكەمانا كە ئەبێ هەمومان سەرومالمانی لەپێناودا فیدابكەین.

بێگومان شارەزای ئەوەن ڕزگاركردنی وڵات‌و نەتەوەكەمان پێویستی بەهەڵگرتنی چەك هەیە, لەبەر ئەوە سڵ مەكەنەوەو دوودڵ مەوەستن‌و دوورەپەرێز مەبن چونكە ئێمە هەروەكو مەڕێكی بەسزمان لەشوێنی خۆمانا بوەستین‌و جووڵە نەكەین ئەوا گورگەكان پەلامارمان ئەدەن‌و لەبەرئەوەی خۆتان بەكورد دەزانن توركەكان نەك تەنها هەرخۆتان بەڵكو بەخاوو خێزانەوە هەمووتان لەناو دەبەن, بۆیە پێویستی‌یەكی نیشتمانیە لەم ڕۆژە ناسكەدا ئامادەبن بۆ فیداكاری لەپێناوی ڕزگاركردنی نیشتماندا بۆ ئەوەی مافی ڕەوای گەلەكەمان مسۆگەر بكرێت‌و شەرەفی كورد بپارێزیت.

ئەگەر هەندێكیشمان لەپێناوی ئەم مەبەستە پیرۆزەدا شەهید ببین ئەوانی‌تر لەناو خاكی خۆیانا بەسەربەستی‌و ئازادی لەگەڵ خاووخێزانیانا بەئارامی لەناو گوندو شارەكانی كوردا دەژین.

برایانی خۆشەویست: ئەگەر ئەم هاوارو بانگەوازەی ئێمە لەناخی دڵ‌و دەرونمانەوە بەئێوەی خۆشەویستی دەگەیەنین‌و تۆش دەتەوێ لەكۆت‌و زنجیری دوژمن ڕزگار ببیت ئەوا پێویستە بەدەنگیەوە بچیت‌و

بەپیچچەوانەوە کەمتەرخەمی کارێکی وادەکات هەموومان لەناو بچین و کەرامەتمان پێشێل بکرێت.

ئەی هاووڵاتیان ... داوای سەرکەوتنتان دەکەین

لیژنەی ناوەندییی خۆیبون

١٩٣٢/٦/١٦

بێجگە لەو نەخشەیەی لەلایەن (عابدین ئوزمان)ەوە ئامادەکرابوو, جگە لەو یاسایانەش کە حکومەتی تورك دەری کردبوو وەکو لەباسەکەی پرۆفیسۆر حسرتیاندا بەدوورودرێژ باسیانکراوە حکومەتی تورك نەخشەیەکی نهێنی ئامادەکردبوو دژی کورد خۆیبوون دەقی ئەو نەخشەیەی دەستگیر بوبوو کوپیەکی ناردبوو بۆ حکومەتی بەریتانیا بۆئەوەی پێی رابگەیەنێت کەتورك چۆن نەخشەی لەناوبردنی کوردی کێشاوە بۆ ئەوەی رێگە نەدرێت بەهیچ بزوتنەوەیەکی تری کوردو نامەکەی خۆیبون و فوتوکوپیی نەخشەکەی تورك لەبیروتەوە نیررابوو بۆ سەرەك وەزیرانی بەریتانیا لەلایەن (SIR.SPEARS) کە نەخشەکە بەشێك بوە لەو نەخشە دورودرێژەی (عابدین ئوزمان) ئامادەی کردبوو.

سەیر ئەوەیە دەقی ئەو نەخشەیەی (عابدین ئوزمان) لەدوای دە دوازدە سالْ لەدوکیومێنتیکی بەریتانیادا بلاْوکراوەتەوە, ژمارە (FO.371-34966) رۆژی ١٩٤٣/٥/١٠ دۆکیومێنتە باسی ئەوە دەکات کە (SIR.SPEARS) لەناو نامەیەکدا ناردوێتی بۆ سەرۆکی وەزیرانی بەریتانیاو وتوویەتی:

((ئەو نەخشەیەی تورك پڕە لەهەڕەشەو بەئاشکرا هەمووی بۆنی خوێن رشتنی لێ دێت)).

کە ئەمەی خوارەوە وەرگێرانی بەشێکی ئەو نەخشەیەیە کە ئابدین ئوزمان باسیکردووەو خۆیبون ناردوێتی لەرێگەی (SIR.SPEARS)ەوە:

١- پێویستە حکومەتی تورکیا وریای ئەوە بێت کەنابێ رێگە بەوە بدرێت هیچ راپەڕینێکی تری کورد روبدات بەهاندانی بێگانە (دوکیومێنتەکە دەڵێ تورك لەمەدا مەبەستی سۆڤیت و سوریەیە).

٢- نیشـــتەجێکردنی تـــورك لەویلایەتـــەکانی ڕۆژهەڵاتـــدا پـــاش داگیرکردنـی زەوی‌و زارەکـانی ئـەو ناوچـانە (بێگومـان مەبەسـت زەوی‌و زارەکانی کوردبوە)وە دابەشکردنیشیان بەسەر جوتیارەکانی تورکدا.

٣- نـابێ بـەهیچ شـێوەیەك ڕێگـە بـەوە بـدرێت زمـانی کـوردی لـەهیچ قوتابخانەیەکدا بەکاربهێنرێت‌و نابێ ڕێگەبدرێت لەزمانی تورکی بـەولاوە هیچ زمانێکی‌تر لەناو وڵاتدا بەکاربهێنرێت.

٤- چـاککردنی ڕێگـەوبان بـۆ ئاسـانکردنی هات‌وچـۆ لـەو ناوچـانەدا (بێگومان مەبەسـت ئاسـانکردنی گەیشـتنی هێزەکـانی حکومـەت بـۆ هـەر ناوچەیەك بیان ویستایە).

٥- باشـکردنی بـاری ژیـان‌و گـوزەرانی کاربەدەسـتانی تـورك لەوانـەی لـەدەزگا حکومەتیـەکانی ویلایەتـەکانی ڕۆژهەڵاتـدا کاروبـاری ڕۆژانـەی حکومەت بەڕێوەدەبەن بۆ ئەوەی بەباشی لەو ناوچانەدا گـوزەران دەکەن‌و پێویستە خانووبەرە بۆخۆیان‌و خاووخێزانیان دابین بکرێت.

٦- هەوڵبدرێت ئەو کارمەندانـەی دەنێررێن بۆ ناوچەکانی ڕۆژهـەڵات لـەو فەرمانبەرانـە بـن کـە کارامـەو لێهـاتووبن بـۆ ئـەوەی کاروبارەکـانی حکومەت بەشێوەیەکی باش بەجێ بێنن.

کە ئەو نامەیەی (SIR.SPEARS)و کۆپی نەخشەکەی تورك دەگاتە لای سـەرۆك وەزیرانـی بـەریتانیا سـکرتێرەکەی وەکـو لەهـەمان دوکیومێنتـدا باسکراوە لەسەری نوسیوە:

((لەبـەر ئـەوەی سیاسـەتی تـورك لەسـەر بناغەیـەکی ڕەگەزپەرسـتی پێکهـاتووە, بۆیـە کاربەدەستەکانیشـی هـەر هـەمان ڕێبـاز دەگرنەبـەر بـۆ ئەوەی هەسـتی نەتەوایـەتی لـەناو کەمەنەتـەوەکانی تورکیـادا لاوازبێـت‌و

پەرەنەسێنێت و تورك وەكو میللەتێكی ڕەگەزپەرست و سەوداسەری سەربازێتی شتێكی ئەوتۆی لەباردا نییە بتوانێت خزمەتی ڕۆشنبیریتی و شارستانێتی بكات)).

لەپاشكۆی ئەو دوكیومێنتەدا سكرتێرەكەی سەرەك وەزیران باسی سەرسوڕمانی خۆی كردووە كە خۆیبون چۆن و لە چ ڕێگەیەكەوە دەقی ئەو نەخشەیەی توركی دەستگیر بووەو وتوویەتی:

((تۆ بڵێی ئەو پێشنیازەی مفەتیشە گشتیەكەی تورك ئامادەی كردووە (كەمەبەست عابدین ئوزمانە) لەلایەن مركزی مخابەراتی ڕۆژهەلاّتی بەریتانیاوە (the middle east intellegence army) كە كورتەكەی بریتییە لە (M.E.I.A) بەشێوەیەك لەشێوەكان گەیشتبێتە دەست خۆیبون؟))

لەباسی شۆڕشی دەرسیمدا, لەشوێنی خۆیدا دوبارە دەچینەوە سەر باسی پێشنیازەكانی ئەو نەخشەیەی (عابدین ئوزمان) كە پەیوەندی بەبارو هەڵوێستی كوردستانەوە بوە بەرلەدەستپێكردنی شۆڕشی دەرسیمداو ئەوەی شایانی باسە لەباسی سێهەمی بەشی سێهەمدا دوبارە ئامارژە بۆ ئەو یاسایانە دەكەینەوە كە حكومەتی تورك دەری كردووەو پروفیسۆر حسرتیان بەرلەمە ئامارژەی بۆ هەندێكیان كردووە بۆ ئەوەی ئەوانەی پروفیسۆر حسرتیان بەرلەمە باسیكردون لەزنجیرەی ئەو یاسایانەی حكومەتی تورك لەپەیمانی لوزان بەدواوە دەری كردووە.

بۆ پوچەڵكردنەوەی پڕوپاگەندەی توركەكان دەربارەی هەڵوەشاندنەوەی (خۆیبون) زنار سلوپی لەلاپەڕە (٢١٠)ی كتێبەكەیدا سەرچاوە (٥٧) باسی چالاكی خۆیبونی بەم جۆرە كردووە:

((ئەندامە تازەکانی خۆیبون بەو پەڕی چالاکیو بیٚ ووچان لەبارودۆخی سیاسـی تـازە کۆببوونـەوە بـۆ ئـەوەی کاروبـاری خۆیـان ڕێـك بخـەن بەشێوەیەکی چالاکانە لەپێناوی بەرژەوەندی نیشتماندا. چاوەڕوانی ئەوە داکرا هەندیٚ گۆڕانکاری تازە دەست پیٚ بکاتو لەگەلٚ هەندیٚ لەڕێکخراوە سیاسیەکانا کەوتنە گفتوگۆو لەسەر ئەوە ڕێك کەوتن تواناو دەسەلاٚتی هەموویان یەك بخرێت بۆ گەیشتن بەو ئامانجانەی هەموویان لەسەری ڕێکەوتبوون کە یەکێك لەو تەقەلایانە بریتی بوو لەو پێوەندییەی خۆیبون لەگەلٚ مامۆستا رفیق حیلمی نیشتمانپەروەرو لیٚ هاتوو هەڵکەوتوو کە نوێنەری کۆمەڵی (هیڤی – هیوا) بوو لەباشووری کوردستاندا.

بۆ ئەو مەبەستە مامۆستا رفیق حیلمیو هاوڕێکانی (عزت عبدالعزیز بەگ– نقیب روکنی ناوسوپا)یان نارد بۆ مەرکەزی خۆیبون (لەدوایدا عزت عبدالعزیز لەگەلٚ سیٚ ئەفسەری تردا کە مصطفی خۆشناوو خیر الله حمە قودسی هەموویان لەلایەن حکومەتی عێراقەوە اعدام کران).

لەئەنجامی ئەمەدا بڕیاردرا نوێنەری هیوا لەگەلٚ (اکرم جمیل پاشا) و (عبدالرحمن علی یونس ئاغا) کە نوێنەری خۆیبوون بوون یەکتری ببینن, بەلاٚم بەهۆی دەستپێکردنی شەڕی جیهانەوەبارودۆخی ناوچەکە ئالۆز بووبوو, لەو کاتەدا لەو شوێنەی دەستنیشانکرابوو نوێنەری هیوا نەیتوانیبوو نوێنەری خۆیبوون ببینێتو مامۆستا رفیق حیلمی ڕۆژی (١٩٤٤/٢/٩) نامەیەکی ناردبوو بۆ قدری جمیل بەگ (زنار سبوپی)و هۆی ئەو یەکتری نەبینینەی تیا ڕونکردبووەو داوای کردبوو (ئەسکەندەر بەگ)ی نوێنەری خۆیبوون بچێتە سەر سنوور (دیارە مەبەست سوریاو عێراقە)و لەڕێگەی (ئیبراهیم عزیز بەگ)ی نێردراوی هیواوە چاوی بە ئەسکەندەر بەگ

بکەوێت و نامەی هیوای بۆ بنێرن و بارودۆخی باشوری کوردستانی بۆ ڕوون بکەنەوەو کارێکی وا بکرێت پێوەندییەکی هەمیشەیی لەنێوان هەردوولادا بکرێت.

ئەوەی شایانی باسە، قدری جمیل بەگ لەلاپەڕە (۲۱۳)ی کتێبەکەیدا بەدووردرێژ باسی نیشتمانپەروەرێتی و تواناو لێهاتوویی مامۆستا رفیق حلمی کردووە، دەربارەی (ئەسکەندەر بەگ)یش زنار سلوپی وتوویەتی ئەسکەندەر بەگ ئەندامێکی چالاکی خۆیبوون بووەو ڕۆڵێکی گرنگی هەبووە لەدامەزراندنی کۆمەڵی خۆیبووونداو بەرلەوەی ببێت بەئەندامی خۆیبوون، لەدوای شەڕەکەی شێخ سەعیدی پیران ئەندامی (حزبی شعبی کورد) بوە.

بێجگە لەو چالاکیەی خۆیبوون لەگەڵ حزبی هیوادا لەباشووری کوردستان، دوای ئەوەی کۆماری مهاباد لەکوردستان دامەزرا قدری جمیل بەگ پاشای دیاربکری کە نوێنەری خۆیبوون بوو چووە مهابادو وەکو نوێنەری ئەو کۆمەڵە هاوکاریی کردووە لەگەڵ کاربەدەستانی کۆماری کوردستاندا لەمهابادو وێنەیەکی قدری جمیل پاشا لەگەڵ قازی محمدی سەرۆکی کۆماری کوردستان لەمهاباد لەلاپەڕە (۳۲۲)ی کتێبەکەی قدری جمیل پاشا/ زنار سلوپی) بلاْوکراوەتەوە.

بەشی دووهەم

شۆڕشی درسیم (١٩٣٦-١٩٣٨)

لەدوای شۆڕشی ئاگریداغو کاولکردنی سەدان گوندو سووتاندنی هەزاران خانوو وەکاولکردنی رەزوباخو ئاوارەکردنی دەیان هەزار کوردو دوورخستنەوەیان بۆ ناوچە دوورەکان, ئیتر ڕژێمی تورك بۆ تەواوکردنی ئەو نەخشانەی لەشۆڕشی پیران و ئاگریداغدا بۆیان تەواو نەکرابوو, بڕیاریدا ناوچەی درسیمیش وەکو ناوچەکانی پیرانو ئارارات کاول بکاتو دانیشتوەکانی بەکۆمەڵ بگوێزێتەوەو لەخاکی نیشتمانی خۆیان دووریان بخاتەوەو بەشێوەیەکی پەرەوازەیی لەناوچە تورك نشینەکانا بەزۆرەملی نیشتەجێیان بکات بۆئەوەی لەماوەیەکی کەمدا وایان لێ بکات هیچ هەستێکی کوردایەتیان تیادا نەمێنێتو لەبۆتەی ڕەگەزی تورکدا بتوێنرێنەوە.

لەبەرگی دوهەمدا, لەدوای شەڕی جیهانی یەکەم باسی ڕاپەڕینێکی ناوچەی درسیم کرا لەریزی زنجیرە ڕاپەڕینەکانی پێش شۆڕشی پیرانداو باسی ئەوە کرا تورکەکان لەماوەیەکی کەمدا توانیبویان ئەو شۆڕشە دامرکێننەوە کە بەداخەوە هەندێ لەسەرکردەکانی ناوچەی درسیم لەو ڕاپەڕینەدا کەمتەرخەمیان کردبوو, بەلای شۆڕشەکەدا نەچوبون, بۆ نمونە

(سەید ڕەزا)ی دەسەلاتداری ناوچەکە بێلایەن وەستاو لای وابوو حکومەت حسابی ئەو بێ لایەنییەی بۆ دەکات و نەیدەزانی ڕۆژێکیش دێ پەلاماری ئەویش دەداو بەدەردی سەرکردەکانی تری کوردی لێ دەکات و لەڕاستیدا لەدوای دامرکانەوەی شۆڕشی ئاگریداغ نورەش هاتە سەر ئەو, حکومەت بەئاشکرا دوژمنایەتی خۆی بەرامبەر دانیشتوانی ناوچەکە دەربڕی و ساتێك سەید ڕەزا بۆی دەرکەوت حکومەت وازی لێ ناهێنێت و حسابی بێ لایەنیەکەی جارانی بۆ ناکات ئیتر ئەویش ناچاربوو, سەرکردایەتی شۆڕشێکی تری گرتە ئەستۆی خۆی بەلام تازە کارلەکار ترازابوو, حکومەت خۆی بەهێز کردبوو نەخشەی لەناوبردنی کوردی کێشابوو بۆیە شۆڕشەکەی درسیمیش بەسەرکردایەتی سەید ڕەزا وەکو شۆڕشەکانی تر لەناوبرا.

باسەکانی ئەم بەشەی شۆڕشی درسیم بریتین لەم باسانەی خوارەوە:

باسی یەکەم: هەلوێست لەباکوری کوردستان بەشێوەیەکی گشتی و لەناوچەی درسیم بەتایبەتی بەر لەدەستپێکردنی شۆڕش.

باسی دوهەم: هۆی دەستپێکردنی شۆڕش و بەشداربوانی شۆڕش و سەرکردەکانی شۆڕشش.

باسی سێهەم: سەرەتای دەستپێکردنی شۆڕش و ڕووبەڕوو بوونەوەی شۆڕشگێڕەکانی درسیم بەرامبەر بەهێزەکانی حکومەت.

باسی چوارەم: شکانی شۆڕش و سەرەنجامی شۆڕش و سزادان دانیشتوان و ئاوارەکردنیان.

باسی پێنجەم: هەلسەنگاندنی شۆڕش و کەم و کوورییەکانی.

باسی یەکەمی

هەڵوێست لەباکوری کوردستان بەشێوەیەکی گشتیو لەناوچەی درسیم بەتایبەتی بەر لەدەسپێکردنی شۆڕش

دوای ئـەو هـەموو تاوانانـەی تورکـەکان دژی دانیشـتوانی ناوچـەکانی ئاراراتیان کردبوو زۆری پێ نەچوو دەستیانکرد بەهەڕەشـەکردنو سـزادانی دانیشـتوانی درسـیمو کوردیـان ناچـارکرد دووبـارە دەسـت بداتـەوە چـەكو شۆڕشـێکی تـر دەسـت پـێ بکـاتو گـەلێك سەرچاوە باسـی هەڵوێسـتی ئـەو ڕۆژانەی ئەو ناوچەیەیانکردووەو لـەم باسـەدا هەوڵئـەدەین کورتەیـەکی ئـەو سەرچـاوانە بخەینـــە پـــێش چـــاو کەباســـی هەڵوێســـتیان کـــردووە بەرلەدەستپێکردنی شۆڕش.

دەربـارەی بـاوردۆخی پـێش شـۆڕش، باسـیل نیکـتین لەلاپـەڕە (١٩٣)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٥٤) ئامـاژەی بـۆ باسـێکی (مارشـال دابیری) کـردووە کـە لەڕۆژنامـەی (لماتـان)ی ژمـارەی ڕۆژی (١٩٣٠/١٢/١)دا بـڵاوی کردۆتـەوە کـە وتوویـەتی: شـۆڕشـی کـورد هێشـتا کۆتـایی پـێ نـەهاتووەو صـلاح الـدین کـوڕی شـێخ سـعید (مەبەسـتی شـێخ سـعیدی پیرانـە) کـەوەختی خـۆی لەدادگایەکی تورکدا زیندانکرابوو کەبەربوو ئەویش چوە پـاڵ شۆڕشـگێڕانی

درسیم کەخۆیان ئامادەکردبوو بۆ شۆڕش و جەندرمەکانی تورك لەساڵی (١٩٣٣)دا هێرشیان کردە سەر (شێخ فەخری) لەدەوروبەری دیاربکرداو دادگای حکومەتی تورك کە دادگایەکی سوپایی بوو زنجیرەیەك بڕیاری لەساڵی (١٩٣٤)دا دەرکرد بۆ لەسێدارەدان و زیندانکردنی هەمیشەیی چەند کەسێك و لەنێوان ساڵانی (١٩٣٤-١٩٣٧)دا کە حکومەت هەوڵی دابوو دەست بەسەر هەڵوێستدا بگرێت ڕاپەڕینی (اسبارتا) لەساڵی (١٩٣٥)دا بەرپاکرا کە (شیخ البدیع الزمانی کوردی) تیایا بەشدار بووبوو وەلەناوچەی (موش)دا جۆرە یاخیبوونێك ڕوویدا کەیاخی بووەکان بڕیاریاندا هیچ جۆرە باجێك نەدەن بەحکومەت و لەئەنجامی ئەمەدا شۆڕشی درسیم (تونجلی) دەستی پێکرد پاش ئەوەی حکومەت دەستی کردبوو بەدەسدرێژیکردن و کاولکردنی خانووی ئەو دێهاتانەی بەشداریان کردبوو لەو ڕاپەڕین و یاخی بوونەدا.

باسیل نیکتین ئەڵێ: ئەگەر دەتەوێ بەتەواوەتی لەدڕندەیەتی و لەتاوانی تورکەکان بگەیت کتێبی (درسیم کردستان تأریخندە) بخوێنەرەوە (مەبەستی باسیل نیکتین کتێبەکەی نوری درسیمی‌یە کە تێکۆشەرێکی ڕۆشنبیری کوردو هاوکاری سەیدڕەزای سەرکردەی شۆڕشی درسیم بوە وەکو لەدوایدا چەند جارێك باسی دەکرێت).

دەربارەی هەڵوێستی بەرلەدەسپێکردنی شۆڕش، پروفیسۆر حسرتیان ئاماژەی بۆ بەشێك لەو مقالەیە کردوە کە لەرۆژنامەی (Temps)ی ڕۆژی ١٩٣٧/٨/١٨ دا بلاوکراوەتەوە کەباسی هەڵوێستی ئەو ڕۆژانەی بەم شێوەیەی خوارەوە کردووە:

((هەتا ئێستا نەتوانراوە عەشایرەکانی کورد لەبۆتەی ڕەگەزی تورکدا بتوێنرێتەوە چونکە کێشەکە ئێجگار ئاڵۆزەو ژمارەی ئەوانەی حکومەتی تورک بەتاوانباریان دادەنێت زۆرن ئەمە ماوەی دوو ساڵە حکومەتی تورکیا یاسایەکی بێ سنووری دەرکردووە کە بەپێی ئەو یاسایە دەسەڵاتێکی زۆرو فراوان دراوە بەوالی‌یەکی سوپایی کە (عبدالله ئالب دوغان)ە، بۆ ئەوەی بتوانێت هەموو دەسەڵاتی خۆی بەکاربێنێت بۆ دابینکردنی ئاسایش لەناوچەکەداو ماوەی ئەوەی پێ دراوە هەموو جۆرە ڕێگەیەك بەکاربێنێت بۆ سەرگرتنی ئەو مەبەستە، بەڵام لەوساوە هێشتا دەزگاکانی ڕاگەیاندنی حکومەت هیچ شتێکیان بڵاونەکردۆتەوە، هەرچەند ئەو هەنگاوانەی حکومەت نابوی بۆسەرگرتنی نەخشەکەی هەتا ڕادەیەك کاری خۆیانکردووە بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا نەتوانراوە کورد بێدەنگ بکاتو ئەو ترسو لەرزەی خرابووە دڵی دانیشتوانی (العزین)ەوە بۆ ترساندنیان ئەگەرچی لەسەرەتادا کاری خۆی کردبوو، بەڵام هەتاسەر ئەو ترسە درێژەی نەکێشا.

لەساڵی (١٩٣٤)دا حکومەت بڕیاریدا کارێکی‌وا بکرێت هەموو عەشیرەتەکانی ناوچەی درسیم بخرێنە ژێر کۆنترۆڵەوەو لەسەرەتادا بەزەبری پۆلیسو جەندرمەو پروپاگەندەو بڵاوکراوەکانی ناو ڕۆژنامەکانی تورك لەلایەن زاناو نوسەرانی تورك کە بڵاویان دەکردەوە کەوا کوردە زازاکانی (درسیم) بەڕەگەز دەچنەوە سەر ئەو تورکانەی لەدێرزەماندا لەدەشتەکانەوە ڕوویان کردۆتە چیاکانو بەمە لەچاو تورکەکانی تردا لەباری زمانو ڕۆشنبیری‌یەوە جیابوونەوەو دواکەوتوون، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا ئەمانە هەموویان بەپەرۆشنو

بەوپەڕی دڵسۆزییەوە هەوڵئەدەن بچنەوە ڕیزی براهاوولاتیەکانی خۆیانو لەگەڵیانا ببنەوە بەیەك)).

حسرتیان لەکتێبەکەیدا ئاماژەی بۆ موسوعەیەکی تورکی کردووە (موسوعه الحیاه) مجلدی حەوتەم، چاپی ئەستەمبول ساڵی ۱۹۳۲ کە لەلاپەڕە (۲۹۹٦)دا ووتراوە لەیەکێك لەو بنکانەی بۆ کورد تەرخانکراوە (دیارە بنکەی ئاوارەکان) بووە، زۆربەی کوردەکانی کۆماری تورکیا بەزمانی تورکی قسە دەکەنو باری ژیانیشیان هەروەکو تورك وایە لەبەرئەوە ئێمەی کاربەدەستانی حکومەت ئەوانە بەنەتەوەیەکی تر ناژمێرین.

حسرتیان لەباسەکەیدا ئەڵێ: حکومەتی تورك بۆ سەرگرتنی ئەو نەخشەیەی بۆ درسیمی ئامادەکردبوو بەمەبەستی دابینکردنی ئاسایش، ویلایەتێکی تازەی لە درسیمدا دروستکرد بەناوی (تونجلی)بۆ ئەوەی ناوی درسیم نەمێنێتو هێزێکی حکومەتی تیاداناو بنکەیەکی بۆ دروستکردنو بەزمانی تورکیو کاربەدەستانی حکومەت بڵاویان دەکردەوە کەوا لەبەرئەوەی زازاکان زمانی خۆیان بیرچۆتەوە کە زمانی تورکییە، بۆیە دووبارە فێری زمانەکەی باووباپیرانی خۆیان دەکرێنەوەو بەشێوەیەکی ڕەسمی بەکارهێنانی ووشەی کورد قەدەغەکراو ڕێگەنەدرا بەهیچ کەسێك ئەو ووشەیە بەکاربێنێتو ڕێگەش لەوە گیرا کەجلی کوردی لەبەربکرێتو گۆرانیش بەکوردی یاساغ کراو ڕێگەی لێ گیرا.

سەرچاوەیەکیتر کە بریتییە لەگۆڤاری (the kurds) سەرچاوە (۱) ژمارە (۲۳)ی ساڵی ۱۹۸۲ باسی ئەوەی کردووە چۆن حکومەتی تورك دوای ئەوەی لەپاش تەواوبوونی شەڕی ئاگریداغ دەستیکردبوو بەئاوارەکردنی

کورد بەپێی ئەو یاسایەی لەساڵی (١٩٣٢)دا دەرچووبوو, ئەو کوردانەی ئاوارەکران لەناوچەکان درسیم کە ئیمڕۆ پێی دەوترێت تونجلی, دانیشتوانی ئەو ناوچەیە هەرچەند شوێنەکەیان زۆر گەورە نەبوو بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دانیشتوەکانی خۆڕاگربوونو ساتێك سێ فەیلەقی تورك پەلاماری ناوچەکەیاندان توانیان تاساڵی (١٩٣٨) بەرگری لەخۆیان بکەن.

لەکۆتایی باسی شۆڕشی ئاگریداغدا – بەشی سیازدەهەم- بارودۆخی کوردستان دوای شۆڕشی ئاگریداغ باسی ئەو نەخشەو پێشنیازەمان کرد کە (عابد ئۆزمان – عابد عوسمان) ئامادەی کردبوو وەکو پرۆگرامێك بۆ حکومەت بۆ ئەوەی ڕێگە لەبزوتنەوەی کورد بگرێت جارێکیتر سەرهەڵنەداتەوەو حکومەت بۆ بەجێهێنانی ئەو نەخشەیە چەند یاسایەکی دەرکرد کە لەو باسەدا ئاماژەیان بۆ کراوەو ئەوی مابوەوە لەو نەخشەیە لەناوچەی درسیمو لەشۆڕشی درسیمدا بەکارهێنرا.

دەربارەی هەڵوێستی حوکمەتی تورك بۆ بەجێ هێنانی ئەو نەخشەیەو ئەو پێشنیارانەی لەناوچەی درسیمدا, دوکتۆر عەزیز شەمزینی لەلاپەڕە (٩٥)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٤١) بەم شێوەیە باسیکردووە:

لەساڵی (١٩٣٥)دا تورکەکان بۆ تەواوکردنی سیاسەتی بەزۆر کردنی کورد بەتورك ڕویانکردە ناوچەی درسیمو بۆ سەرگرتنی مەبەستەکانیان پێویستییان بەڕاگەیاندنێکی تیوریو لەشکرکێشی هەبوو, لەو ڕووەوە ڕۆژنامەی (تان) لەژمارەی ڕۆژی (١٩٣٤/٨/١٨)دا ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە کە وتوویەتی:

(مەسـەلەی بـەتورك كردنـی خێڵـەكانی كـورد هێشـتا لـەقۆناغی سـەرەتایی‌دایە بەتایبـەتی پـاش ئـەوەی هەنـدێ‌لا خـەریكی دەسـتتێوەردانن لەكاروباردا كەبەمە كێشەكە هەتا ڕادەیەك ئاڵۆزیی تێ كەوتووە.

نزیكی دوو ساڵ لەمەوبەر (مەبەستی لەدوای دەركردنی ئەو یاسایەی لەساڵی ١٩٣٢ دا دەركـرا كەلـەكۆتایی باسـی ئاگریداغـدا باسمـانكردووە) سیستەمێكی تایبـەتی هێنرایە كایـەوە كـە بەپێی ئـەوە تێكـڕای دەسـەڵات هـەمووی درا بەفەرمانـدەی سـوپا كـە(عبـدالله ئالـب دوغـان) بـوو, بـەنیازی ئەوەی ئاسایش‌و هێمنی لـەو ناوچانەدا بەرپابێت كـە حكومـەت مەبەستی بووە)).

دوكتۆر عزیز شمزینی لەكتێبەكەیدا ئاماژەی بۆ بەشێك لەڕاپۆرتەكەی – یا پێشنیازەكەی– عابدین ئوزمان كردووە (بەداخـەوە باسی سەرچاوەكەی نـەكردووە) كەوتوویـەتی ئـەو ڕاپۆرتـە بریتـی بوە لـە(٢٣) لاپـەڕە كـە بەناوی (مفتشیەتی گشتی ژمارە(١), مەكتەبی تایبەتی)یەوە ناردوێتی بۆ وەزارەتی ناوخۆی توركیا كـە وەكـو دوكتـۆر شمزینـی باسیكردووە كورتـەو پوختـەی ئەو ڕاپۆرتە بەم جۆرە بووە:

((ئەم ڕاپۆرتە ڕاپۆرتێكی تایبەتە بەچۆنێتی داڕشتن‌و دەستنیشـانكردنی سیاسەتی كاروبـاری نـاوخۆی ویلایەتـەكانی سەر بەناوچەی موفەتیشیەتی گشتی یەكەم (واتـە ویلایەتـەكانی بـدلیس, دیـاربكر, وان, هـەكاری, مـوش, مـاردین, ئورفـە, سیرت (سـعرت) كـە سـەیر ئەوەیـە ناوچـەی درسـیم لـەناو چوارچێوەی ئەم موفەتیشیەتەدا ناوی نەهاتووە).

ڕاپۆرتەکە دەڵێت: مەبەست لەڕاپۆرتەکە دەستەبەرکردنی مانەوەی ناوچەکە وەك بەشێکی جیانەکراوە لەنیشتمانی تورك، بەتایبەتی ئەم ناوچەیە زۆر دەوڵەمەندە بەسامانی سروشتی.

ڕوداوەکەی شێخ سعید زادەی بیروباوەڕی کوردایەتی بوو (دان نانی ئەم ڕێبەرو لێپرسراوەی تورك بەڕاستیی شۆڕشەکەی شێخ سعیددا کە وتوویەتی شۆڕشێکی ناسیونالستی بووە هەموو درۆو دەلەسەکانی کاربەدەستانی تورك‌و ڕۆژنامەکانیان بەدرۆ دەخاتەوە کە هەمیشە ویستبویان ئەو شۆڕشە بەیاخی بوونێکی کۆنەپەرستانە لەقەڵەم بدەن). هەروەها ئەو ڕاپەڕینەی تر کە بەسەرکردایەتی چەند کەسێك لەناو چیاکاندا هەڵگیرسا وەك جولانەوەکەی (حاجۆ)و ئەوەی دانیشتوانی (ساسون)و ڕاپەڕینەکەی (ئاگریداغ)، ئەمانە هەموویان بەهەمان بیروباوەڕ زاخاودرابوون‌و ئەوانەی پڕوپاگەندە بۆ ڕوداوەکانی (زیلان) پڕوپاگەندە دەکەن ئەوانیش هەر بەهەمان شت پشت ئەستور بوون وچەتەکانی (علی جان)، (سەید خان)و دەست‌و پێوەندەکانیان کەلە (٨٠ – ١٠٠) چەکدار پێکهاتبوون، هەروەها بزوتنەوەکەی (محمد یونس)و عبدالرحمنی کوڕی لە(ملکان) کە ئیمڕۆ خراوەتە سەر ناوچەی قەدەغەکراوی (ساسون) ئەمانە هەموویان زادەی بیروباوەڕی کوردایەتی‌و چەنەبازی‌و دەم درێژی بۆ مەبەستی وەدەسهێنانی ئۆتۆنۆمی بەتایبەتی ناوبراو (کە مەبەستی محمد یونسە) بەهەڵس‌و کەوتیا وەکو مامۆستایەکی ژیر دێتە بەرچاو، کەسانی تریش وەکو (فەرزندەی حەسەن نلی حەدۆ، یادۆ، علی خان، سەید خان، عزەت موسی، جبرانلی خالد، حەسنالدی خالد، بدلیسی، زیا و (مەبەست

یوسف ضیاء بەگە) واحسان نوری پاشاو هیتر, هەروەها زیندووەکان و هەم مردووەکان هەموویان بەپاڵەوان و تێکۆشەری نەتەوەیی دادەنرێن.

ئەبێ دان بەوەدا بنرێت کە پروپاگەندەی دەرەوەی کوردستان لەوپەڕی برەودایە, لەبەرئەوە ئەگەر بەزانیارییە گرنگەکانی دەنگ‌وباسە ڕەسمیەکان و تایبەتەکان پشت ببەستم دەتوانم بەئاسانی بیروبۆچوونەکانی خۆم بسەلمێنم:

چالاکی بدرخانیەکان لەسوریە, پروپاگەندەو ئامۆژگارییەکانی مارکسیزم لینینزم لە (یریڤان - ئەرمەنیای سۆڤێت), چالاکیەکانی ئەرمەنیەکانی دەرەوەی وڵات و بڕیارەکانی کۆنگرەی کوردی لەیریڤان, ئەمانە هەموویان بەمەبەستی بوژانەوەی گیان و هەستی کوردایەتیە, خورت بون و درێژەپێدان بەو چالاکی‌یانە زیانێکی زۆر دەگەیەنن بەنیشتمانەکەمان. ئیمڕۆ کوردەکان ئەگەرچی بەیارمەتی ئەرمەنیەکان هیچیان بەهیچ نەکردووە, بەڵام بەتەمای ئەوەن لەکاتێکدا دەست بکەن بەڕاپەڕین کە تورکیا سەری لێ شێوابێ و گیروگرفتی ناوخۆو شەڕی دەرەکی تەنگی پێ هەڵچنیبێت.

لەڕاستیدا کوردو ئەرمەنیەکان کە ئیمڕۆ لەسوریادا گیرساونەتەوە, ئەگەر بیانەوێ دەتوانن هێزێکی چەکداری دە هەزار کەسی پێکەوەبنێن و کوردەکانی ناوخۆی وڵات ڕاپەڕێنن و لەهەرکاتێکدا تورکیا تووشی تەنگەتاوی و تەنگ و چەڵەمەیەکی سیاسی بوو ئەوسا پەلامار دەدەن و لەگەڵ کوردەکانی ناو وڵاتدا هاریکاری دەکەن.

مەبەستم لەباسکردنی ئەم مەسەلانە بریتییە لەخۆدەربازکردن لەو زیانە ناوخۆی و دەرەکی‌یانەی بەهۆی مەسەلەی کوردەوە تووشی کۆماری تورکیا

دەبێتو مەبەستم دەستنیشانکردنی ئەو هەنگاونانو کارانەیە کە پێویستە بنرێنو بکرێن بۆ سەرکوتکردنی جولانەوەکە کە دەبوایە ئەم کارە زوو بکرایەو نەخرایەتە ئیمڕۆ.

بۆ گەیشتن بەمەبەستەکانمان ئایا پێویستە کام ڕێگا بگرینەبەر؟؟ ئایا پێویستە ئەو ناوچەیەی لە(١٦) پارێزگا – ویلایەت– کەکوردنشینن, کەبەڕاستی ئەو شوێنانە لەجوانی دیمەنو سامانی زۆردا بەهەشتێکن بۆ خۆیان, ئایا دەبێ ئەو شوێنانە بەشێکی جیانەکراوەی تورکیا دابنرێنو دانیشتوە کوردەکەی بۆ یەکجاری بکرێن بەتورك یاخود ئەبێ درێژە بەو ڕێو شوێنە بدەین کەچەند ساڵێکە پێڕەوی دەکرێو کارگەیشتووە بەوەی ناوچەکە لەژێر دەسەلاتی هەمیشەییو چاودێری حکومەتو هێزەکانی دەوڵەتدا بێ؟

لێرەدا پێویستە ڕێز لەگەورە پیاوانی ناوچەکە بگرین, بەپارەو دیاری, فریوبدرێنو چاویان تێربکرێتو جۆرە ئارامیەك بەسەر ناوچەکەدا بسەپێنرێتو هەر بەزمو کێشەیەکیش لەدواییدا ڕوویدا پێویستە هەنگاو بەهەنگاو چارەسەر بکرێت.

بەبروای من, ئەگەر هەلومەرجی ناوخۆو دەرەوەی ولات لەبەرژەوەندیی خۆمانابێ, پێویستە ڕێگای یەکەم هەلبژێرین بۆ ئەوەی ئەو کەسانەی لەدەرەوەی سنوری ڕۆژهەلاتو باشوردا بۆ مەسەلەی کورد کار دەکەن (مەبەستی کوردستانی ئێرانو عێراقە) دەبێ لەوە تێبگەنو بێنە سەر ئەو باوەڕەی لەناوخۆی ولاتدا کەس نییە لەزمانیان بگات یا هاوهەستی ئەوان بێت, بۆسەرگرتنو بەجێهێنانی ئەم مەبەستانەش چەند ڕێگایەك هەیەو پێویستە لەچەندین لاوە بەشێوەیەکی ڕێكو پێك بۆ مەسەلەکە بچین:

أ- پێویستە تورکە کۆچەرەکان لەهەردوو لای ڕێگەوبانی سەرزەمینیو هێڵی شەمەندەفەری دەریاچەی (وان)و پێدەشتەکانی (موش)و شارۆچکەکانی (بولانق)و (ملازکرد)ی پارێزگاکانی ڕۆژهەلآت هەموویان نیشتەجێ بکرێنو بۆ بەجێهێنانی ئەم مەبەستە پێویستە پرۆژەیەکی چەند ساڵی بۆ ئاوەدانکردنەوەی ئەو شوێنانە دابڕێژرێو دابەشکردنی زەوی بەسەر کۆچەریەکاناو دەست بکرێت بەدروستکردنو ئاوەدانکردنەوەی دێهات لەو ناوچانەدا.

بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری ڕۆژانەی ئەو شوێنانە پێویستە تاقمێك کارگێڕی هەمیشەیی دیاری بکرێ لەشارەزایانی پزیشك, ئەندازیار, وەستاو شارەزای تکنیكو ئەگەر هەموو ساڵێك (٣-٥) دێهاتی تورك نشینی سەد خێزانی بەبەردەوام ئامادەبکرێت پێم وایە کارەکەمان زۆر سەرکەوتوو ئەبێتو ئەو دێهاتانەو مەسەلەی بەتورك کردنو تواندنەوەی گەلێکی دواکەوتووی نەخوێندەوار (مەبەستی کوردە) لەبۆتەی گەلێکی ڕوناکبیری پێشکەوتوودا ئاسانتر دەکات, ئەگینا کوردێکی شاخەوانی لەش ساغو تەڕپۆش بەکابرایەکی ئاوارەو دەستکورت ناکرێت بەتورك لەبوتەی تورکدا ناتوێنرێتەوە, بەتایبەتی هەموو جلو بەرەشڕو دادڕاوی ئەو کابرایە لەدەرپێیەکی سپیو کراسێکی شین بەولاوە هیچیتر نییە..
کابرایەك نەخۆشی مەلاریای تێ ورووژابێ, لەخانویەکی کۆندا بژی, لەبرسانا هەڵتروشکابێ, نەخۆشی هەراسانی کردبێت (مەبەستی تورکە ئەگەر حکومەت فەرامۆشی بکات)و هەمیشە خەریکی ئەوە بێ لەڕێگەی دادگاوە ببێت بەخاوەن زەویو زاری خۆی ئەو کابرایە چۆن دەتوانێت

بەئاسانی ئەو کوردە شاخاوییە لەش و مێشك ساغە لەبۆتەی تورکدا بتوێنیتەوە؟!

ب- پرۆژەی فێرکردنی زمان:

ئەوانەی دەمانەوێ بیان توێنینەوەو لەزانکۆکانی تورکیادا پەروەردەیان بکەین پێویستە وایان لێ بکەین لەجیاتی زمانی کورد بەزمانی تورکی بدوێن کە ئەمە کارێکی زۆر گرنگە لەبەرئەوە پێویستە بەر لەهەموو شتێك منداڵەکانیان لەباوك و دایکەکانیان دووربخەینەوەو لەفێرگەی شەوی تایبەتدا (وەکو شوێنی هەتیوخانەکان) کۆبکرێنەوەو بۆ شوێنی خەوتنیان قەرەوێڵەیان لەداروتەختەی ساکار بۆ دروست بکەین و مامۆستای لێوەشاوە کارامەو بەتواناو باشیان بۆ تەرخان بکەین کە فێرگەکانیان ببەن بەرێوە بۆ ئەوەی ئەو منالآنە بەگیان و هەستی تورکیزم پەروەردەو گۆش بکرێن و پێویستە لەسەر دەوڵەت دام و دەزگای پێویست بۆ ئەو مەبەستە ئامادەبکات و پێویستە زمانی تورکی بکرێت بەتاکە زمانی ئاخافتن لەناو ئەو فێرگانەدا.

شان بەشانی ئەمە دەبێ بەرنامەی تایبەت بەپروپاگاندەی تورکیستی و رێزگرتن لەگەورە پیاوانی تورك ئامادەبکرێت چونکە بەو جۆرە پروپاگاندانە دەتوانرێ گەورەپیاوانی تورك لای ئەو منالآنە خۆشەویست بکرێن و ماوەی ئەم پرۆژەیە سێ ساڵ بخایەنێت بەمەرجێك هەموو منالێك هەر ساڵەی (١٠ - ١١) مانگ لەخوێندندا بێت و پاش ئەو ماوەیە یاسایەکی تایبەتی دەربکرێت بۆ ئەوەی مەسەلەی تواندنەوە وەك کاری کۆمیسیونەکانی لێ بێت.

ج- پرۆژەی تواندنەوە:

پێم وایە پرۆژەی تواندنەوە لەسێ ڕشەدا جێبەجێ بکرێت.

١- ڕشەی ئابووری

٢- ڕشەی تەندروستیو کۆمەڵایەتی

٣- ڕشەی فەرهەنگی

یەکەم: کارتێکردنی ئابووری:

پێویستە دەسەڵاتی ئابووری تەنها بۆ ئەو کەسانە بسەلمێنرێت کە بە یەکجاری وازیان لەکوردایەتی هێناوەو پێویستە لەڕێگەی ئەنجومەنی میللی یەوە (دوکتۆر شمزینی لە وەرگێڕانەکەیدا بۆ کوردی بەخانەی گەل ناوی هێناوە) بازرگانەکان فێربکرێن چۆن کاسبی بۆ خۆیان بکەنو چۆن لەگەڵ کوردەکانا هەڵسوکەوت بکەنو لەگەڵ کوردە شاخاویەکانا پێویستە بەتورکی بدوێنو پێویستە وا لەکورد بکرێت چۆن دەوڵەتی خۆش بوێتو لێرەدا نابێ ڕێگە بەهیچ بازرگانێکی گەڕۆك بدرێت لەخۆیەوە لەگوندێکەوە بچێت بۆ گوندێکی‌تر, چونکە ئەو بازرگانە گەڕۆکە (چەرچی) کە هەموو جۆرە کالأیەکی وەکو ڕۆنو هێلکە دەگۆڕێتەوە وەیا بەنرخێکی هەرزانی دەفرۆشێ ئەمە دەبێتە هۆی ئەوەی دێهاتەکان بەیەکەوە ببەسترێنەوەو لەئەنجامی ئەمەدا لەناو خۆیانا بەکوردی دەدوێنو زۆرجاریش بەپڕوپاگاندەو بڵاوکردنەوەی دەنگوباس والەگوندنشینەکان دەکەن لەشاروشارۆچکەکان دووربکەونەوە.

بۆ زۆرتر چەسپاندنی دەسەڵاتی مەڵبەندە ئابوریە ناوبراوەکانیش ئەبێ بۆ فەرمانبەرە کشتۆکاڵیەکانو بۆ پزیشکەکان چەند وڵاخێك تەرخان بکرێن

بۆ ئەوەی هەمیشە بەناو دێهاتەکانا بگەڕێن و پەیوەندی بەلادێییەکانیشەوە بکەن و بەتێکەڵاوبوون و ئاخافتن بەزمانی تورکی پێویستە لەگەڵ ئەمەدا پروپاگاندەی پێویست بڵاوبکرێتەوە.

دوهەم: کارتێکردنی تەندروستیو کۆمەڵایەتی.

بۆ ئەوەی کارتێکردنی تەندروستیو کۆمەڵایەتی ئەو ئەنجامەی هەبێت کەخۆمان دەمانەوێت سەربگرێت، پێویستە لێپرسراوانی شارۆچکەکان بەسواری ولاخ بەناو دێهاتەکانا بگەڕێن و پێوەندی بەدێهاتەکانەوە بکەن و تورك و کوردو قزلباش و علی ئیلاهیەکان هان بدەن ژنی یەکتر بخوازن و سەرلەیەکتری بدەن و ئەو فەرمانبەرو سەربازانەی لەڕۆژ ئاواوە ڕەوانەی ناوچە کوردنشینەکان کراون هەموویان هان بدرێن ژنانی کورد بخوازن و بۆ ئەم مەبەستە پێویستە دەوڵەت زەویو زاریان بەسەردا دابەش بکات بۆ ئەوەی لەو ناوچانەدا جێگیر ببن.

ڕاپۆرتەکەی عابد ئوزمان لەسەری دەڕواو دەڵێ:

بەر لەهەموو شتێك پێویستە بەهیچ شێوەیەك ماوە بەڕوناکبیران و فەرمانبەران و کارگوزارانی دەوڵەت نەدرێت بەزمانی کوردی بدوێن بەتایبەتی لەکاتی کارکردنداو تەنانەت نابێ فەرمانبەر لەگەڵ کارخوازە لادێییەکانیشدا کە فریان بەسەر زمانی تورکیەوە نییە لەگەڵیانا بەزمانی کوردی بدوێن و ئەو فەرمانبەرەی بەکوردی بدوێ دەبێ هەر لەسەرەتاوە ئاگاداربکرێن کەنابێ لەکاتی کارکردندا زمانی کوردی بەکاربێنێت و ئەگەر دوبارەشی کردەوە پێویستە وردە وردە مووچەکەی لێ ببڕێت و لەدواییدا مەسەلەکە بوو بەشتێکی ئاسایی و هەر فەرمانبەرێك زمانی کوردیی بەکارهێنا پێویستە لەسەر کار لاببرێت و ئەبێ هەموو لێپرسراوێکی دەزگای

حکومەت و هەموو ئەفسەرێکی ئاسایش و پۆلیس لەبەجیٚهێنانی ئەم ئەرکە خۆی بەبەرپرسیار بزانێت.

عابدین ئوزمان لەسەری ئەرواو دەڵێت:

پێش ئەوەی کۆتایی بەمەسەلەی تواندنەوە بهێنم بەپێویستی دەزانم سەرنج بۆ چەند مەسەلەیەکی گرنگ ڕاکێشم کە بریتیە لە:

ئەو کوردانەی لایان وایە هەڵوێست و ڕوفتاری نەرمی دەوڵەت زادەی سۆزو بەزەیی نییە بەڵکو زادەی ئەو کردەوانەیە کە خۆیان ئەنجامیان داوە, هەروەها ئەوانەی دێهاتەکانیان کەوتۆتە سنووری ئەو ناوچە قەدەغەکراوانەی کە کاتی خۆی بەرهەڵستی دەوڵەتیان کردووەو بەپروپاگەندەکانی دەرەوەی وڵات خۆیان کردووە بەوابەستە, ئەمانە هەموویان یەك بابەتن و هەموویان ئێجگار زیانبەخشن و لەسەرێکی ترەوە زۆر گرانە بۆ ئێمە بیان توێنینەوە, لەبەرئەوە پێویستە یەکەیەکە ئەوانە دەستنیشان بکرێن و لەدوایدا دەرپەڕێنرێن, ئیمڕۆ کەس نازانێت ژمارەی ئەو جۆرە کەسانە چەندە, بەڵام ئەم ساڵ دەوڵەت بەژێرزارەکی بڕیاریداوە نزیکەی سیٚهەزار کەسیان لەناوچەکانی ڕۆژئاوادا نیشتەجیٚ بکات و بەپێی بەرنامەیەکی ڕێك‌وپێك لەماوەی (١٥-٢٠)ساڵدا ئەوانەی ناتوێنرێنەوە بەیەکجاری لەناودەبرێن و ئەوانەی دەمێننەوە بەیەکجاری بەفەرهەنگی تورکی گۆش دەکرێن و بەبیٚ بەجێهێنانی ئەمانەی خوارەوە مەسەلەی توانەوە سەرناگرێت.

أ- لەپرۆژەی تواندنەوەدا پێویستە:-

١- پێویستە بایەخ و گرنگی‌یەکی تەواو بدرێت بەئەنجومەنی میللی.

٢- بۆ خوێندنەوەی هەواڵی ناو ڕۆژنامەو گۆڤارەکان پێویستە پەرتوکخانەی تایبەتی دابین بکرێت.

٣- بۆ ناساندنی شوێنەواری کۆنی تورك مۆزەخانەو پێشانگەی تایبەتی دامەزرێنرێت، تیپی گەڕۆکی گۆرانی بنێررێت بۆ دێهاتەکان و سینەماو ئیستگە دامەزرێنرێت کە ئەمانە هەمووی ئەنجامی باشیان ئەبێت.

لەدوای ئەوەی بۆچوونی خۆمم بەکورتی دەربڕی دەربارەی چۆنێتی تواندنەوەی بەزۆرە ملی بەپێویستی دەزانم باسی ئەو مەسەلانەش بکەمکەبەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ پەیوەندیان بەسەرگرتنی ئەو مەسەلەیەوە هەیە.

خاڵی یەکەم: بۆ لەناوبردنی کوردایەتی, یا بۆ بەجێهێنانی دامەزراندنی دەزگایەکی کارگێڕی توندوتۆڵ لەناوچە کوردنشینەکانا, پێویستە ڕێگەوبانی تازە هەبێت و ئەو ڕێگاوبانانەی من بەپێویستی دەزانم چاك بکرێن بریتین لە:

ا-ڕێگای دیابکر - سیلوان - ملکان - زیارەت - بتلس - رتاتوان.

ب-ڕێگای زیارەت- سیرت - هەکاری - بەرواری - جەناق - وان.

ج-ڕێگەی وان - باشقەلا - هەکاری - بەرواری.

د-ڕێگای ماردین - ساوور - میدیان - کەرجۆش - سیرت.

ئەگەر ئەو ڕێگاوبانانە بەناوچەی دەسەڵاتی موفەتیشیەتی گشتی ژمارە (١)دا (کە عابدین ئوسمان خۆی موفەتیشی گشتی ژمارە (١) بووە). ئەوا ئەو موفەتیشیەتە کەمتەرخەمی ناکاو بەهەموو شێوەیەك یارمەتی کاربەدەستان ئەدات.

بێگومان بەچاککردنی ئەو ڕێگاوبانانە ناوچەکە هەم لەڕووی مادیو هەم لەڕووی زارەکییەوە (مەبەست سەپاندنی زمانی تورکی بەسەر کوردنا) گەشەدەکات و بەخورتیو بەڕێکوپێکی دەبەسترێتەوە بەدایکی نیشتمانەوە (کەمەبەست تورکیایە).

ئەو کوردانەی لەبۆتەی فەرهەنگی تورکدا ناتوێنەوەو هەزاران پروپاگەندەی کوردایەتی کاریان تێ دەکات، بەپێویستی دەزانم بخرێنە گروپی کارەوەو لەکاتی کردنەوەی ئەو ڕێگەوبانە تازانەدا کەڵکیان لێ وەربگیرێت و لەهەمان کاتدا دەبێ فێری زمانی تورکیش بکرێن و هەوڵی تواندنەوەیان بدرێت و نابێ هیچ چاوپۆشییەکیان لێ بکرێت.

خاڵی دوهەم: پەیوەندی بەکوردەوە نەبوە

خاڵی سێهەم بەجێ بەجێکردنی پێشنیازەکانی ناو ڕاپۆرتەکەم گەلی تورك بەختەوەر دەبێت و تورکیا بەرەو پێشەوە دەبات.

ئەم ڕاپۆرتەم دەخەمە بەردەمی بەڕێوەبەری دەوڵەتی مەزن (عصمت ئینونو) کەبۆ وەدەسهێنانی شادمانیو بەختەوەری گەلی تورك لەسەرکەوتنێکەوە بەرەو سەرکەوتنێکی تری دەبات و ڕۆژ لەدوای ڕۆژ تورکیا بەرەو پێشەوە دەڕوات.

من لەکاتێکدا ئەم ڕاپۆرتەم پێشکەش دەکەم، چارەسەرکردنی یەکێك لەگیروگرفتەکانی وڵاتەکەمان بەئەرکی سەرشانی خۆم دادەنێم بۆ ئەوەی دەربارەی ئەوە بڕیارو ئامۆژگاری پێویست دەربکرێت.

امزا/ موفەتیشی گشتی ناوچەی ژمارە (١)

ئابدین ئوزمان

(عابدین عوسمان)

دەربارەی ئەو ڕاپۆرتەی ئابدین ئوزمان کە دوکتۆر شمزینی دیارە باسی پێشەکیەکەی ئەو ڕاپۆرتەی کردووەو کورتەیەکی لێ وەرگرتووە کە ژمارەی لاپەڕەکانی ئەو ڕاپۆرتە (٢٣) لاپەڕە بووە, بەڵام زنار سلوپی (قدری جمیل بەگ دیاربکری) لەلاپەڕە (١٦٠)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٥٧) بەدوورودرێژ باسی ناوەڕۆکی ئەو ڕاپۆرتەی کردووەو ڕەخنەی لەکەموکوورییەکانی ئەو زانیاریو ژمارانەی گرتووە کە ڕاپۆرتەکە ئاماژەی کردووەو وتوویەتی:

((ئەو زانیارییانەی هەتا ساڵی (١٩٢٤) لەدائیرەی قائیمقامیتی (بیلیجیك) داو لەدەزگاکانی تری ویلایەتەکانی ڕۆژهەڵاتدا هەڵگیرابوون لەگەڵ ئەو سەرژمێرییەی لەساڵی (١٩٢٧)دا کرابوو پڕبوون لەهەڵەی ئاشکراو ژمارەی کورد دوو ئەوەندەی ئەو ژمارەیە بووە کە لەو ڕاپۆرتەدا (مەبەست ئەوەی ئابدین ئوزمانە) ئاماژەی بۆ کردووەو هۆی ئەمەش بریتییە لەوەی ژمارەیەکی زۆری کورد نەخرابووە ناو ئەو سەرژمێرییە کە مەبەستیش لەکەمکردنەوەی ژمارەی کورد ئەوە بووە ئەو سەرژمێرییەی پێ پینە بکرێت کە لەدوایدا لەساڵی (١٩٣٥)دا کرابوو.

بەپێی ڕاپۆرتەکەی ئابدین ئوزمان کوردی کردووە بەدوو بەشەوە.

بەشی یەکەم: ئەو تورکانەی بوبوون بەکورد (کە وتراوە ئەمانە هەموویان بەڕەگەز تورك بوون بەڵام لەدواییدا بوبونەوە بەتورك وەکو زۆرجار لەباسو ڕۆژنامە تورکیەکانا بلاْویان کردۆتەوە).

بەشی دوهەم: ئەو کوردانەی نازانرێت چۆنو لە چ کاتێکدا بوون بەکورد.

بەپێی ئەو ڕاپۆرتە کە وتوویەتی. ژمارەی کورد لەو ناوچانەدا (١,٢٦٧,٥٧٣) کەس بوون بەڵام تائێستە نەتوانراوە لەناو ئەم ژمارەیەدا

بەشی یەکەمو دوهەم لێك جیابکرێتەوە, تەنها ئەوەی ڕوون بۆتەوە ئەوەیە دانیشتوانی کورد پترن لەنیوەی دانیشتوانی ناوچەکە کە ئەمە ڕاستی‌یە لەڕووی رەئی گشتی جیهانی‌یەوە زیانێکی زۆری هەیە بۆ بەرژەوەندێتی ولأتەکەمان (زنارسلوپی لەپەراوێزی لاپەڕە (١٦١)ی کتێبەکەیدا وتوویەتی بەپێی سەرژمێری ڕەسمی لەساڵی (١٩٦٥)دا دانیشتوانی تورکیا بریتی بووە لە (٣١,٣٩١,٢٠٧)و ئەوانەی بەزمانی کوردی قسەیان کردووە ژمارەیان (٢,٣٢٥,٧٧٨)کەس تۆمارکراوە (بێگومان کوردێکی زۆریش هەبووە یا نەیانوێراوە بەکوردی قسەبکەنو یالەترسی کاربەدەستانی تورك خۆیان بەکورد دانەناوە لەئەنجامی ئەو هەموو جەورو ستەمەوە کە لەکورد کراوە لەنێوان ساڵانی (١٩٢٤ تا ١٩٦٥) کە تورکەکان خۆیان دانیان بەوەدا ناوە بەزۆر کوردیان لەبۆتەی تورکدا تواندۆتەوە.

بەپێی ڕاپۆرتەکەی ئابدین ئۆزمان کەزنار سلوپی باسیکردووە, عابدین عوسمان وتوویەتی:

(لەڕاستیدا لەناوچەکەدا کوردی تیادا نییە بەڵکو تەنها ئەو تورکانەی تیادایە کە تورك بوونو بوون بە کورد!!).

بەڕاستی شتێکی پڕ لەسەیرو سەمەرەیە کەبوترێ تورکی واهەبووبێت بووبێت بەکورد, لەهەمووشی سەیرتر نە عابدین ئوزمانو نەنووسەرانو ڕۆژنامە تورکیەکان کە هەمیشە ئەو قەوانەیان لێداوەتەوە جارێك لەجاران نەیان وتووە: هۆی چی بوە کە تورك خۆی کردبێت بە کورد! ئایا کورد ڕۆژێك لەڕۆژان دەوڵەتو حکومەتو دەسەلأتێکی ئەوتۆی هەبووە بەزۆر ئەو تورکانە بکات بەکورد وەکو چۆن تورکەکان بەئاشکراو بەزورە ملی کوردیان کردبوو بەتورك!؟!

ئەگەر تورکەکان لەو ڕووەوە هیچ بەڵگەیەکیان بەدەستەوە نییە کەبۆچی تورك بوە بەکورد، بەڵام بەپێچەوانەوە کورد بەڵگەیەکی زۆر بەهێزی بەدەستەوەیە کەچۆن هەندێ لەکوردەکان لەکاتی خۆیدا بوون بەتورك و ئەگەر تورکە ڕۆشنبیرەکان چاوێك بگێڕن بەشەرفنامەی شەرفخانی بدلیسیدا کە بەئاشکرا وتوویەتی: ژمارەیەکی زۆر لەکوردەکان حەزیانکردووە جنسیەی عوسمانی‌یان دەستگیربێت و لاشیان وابووە کوردو تورك هەردوولایان موسوڵمانی سوننی مەزهەب بون و لەبەرئەوە پشتاوپشت خۆیان بەتورك تۆمارکردووە.

ئابدین ئوزمان لەگەڵ ئەو هەموو بۆچوونە پڕ لەپێچ و پەنایەی دەربارەی کورد دەری بڕیوە نەیتوانیوە لەڕاستی‌یەك لابدا کەوتوویەتی:

((هەستی نەتەوایەتی لای کوردەکان ئەوەندە بەهێز بووە کە تورکەکانی دراوسێیان توانای ئەوەیان نەبووە لەناو بۆتەی خۆیانا کوردەکان بتوێننەوە... لای کوردەکان بیروباوەڕی نەتەوایەتی و سەربەخۆیی بەشێوەیەك بڵاوبوبوەوە کە مێشکی کوردەکانی ناوچەکەی پڕکردبوو)).

بێگومان عابدین ئوزمان ئەم ڕاستی‌یەی بۆیە وابەزەقی و بەئاشکرا باسکردووە لەڕاپۆرتەکەیدا بۆ ئەوەی کاربەدەستانی حکومەتەکەی خۆی ناچاربکاو هانیان بدات بەوپەڕی توندوتیژییەوە خەریکی تواندنەوەی کوردبن لەبۆتەی تورکدا.

زنار سلوپی لەکتێبەکەیدا دەربارەی ئەوەی عابدین عوسمان وتوویەتی کوردەکان تورك بون بەڕەگەز بەڵام لەماوەیەکدا بون بەکورد بۆیە پێویستە بگەڕێنەوە ڕیزی برا تورکەکان و دەربارەی ئەمە ڕوی دەمی کردۆتە ئابدین ئوزمان و پێی دەڵێت:

((باشـه ئەگـەر ئـەو لای وایـە کـورد بەڕەگـەز تـورك بـوون بۆچـی ناچێت سەیری لاپەڕەکانی ناو فایلەکانی دادگاکانی تورك بکات کەچۆن کوردەکان لەبـەردەمی دادگـاو لەبـەردەمی پـەتی قـەنارەدا ئامـادە نـەبوون لەکوردایـەتی خۆیان لادەن و بەپێچەوانەوە هاواریان دەکرد بژی کوردو کوردستان؟؟

ئەگـەر لای وایـە ئەوانـە تـورك بـوون ئیتر بۆچـی لەشـوێنەکانی خۆیـان هەڵیان دەکەندن و ئاوارەیان دەکردن بۆ ناوچە تورك نشینەکان؟

زنــار سـلوپی لەلاپــەڕە (١٦٧)ی کتێبەکەیـدا باسـی موئتەمەرەکـەی (یریڤان)ی کـردووە کـە ئابـدین ئوزمـان وتویـەتی ئـەو موئتمرە بـۆ دژایـەتی تورکیا تەرخانکرابوو, ئەوەی ئەو کونفرانسە کۆبونەوەیەکی مێژوویی بورە وەکــو زنــار ســلوپی باســیکردووە, بەپێویســتم زانــی بڕیارەکــانی ئــەو کۆبونەوەیە بخەمە پێش چاو.

ا) پاککردنەوەی مێشکی ڕۆشنبیرانی کورد لەکارتێکردنی ڕۆشنبیرێتی تورك.

ب) لێکۆڵینـەوە دەربـارەی ڕەگـەزو مێـژوی کـورد لەسـەر بناغـەی بەڵگـە مێژووییەکان و ئامادەکردنی نەخشەی کوردستان.

ت) لێکۆڵینـەوە بـۆ دەستنیشـانکردنی پەیوەنـدی ڕەگـەزی نێـوان کـوردو یزیدی و ئەرمەنی.

ج) یەکخستنی شێوەکانی زمـانی کـوردی بـەنیازی سـازکردنی زمـانێکی یــەکگرتوو,وە خوێنــدنی دەســتوری زمــانی کــوردی و دانــانی قاموســێکی کوردی لەگەڵ ئەبجەدیەتێکی (ئەلف با) تایبەتی بۆ نووسینی کورد.

هــەروەکو زنارسـلوپی باسـیکردووە, وەرامـی ئابـدین ئوزمـان بـۆ ئـەو برایانەی یریڤان ئەوە بووە وتوویـەتی:هـەمووی دژی بەرژەوەنـدیی دەوڵـەتی

ئێمەو ئەو دەوڵەتانەشە کە کوردیان تێدا نیشتەجێ بوە (مەبەستی ئێران‌و عێراق‌و سوریا بوە).

زنار سلوپی دەربارەی ئەو ڕاپۆرت‌و پێشنیازەی عابدین ئوزمان بۆ حکومەتی تورکیای ئامادەکردووە وتوویەتی کاشکی ئەو کابرا لێ پرسراوەی تورك دەرسێکی وەربگرتایە لەو وتارەی (ماکنمارا)ی وەزیری بەرگری حکومەتی ئەمریکا لەکاتی مناقەشەکردنی بۆجەی سوپای ئەمریکادا بۆ ساڵی ١٩٦٥ لەکۆنگرێسی ئەمریکادا (لام وایە ئەبوایە بی ووتایە لەدواییدا دەبوو دەرسی وەربگرتایە چونکە ئابدین ئوزمان ڕاپۆرتەکەی لەساڵانی سی‌یەکانا ئامادەکردووە کە هێشتا وتارەکەی (ماکنمارا) نەزانرابوو.

((لەڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا هیچ جۆرە ئاسایشێك بەرپانابێت هەتا ئەم سێ شتەی خوارەوە چارەسەر نەکرێت:

١- ئاشتبوونەوەی دەوڵەتانی عەرەب لەگەڵ حکومەتی ئیسرائیلدا.

٢- سازکردنی دۆستایەتیەکی باش لەنێوان دەوڵەتە عەرەبیەکان لەناوخۆیانا.

٣- دابینکردنی مافی کەمایەتیەکانی کورد لەناوچەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا.

زنار سلوپی لەلاپەڕە (١٦٨)ی کتێبەکەیدا ئاماژەی بۆ سەرنج‌و بۆچونێکی تری عابدین ئوسمان کردووە کە لەڕاپۆرتەکەیدا وتوویەتی:

((لەدەرەوە, نزیکی دە ڕێکخراوی کورد بەناوی جۆربەجۆر هەیە هەموویان هەوڵی دروستبونی دەوڵەتی کوردستانی گەورە ئەدەن‌و داوا لەوڵاتان کراوە یارمەتیان بدەن بۆ گەیشتن بەو مەبەستە, ئەو ڕێکخراوانە

هەرچەندە هەموویان هاوکاری لەگەڵ یەکتر دەکەن بەڵام ئیمڕۆ هێشتا توانای ئەوەیان نیە هیچ سەرکەوتنێك وەدەست بێنن چاوەڕوانی هەل و دەرفەتێکی لەبار دەکەن, بۆیە پێویستە لەسەرمان بەتوندوتیژیو بەشێوەیەکی کاریگەرانە دژی ئەوانە کاربکەین کە لەسوریادا دە هەزار کوردی ئەوێ خۆیانی بۆ ئامادەدەکەن و ئەبێ بەهەموومان هەوڵی پوچەڵکردنی ئەو تەقەلایە بدەین)).

زنار سلوپی لەلاپەڕە (١٦٩)دا لەسەری دەڕوات و دەڵێت:

((عابدین ئوسمان پێشنیاری ئەوەی کردووە کە ئەو ملیۆنە کوردەی لەناوچەی موفەتیشیەتی یەکەمدا دەژین(ئەم بەشە لەژێر دەستەڵاتی ئایدین ئۆزمان دابوە)کە شوێنەکەیان هەروەکو بەهەشت وایە لەناو خاکی نیشتمانی تورکدا, ڕێگەی ئەوەیان لێ بگیرێت کەنەتوانن هیچ جۆرە جم وجۆڵێك بکەن ئەو جمۆجۆڵە بچوك بێت یاخود گەورەو پێویستە لەوانەی دەرەوەش بگەیەنرێت لەوانەی لەچالاکیدان بۆ نەتەوایەتی کورد کەوا لەو شوێنانەدا کەسێکی وای تیادا نەماوە لەزمانەکەی ئەوان بگات یاخود هەستیان وەکو هەستی ئەوان وابێت)).

لێرەدا ووتەیەکی تۆفیق فکرتی شاعرونووسەری تورك دێتەوەبەرچاو کەکاتی خۆی وتوویەتی((دنیا هەمیشە هەروا تاریك نابێت,چونکە هەمووشەوێك ڕۆژێکی خۆشیشی بەدوادا دێت)).

عابدین لەشوێنێکی تری ڕاپۆرتەکەیدا وتوویەتی:

((بەڵێ,ئەو شەعبە دوا کەوتووەی لەشارستانیەتی دواکەوتووە(مەبەستی کوردە),ئەو تورکانەی هێنراوەتە ناویانەوە, ئەوانەی حکومەت هێناونی هەتا چارەسەری کێشەکانیان نەکرێت و پۆشتەو پەرداخ نەکرێن و

لەنەخۆشیی ملاریای ناوزنجەکان ڕزگاریان نەبێت ئایا چۆن دەتوانن بەئاسانی ئەو کوردە دواکەوتوانە لەناو بۆتەی خۆیانا بتوێننەوە؟؟ ئایا سوودی بوونی ئەو تورکانە چی‌یە لەوناوچانەدا ئەگەر هەل‌ودەرفەتی لەبارو باشیان بۆ نەڕەخسێنرێت‌و ژیانێکی باشیان بۆ دابین نەکرێت‌و چۆن دەتوانن جێگەی ئەو چەند ملیۆن کەسە بگرنەوە کەلەوناوچەوە دەگوێزرێنەوە بۆ شوێنی تر؟

(لێرەدا عابدین عوسمان بەئاشکرا دانی بەوەدا ناوە کەکوردە گوێزراوەکان چەند ملیۆنێك بوون).

زنار سلۆپی لەلاپەڕە/١٧١ی کتێبەکەیدا باسی عصمت ئینونوی کردوە لەساڵی(١٩٣٥)دا ساتێك چوە بۆ کوردستان‌و لەدەشتاییەکانی دیاربکردا چاوی بەچەند داماوێکی نیشتەجێ بوو کەوتوە(کەدیارە کوردبوون)و بەلووت بەرزییەکەوە لێی پرسیون‌و پێی ووتوون:

((لام وایە لەسایەی خواوە ئێستە ئێوە لەو تورکانەوە کەلەدەوروبەرتانا دەژین فێری هەندێ شت بوون؟ لەوەرامدا گەنجێك پێی دەڵێت:

((بەڵێ جەنابی پاشا, ئێمە بەهۆی ئەوانەوە فێری کوردی بوین...عصمت لەوەرامی ئەمەدا بەگەنجەکە دەڵێت: کوڕم شتێکی زۆر باشە گەر پیاو فێری چەند زمانێك بێت))

ئابدین ئوسمان لەڕاپۆرتەکەیدا داوای لەحکومەت کردوە لەوشوێنانەدا کەکوردی بۆ گوێزراوەتەوە قوتابخانەی تایبەتی بکرێتەوە بۆ فێربوونی زمانی تورکی‌و بەشی داخلی بکرێتەوە بەتایبەتی لەناوچەکانی(کافاشا-لەویلایتی وان)و لە(بیت الشباب-لەهەکاری)و لە(هێزان-لەبدلیس)و لە(ملازکرد-لە موش)و لە(برناری-لە سیرت)و

لە(ئیڤلْ شربتی- لەدیاربکر)و لە(دیریك-لە ماردین)و لە(وێرانشهر-لە ئورفە) بۆئەوەی لە ڕێگەی ئەو قوتابخانانەوە بیری کوردایەتی لەمێشکی ئەو مندالآنەدا نەهێلْرێت.

زنار سلۆپی بۆ وەرامی ئەو پێشنیازەی ئابدین ئوسمان وتوویەتی:کاشکی نووسەری ئەو ڕاپۆرتە گەشتەکەی(ئەولیا چلبی)بخوێنیتەوە کەوتوویەتی:

((پلەو ڕادەی زانیاری و خوێندەواری لە شوێنێکی وەکو(بدلیس)دا کەمرکزی ئەمارەتی(ڕۆژەکی)بوە, زۆرباشترو بەرزتر بوە لەهی دانیشتوانی ناوچەکانی تری ناو ئیمپراتۆریتی عوسمانی)).

عابدین ئوسمان لەکۆتایی ڕاپۆرتەکەیدا دانی بەڕاستیەکدا ناوە کە وتوویەتی:

((لەگەلْ ئەو هەموو تەقەلایانەی دەدرێت بۆ تواندنەوەی کورد لەناو بۆتەی نەتەوەی تورکدا لەناوچەی ژێر دەسەلآتی حکومەتداو ئەو هەموو هەولْەی دەدرێت بۆ نەهێشتنی هەستی نەتەوایەتیی کورد لەناو مێشکی ئەوانەدا بەهۆی ئەو کوردانەی ترەوە کە لە شوێنەکانی تردا هەن کەئەو یاسایەیان بەسەردا نەسەپێنراوەو هێشتا هاتو چۆی نێوانیان لەگەلْ یەکتیردا هەرماوەو سەرۆکەکانیان یارمەتیان دەدەن, بەمە دووبارە هەستیان دەبزوێنرێتەوە))

تائێرە بریتی بوو لەباسی ڕاپۆرتەکەی عابدین ئوسمان هەروەکو دوکتور عزیز شمزینی و زنار سلۆپی باسیانکردوەو دەربارەی هەمان ڕاپۆرت(کریس کوچرا)ش لە کتێبەکەیدا سەرچاوە/٤١کورتەی هەمان ڕاپۆرتی باسیکردوەو وتوویەتی:

((دەوڵەتی تورکیا لەساڵی(١٩٣٢)بەدواوە یاسای پەرەوازەکردنی کوردی دەرکردو لەسەرەتادا بڕیاریدا نابێ هیچ منداڵێك هەرلە منداڵیەوە بەتورکی نەبێت نابێ بەهیچ زمانێکی تر بدوێت و عابدین ئوسمان داوای لەحکومەتەکەی خۆی کردبوو دەستەڵاتێکی تەواو بدرێت بەدادگا تایبەتیەکان بۆئەوەی هەموو عەشیرەتەکانی کورد ناچاربکرێن لەژێر چەتری ئەو یاسایە دا بژین و بۆ سەرگرتنی ئەو مەبەستە هەروەکو(پرۆفیسۆر بیلی)باسی یاسای ساڵی(١٩٣٧)ی کردوە کەچۆن بەپێی ئەم یاسایە هەموو کتێب و چاپەمەنی و بلاَوکراوەیەك بەزمانی تورکی نەبوایە هەمووی قەدەغە کرابوو.

لەو ڕۆژانەدا ڕۆژنامەی(سون تلگراف)کەلە ئەستەمبوڵەوە دەردەچوو ئەگەرچی ئەو ڕۆژنامەیە سەربە حکومەت بوو بەلاَم تەنها لەبەر ئەوەی لەباسێکدا شتێکی بلاَوکردبوەوە کەبەدڵی کاربەدەستانی حکومەت نەبوو ئەو ڕۆژنامەیەش داخرا)).

زنار سلۆپی لەلاپەڕە/١٧٦ی کتێبەکەیدا دەربارەی بارودۆخی ئەو ڕۆژانەو هەڵوێستی حکومەتی تورك بەرامبەر بەکوردو بەجێهێنانی نەخشەی تواندنەوەی کورد لەبۆتەی نەتەوەی تورکدا وتوویەتی:

((لەگەڵ ئەو هەموو زوڵم و جەورو ستەمو چەوساندنەوەو ناپیاوەتی یەی کاربەدەستانی تورك لەگەڵ کوردا کردبوویان، تورکی واش هەبوە بەویژدان بوەو بەچاوی ڕەگەز پەرستەکانی تورکەوە سەیری کوردی نەکردوەو بۆنمونەی ئەمە ئامارەی بۆ باسی موفەکیریکی تورك کردوە(بەداخەوە ئامارەی بۆ ناوەکەی نەکردوە)کەلە ڕۆژنامەی(دوغری یوڵ-ڕێگەی ڕاست)ی

ژمـــــاره/٧٤٥ی ڕۆژی(١٧/ئایـــــاری/١٩٣٢)دا بلاوکراوەتـــــەوە لـــــەژێر ناوی(کوردەکان چی‌یان دەوێ‌و پێویستە چی‌یان بدرێتێ؟)کەوتوویەتی:

((ساڵەهایا تورکیا تووشی سەریەشەو هەڕەشەیەکی گەورە بوە بەهۆی ڕاپەڕینەکانی کوردەوەو لەم دواییەدا ژمارەیەك لەکوردەکانی ناو خاکی ئێران‌و عێراق چەند جارێك ڕاپەڕیون، بەتایبەتی ڕاپەڕینی بارزانیەکان سەرنجێکی تایبەتی ڕاکێشاوە، ئێمەش لەم هەلوێستەدا پێویستە بیرو بۆچوونی خۆمان دەربارەی کێشەی کورد بۆ میللەتەکەمان ڕوون بکەینەوە کەهەندێ جار ڕۆژنامەکانمان هەواڵ‌و دەنگ‌و باسی لەیەکنەچوو بلاودەکەنەوە دەربارەی هەریەك لەو ڕاپەڕینانەوبۆ ئەوەی بتوانین ئەو شتانە ڕوون بکەینەوە کەسوودی هەردوشەعبەکەی تیادایە(مەبەست تورك‌و کورد)و چارەسەری کێشەی کوردیش بکرێت بەتایبەتی کوردستانی تورکیا و ئەبێ بەرلە هەموو شتێك ئەوە بخرێتە بەرچاو کە بزووتنەوەی نەتەوایەتی بە شێوەیەکی گشتی لەدوای شەڕی یەکەمی جیهانی کارێکی تەواوی کردۆتە سەرباری سیاسی و کۆمەلایەتی‌و ژیانی تایبەتی هەموو میللەتان بەگەورەو بچوکیانەوە ئەگەر بەقوڵی بچینە سەرباسی کورد بۆمان ڕوون دەبێتەوە هەموو بزوتنەوەکانی کورد بۆ دەسگیر بوونی مافی خۆیان بوە، بەلام حکومەتی جمهوری تورکیا لەجیاتی ئەوەی دان بەهەڵەکانی ڕابردووی خۆیدا بنێت‌و چارەسەری کێشەکە بکات‌و سیاسەتێکی تازە بگرێتەبەر دەربارەی میللەتی کورد کەچی بەهەڵە وای بۆ حسابکراوە کە جێگەی مەترسی‌یە بۆ تورك ئیتر کاتی ئەوە هاتوە واز لەبۆچوونە پڕ هەلانەی پێشوو بهێنرێت چونکە چەندان سەدەیە هەردوو میللەتەکە پێکەوە ژیاون‌و لەگەڵ ئەوەشدا ماوەی نیو سەدەیە کوردەکانی فێری زمانی

توركی بونو ژمارەیەكی زۆر لە ڕۆشنبیرانیان لە قوتابخانە توركی یەكانا خوێندوویانە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دان بەبوونی میللەتی كوردا نەنرێت كورد وایْ بكرێت هەمیشە لەگەڵمانا ناڕێك بێت چونكە هیچ سوودێك لەوەدا نابینرێت كە تۆ بەكوردێك بڵێ یت تۆ توركیو، ئێمە ئەگەر ئێمە بڵێین كوردستان نیەو شتێك نیە پێی بوترێت كوردستان لە ڕاستیدا شتێك لەو ڕاستیە كەم ناكەینەوە كوردستان هەرهەیەو دەمێنێتو ڕاسترین هەنگاو بریتیە لەوەی دان بەشەعبی كوردو بەولاَتی كوردا بنرێت.

هەنگاوی دوهەمی پێویست ئەوەیە تورك بە برایەكی گەورەی كورد حساب بكرێتو بۆئەوەی ئەو برایەتیە بەهێز بكرێت پێویستە بەدەنگ داخوازییەكانی كوردەوەبچین وە ئەگەر ئێمە باری ژیان بۆ خەڵكی تر بەهێز بكەین بۆ ئەوا خۆشمانی پێ بەهێز دەبین كەلە ڕاستیدا ئەمە ڕێبازی ژیانە. بانەختێك سەیری حكومەتی بریتانیای گەورە بكەین بۆ ئەوەوی بزانین چ جۆرە سیاسەتێك بەكار دەهێنێت بەرامبەر بەوانەی ئینگلیز نین وبزانین تا چ ڕادەیەك ڕێز لە دانیشتوانی میصرو استرالیا و كنداو شوێنەكانی تر دەگریت، لەڕاستیدا ئینگلیز لە تورك باشتر نین بەلاَم سوودو بەرچەوەندیی خۆیان وای لێكردون ئەو جۆرە هەڵوێستە بگرنە بەر لەگەڵ میللەتانی تردا.

ئایا دانانی ڕوسیا بەجمهورییەتەكانی جورجیاو ئەرمەنیاو ئەوانی تر نموونەیەكی زۆر باش نین كەلە هەندێكیانا قوتابخانەشیان بۆ كوردەكان كردوتەوە كە ژمارەی كورد لەو شوێنانەدا پەنجا هەزار كەس دەبنو لەمۆسكۆ ئەكادیمیی زانیاری ڕوس لە مۆسكۆ ئەبجەدیەتێكی تایبەتی

بۆ کورد داناوە(مەبەستی ئەو ئەلف بایەیە کە ڕۆژنامامەی ڕێ یاتازەی پێ دەرئەچوو لە ئەرمەنیا) پێویستە دەرس و پەندێکی باش لە هەڵوێستی ئینگلیز وەربگرین بەرامبەر بە ئیرلندە....ئایا حکومەتی بریتانیا توانای ئەوەی نیە سزای ئیرلندییەکان بدەن بەرامبەر بەو هەموو داخوازییە زۆرو قورسانەی لە ئینگلیزەکانیان داواکردبوو..

هەروەها هەڵوێستی فرنسە بەرامبەر بەسوریا کە هەندێکەس بە هەڵە وای لێك ئەدەنەوە ئەوشێنەییەی فرنسە لەبەر لاوازییەتی لەکاتێکدا ئەمە مانای لێکدانەوەو دووربینی و بەهێزیی دەستەڵاتێتی.

پێویستە تورکیا لەسەر ڕێبازی ئێران و عراق نەڕوات بەڕێوە بەرامبەر بەکورد چونکە تورکیا دەوڵەتێکی گەورەیەو شوێن و پلەیەکی بەرزی هەیە لەڕووی سیاسەتی دەوڵەتانەوەو پێویستە بچیتە سەر ڕێبازی میللەتانی پێشکەوتووی جیهان لەڕووی ئایدۆلۆجی و ئابوری و کۆمەڵایەتی و سیاسییەوە. هەرچەند تورکیا لەڕووی سیاسی و کۆمەڵایەتییەوە بەیەکێك لە پێشکەوتووترین دەوڵەتی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دەژمێرێت بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێت کەنابێ کوردیش وەکو میللەتانی تری لێ بێت.

ئەگەر تورك ڕێگە بدەن بەکورد وەکو وڵاتانی ئەوروپا چۆن دەکەن تورکیش ڕێگا بدات بەکورد زمانی خۆی بەکار بهێنێت و ڕۆژنامەکانیان بەکوردی بڵاوبکەنەوەو خوێندن لەقوتابخانەکانیانا بەزمانی کوردی بێت ئەوسا بۆیان دەرئەکەوێ کورد چۆن ڕێبازێکی تازە دەگرێتەبەر کەسوودی بۆهەردوو شەعبی تورك و کورد دەبێت.

لامواپەوبگرە دڵنیاشم لەوەی ساتێك کورد داوای سەربەخۆیی دەکات لەهەمان کاتیشدا ئارەزووی ئەوە دەکات لەچوار چێوەی زمانی نەتەوایەتیی و ڕەوشت و تەقالیدی خۆیدا بژیو لەسەر تورکیش پێویستە وەکو برا گەورەیەکی کورد ئەو داخوازییانەی بەجێ بێنێت و مافی نەتەوایەتیی خۆیان بۆ موسوەگەر بکات و لاموایە تورك توانای ئەوەشی هەیە ئەگەر کورد داوای شتی لەوەش زیاتری کرد پێویستە دەست نەنرێت بە ڕوویانەوە.

ئەو میللەتە زیرەکو سەربەستی پەروەرو ئازایە بکرێت بەدۆست و هاوکاری تورك و خۆی بەکوڕێکی دڵسۆزی دایکی نیشتمان دابنێت.

بەداخەوە هەندێ لەکوردەکان لەسەر هەندێ داخوازی تۆزێك پەلەدەکەن, بەڵام ئەمەش مانای ئەوەنییە ئەو پەلەکردنەیان ببێتە هۆی دوژمنایەتی و ئەبێ ڕاستی یەك هەیە بخرێتەبەر چاوو فەرامۆش نەکرێت ئەویش ئەوەیە: ئەوەی بەنووکی شیرو ڕم دروست دەکرێت بەنووکی شیرو ڕمیش دەرووخێنرێت و لەناو دەچێت, بۆیە پێویستە پێوەندی کۆمەڵایەتی بناغەکەی لەسەر خۆشەویستی دارێژرێت کەبەمە ئەو پەیوەندییە خۆڕاگر دەبێت و ئەمە ئەو ڕێبازەیە کە تورك پێویستە لەگەڵ کوردا بیگرێتەبەر)).

لەڕاستیدا لەدوای خوێندنەوەی ئەوباسەی لەڕۆژنامەی(دوغری یۆل)ی تورکیدا بلاوکراوەتەوە بەپێنووسی تورکێکی ڕۆشنبیرو دووربینی بەویژدان چەند سەرنجێك دێنە پێش چاو:

١- دوورنییە ئەوباسە لەلایەن ڕۆشنبیرێکی تورکی ئەو سەردەمەی وەکو یشار کمال و اسماعیل بێشکچی ئەم سەردەمەوە نوسرابێت کە زۆر دووربینانە ویستوویەتی خزمەتی پاشەڕۆژی تورك و دەوڵەتی تورکیاش

بکات, بەلاّم دوورنیە ئاخۆ ئەو نووسەرە لەدوای ئەوباسەی بیانووی پێگیراوەو زیندان کراوە یانا؟ وەئایا ئەو ڕۆژنامەیە لەدوای بلاّوکردنەوەی ئەو باسە داخراوەیانا؟

٢- بەرلەمە باسێکی کریس کوچرامان بلاّوکردەوە کەلەو باسەیدا وتوویەتی:

(ڕۆژنامەی سون تلگراف) کەلە ئەستمبولّ دەردەچوو, لەگەلّ ئەوەشدا ڕۆژنامەکە سەربە حکومەتو لایەنگری حکومەت بوویەلاّم تەنها لەبەر ئەوەی شتێکی تیادا بلاّوکرابۆبوە وە کەبەدلّی کاربەدەستانی حکومەت نەبوو,ئەو ڕۆژنامەیان داخست, تۆبلێی ڕۆژنامەی(دوغری یۆلّ) پاش بلاّوکردنەوەی ئەوباسەی بەناوی موفەکرێکی تورکەوە بلاّوکرابوبوە وە هەروا بەئاسانی لەداخستن ڕزگاری بووبێت نووسەر بیرو بۆچوونی خۆی دەربڕیوە بەرامبەر بەکوردو بەمافی کوردو داواکردنی لەحکومەت کە ڕێبازێکی دیموکراتیانە بگرنە بەر لەگەلّ کوردا, کەلام وایەو هیچ گومانیشم لەوەدانیە کە کاربەدەستانی ئەو ڕۆژانەی تورك بەچاوێکی پڕ لە نارەزایی و بەدلّێکی پڕ لە خەشم و قینەوە سەیری ئەو باسەیانکردبێت, بەپێویستی دەزانم بۆ چوونێکی تری لەوجۆرەکە (١٩)سالّ بەرلەوە لەلایەن زاناو ڕۆشنبیرێکی کوردی ناسراوە وە وەلە (٣٠/ی ئۆکتوبەری(١٩١٣)دا لەلایەن(عبدالله جودت)ەوە لەگۆڤاری(ڕۆژی کورد)دا بلاّوکراوەتەوە بخەمە بەرچاو(بەرلەوەی باسەکەی بلاّوبکەمەوە, حەزمکرد باسی(عبدالله جودت)بکەم:

(ڕۆژی کورد)کە عبدالله جودت ئەم باسەی تیادا بلاّوکردۆتەوە ئۆرگانی کۆمەلّی (هێڤی-هیوا بوە تاسالّی(١٩١٤) وەلەدوای ئەوە ناوی کراوەبە

(هـەتاوی کـورد) کەلەبـەرگی یەکەمـدا لەباسـی ئـەو گۆڤـارەدا وتـراوە عبـدالله جودت یەکێك بوە لەنووسەرانی ئەو گۆڤارە.

لـەدوای شـەڕی جیهـانی یەکـەم لەشۆڕشـی پیرانیشـدا هاوکـاری شـۆڕش بــوەو ڕۆژنامــەی (ئەقشــام)ی تــورکی لــەمانگی کــانونی دوهــەمی (١٩٢٥)هێرشێکی توندو تیژی کردۆتە سەر عبدالله جودت بـەتاوانی ئـەوەی هەوڵی دابوو حکومەتێکی سەربەخۆی کورد دروست بکرێت.

عبـدالله جـودت لـەدوای اعلانـی مشـروطیە (سـاڵی١٩٠٨)گـەڕابوەوە بـۆ تورکیا و گۆڤاری(اجتهاد)ی دەرکردبوو کەپیرە مێـردی شاعری مـەزن یـەکێك بوە لەهاوکارەکانی لەو گۆڤارەدا.

عبدالله جودت لاپەڕە/٣١٤ی کتێبەکەی زنار سلۆپی

عبدالله جودت لەگۆڤاری(ڕۆژی کورد)کەلە ٣٠/ی‌تشرینی یەکەمی ساڵی(١٩١٣)دا لەژێر ناوی (ڕێگای یەکگرتن) کەلەو باسەیدا لەوە دوا بوو چۆن کوردو تورك پێکەوە بژین. قدری جمیل بەگ لەلاپەڕە/١٨٠ی کتێبەکەیدا سەرچاوە/٥٧ دەقی ئەو وتارەی بەم جۆرە بلاْوکردۆتەوە:

((ساتێك یەکێك لە دۆستە نزیکەکانم گۆڤاری (ڕۆژی کورد)ی چاوپێکەوت لەسەر مێزەکەم بەسەر سوڕمانێکەوە پرسی: ئەم بلاْو کراوەیە چی‌یە؟؟ منیش کە تێم گەیاند ئەمە زمانی حاڵی کوردەو بەشێکە لە ڕۆژنامە گەرێتی کە هەوڵئەدات لەباسی ژیانی کۆمەلاْیەتی و (ئەنتۆگرافی) بکۆڵێتەوەو لەسەری بنوسێت... ساتێك ئەو دۆستەم گۆڤارەکەی کردەوەو سەیری لاپەڕەکانی کرد کە بەزمانی کوردی نوسراوە وتی: لەبەر ئەوەی گۆڤارەکە بەزمانی کوردی نوسراوە, کەواتە ڕۆژنامەکە لایەنگری جیابوونەوەیەو گۆڤارەکەی لەسەر مێزەکەم دانایەوە!! (کەدیارە دۆستەکەی تورك بوە)

بەلای منەوە مەبەستی(عبدالله جودت)خۆیەتی ئەم گفت‌وگۆیەی هەردەکمان شایانی لێکۆڵینەوەیە, چونکە بیرو بۆچونی گشتی بەرامبەر بەم مەسەلەیە جێگەی داخەو زۆر خەفەتبارم کە ئەو فەلسەفەیە لەناو دەوروبەرە کەشمانا جێگەی خۆی کردۆتەوە.

تورکیا لەگەڵ ئەوەشدا گەلێك لەو ووڵاتانەی ئەورووپای جاران لەژێر دەستیا بوە لەکیس چوە بەلاْم هێشتا هەر بەئیمپراتۆرییتێکی گەورە دەژمێرێت‌و هێشتا گەلێك لە میللەتان هەر لەژێر سایەی ئەو ئیپراتۆریەتە داماون‌و بەتەمای ئەوەیە ئەو میللەتانە یەك پێ بگرێ یا

هـيچ نـەبێ لەیـەکتریان نزیـك بکاتـەوەو هـەوڵی ئـەوە دەدات ڕێگـە بـۆ گەیشتن بەو مەبەستە خۆش بکات.

من وەکو تورکێك یا کوردێك نا, بەڵکو وەکو هاو ولاّتیـەکی سەربەست کـە لایـەنگرو ئاواتـە خـوازی سـەرگرتنی سەربەسـتیم, وائـەزانم خـوای گەورە خەڵکیبۆ ئەوە دروستکردوە لـەناو خۆیانا بەڕێكو پێکـی پێکـەوە بـژین کەهـەروەکو لەقورئانیشدا فەرموویـەتی(وخلقنـاکم شـعوبا وقبائـل لتعارفوا)کەواتـە هـەموو میللـەتێك بـۆی هەیـە بـەو پـەڕی سەربەستـییەوە دەزگاکـانی بەڕێوەبەرایـەتی تایبـەتی هەڵبـژێرێت بـەو شـێوەیەی لەگـەڵ ئارەزوو سروشتی میللەنەکەیدا یـەك بگرێـت, بۆئـەوەی لەڕێگـەی ئـەمـەوە بتوانێـت دۆسـتایەتی خـۆی لەگـەڵ میللـەتانی تـردا پـەیـدابکاو بـەهێزی بکات.

ئـەوە هەڵەیـەکی زۆر گەورەیـە کـەدەوترێ:ڕێگـەی یـەکگرتنی ئـەو میللەتانـەی لـەناو ئیمپراتۆریـەتێکی چـەند میللەتیـدا تـەنها لەڕێگـەی بەکارهێنانی تاقە زمانێکەوە ئەو یەکگرتنە دێتەدیو سەردەگرێت.

دووساڵ لەمەوبەر داوام لێکرا محازەرەیەك پێشکەش بکەم دەربـارەی یـەکێتی شـەعبی(کـادیکیۆ)لەیانـەی(اتحـاد دوترقـی)و منـیش لـەو محازەرەیەدا ووتم:

یـــەکگرتنی هـــەموو شـــەعبێك بەرلـــە هـــەموو شـــتێك بەیـەکگرتنی(پەرژەوەنـدی–مصـالح)پێـك دێـتو ئەمەشـم بەڕێگەیـەکی ڕاست دانا بۆ ئیمپراتۆرێتی تورکیا کەبیکا بەڕێبازی خۆی.

بۆنمونـە:ئەگـەر دووکـەسمان بەپـەت بەسـتەوە بەیەکترییـەوە وەـی تریشـمان لـەملاولای ئـەو دووکەسـەدا دانا ئایا لـەم دووتاقمـە چلایەکیان

لەناو خۆیانا لەگەڵ یەکتردا ڕێکوپێك دەبن؟ ئایا ئەو دوانەی بەپەت بەیەکەوە بەسراون(کە بێگومان مەبەستی عبدالله جودت ئەوەبوە بڵێن ئەو دوانەی بەزۆرە ملیٚ پێکەوە بەسرابوون) یائەوانەی تر؟؟

عبدالله جودت لەباسەکەیدا دەڵێت:

ئەم پرسیارە پێویست بەڕوونکردنەوە ناکات... لەشوێنێکی وەکو(سویسرە)کەلە(٢٢)کانتونات پێکهاتوەو هەریەکەیان بریتیەلە کانتۆنێکی سەربەخۆ لەڕووی ئیداریو حقوقی دانیشتوانیوە.

بۆ وێنە: نابیٚ لەکانتۆنی(جنێف)داکەس حکوم بدرێت بە اعدام چونکە یاسای ئەم کانتۆنە ڕێگا بەهەڵواسینی کەس نادات و ئەوەبوو بەرلە دەساڵ کە(لۆکورتی)ی گێرەشێوێنی ئیتالی(ئیلیزابت)ی خاتو ئیمپراتۆری نەمسا لە(جنێف)دا کوشت و حکومەتی نەمسا داوای لە حکومەتی مرکزیی سویسرا کرد لە (برن) سزای لۆکورتی بدات بە اعدامکردن,بەرامبەر بەم داخوازییە حکومەتی کانتۆنی(جنێف) ئەو داخوازیەی پشت گویٚ خست و وەرامی حکومەتی نەمسای وادایەوە کە سزای ئەو کوشتنە بەپێی یاسای کارپێکراوی کانتۆنی(جنێف) ئەدرێت چونکە ئەو ڕووداوە لەناو خاکی حکومەتی(جنێف)ڕوویداوە لەبەرئەوە داخوازییەکەی حکومەتی نەمسا سەری نەگرت.

ئەو جمهوریەتە(کانتۆنانە)بچوکانەی لەهەموویان حکومەتی فیدڕاڵی سویسرەیان پێکهێناوە هەریەکێك لەوانە بەقەد یەککێك لەویلایەتەکانی تورکیا دەبێت و هیچیان لەژێر دەسەڵاتی ئەوەی تریانا نیە, بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەندیٚ کاروبار هەیە پێکیانەوە دەبەستێتەوە دانیشتوانی سویسرە لەنوێنەرانی سیٚ ڕەگەزی جیاواز پێکهاتوە...

فرنسی...ئەڵمانی... ئیتاڵی و دیانەتەکانیشیان لەسەر یەك شێوە نیە: پرۆتستانت, کاثولیك, ئەرثوزکس, فالونیست,بەلاَم لەڕاستیدا جیاوازیی نێوانیان لەڕووی ڕەگەزو ئاینەوە تەنها هەربەناو هەیەو بەهۆی ئەو دەسەلاَتە سەربەخۆییە کەهەریەکێك لەو کانتۆنانە هەیەتی.. هیچ بایەخێك نەدراوە بەبوونی ئەو جۆرە جیاوازییەی نێوانیان.

ئەوشارەزاییەی دەسگیرمان بوە بۆمان ڕوون دەکاتەوە ئەم سەردەمە(باسی ساڵی١٩١٣ی کردوە)بریتیە لەسەردەمی بووژانەوەی نەتەوایەتی و بێدەنگ بکات و لەناوی ببات و بەرهەڵستی کردنی و تەقەلای نەهێشتنی لەڕێگەی هێزو بەزۆرە ملی سەرناگرێت و بەپێچەوانەوە پێویستە ڕێگەی ئەوە بدۆزرێتەوە کە بەشێوەیەکی ڕاست وباش ڕەفتاری لەگەڵدا بکرێت و پەندێکی کۆن هەیە لەو ڕووەوە کە دەڵێت: برا برایە,بەلاَم هەریەکەیان مافی تایبەتی خۆی هەیە(لەکوردیدا ووتراوە: براییمان برایی وکیسەمان جیایی کە ڕەنگە عبدالله جودت مەبەستی ئەمە بووبێت).

کورد دەیەوێ زمانەکەی خۆی پەرە پێ بدات و هەستی نەتەوایەتیی بگەیەنێتە پلەیەکی بەرزو پێشکەوتوو, حکومەتەکەمان ڕۆژێك دێ لەم داخوازییەی کورد بەباشی تێ بگات.

هاو ولاَتیانی کورد شان بەشانی هاو ولاَتیانی ئەرمەنی دەژین و لەگوندی ئەرمەنیەکاندا(هاملێت)ی شکسپیر دەخوێننەوەو نووسینەکانی(مونتیسکۆ)و (دانتی)و (داروین)کەبەرلە پەنجا ساڵ بەشێوەیەکی زۆرباش وەرگێڕراون بۆ زمانی ئەرمەنی لە قوتابخانەی (منجتاریت)دا لەشاری(ڤینسیا)....ئایا ئەو جۆرە چالاکیە ڕۆشنبیریە لەناو ئیمپراتۆریەتە کەی ئێمەدا هەرلە خۆیەوە پەیدا بووە؟؟

هیوادارم ئەوكەسەی ڕەشبین و نائومێدە لێم نزیك نەكەوێتەوەو ئەوەش كە دێتەلام بەبێ دڵخۆش بوون لام نەڕوات.

عبدالله جودت
٧/تموزی/١٩١٣

زنار سلۆپی لەدوای بلاوكردنەوەی ئەوباسەی عبدالله جودت كەلەگۆڤارا ڕۆژ كوردا بلاوكرابوەوە وتوویەتی:
ئەو ڕۆژەی ئەو باسەی تیادا بلاوكرابوەوە(ژون تورك)لەو بیرو بۆچوونە ووردەی ئەو نووسەرە ڕۆشنبیرە نەدەگەیشت و بگرە توركیای ئیمڕۆش هێشتا هەر لێی تێ نەگەیشتوەو ناشیەوێ لێی تێ بگات چونكە ڕەگەز پەرستێتی كوێرانە ڕێگەی ئەوەی لێگرتوە.
(بەڕاستی نەخشەی ئابدین عوسمان بۆ تواندنەوەی كورد نمونەیەكی زەقی ئەو بیرو بۆ چوونە ڕەگەز پەرستی‌یەیە كە ساڵەمایە كاربەدەستانی تورك نەیانتوانیوە بەبست لێی دوور بكەونەوە).

باسی دوهەمی

هۆی دەسپێکردنی شۆڕش وبەشداربوانی شۆڕش و سەرکردەکانی شۆڕش

لەباسی پێشوودا بەدورو درێژ باسی هەڵوێستی حکومەتی تورك کرا کە چۆن نەخشەی تایبەتی کێشابوو بۆکۆتایی هێنان بەهەموو جۆرە بزووتنەوەو راپەرینێکی تر پاش ئەوەی شۆڕشی ئاگریداغی خامۆش کردبوو، خۆشی ئامادە کردبوو بۆ تواندنەوەی نەتەوەی کورد لەبۆتەی نەتەوەی تورکداو تەنها مابوەوە سەرناوچەی درسیم کەهەتا ئەوکاتە هێشتا بەتەواوەتی دەست درێژی نەکردبوە سەر دانیشتوانەکانی وهێشتبویەوە بۆدوای لەناو بردنی شۆڕشی ئاگریداغ و وادیاربوو حکومەت لەکاتی شۆڕشی کورد لەناوچەی ئاگریداغدا بۆبێدەنگردنی دانیشتوانی درسیم نەمێنێت بەڵام دوای شۆڕشی ئاگریداغ بەو بڕیارەیدا چوە وە ودەستی کردبوو بەسەندنی باج.

دەربارەی ئەمە پرۆفیسۆر حسرتیان لەلاپەرە/١٦٥ی کتێبەکەیدا سەرچاوە/٤٩باسی کردوە کە حکومەت بڕیارێکی تازەو تایبەتی دەرکرد،

بۆسەندنی باج لەسەردانیشتوانی درسیم و ئەم بڕیارەی حکومەت بوو بەهۆی پشێوی و شۆڕشێکی تازە کەلەساڵی ١٩٣٧دا لەوناوچەیەدا دەستی پێکرد.

ئەو بڕیارەی حکومەت و بڕیارێکی تری کەبریتی بوو لەداگیر کردنی زەوی و زاری کوردودابەش کردنی بەسەرئەو تورکانەدا کە هێنابوویانە ناوچەکە ئەوەندەی تر هەڵوێستی ئاڵۆز کرد.

حسرتیان لە باسەکەیدا ووتوویەتی:

((لەسەرەتادا سەندنی باج بەئاسانی سەری نەگرت چونکە دانیشتوان بەربەرەکانی حکومەتیان دەکردو بەرامبەر بەمە حکومەت دەستیکرد بەهەڕەشەکردن وترساندن و سزادان و کوشت وبڕی خەڵك و لەسەر جادەکانی(العزیز)بۆ ترسلاندنی خەڵك چەند کەسێکی لەسێدارەدا لەوانەی دژی حکومەت وەستابوون لەنەدانی باج بەپێی ئەو بڕیارە تازەیەی دانیشتوان ماوەیەك بوو فێری نەدانی بوبون وئەم ڕەفتارو هەڵوێستە تازەیەی حکومەت بوو بەهۆی ڕاپەڕین وهەڵگیرساندنی شۆڕشێکی تازە کە هەموو ناوچەی درسیم یگرتبۆوەو شۆڕشگێڕان توانیبوویان(٣٠هەزار)چەکدار ئامادە بکەن و پەلاماری فەیلەقێکی تورکیان داوپردەکانیان ڕوخاندو ڕێگەوبانەکانیان تێکداو ڕێگەی هات و چۆکردنیان بڕی(لام وایە ئەو ٣٠هەزار چەکدارەحسرتیان دەبێ لەدەمی دانیشتوانەوە بیستبێتی کە دوورنیە زیادە ڕۆیی لە ژمارەکەدا کرابێت چونکە لەدوایدادەردەکەوێت ئەگەر شۆڕش خاوەنی ئەو هەموو چەکدارانە بوایە بەئاسانی ئەو شۆڕشە کۆتایی پێ نەدەهێنرا).

حسرتیان دەڵێ: حکومەت بەرامبەر بەو بزووتنەوەوجموجۆڵەی کورد ئــەویش (٢٥هــەزار) ســەربازی لەســاڵی١٩٣٧دا لــە(تــونجلی) ئامادەکردوبەپاڵپشتی هێزی ئاسمانی بەوپەڕی دڕندەیەتیەوە توانی شۆڕشەك خامۆش بکاتو لەناوی ببات))

بەرلــەوەی بەدوورودرێــژ بچینەســەر باســی دەسـپێکردنی شۆڕشــەکەو ئەنجامەکــەی بەپێویســتم زانــی کورتــە باســێکی ژیــانی ئــەو ســەرکردەو شۆڕشگێڕانەی کوردبکەم کەلەو شۆڕشەدا بەشدارییان کردبوو.

کریسکوچــرا لەلاپــەڕە/٢٠٣ی کتێبەکەیــدا سەرچــاوە/ ٤١ باســیژیانی (سـەید ڕەزا)ی کردوەکەسـەرکردەی ئـەم شۆڕشـە بوەکـە ووتوویـەتی سـەید ڕەزا لەساڵی١٨٦٢دا لەدایك بووەو لەساڵی ١٩٣٧داکۆچی دوایی کردوەکە بـەپێی بۆچوونی کـریس کوچـرا سـەید ڕەزا(٧٥)ساڵژیاوەوکەلە سێدارە دراوە لەتەمەنی(٧٥)ساڵیدابوە.

کوچرادەربارەی ژیانی سەید ڕەزا وتوویەتی:

((ســـاتێك ڕاپـــەڕینی درســـیم دەســـتی پێکردئـــەو دپلۆماســـی وسیاســیيانەی‌لە ئەنقــەرەبوون نــەیان دەزانــی کێ‌ســەرکردەو ڕێبــەری شۆڕشەکەیەو لایانوابوو سەید ڕەزا تەنها بریتی بووەلە سەرۆکێکی ئاینی و مەزهەبی لەناوچەکەدا.

کــــریس کوچـــــرا لەباســــەکەیدا ئامـــــاژەی‌بۆ کتێبەکــــەی (نـــوری درسیمی)کردوەبەتورکی لەژێرناوی (درسیم کردستان تاریخندە)کەلەدوایدا لەساڵی١٩٥٢دابەزمانی تورکی لەلایەن (ئاڵپ)ەوەچاپکراوە کەلەو کتێبەدا بەدوورودرێــژ باســی ســەید ڕەزاو مێــژووی ژیــانی کــردوە کــە نوری درسیمی خۆی ماوەیەکی دوورودرێــژ لەگەڵ سەید ڕەزا دا ژیاوە وپێکەوە خەباتیان

کـردوە(لەبـەرگی دوهەمـدا وێنـەی نـوری درسـیمی هەیـە)بـەپـێی کتێبەکـەی نـوری درسـیمی سـەید ڕەزا کـوڕی سـەید ئیـبراهیم بـوە کەسـەرۆکی عەشیرەتی(حەسەنان)بوە کەلەڕۆژئاوای درسیمدابوە کەئەم عەشیرەتە یـەکێك بووەلە عەشیرەتە بەناوبانگەکانی ئەوناوچەیە.

(بـەڵام حەسـەن عرفـە لەکتێبەکەیـدا سەرچـاوە/٥٢وتوویـەتی:سـەید ڕەزا لەخێڵی (عباس ئوشاقی)بوەکە ڕەنگە ئەو خێڵی عباس ئوشاقی‌یەی حسن عرفە باسیکردوە هەریەکێك بوە لەخێڵەکانی عەشیرەتی حەسـەنان کـە نـوری درسیمی باسیکردوەو کریس کوچرا ئاماژەی بۆ کردوە).

بەپـێی کتێبەکـەی نـوری درسیمی لـەناو شیعەکانی درسـیمدا کـەکریس کوچـرائاماژەی بـۆکردوە(کەمەبەسـتی علوی‌یـە)شـێخەکانی درسـیم بـە (سـەید)نـاودەبران وسـەید ئیـبراهیم چـوار کـوڕی بوەکـە (سـەید ڕەزا)کـوڕی بچوکی بوەو لای باوکی زۆر خۆشەویست بوە.

سـەیدڕەزا دەرسـی(زانـین-علـم)ومەلایـەتیی لای(محمدعلی‌ئەفەنـدی) خوێندوەکەیـەکێك بوەلـەزانایانی ئەوسـەردەمەومرۆڤێکی‌ئاینی‌ومەزهەبیی بـەناوبانگی ناوچـەکەبوەو ڕۆڵێکـی زۆر گـەورەی بینیـوە لەچەسـپاندنی بیروبـاوەڕی نەتوایـەتی لەمێشـك ودڵـی سـەید ڕزاداو سـەید ڕەزا بـەهۆی ئەوەوەو بەهاندانی ئەو مامۆستایەوە مێشکی پڕبوە لەهەستی نەتەوایەتی. بەپێی وەسیەتی سـەید ئیبراهیم، سـەید ڕەزا جێگـەی بـاوکی گرتۆتـەوەو لەگوندی)ئاغداد)دانیشتەجێ بووە کە گوندێکە لەداوێنی کێوی (توژیك).

هەڵوێت وڕەفتاری سەید ڕەزا ڕوونی کردۆتەوە کە ڕێبازێکی کوردایەتیی گرتبوەبـەرو مرۆڤێکـی خـاوەن ڕەوشـت‌وخوویەکی بـەرز بـوەو خزمـەتێکی زۆری میللەتەکـەی خـۆی کـردوە.لـەدوای شۆڕشـەکەی شـێخ سـعید

لەساڵی١٩٢٥داسـەید ڕەزا خزمـەتێکی زۆری ئاوارەکـانی کـردوەو خـەڵکی لاواندۆتەوەو پەنای داون(کاشکی ئەو خزمەتە زۆرو گەورەیەی سەید ڕەزا دوای شۆڕشەکەی پیران لەکاتی شۆڕشەکەدا بوایەولەکاتی دەست درێژی کردنــی تــورك بۆســەر شۆڕشـگێڕانی پـیران بێلایـەن نەبوایـەو بێـدەنگ دانەنیشـتایەو ئـەو کۆنــە قینــەی بــەهۆی ســوارەی حمیدیــەو ڕەفتــاری ســوڵتانەکانی عوسمانیــەوە لــەناو ســونیو علویدانەبوایــە بــەهۆی کەمتەرخەمی بەدەنگ یەکەوە نەچوونی ڕێبەرانی ئەو دوومەزهەبە,کەلە شــــوێنی خۆیــــدا لەباســــی هەڵســــەنگاندنی ئــــەم شۆڕشــــەو شۆڕشەکانیتریباکووربەشێوەیەکی گشتی دەچینەوەسەرئەم باسە).

کــریس کوچــرالەلاپەڕە/٢٠٤ی کتێبەکەیـدا باسـی دوکیـومینتیکی ناوئەرشـیفی وەزارەتــی دەرەوەی بریتانیــای کــردوە ژمـارە (-F0.361 A.F.20864)کەلــەو دوکیومینتــەدا باســی نیشــتیمان پــەروەریتی وڕووناکبیریتی سەید ڕەزای تیادا کراوە کەوتوویەتی:

((سـەید ڕەزا لەگـەڵ چـەند هاوکاریکیـدا نامیلکەیـەکی بـە فرنسـزی لـەژێر نـاوی (درسـیم-کوردسـتان)داچاپکردوەو نـاردویتی بـۆ وەزارەتـی دەرەوەی بریتانیـا(بێگومـان نـوری درسـیمی کەشـارەزای زمـانی فرنسـی بـوە ڕۆڵێکـی گـەورەی بینیـوە لەنوسین ولەهانـدانی سـەید ڕەزا بۆنـاردنی ئـەو نامەیـە). بـەپێی کتێبەکـەی کـریس کوچـرا(وەرگێرانـی محمـدریانی بۆکوردی)) پوختەی ئەو نامیلکەیە بەم شێوەیەبوو:

((زۆر لەمێـژە,واتـە بەدرێـژایی سـاڵەهای سـاڵ تورکـەکان لـەناو وڵاتـی کوردسـتاندا کارێکیوایـان کـردوە کـەکوردێك نـەتوانێت ڕۆژنامەیـەك بخوێنێتـەوە بـەزمانی زگمـاکی خـۆی بنوسـێت یـاخود پـەرتوکێك چـاپ

بکات وبلاوی بکاتەوە وەیابەزمانی خۆی ووت و ویژبکات و حکومەتی کوردی دوور خستۆتەوە بۆناوچەی (ئەناتولیا)کە بریتی یەلەشوێنێکی ووشك وبێ ئاو,زەوی‌وزارە کانیشی بەکەڵکی هیچ نایەت ولەئەنجامی ئەمەدا ژمارەیەکی زۆری کورد لەناوچوە وحکومەت شان بەشانی ئەمەش ئەوپەری جەوروستەمی بەکار هێناوە لەگەڵ دانیشتوانی درسیمدا وخەڵك هەمووی تووشی نائارامی بون وئاوارەکراوی ودوورخراونەتەوەلەخاکی ولأتی خۆیان واەئەنجامدا ئەوانیش ناچاربوون دەست بدەنە چەك بۆ ئەوەی ولأتەکەیان ومافی خۆیان بپارێزن کەنمونوی ئەمە لە راپەرینی ئاراراتی ساڵی١٩٣٠دا لەناوچەکانی (زیلان)و (بایزید)دا دەرکەوتوە.

هەرچەندە ئەوا ماوەی سێ‌مانگ تێپەری کردوە بەسەر ئەو شەرە بێ ئەمان وئەو شەرە نابەرامبەرییە لەیەکنەچوەی نێوان هێزی دوولادا(مەبەستی حکومەت‌ودانیشتوانی درسیمە)دەستی پێکردوە لەم ناوچەیەدا وحکومەت بەبۆمبای ناپاڵم وژەهراوی ولأتی کوردستان بۆردومان دەکەن کەلەئەنجامیا ژن ومنداڵێکی زۆری بێ تاوان دەکوژرێت بەبێ ئەوەی بەزەییان بەهیچ کەسێکدا بێتەوە, لەگەڵ ئەوەشدا حکومەت هێشتا نەیتوانیوە سەربکەوێت‌و بگرە تووشی زیان وشکستیش بووەو بەرامبەر بەو خۆراگرتن ووەستانەی ئێمە, فرۆکەکانی حکومەت ئاواییەکانن بۆردومان دەکەن‌و دانیشتوان لەلایەن حکومەتەوە ئاوارەدەکرێن ولەماڵ وشوێنی خۆیان دوور دەخرێنەوەو ناوبەندیخانەکان پرو سیخناخن لەگیراوەکان کەدەستەدەستەش رۆشنبیرانی کورد لەناو بەندیخانەکانا تیرباران دەکرێن ودەکوژرێن.

سیٚ ملیۆن کورد کەلەگەڵ میللەتی تورکدا دەژین دەیانەویٚ بەزمانی خۆیان بخوێنن و بنوسن و بەئاشتی و بەهێمنی و بەئازادی لەناو خاکی خۆیانا بژین وداب ونەریت وفەرهەنگ ورەگەزی خۆیان بپارێزن...

ئایا میللەتی کوردکەبەوشێوەیەداوای مافی خۆی دەکات بەلای ئێوەوە شایانی ئەوەیە بەوجۆرە ڕەفتاری لەگەڵابکرێت و بەوجۆرە تاوانی بەرامبەربکرێت؟!

ئایاپێویست نیە لەسەرحکومەتی تورك واز لەوهەڵوێست و کردارانەی بێنێت و چارەسەری کێشەکەبکات؟ئاغای وەزیر(مەبەستی وەزیری دەرەوەی بریتانیایە)منلەناخی دەروون و دڵمەوەئەم قسانە دەکەم و هیوادارم لەڕێگەی ئەم نامیلکەیەوە توانیبیتم هەستی دەروونم بەرامبەر بەڕووداوەکان لەلای ئێوەکاری خۆی بکات.

امزا

ژینرال–ئیسمی درسیم سەید ڕەزا

وێنەیەکی سەید ڕەزا

دکتۆر عبدالجبار قادر وەرگێڕی سەرچاوە/٧لەتورکیەوە بۆ کوردی وتوویەتی کاربەدەستانی حکومەتی بریتانیا هیچ وەرامێکی ئەو نامەیەی سەید ڕەزایان نەداوەتەوە.

بێجگەلەونامەیەی سەید ڕەزا کە بۆوەزیری دەرەوەی بریتانیای ناردبوو,حسن عرفە لەکتێبەکەیدا- سەرچاوە/٥٢(کوردستان ازبیرون)ئاماژەی بۆنامەیەکی ترکردوە کەلەلایەن(امام قاسم/و(ئیسماعیل حقی)یەوە کەلەڕۆژی ١٩٣٧/٨/١١داداویانەبە حکومەتی عراق و بەنوێنەرانی دەوڵەتە بێگانەکانی عێراقدا ولەونامەیەدا داوایانکردوە ڕەخنە لەو ڕەفتارە دڕندانەیەی تورك بگرن و داوای وەستانی ئەو شەڕە خوێناویە بکەن و کۆمیسیۆنێك پێك بێت بۆ لێکۆڵینەوە لە ڕووداوو بەسەرهاتەکانی ئەو ڕۆژانەی ناوچەی درسیم.

حسن عرفە جگە لەباسی ئەو نامەیە باسی عەشیرەتەکانی (حیدران)و(رمان)و(ئوشاق)ی کردوە کەبەشدارییانکردبوو لەشۆڕشی درسیمدا وقدری جمیل بەگ(زنار سلوپی)لەلاپەڕە/٢٠١ی کتێبەکەیدا سەرچاوە/٥٧, باسی کۆبوونەوەی چەند عەشیرەتێکی کردوە بۆ ئەوەی ڕووبەڕووی هێزەکانی حکومەت ببنەوە کە عبداللە ئاڵب دوغان کرابوو بەسەرکردەی هێزەکانی حکومەت بۆ لێدانی ناوچەکەو ناوی (درسیم)ی بەشێوەیەکی ڕەسمی گۆڕیبوو بۆ (تونجلی)و عەشیرەتەکان لەو کۆبوونەوەیەدا هەوڵیاندابوو یەك بگرن و بەشێوەیەکی یەککگرتوو ڕووبەڕووی نەخشەکەی حکومەت ببنەوە, بەلاَم بەداخەوە لەو کۆبوونەوەیەدا نەگەیشتنە ئەنجامێکی بەسوودو نەیانتوانی ئەوانیش بەرامبەر بەنەخشەکەی حکومەت نەخشەیەك بۆ خۆیان ئامادەبکەن

کەلووت بەرزی وهەلوێستی تاکەکەسی یەکێك بوو لەهۆکانی سەرنەگرتنی ئەوکارەگرنگە لەو ڕۆژە ناسکەدا, لەگەڵ ئەوەشدا هەندێ لەو عەشیرەتانەی پێوەندی و خزمایەتی یان لەگەڵ یەکتردا بەهێز بوو وەبۆ چوونەکانیان دەربارەی هەلوێست لەیەکەوە نزیك بوو جۆرە ڕێکەوتنێکیان لەنێوان خۆیانا سازکردبوو, پەیمانێکیان بەست کەبەپێی ئەو پەیمانە بەلێنیان دا ڕووبەڕووی هێزەکانی حکومەت ببنەوەو(سەید ڕەزا)توانیبووی جۆرە هاوکاری و تەباییەك لەنێوان هەندێکیانا پێك بێنێت وەکو عەشیرەتی (ئەباسیات, فرهادان, کارابالینان, بەختیار, یوسفیان, دومومان, حسن عرفە بەعەشیرەتی دمان ناوی هێناوە, لەگەڵ عەشیرەتی حیدران), بەلام عەشیرەتی(کالان)بەنیوەچلی لەگەڵ عەشیرەتەکانی تێهەلبوە.

زنار سلوپی لەباسەکەیدا لەسەری ڕۆیشتوەووتوویەتی:

عبدالله ئالپ دوغان هەولی دا لەڕێگەی(خضر) ناوێکەوە کەکۆنە قائمقامێکی خەلکی درسیم بوو چاوی بەسەید ڕەزا بکەوێت لە(العزین)و خضر گەرەنتی دا بەسەید ڕەزا کەلەوچوونەیدا دەیانپارێزێت بەلام سەید ڕەزا لەنیوەی ڕێگایا لەمەبەستە ناپاکەکانی ئالپ دوغان گەیشتبوو بۆیە گەڕایەوەو چاوی بەئالپ دوغان نەکەوت.

دوای ماوەیەك دووبارە ئالپ دوغان(رائد شوکت)کەلێپرسراوی حکومەت بوولەکاروباری هاتوچۆیا ناردی بۆ درسیم بۆئەوەی لەوێ چاوی بەسەرۆکەکانی کورد بکەوێت و بۆ ئەو مەبەستە رائد شوکت چوە(ئوفاجیك)ودووسێ سەرۆك عەشیرەتی کوردیشی لەگەڵ خۆیدا برد بۆئەوەی بەهەموویان سەید ڕەزا قایل بکەن چاوی پێیان بکەوێت بەلام

سـەید ڕەزا نەچـوو بـەپیر رائـد شـوکتەوەوبەرامبەر بەمـە رائـد شـوکت بڕیـــاریدا ڕوویکاتــــە لای (ڕێبــــەر)ی بــــرازای ســــەید ڕەزا کەلــــە گوندی(حاجلی) دادەنیشێت.

ساتێك سەید ڕەزا بەو چوونەی رائد شوکتی زانیبۆلای ڕێبەری، سەید ڕەزا(علیشیر-علی شیرۆ)دەنێرێت بۆلای ڕێبەرو،ماوەیەك بوو سەید ڕەزاو ڕێبەری برازای لەسەر زەوی وزار لەگەڵ یەکتردا لەکێشەکە دا بوون وناڕێك بوون وسـەید ڕەزا علیشـیر ڕادەسـپێرێت لەڕێبــەر بگەیـەنێت کەتورکـەکان جێگەی باوەڕنین بۆیە نابێ باوەڕ بە درۆودەلەسەکانیان بکرێت، بەلاّم ڕێبەر گوێناداتـە قسەونەسـیحەتەکانی سـەید ڕەزاو بەقسـەکانی رائـد شـوکت هەڵدەخەڵەتێت و لەگەڵیا دەچێت بۆ(العزین)بۆئەوەی چاوی بە عبداللە دوغان بکـەوێت و لـەوێ بـە عبـداللە پاشا دوغـان پـارەو دیـاریو بـەرتیلێکی دەدات بەڕێبەرو هانی دەدات سەید ڕەزای مامی بەهیچ نەزانێت بەوجۆرە ڕێبەری لەسەید ڕەزا هەڵگێڕایەوە))

(سـەیر ئەوەیـە کـورد بـەهیچ شـێوەیەك دەرس و پەنـدی لەبەسـەرهاتو ڕووداوەکـانی نـاوخۆی وەرنـەگرتوە وەئـەم هەڵوێسـتەی ڕێبـەر لەگـەڵ سـەید ڕەزای مامیدا ئەو ناکۆکیەمان بیردەخاتـەوە لەنێوان بەدرخان پاشاو یـزدان شێری برازایـدا کەلەبەرگی یەکەمدا بەدوورودرێـژ باسـی ئـەو ناکۆکیـەو هـۆی ئـەو ناکۆکیـەمان کـردوە کەچـۆن لەئەنجامـدا بـو بووبـەهۆی لـەناوبردنی ئـەو نیمچە حکومەتـەی بدرخان پاشا پێکـی هێنـابوو وەتورکەکـەکان توانیبویـان یزدان شیری برازای بدرخان لـەمامی هەڵگێڕنـەوە کەبەمـە هـەلو دەرفـەتێکی ئێجگار گرنگ لەکیس نەتەوەی کورد چوو).

باسی سێهەمی

سەرەتای دەسپێکردنی شۆڕش و ڕووبەڕووبونەوەی هەردولا

لەدوای ئەوەی عبدالله ئالّپ دوغان توانیبوی(ڕێبەر)ی برازای سەید ڕەزا قایلبکات ودژی مامی و شۆڕشگێڕەکانی تر بوەستێت ئیتر دەستی کرد بەبەجێهێنانی ئەو نەخشەیەی بۆ لێدانی ناوچەی درسیم تەرخانکرابوو, لەپێشدا فەرمانێکی دەرکرد بۆ دانیشتوانی درسیم کەپێویستە(٢٠٠) چەك بدەن بەحکومەت و بەرامبەر بەو داخوازییەی حکومەت درسیمیەکانیش کەوتنە خۆیان بۆ پارێزگاری کردن لەخۆیان و لەناوچەکەیان و رائدشوکتیش بەناوچەکانی عەشایری(خوزات-هوزات) دادەستیکرد بەگەڕان بۆ ئەوەی تۆوی ناکۆکی لەنێوان درسیمیەکان بچێنن و بلاّوی کردەوە هەرعەشیرەتێك چەکەکانی خۆی بدات بەحکومەت بەرامبەر بەوە دەتوانێت لەشوێنی خۆیدا بمێنێتەوە.

بۆ وەرامی ئەوجم وجوّلەی رائدشوکت عەشیرەتی(دومانین) وهەندێك لەعەشیرەتی(ناظمیة)ئەو کۆسپ و دەزگا و ڕێگرانەی کرابوون بەهێلّی سنووری جیاکردنەوەی ئەوعەشایرانەی بەرلەمە کۆچیان پێکرابوو هەموویان ڕووخان, لەسەرەتادا سەید ڕەزا داوای لەعبدالله پاشا ئالّپ

دۆغان کرد واز لەو هەڵوێستە بێنێت بۆ فشار خستنە سەر دەرسیمیەکان و لەبریتی ئەوە حکومەت دەزگایەك دامەزرێنێت بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری ناوچەکە بەمەرجێك ڕێز لەهەستی نەتەوایەتی دانیشتوانی درسیم بگرێت، وەرامی عبداللە پاشا بۆ ئەو داخوازییەی سەید ڕەزا بریتی بوو لە دامەزراندن و بلأوکردنەوەی هێزەکانی حکومەت لەسەر سنورەکانی ناوچەی درسیم و فرۆکەکانی حکومەت بۆ هەڕەشە کردن و چاوترساندنی خەڵك هەموو ڕۆژێك سەر لەبەیانیان لەدیاربەکرەوە دەهاتن و بەسەر ناوچەی درسیمدا دەفڕین.

زنار سلۆپی لەلاپەرە/٢٠٤ی کتێبەکەیدا باسی چۆنیەتی دەستپێکردنی شەڕی کردوە کەلەبەهاری١٩٣٧داحکومەت هێزی ناردە سەر عەشیرەتی(یوسفیان)بەبیانووی لێ سەندن و کۆکۆدنەوەی چەك و سەربازێکی تورك لەکاتی پشکنیندا کچێکی کوردی فڕاندو لەئەنجامی ئەو دەسدرێژییەدا کوڕێکی سەرکردەی عەشیرەتی(فینديك)تاقمێك چەکداری ناردە سەر ئەو هێزەی حکومەت کەچوبوە ناوچەکەو هێزەکەی حکومەت ناچار کرا ئەو ناوچەیە بەجێ بێڵێت.

ساتێك سەید ڕەزا ئیبراهیمی کوڕی نارد بۆ(العزيز) بۆئەوەی لەوێ باسی ئەوتاوانەی تورك بگەیەنێت بە عبداللە پاشا، لەگەڕانەوەیدا لەگوندی(دەشت) کە لەناوچەی عەشیرەتی (کیرغان) بوو، چەکدارەکانی رائد شوکت لەکاتی نوستندا پەلاماری ئیبراهیمیان داو کوشتیان.

(ئەوەی شایانی باسە کریس کوچرا لەلاپەرە/٢٠٧یکتێبەکەیدا باسی کوشتنی ئیبراهیمی بەجۆرێکی تر کردوە کەوروتوویەتی ساتێك ئیبراهیم

لەشاری(هـۆزات) گـەڕابوەوە سـەربازەکانی تـورك‌و چـەند چـەکدارێکی عەشیرەتی(گورگان)پەلاماریان دابوو کوشتبوویان.

لەئـەنجامی ئـەو کوشـتنەدا سـەید ڕەزا داوا لەحکومـەت دەکـات ئـەوی ئیبراهیمـی کـوڕی کوشـتبوو پێویسـتە بیدرێتـە دەسـتی بـەڵام رائـد شـوکت داخوازییەکـەی پشـتگوێ خسـت‌و بەوەشـەوە نەوەسـتا بـەڵکو فەیلـەقێکی لەدیاربەکرەوە نـارد بـۆ دەرسیم‌و ئـەو هێـزە هێرشـی کـردە سـەر عەشـیرەتی یوسفیان‌و سەرکردەی هێزەکەی حکومەت لـە(العزیـز) کـە ئیسماعیلی حقـی ناوێـك بـوو,چـەکدارە خەڵـەتێنراوەکانی عەشـیرەتی(کیرغـان)ی‌بـەکار هێناوپـەلاماری ئەوناوچـەیەدرا کەسـەید ڕەزای لێبـوو(کـریس کوچـرا لەکتێبەکەیدا وتوویەتی لەم پەلاماردانەی تورکدا بۆسەر سەید ڕەزا, ڕێبەری برازای سەید ڕەزاش لەگەڵ هێزەکەی حکومەتدابووەو هـەوڵی گرتنی مـامی دابـوو). بـەوجۆرە هێزەکـەی سـەید ڕەزاو هـەموو هاوکارەکـانی پـەلاماری هێزەکـەی حکومـەتیان دالـە(خـوزات-هـۆزات)لەئـەنجامی ئـەو هێرشـەدا هێزەکەی حکومەت ناوچەی خوزاتی بەجێ هێشت.

پـاش ئـەو شـکان وپاشەکشـەیەی حکومـەت, هێـزی تـازەی یارمەتیـدەری حکومـەت لەدەرنجان‌وئەرزومـەوە بـەکێش کـراو فرۆکـە دەسـتیکرد بـە بۆمبارانی هێزەکەی سەید ڕەزا.

لەگەرمەی ئەو شەڕەدا سەید ڕەزا ناوبژیکەرێکی ناردەلای عبداللە ئاڵپ دوغـان وپـێی ڕاگەیانـد ئەگـەر دان بـەمافی کـوردا بنرێـت‌و ئەوکەسـەی ئیبراهیمی کوڕی کوشتبوو بدرێتە دەستی بەرامبەربەمانە ئامادەیە ئەو چەك وجبەخانـە‌و ئەودیلانـەی گیرابـوون هـەمووی بدرێتـەوە‌و بـەریان بـدات بـەڵام عبداللە پاشا پێی لەسەر ئەوە داگرت کـە پێویسـتە ئەو شتانە بـەبێ مەرج

بدرێنـەوە بەحکومـەت و بێجگـە لەمـەش پێویسـتە هەشـت هـەزار تفـەنگی ماوزەڕیش بدرێت بە حکومەت.

ئەمداخوازییـە تازەیـەی عبـدالله دوغـان لەسـەیدڕەزا بـوو بـەهۆی تازەکردنـەوەی شـەڕو حکومـەت سـەرلەنوێ دەسـتی پێکـرد بـەناگرباران و بۆردومـانکردنی دانیشـتوان بـەبێ جیـاوازی لـەنێوان چـەکدارو نێـوان ژن و منداڵ و پیری بێتاواندا.

زنار سلۆپی لەکتێبەکەیدا چۆتەوە سەرباسی(ڕێبەر)ی برازای سەید ڕەزا کەلەگوندی(بیامە)دا دەژیا لەنزیك شاری(خوزات) کەئیعلانی بێلایەنی خۆی کرد, بەڵام لەڕاستیدا لەژێرەوە هەرلەگەڵ حکومەتدا بوو, بەپێی نەخشەی حکومـەت دەچووبەڕێوەو حکومـەت بـەدرۆو بۆچاوبەست بڵاویـان کـردەوە کەوا(ڕێبەر)لەبێ لایەنیەوە بۆلایەنگری یاخی بوەکان.

ڕێبەرو تاقمەکەی چونەلای عەشیرەتی(بەختیار)ولای ئەوانەوە نامەیەکی نـارد بـۆ سـەید ڕەزای مـامی و داوای لێبـوردنی لێکـردو پاکانـەی ئـەودی کردبـوو کەتائـەوکاتی پەشـیمان بوونەوەیـەی لەمەبەسـتە ناپاکـەکانی حکومەت بەباشی نەگەیشتبوو.

ئەوسـەرۆك عەشـیرەتانەی هاوکـاری سـەید ڕەزا بـوون بەپاکانـەو بەقسەکانی(ڕێبەر)خەڵەتابوون و باوەڕیان پێکردبوو هەرچەند سەید ڕەزا لەو هەڵوێستەیان ناڕازی بوو پەسەندی نەکردبوو.

بـەو جـۆرە(ڕێبـەر) و تاقمەکـەی بـەو فڕوفێڵـە چـوونە پـاڵ هێزەکـەی(علـی شـیر-علیشـیرۆ) کەیـەکیك بـوو لەسـەرکردەکانی هۆزەکـەی سـەید ڕەزاوڕێبـەرلای ئـەوان واخـۆی پیشـاندابوو نیشـتمانپەروەرو هاوکـاری ڕاپـەڕیوەکان بـەلام زۆری پێنەچـوو ڕوون بـوەوە ئەمـەش هەریـەکێك بـوە

لەنەخشەو فرۆفێڵەکانی عبداللە ئاڵپ دوغان بۆئەوەی لەڕێگەی(ڕێبەر)ەوە بەهەر نرخێك بێت علی شیروی ئازاو نیشتمانپەروەر لەناو ببات کەیەکێك بوو لەهاوکارە پاك‌و دڵسۆزەکانی سەید ڕەزاو شۆڕشگێڕێکی ئازاو نەبەردی کورد بوو.

بەرلەوەی بچینەسەر باسی چۆنیەتی سەرگرتنی ئەو نەخشەیەی عبداللە ئاڵپ دوغان‌و کوشتنی علی شیرۆ.

بەپێویستم زانی کورتە باسێکی علی شیرۆ بخەمە پێش چاو بەپێی ئەو سەرچاوانەی لێی دواون.

کریس کوچرا لەکتێبەکەیدا سەرچاوە/٤١دەربارەی علی شیرۆ وتوویەتی:

((علی شیرۆ لەناوچەی(کوجگیری)لەدایك بوەوهەروەکو سەیدا ڕەزا لەعەشیرەتی (حەسەنان)بوەو سەرەتا لەقوتابخانەی(سیواس)دا خوێندویەتی‌ولەزەمانی سوڵتان عبدالحمیددا وەکو شاعیرێکی کورد هەستی نەتەوایەتیی خۆی بەشیعردەربڕیوەو مرۆڤێکی خوێندەوارو ڕۆشنبیرو ئەدیب بوەو بوەبە(مرزا-کاتب)وموستەشاری مصطفی بەگی سەرۆکی عەشیرەتی کوجگیری‌و پاش ئەوەی مصطفی بەگ لەلایەن حاکمی درسیمەوە لەسێدارە درا کوڕەکەی مصطفی بەگ بووبەجێگری باوکی‌و علی شیرۆش هەروەکو ڕابەرێك‌و سەرپەرشتیکەرێکی دڵسۆز چاودێریی کوڕەکەی مصطفی بەگی کرد.

علی شیرۆ لەناو عەشیرەتی کوجگیریدا دەستەلاتێکی زۆری هەبوەو هەمیشە هەوڵێکی زۆری داوە لەناو کوردا یەکێتی‌و تەبایی هەبێت‌و لەساڵی١٩٢٠دا یەکێك بوە لەئەندامانی جمعیتی(کوردستان تعالی

جمعيتــى)و هــەولّى داوە لقێكــى ئــەو كۆمەڵــە لەدرســيمدا دامــەزرينرێت و لەشۆڕشــى كوجگيريــدا هاوكــارى شۆڕشــگێڕەكان بــوەو لەســەرئەوە لەلايــەن حكومەتى توركەوە بڕيارى لەسێدارەدانى دەرچوە.

دەربارەى شاعيريتى على شيرۆ كەكريس كوچرا باسيكروە,قدرى جميل بەگيش لە كتێبەكەيدا سەرچاوە/٥٧باسى شعرێكى علــى شيرۆى كردوە كــە وەكــو مەلحەمەيــەك بــەو شعرە باســى شۆڕشــى كــوجگيرى كــردوە دەربــارەى كوڕەكــەى مصــطفى پاشــا كــەكريس كوچــرا باسـى كــردوە كــەبوە بــەجێگرى بــاوكى و لەكتێبەكەيــدا نــاوى نــەهێناوە هــەروەكو لەباســى سىٚهەمــى بەشــى نۆهــەمى بــەرگى دوهەمــدا (زنــار ســلۆپى) وتوويــەتى ئــەوكوڕەى مصــطفى پاشا-يامصطفى بەگى درسيمى ناوى (على شــان)بوەو لەوبەرگــەدا لەباســى دووهــەمو ســىٚهەمى بەشــىنۆهەمدا باســى ڕاپــەڕينى يەكــەمى درســيمو شۆڕشــى كــوجگيرى كــرا وەلەســالأنى(١٩٢٠و١٩٢١)دا هــەروەكو كــريس كوچرا باسيكروە على شيرۆ لەشۆڕشى درسيمى دوهەمدا (١٩٣٦-١٩٣٨) تــەنها هەرخــەريكى كاروبــارى شــۆڕش و پێشــمەرگايەتى نــەبوە بــەڵكو خــەريكى نوســين و بلأوكــراوەش بــوە بەشــيعرو بــەووتار بــۆ ڕوونكردنــەوەى كێشەى كوردو بزواندنى هەستى نەتەوايەتى لەناو هاولأتياندا.

دەربــارەى چــۆنييتى كوشــتنى علــى شــيرۆو لەلايــەن ڕێبــەرەوە بــۆ بەجێهێنانى نەخشەكەى ئالّپ دوغان هەروەكو زنار سلۆپى باسيكردوە, ســاتێك ســەيد ڕەزا بڕيــار دەدات علــى شــيرۆ بنێرێــت بــۆلاى نوێنــەرانى دەوڵەتــە گــەورەكان بۆئــەوەى جەورروســتەمو تاوانــەكانى تــورك بەرامبــەر كورديــان بــۆ ڕوون بكاتــەوە (وەكــو وتمــان بــەر لەمــە نامەيــەكى بەفرنسزى

ناردبوو بۆ وزیری دەرەوەی بریتانیا و نامەکەیان بڵاوکردەوە,بەڵام دیارە هیچ وەرامێکی لەو ڕووەوەپێ نەگەیشبوو بۆیە علی شیرۆی ناردبوو).

ساتێك ڕێبەر کەبەناو لەحکومەت جیا بوبووەوەو چوبوە لای عەشیرەتی(بەختیار)ی سەر بەسەید ڕەزا, ڕێبەر خۆی دەگەیەنێتە لای علی شیرۆ کەخەریکی خۆ ئامادەکردن دەبێت بۆ ڕۆیشتن و پێی ڕادەگەیەنێت کەماوەیەکە زۆر ماندوەو حەزدەکات سەری لێ بدات و لەکاتی خۆ ئامادەکردندا بۆ ڕۆیشتن کەخەریکی ئامادەکردنی خواردن دەبن, ڕێبەر بەدەمانچەکەیەوە پەلاماری علی شیرۆ دەواو دەیکوژێ, هەرچەندە ژنەکەی علی شیرۆ کەناوی (ظریفة) بوە دەست ئەداتە دەمانچەو چەند گوللەیەك بە ڕێبەرروە دەنێت بەڵام گوللەکانی بەر ڕێبەر ناکەوێت بەڵکو بەر پیاوێکی ڕێبەر دەکەوێت کە لەگەڵیا هاتبوو بۆلای علی شیرۆ, ڕێبەر ژنەکەشی دەکوژێت و سەری هەردوکیان دەبرێت و دەیان بات بۆلای تورکەکان و بەمە بۆ ئێجگاری خیانەتی ڕێبەر ئاشکرا دەبێت.

لێرەدا پرسیارێك دێتە پێشەوە دەربارەی چۆنیەتی کوشتنی علی شیرۆ بەو شێوەیەی زنار سلۆپی باسیکردوە کەپرسیارەکەشی بریتیەلەوەی تۆ بڵێی علی شیرۆ سەرکردەوئازاونەبەردی کورد,خیانەتەکەی پێشوو ڕێبەری لەبیر چووبێتەوەو هەروا بەئاسانی تەنها خۆیو ژنەکەی لەوکاتەدا لەگەڵیابوونبن وهیچ چەکدارێك لەوکاتەدا لەوێ نەبووبێت کە ڕێبەرو پیاوەکەی بەئاسانی توانی بوویان خۆیو ژنەکەی بکوژن و سەریان ببڕن و سووك وباریك پاش ئەوتەقەی دەمانچانە بەئاسانی ڕزگاریان بووبێت کەئەمە شتێکە جێگەی گومانەو کریس کوچرا لەکتێبەکەیدا باسی کوشتنی علی شیرۆی بەشێوەیەکی تر کردوە کە وتوویەتی:

((لەمانگی تموزی/۱۹۳۷سەید ڕەزا داوای لەعلی شیرۆ کرد بچێتە ئێران وەیا عراق بۆئەوەی لەوێوە پیوەندی بە ئینگلیزو فرنسیەکانەوە بکاتو داوایان لێ بکات ببن بەناو بژیکەر بۆ دۆزینەوەی چارەسەری کێشەی نێوان کوردو تورکو بۆئەوەی ئەو دەوڵەتانە کارێکی وابکەن لەوەزیاتر تورکەکان کوردستان کاول نەکەنو هەرئەوشەوەی بەتامابوو بکەوێتەڕێ، بەپێی پیلانی عبداللە ئالپ دۆغان لەناوبردنی علی شیرۆپێسیرا بەرێبەرو ساتێك علی شیرۆ لەئەشکەوتی(ئاغداد)دەبێت بەدەستی ڕێبەر دەکوژرێتو بەکوشتنی ئەو شۆڕشی کورد زیانێکی زۆری لێ کەوتو شۆڕشگێڕێکی ئازاو نەبەردی لەکیس چوو.

زنار سلۆپی لەلاپەڕە/۲۰۷ی کتێبەکەیدا بێجگە لەو خیانەتەی ڕێبەر کردبووی باسی خیانتێکی تری کردوە کە(خضر ئەحمەد)ناوێك بەرامبەر(شاهێن ئاغا)ی سەرۆکی عەشیرەتی بەختیاری کوشتبوو کەباسی کوشتنەکەی بەم جۆرە کردوە:

((لەگەرمەی شەڕدا لەناوچەکانی عەشیرەتی بەختیار. سەرۆکی ئەو عەشیرەتەکە(شاهێن ئاغا) بوو ساتێك ویستی ماندوویەتی خۆی دەربکاتو نەختێك بحەسێتەوە (خضر ئەحمەد) کەئەویش سەرکۆك عەشیرەتی ناسراو بووە ڕایسپارد لەماوەی پێشوودانیا لەجیاتی ئەو کاروبار ببات بەڕێوە، بەڵام (خضر ئەحمەد) هەمان ڕێبازی خیانەتی ڕێبەری گرتەبەرو لەکاتی نوستندا شاهێن ئاغای کوشتو کەللەسەرەکەی کرد بەدیاری دەستی خۆیو بردی بۆ تورکەکان کەلە (خوزات)بون تەنها بۆئەوەی حکومەت لێی خۆشبێت، بەڵام برایەکی شاهێن ئاغا بەهاوکاری هەندێك لەخزمەکانی

ئابلوقـەی(خـوزات)یانـداو توانیبوویـان خضـر ئەحمـەدیخائن و ئەوانـەش کەلەگەڵیابون بیانکوژێت.

عەشیرەتی بەختیار هەرچەند شاهێن ئاغای سەرۆکیان کوژرابوو بەڵام هـەتا ماوەیـەك دژی حکومـەت ڕاوەسـتان و خۆیـان گـرت هـەتا لەدواییـدا حکومەت بەپیلان و بەناردنی هێزێکی گەورە توانی ناوچەی ئەم عەشیرەتە بگرێت و بیخاتەوە ژێر دەستەلآتی خۆی.

هەروەکو زنار سلۆپی باسیکردوە, پاش ئەوەی حکومـەت لـە ئەرزنجان و ئەرزڕوم و دیاربکرەوە هێزێکی زۆری بەکێش کردو ژمارەی خۆفرشو خائنان ڕۆژ لـەدوای ڕۆژ لەپەرەسـەندندابوو ئیتر سـەید ڕەزا ناچاربوو ناوچـەکەی خـۆی بـەجێ بێڵێـت و ڕوبکاتـە ناوچـەی عەشـایرە بێلایەنـەکان بەئومێـدی ئەوەی بتوانێـت بیانکـات بەلایـەنگرو بـەهاوکاری شـۆڕش دژی تـورك,بـەڵام سـوپای تـورك دەمـی ئەشـکەوتێك کەلـەلاپاڵی چـیای(توریکـداغ)و دۆڵـی(دیسـکور)دابـوو کەبـە هـەزاران ژن و منـداڵی ئـاوارەو دەربەدەروبرسـی لـەتاو بۆردومـانی فڕۆکـەو تۆپـەکانی سـوپای تـورك خۆیـان تیـا حەشاردابوو,حکومـەت ئـاگرێکی گـەورەی لـەدەرگای حەوشـەکەدا کـردەوەو ئەوانـەی لـەناویابوون بـەئاگرو دوکـەڵ سـووتان و خنکـان و هەروەکوگێڕاویانەتەوە هەندێك بەو ژن وکچانەی لەناو ئەو ئەشکەوتەدا بوون لەترسـی دەسـدرێژیکردنی سـەربازەکانی تـورك لەبەرزاییەکانـەوە خۆیـان هەڵدێرابوە خوارەوەو ئەو مردنەیان لاباشتر بوە وەك لـەوەی بکەونـە دەست ئەو تورکە دڕندانەی بەو بێشەرمیەوە ڕەفتاریان لەگەڵا کردبوون.

کریس کوچرا لەلاپـەڕە/٢٠٥ی کتێبەکەیدا سەرچاوە/٤١جگـە لەوباسـەی دەربارەی علی شێرۆ باسیکردوەو بەرلەمـە خستوومانەتە پێش چاو, باسی

هەنـــدێ شـــتی تـــری تۆمـــار کـــردوە کەهەنـــدێکی لەکتێبەکـــەی نـــوری درسیمی‌یەوە(درسیم کوردستان تاریخندە)وە وەرگرتوە کە هەندێ بۆچوونی لەگەڵ سەرچاوەکانی تردا یەکناگرێتەوە, بۆنمونە..وتوویەتی: عبداللە ئاڵپ دۆغـان کەفەرمانـدەی هێزەکـانی حکومـەت بـوو لەناوچـەی(العزیـن)هەوڵیـدا چاوی بەسەید ڕەزا بکەوێت‌و چاویان بەیـەکتری کـەوت‌و داوای لەسـەیدڕەزا کـرد کەپێویسـتە دووسـەد هـەزار تفـەنگ بـدات بەحکومـەت کەلام وایـە ئەمـە دەبـێ هەڵەیـەکی چاپەمەنی بێـت, چونکە نـەك سەید ڕەزا بەڵکـە حکومـەتی تورکیش بەهـەموو سوپاکانی(٢٠٠هـەزار چـەکی نـەبوە کـەداوای ژمارەیـەکی وا لەســـــــەید ڕەزا بکـــــــات‌و سەرچـــــــاوەکان تـــــــەنها باســـــــی داواکردنـــی(٢٠٠)چـــەکیانکردوە‌و لـــەوەش نـــەدواون کەســـەید ڕەزا چـاوی بەعبداللە ئاڵپ دۆغان کەوتبێت چونکە وەکو زنار سلوپی باسیکردوە سـەید ڕەزا لـەنیوەی ڕێگـایـدا بـۆلای عبـداللە ئاڵـپ دۆغـان هەسـتی‌بەفروفێڵی ئـەو کردبوو بۆیە گەڕابوەوەو چاویان بەیەکتری نەکەوتبوو.

بێجگـە لەمـە کـریس کوچـرا وتوویـەتی سـەید ڕەزا هـەوڵی دابـوو نـوری درسـیمی بنێرێـت بـۆ ئـەوروپا بـۆ ڕونکردنـەوەی کێشـەی کـورد لای ئـەو دەوڵەتانە.

کریس کوچرا دەربارەی دەسپێکردنی شۆڕش وتوویەتی:

ئەگـەر شۆڕشـەکەی درسـیم لەسـاڵی١٩٣٦دا دەسـتی پێکـرد بـوو بـەلام لەزسـتانی سـاڵی١٩٣٦-١٩٣٧دا هـیچ پێکـادان‌و ڕووبـەڕوو بونەوەیـەکی ئـەوتۆ ڕووی نـەدابوو, بـەلام کاتێـك بـەفری زسـتان توایـەوە تورکـەکان دەستیانکرد بەجم وجۆڵ‌و بەبیانووی پشـکنین‌و چـەك دامـاڵین دەسـتیانکرد بەپشکنینی ناوچەی(مازگێر)

کریس کوچراش باسی کوشتنی ئیبراهیمی کوڕی سەید ڕەزای کردوە لەلایەن حکەمەت و چەکدارەکانی عەشیرەتی(گورگان)ەوە کەئەم کوشتنە ئەوەندەی تر بارودۆخی ناوچەکەی ئاڵۆز کرد.

دوای ئەوەی حکومەت هێزێکی زۆری تازەی تری نارد, شۆڕشگێڕانی کورد ناچار بوون بەرەو باشوور پاشەکشە بکەن و لەوشەڕەدا شێخ عبدالرحیمی برای شێخ سعیدی پیران کەبوبووبە هاوکاری شۆڕشگێڕانی درسیم کوژرا(حسن عرفە لەکتێبەکەیدا سەرچاوە/٥٢وتوویەتی لەوشەڕەدا کوڕێکی(جمیل شەیدا)ش لەگەڵ سیدعبدالرحیمدا شەهید کراوە).

دکتۆر عزیز شمزینی لەلاپەڕە/١٠٢ی کتێبەکەیدا سەرچاوە/٤١ دەربارەی چۆنیەتی دەستپێکردنی شۆڕشی دوهەمی درسیم وتوویەتی:سەر ڕای ئەو هەموو هەڕەشەو چاوترساندن و تیرۆرکارییەی تورکەکان بەرامبەر کورد نواندبوویان, لەساڵی١٩٣٧دا لەناوچەی درسیم دا دەستکرا بەڕاپەڕین.

دکتۆر شمزینی لەکتێبەکەیدا ئاماژەی بۆ ئەم ڕۆژنامانە کردوە کەباسی شۆڕشەکەی درسیمیانکردوە, هەوڵئەدەین کورتەیەکی ئەو ڕۆژنامانەی ئەو باسی کردون بخەینە پێش چاو کە هەندێکیان بریتی بون لە ڕۆژنامە تورکیەکانی سەربە حکومەت و هەندێکیشیان پەیوەندیان بەحکومەتی تورکەوە نەبوە.

دکتۆر شمزینی بەرلەوەی بچێتە سەربلاوکراوەکانی ئەو ڕۆژنامانە کەدەربارەی شۆڕشی درسیم دواون ئاماژەی بۆ کتێبەکەی(ڕامبۆ)کردوە کەلەپاریس بەزمانی فرنسی لەساڵی١٩٤٧دا چاپیکردوە لەژێر ناوی(کوردو یاسا)ولەوکتێبەدا ئاماژەی بۆ ڕۆژنامەی(تان)ی تورکی کردوە کە وتوویەتی:سەبارەت بەکوردە یاخی بوەکان پێویستە بەو پەڕی

توندوتیژییەوە ڕەفتاریان لەگەڵدا بکرێتو هەموویان لەناو ببرێنو پێویستە ڕاپەڕینی درسیم بۆ ئێجگاری خامۆش بکرێتو دانیشتوەکانی یالەناو ببرێن. یا ئاوارە بکرێنو دووربخرێنەوە بۆناوچە جیاجیاکانی شوێنە تورك نشینەکان بۆ ئەوەی دانیشتوانی درسیم بەتەواوەتی بکرێن بەتورکی ڕەسەنو لەشوێنی ئەوان تورك نیشتەجێ بکرێت))

ڕۆژنامەی جمهوریتی تورکیش بەرلەوەلە١٩٣٧/٠٤/١٦دا بڵاوی کردبوەوەکە ژمارەی چەکدارەکانی کورد لە پێنج هەزار چەکدار پێکهاتوە.

بەرلەوەی شۆڕشەکە دەست پێ بکات وەکو دکتۆر شمزینی ئاماژەی بۆ کردوە. دانیشتوانی درسیم داوایان لەکاربەدەستانی حکومەت کردبوو سوپاو جەندرمەکانی حکومەت لەناو چەکەیان بکێشرێنەوەو دووربخرێنەوەو واز لە پرۆژەی هێڵی شمندو فەر بێنن بەنیازی ڕێگا خۆ شکردن بۆ گواستنەوەی سەربازو واز لەسەندنی ئەویاجو سەرانە تازانە بێنن کەلەو دواییەدا بڕیاریان لەسەر دابوو, لەگەڵ چاکردنی باری دەرامەدی دانیشتوانی ناوچەکەو دامەزراندنی دام ودەزگایەکی تازە کە بەپێی ئەوە ئۆتۆنۆمی بسەلمێنرێت بۆ کورد, بەلأم کەمالیەکان بە پێچەوانەوە سووربوون لەسەر بەجیهێنانی نەخشەکەی خۆیان بۆ لەناو بردنی کوردو بۆ ئەو مەبەستە(٣٠هەزار) چەکدارو سەربازیان ئامادە کردو ناردیان بۆ ناوچەکە.

ڕۆژنامەی(العمل القومی) کەلە سوریا دەردەچوو ووتارێکی بڵاوکردەوە دەربارەی ئەو پەیمانەی لەنێوان(ئێرانو عێراقو تورکیا)دا مۆر کرابوو(کەمەبەستی پەیمانی سعداباد بوە کەلەساڵی١٩٣٧ دا مۆر کرابوو کەناوەڕۆکەکەی بێجگەلە مەبەستی ڕێگەگرتن لەبڵاو بوونەوەی بیروباوەڕی

مارکس و دەستەڵاتی سۆڤیەت, پەیمانەکە دژی هەموو بزووتنەوەیەکی کورد ئاڕاستە کرابوو کەلەو ڕۆژانەدا حکومەتی بریتانیا لەهەموو کاتێك توندو تیژ تربوە بەرامبەر هەر بزووتنەوەیەکی کورد لەو ڕۆژانەدا ڕوویدات).

ڕۆژنامەکە باسی ئەوەی کردوە کە ساتێك شۆڕشی درسیم دەستی پێکردمندالآن و کچان و ژنانی کورد هەموو بەپەرۆشەوە هەریەکەیان بەشێوەی خۆی بەشداریی تیادا کردوەو هەموویان ئازایانە بڕیاریاندا سەنگەری نەبەردیی خۆیان چۆڵ نەکەن.

ڕۆژنامەی(الاخبار)یش کەلەو ڕۆژانەدا هە لەسوریا دەرچوە نوسیویتی.

((سەرچاوە باوەڕ پێکراوەکان ڕایدەگەیەنن کەوا شۆڕشەکەی درسیم هەتا بێت زۆرتر کلپە دەسێنێت و بەهێزتر دەبێت و شۆڕشگێڕانی کورد سوپای تورك ناچار دەکەن هێزەکەیان بکێشنە دواوەو زیانێکی زۆری گیانی وماڵیشیان لێ کەوتوەو لەسەرانسەری کوردستان بلأوکراوەی شۆڕشگێڕانە بلأوکراوەتەوە کەباسی ئەوەی تیادا بلأوکراوەتەوە کەکورد ئەو شۆڕشەی بۆ ڕزگار کردنی کوردستان بەرپاکردوە دژی جەوروستەمی توركی داگیرکەر دەربارەی چۆنیەتی دەسپێکردنی شۆڕشی درسیم, هەرلەو ڕۆژانەدا ڕۆژنامەی(الشرق)کە لەبێروت دەرچوە نوسیویتی:

((سیازدە ساڵە میللەتی کورد(مەبەستی لە شۆڕشی پیرانەوەیە) بۆ ڕزگار بوون و بۆوەدەسهێنانی مافەڕەواکانی خۆی دەستی داوەتە چەك و

له پێدەشتەکانی(موش)و چیاکانی ئاراراتیشدا خەباتێکی چەکدارانەی سەخت دەکەن و دلێرانە دژی تورکە داگیرکەرەکان تێدەکۆشن)).

دوکتور شمزینی لەکتێبەکەیدا باسی درۆو دەلەسەی تورکەکانی کردوە دەربارەی ئەو شۆڕشە وتوویەتی:

((ئەگەر چی کمالیستەکان بەتەواوەتی دەیانزانی و دڵنیابوون لەوەی شۆڕشگێڕەکانی درسیم لەشۆڕشەکەیان تەنها هەرپشتیان بەخۆیان بەستبوو, هیچ لایەکی بێگانە یارمەتی کوردی نەدابوو, کەچی تەنها بۆ پینە کردنی تاوانەکانی خۆیان و بۆپاکانەکردن لەو دڕندەیەتی و خوێنڕێژییەی بەرامبەر کورد دەیانکرد بلاویان دەکردەوە سۆڤیەتەکان یارمەتی کوردی درسیم دەدەن)).

ئەوەی سەرنج ڕاکێشەرە لەو بلاوکراوە پڕ درۆو دەلەسانەی تورك ئەوەیە, تورکەکان لەگەڵ ئەوەشدا کاتی خۆی پەیمانێکی دۆستانەیان لەگەڵ سۆڤێتدا بەستووکە ناوەڕۆکەکەی بەئاشکرا دژی هەموو بزووتنەوەیەکی کوردبن وەکو لە زۆر شوێندا دەربارەی ئەمە دواوین, بەلام زۆری پێنەچوو کمالیەکان گێڕیان گۆڕی و بەئاشکرابوون بەوابەستەی دەولەتە ئیمپریالزمەکان و مۆرکردنی پەیمانی سعداباد شان بەشانی ئێران و عراق کەبەپێی نەخشەیەکی تایبەتی ئەو دەولەتانە بەتایبەتی هی حکومەتی بریتانیا, ئیتر تورکەکان لەوە نەدەسلمینەوە گەلێکی درۆو دەلەسەی وا دژی سۆڤێتی دۆستی کۆنیان و نەیاری تازەیان بلاوبکەنەوە)

دکتۆر شمزینی لەباسەکەیدا دەچێتەوە سەرباسی کتێبەکەی(ڕامبۆ)کە باسی هەلوێستی تورکی کردوە لەو شەڕەدا

وتوويەتی سوپای تورك تەنها بەکوشتنی چل هەزار کەس تێریان نەخوارد بەڵکو دەرگای ئەشکەوتەکانیشیان بەتاشە بەرد هەڵچنی کەلەناویانا هەزاران لەو سەرماو سۆڵەدا بەناچاری خۆیان تیادا شاردبوەوەو بەهەزاران ژن و منداڵی بێ تاوانیان لەناوبرد... ئەمە هەرچۆنێکی ناو ببرێت بەڵام لەلای تورکەکان کەخۆیان بەپێشکەوتوو تردا دەنێن ئەو ڕەفتارەی خۆیان بەشێکی ڕەوا زانیوە.

شمزینی ئاماژەی بۆ ڕۆژنامەی(ئەقشام)ی تورکی کردوەکە دەربارەی شۆڕشی درسیم نوسیوویەتی:((کوردەکانی درسیم دوبارە لەساڵی١٩٣٨دا ڕاپەڕین و دەستیانکردەوە بەداواکردنی ئەو داخوازییانەی بەمافی خۆیان دەزانی و بەرامبەر بەم هەڵوێستەیان سوپای حکومەت هەموو ناوچەکەی پاککردەوەو هەمووگرووپە یاخیبوەکانی ڕاماڵی.

لەدوای شکستی شۆڕشەکەی درسیم لەساڵی١٩٣٨دا وەزیری کاروباری ناوخۆی تورکیا لەووتارێکیا بەشانازی و بەلووت بەرزییەوە وتبووی:

((ئیتر لەمەودوا لەتورکیادا شتێك نەماوە پێی بوترێت مەسەلەی کورد))

بەڵام بەرامبەر بەو بۆچوونەی ئەو وەزیرە، ڕۆژنامەی(ئیکۆنۆمیست)ی ڕۆژی ١٦/ی ئایاری/١٩٤٦(یەعنی دوای هەشت ساڵ شکستی شۆرششەکەی درسیم) وتوویەتی:

((لەوساڵەوەکە تورکەکان بەڕەسمی بلاْویان کردبۆوە کە ئیتر شتێك نیە پێی بوترێ مەسەلەی کورد، ئەم قسەیە مەگەر دوا ڕۆژ ساغی بکاتەوەو بزانرێت ئایا گەلی کورد لەتورکیادا وەکو هێزێك ماوە یانەماوە)).

هەرچەند تورکەکان لەساڵی١٩٣٨دا بلاْویانکردبوەوە شۆڕشی درسیم لەناوبراوە، بەڵام هەر خۆیان لەساڵی١٩٣٩دا خۆیان بەدرۆ خستەوە پاش

ئـەوەی ڕۆژنامـەی(ئولـوس)ی تـورکی بـڵاوی کـردوە کـەوەزیری نـاوخۆ لەپەرلمانـدا ڕایگەیانـد ئیمڕۆ یاخی بوونەکەی(تونجلی)لەناوبرا. دەربارەی چۆنیەتی دەسپێکردنی شۆڕش لـەکۆتایی ئـەم بەشـی سـێهەمەی درسیم باسێکی دوورودرێژ ئەخەینە پێش چاو کەکاتی خۆی لەگۆڤاری(NOKTA–نۆکتـا)ی تورکیـدا لـەڕۆژی٢٨/٠٦/١٩٧٨دا بڵاوکراوەتـەوە یـەعنی نزیکـی پـاش پـەنجا سـاڵ بەسـەر شۆڕشـەکەی درسیمدا ئەوباسە لەلایـەن(دکتۆر جبـار قـادر غفـور)ەوە لەتورکیـەوە کـراوە بـەکوردیو بـەپیتی لاتینـی لـەگۆڤاری(پێشـەنگ)ی ژمـارەی١٥/یسـاڵی١٩٨٨لـە سـتۆکهۆڵم بڵاوکراوەتـەوەو(حسـن کـوفی)ش کردویـەتی بەشـێوەی کرمـانجی ژووروو, لەپاشکۆکەیدا ووشەگرانەکانی ئەوباسەی کردوە بەعربی بۆ ئاسانکردنی تێگەیشتنو لەگۆڤاری(ڕۆشنبیری نوێ)ژمارە/١٢٦ی ساڵی١٩٩٠داکەلەبغداد دەردەچێت ئەمەی حسن کوفی بڵاوکراوەتەوە, بەپێی نوسینەکەی گۆڤاری نۆکتا ووتراوە:

((شـاری درسـیم کـە ئیمـڕۆ ناوەکـەی کراوەبـە (تـونجلی), دەکەوێتـە خوارووی ڕۆژهەڵاتی تورکیاو لەساڵی١٩٣٧دا ڕاپەڕینێکی تیادا بەرپاکرا,ە کەهەتا نزیکی ساڵی١٩٣٨ درێژەی کێشاوە بەسـەر کردایەتی(سەید ڕەزا)ی سەرۆکی عەشیرەتی(عباسیە)یکورد(بەرلەمە لەباسی ژیانی سەید ڕەزا دا هەندێ سەرچاوە وەکو باسمان کردوە بەجۆرێکی تر باسیانکردوە, نوری درسـیمی وتوویـەتی سـەید ئیبراهیمـی بـاوکی سـەید ڕەزا لەعەشـیرەتی حەسەنانو حسن عرفەش وتوویەتی لەخێڵی عباس ئوشاقی بوە).

گۆڤاری(نوکتا)لەسەری دەڕواو دەڵێت:

هەروەکو چۆن شەڕی یەکەمی جیهانی بەهۆی کوشتنی وەلی عەهدی نمساوە دەستی پێکردو هەروەها ڕاپەڕینی شۆڕشی درسیمیش لەسەر شتێکی وا دەستی پێکرد کە ساتێك لەبەهاری ساڵی(١٩٣٧)دا ئەو پردە لەتەختە دروستکراوەی لەسەر ڕوبارێك دروستکرابوو لەلایەن چەند کەسێکی نەناسراوە سووتێنرا, سووتاندنی ئەو پردە بووبەهۆی ڕووبە ڕوو بوونەوەی کوردو تورك‌و لەئەنجامی ئەم شەڕەدا سەید ڕەزاو هاوکارەکانی کە (١٣کەس)بوون بەفرۆفێڵ‌و بەپێی نەخشەیەکی تایبەتی گیران‌و لەڕۆژی(١٩٣٧/١١/١٨)دا هەڵواسران.

لە ڕاستیدا شۆڕشەکە بەهەڵواسینی ئەوانە کۆتایی پێ نەهات چونکە لەساڵی(١٩٣٨)دا لەناوچەی(KALANقالان)داگەلێك ڕووداوی تر ڕوویدا وەو سەرەك وەزیرانی تورکیای تازەی ئەو ڕۆژانە کە (جلال بایار)بوو بەدەمی خۆی باسی کێشەکەی بەم جۆرە کردوە:

هەرچی کراوەو ڕوویداوە پێویستە لەسەرمان کێشەی درسیم کۆتایی پێ بهێنین‌ولەم ساڵەدا(مەبەست لەساڵی١٩٣٨)نەخشەی سەرەکیی ئێمە بریتیە لە ئابلۆقە دانی‌درسیم لەهەمولایەکەوە.

گۆڤارەکە دەڵێت: ئەو شۆڕشەی تاساڵی(١٩٣٨)درێژەی کێشابوو لەئەنجامیا حکومەت زیانێکی زۆری گیانی‌و ماڵی لێکەوت‌و هەرەسهێنانی نەفسی زۆر زیاتر بوو لەو زیانانەی لەشەڕی یۆناندا لەتورکەکان کەوتبوو))

نوسەری گۆڤارەکە نوکتا بەدووروردرێژی باسی ڕەفتارو دڕەندە یەتیی تورکەکانی کردوە لەو شەڕەداو وتوویەتی:(هەندێ نوسەرەو ڕۆژنامەنوس هەروەکو سەرباز لەو شەڕەدا بەشداریانکردبو بۆ دامرکانەوەی ئەو شۆڕشەو هەروەکو(محسن باتۆر)کەنووسەرێکی تورك بوە, لەکتێبەکەیدا کەبەناوی

(بیرەوەریـــەکانی خـــۆم)ەوەبـــلاوی کردۆتـــەوەو(ناشـــد ئولـــوغ)یـــش لـــە کتێبەکەیدا(تونجەلی لەشارستانێتی چۆتە دەر)لەگەڵ هەندێك باسی تر کەلەدەمی خەڵکی درسیمەوە وەرگیراوە وەکو(ولی جلیك)و (شوکری بایکەر)و (محمد کانگوتان)و ئافرەتێك کەناوی(منز ئاقایان)بوە کە ئەو ڕۆژانە بەدەمی خۆی باسیکردوە کە وتوویەتی لەو ڕۆژانەدا ژنێکی جوانو شۆخو شەنگ بووم کە سەربازە چەکدارەکانی کمالیەکان هاتنە ناو گوندەکەمانو لەسەرەتادا ئەو سەربازانە هیچیان لەکەس نەکردو ئێمەش ئێمەش لەنیازو مەبەستی هاتنیان نەگەیشتبووینو ئەوانە لەناو خۆیان بەزمانی تورکی لەگەڵ یەکتردا ئەدوانو ئێمە لیٚ یان تیٚنەدە گەیشتینو کە هاتنەناو گوندەکەمان هەموو دانیشتوانی گوندەکەیان کۆکردەوەو بەژنو منداڵو پیرو گەنجەوە کەژمارەمان (٢٠٠-٣٠٠) کەس دەبوو هەموومانیان بردە ئەو بەری ڕووباری(ڕیزە مەنتاش)و لەویٚ پیٚی ووتین ئێمە بۆ ئەوە هاتوین چەکەکانتان لیٚ بستێنینو دوای ئەوە هەمووتان بەرئەدەین, بەلاّم هێشتا لەڕوبارەکە نەپەڕیبووینەوە هەموومانیان دایە بەر گوللەو مێردەکەی من کوژراو لەهەموو (٢٠٠-٣٠٠)کەسە تەنها سیٚکەسمان ڕزگارمان بوو, هەرسێکمان بۆماوەی سیٚ ڕۆژ بیٚنانو خۆراك لە ناو لاشەی کوژراوەکانا دەسوڕاینەوەو هۆی ئەو ڕزگار بوونەشمان ئەوەبوو خۆمان هەڵواسیبوو بە لقێکی ئەو دارەوە کەلەناوەڕاستی ئاوەکەدابوو, بەخۆ هەڵواسراوی خۆمان ماتداو بەوە ڕزگارمان بوو.

دوای ئەمە گۆڤاری نوکتا دەچێتە سەر باسی یاداشتی(شوکری بایکەر)کەباسی خۆی کردوەو وتوویەتی:

لەساڵی(١٩٣٧)دا ڕێگەیەکی سوپایی دروستکرا کەمن لەو ڕۆانەدا تەمەنم(١٩-٢٠)ساڵ بوو,لەماوەی سێ ڕۆژدا ئەو ڕێگایە دروستکراو سوپای تورك لەکردنەوەی ئەو ڕێگەیەدا هەرچییەکی هاتە بەردەم هەمووی کاولکردو لە پێشدا دوو فڕۆکە لەمانگی گولانی(١٩٣٧)دا بەیاننامەیەکی بڵاو کردوە بۆ ئەوانەی بەیاخی بوو ناو بردبوون, بۆئەوەی هەموو خۆیان بدەن بە دەستەوەو بە پێچەوانەوە هەموو شوێنو ناوچەکانیان بۆردومان دەکرێت.

لەیاداشتەکەی(محمد کانگوتان)یشدا کەخەڵکی ناوچەی درسیم بوو وتوویەتی:

لەساڵی(١٩٣٧)دا تەمەنم یازدەساڵ بوە,عبدالله پاشا ئاڵپ دوغان لەلایەن حکومەتەوە دەستەڵاتێکی زۆری پێدرابوو, بۆی هەبوو بڕیاری کوشتنی هەرکەسێك بدات کەبە پێویستی بزانیایەو بەیانێکی بڵاوکردەوە بۆ هەموو دانیشتوان کە پێویستە چەکەکانیان بدەن بەحکومەت.

گۆڤاری نوکتا ئاماژەی بۆ دوکیو مینتیکی سەرکردەی سوپا کردوە کەناوی(جمال بەگ)ی والیی دیار بکرێن کە بەپێ‌ی ئەو دوکیو مینتە جمال بەگ ڕاپۆرتێکی ناردوە بۆ وەزیری ناوخۆی تورکیا کە تیایا ووتراوە:

((خەڵك لەناوچەی درسیمدا زۆر نائارامنو زۆربەیان لەترسدا خۆیان چەکدار کردوە, لەبەرئەوە بڕیاردرا دەبێ تونجلی بخرێتە ژێر کونترۆڵەوە بۆ سەرگرتنی ئەم مەبەستە لەناوچەکانی(کاهموت,سن,قەرە ئوغلان,ئاموتکا,داترك,حیدران) بنکەی سوپایی دامەزرێنرا لەگەڵ

دامەزراندنی قەزایەك لە (Qulan)کەئەمانە ترسێکی زۆری خستۆتە دڵی ئاغاو سەرۆکی عەشیرەتەکانەوە.

سەرۆك عەشیرەتی(ئەباس-عباس)ی ژوورو لەگەڵ عەشیرەتی(هیدران-حیدران)و(دەمان)و قراشیان), ئەمانە هەموویان لەناو خۆیانا کۆبوونەتەوەو پەیمانێکیان دژی حکومەت دەرکردوە, هەروەها ئەویاسایەی بەناوی (یاسای دارستان)ەوە دەرچوە لەناوچە دارستانەکاندا ترسێکی زۆری خستۆتە دڵی ئەوانەی مەڕو ماڵاتیان هەیە چونکە لەوە دەترسن بەپێی ئەو یاسایە مەڕو ماڵاتەکانیان لەبەر بێ لەوەڕی لەناو بچێت))

گۆڤاری نوکتا دوای ئەمە دەچێتە سەرباسێکی تر بەناوی(بەهارێکی خوێناوی)کەلەوباسەدا وتراوە:

((لەبەهاریساڵی(١٩٣٧)دا لەدرسیم لەچیاکاندا لافاوی خوێناو هەستاوژمارەی چەکدارانی حکومەت لەوناوچانەدا تادەهات زۆر دەبوو, سەرکردایەتی سوپا بەیانی ژمارە(٣٨٢)ی دەرکرد کەلەوبەیانەدا ووترابوو:

هەواڵی چەتەکان هەموو ڕۆژێك وا دەگەیەنێت پەلامار ئەدەنەسەر هێزەکانی حکومەتو بەرامبەربەمە حکومەتیش بەفڕۆکەکانی چەند جارێك ناوچەکانی ئەوانی بۆردومانکردوە, بە تایبەتی ناوچەکەی(سەید ڕەزا)و ڕۆژ لەدوای ڕۆژ شەڕ گەرمتر دەبێتو ڕۆژی(١٩٣٧/٠٤/٢٦)هێزێکی کورد(کەبەقەرەقول ناوی بردوە)لەناوچەکانی(سن)ێ(هۆزات)کە ژمارەیان(٣٦)چەکداربوو سەعات هەشتی شەو لەلایەن چەکدارەکانمانەوە گیرانو بەپێی هەواڵێکی تر

نزیکی(٨٠)چەکداری تری چەتەکان شەوی(٢٦-٢٧ی نیسانی١٩٣٧) هێرشیان هێنایە سەر تابووری ژمارە(٩)کەلەنێوان(قارجك)و (بەهە)دابوون و شەڕ هەتا بەیانی درێژەی کێشا.

بۆردومانی فڕۆکە لەلایەن(صبیحە گوکچە- کەحسرتیان لەلاپەڕە/١٦٦ی کتێبەکەیدا دەربارەی ئەو ژنە فڕۆکەوانە بە صبیحە نمکچی ناوی بردوەو لەهەندێ سەرچاوەدا ووتراوە صبیحە ئەو کچە بوەکە مصطفی کمال کردبووی بەکچی خۆی و گەورەی کردبوو, بوبووبە فڕۆکەوان و لەباسی داهاتوودا دەچینەوە سەرباسی چۆنیەتی بۆردومانکردنی فڕۆکەکەی صبیحە), بەیانەکەی حکومەت وتوویەتی ئەو بۆمبایانەی دەهاوێژران نەیانتوانیبوو بەتەواوەتی دانیشتوانی ناوچەکە تەمێ بکات, بەڵام لەئەرشیفی سەرکردایەتی لەشکردا بە پێچەوانەوە ووتراوە ئەو بۆمبا پەنجا کیلۆییەی فڕۆکەکەی صبیحە فڕێی دەدایە خوارەوە زیانێکی زۆر گەورەیان گەیاندبوو بەچەتەکان لەباکوری گوندی(کەچزەکین)دا.

هەمان گۆڤاری نوکتا ئاماژەی بۆ بیرەوەرییەکانی(محمد کانگوتان)کردوە کەچۆن خۆی و براکەی لە گوندەکەی خۆیانا لەبەر بۆمباران و گوللەی مەترە لیوز ڕایانکردوەو بەچاوی خۆیان کۆشکە گەورەکەی ماڵی خۆیان دیوە چۆن ئاگری تێ بەردراوسووتێنراو ئەوی لەگوندەکە نەیتوانیبوو ڕابکات و خۆی دەرباز بکات هیچیان بەساغی نەمابوونەوە.

گۆڤاری نوکتا باسی ڕاپۆرتەکانی کردوە کە لەزۆربەیانا ناوی سەید ڕەزای تیادا کراوەو لەیەکێکیانا لەمانگی حزیرانی(١٩٣٧)دا وتوویەتی:

هـەموو ناوچـەکانی چـەتەکان پـاك کراونەتـەوە بـەڵام هێشـتا سـەید ڕەزاو داروده‌ستەکەی نەگیراون.

بەرلەمە باسی دوهەمدا باسی نامەیەکی سـەید ڕەزامانکردو دەقەکەیمان بلاوکردەوە کەناردبووی بۆ وزیری دەرەوەی بریتانیا و، ووترابوو ئەو نامەیە بـێ وەرام مـابوەوە, بـەڵام لەوباسـەی گۆڤـاری (نوکتـا) بـلاوی کردۆتـەوەو دەردەکـەوێ کـەوا وزیـری دەرەوەی بریتانیا لـە(١٩٣٧/١٠/٢٥)دا نامەیـەکی نـاردوە بـۆ باڵیوزخانەکـەی خۆیـان لـە ئەسـتمبوڵو لـەو نامەیـەدا داوای لـە باڵیوز کردوە کە بەشێوەیەکی غـەیری ڕەسمـی ئاگاداری حکومـەتی تورکیا بکـات کـە حکومـەتی بریتانیـا هـیچ جـۆرە نامەیـەکی نـەناردوە بـۆ سـەید ڕەزا(ئـەوەی شـایانی باسـە ئەوەیـە ئـەو نامەیـەی وزیـری دەرەوە کـە بـۆ باڵیوزەکـەی خۆیـانی نـاردوە لـە ئەسـتمبول دوای گرتنـی سـەید ڕەزا بـوە لـە ڕۆژی(١٩٣٧/٠٩/١٠) دا وەکـو لەباسـی داهـاتوودا ڕوون دەبێتـەوە ولام وایـە حکومـەتی بریتانیـا دوورنیـە حسـابی ئـەوەی کردبێـت ڕەنگـە سـەید ڕەزا لـەدوای گرتنـی و دادگا کردنـی دوورنیـە باسـی ئـەو نامەیـەی خـۆی کردبێت کەکاتی خۆی ناردبووی بۆ وزیری دەرەوەی بریتانیا.

لەباسی داهاتوودا, بەپـێی ئەو سەرچاوانەی دەربارەی شۆڕشی درسیم و سەید ڕەزاشیان نوسیوە کورتەیەکی ئەو سەرچاوانەی پێشکەش دەکەین.

باسی چوارەمی

شکاندنی شۆڕش و سەرەنجامەکەی و سزادان و ئاوارەکردنی دانیشتوان

لەباسی پێشودا ئاماژەمان بۆئەو سەرچاوانە کرد کە هەریەکەیان بەشێوەیەك باسی هۆی دەسپێکردنی شۆڕەکەو شوێنێتی دەسپێکردنی شۆڕشەکەیان کردوە بەداخەوە ئەم شۆڕشەش هەروەکو شۆڕشەکانی تری کورد ئەنجامەکەی بەوە گەیشت شۆڕشگێڕەکان بەو چرکە کەم و نەشارەزاییەی سەرکردەکانی شۆڕش هەیانبوە نەیانتوانیبوو بەرگری ئەو هێزە پرچەکە زۆرەی حکومەت بگرن کەڕوو بەرویان بوبونەوەو لەباسی داهاتوودا باسی هەڵسەنگاندنی شۆڕشەکەو کەموکوڕییەکانی و ئەو رەخنانەی لێی گیرابوو باسی دەکەین و دەتوانین لێرەشدا ئەوە دوبارەبکەینەوە کە جگە لەوەی هێزی شۆڕگێڕان ژمارەکەیان بەرامبەر بە هێزەکانی حکومەت ئەوەندە نەبوو کە بتوانێت بۆ ماوەیەکی دورودرێژ شۆڕشێکی پارتیزانانەی درێژ نەفەس خوی رابگرێت و حکومەتی تورك هەرجارەی بەشێوەیەك و بەجۆرە فروفێڵێك دەچوە پێشەوەو بێجگە لە

فریودانی هەندێ لە شۆڕگێڕان و خیانەتی هەندێکیان کە خیانەتی (ڕیبەر)ی برازای سەید ڕەزا نمونەیەکی ئاشکرای سەرکەوتووی تورکەکان بوە کە چۆن توانیبویان برازا لەمامی خۆیان بکەن و بێجگە لەمە سەید ڕەزاش کەوا دیارە لە شۆڕشەکەیدا نەیتوانیبوو دەزگایەکی سەرکردایەتی بۆ شۆڕشکەی داببن بکات و لەپاش کوشتنی عەلی شیرو کەسێکی لێهاتووی تر نەیتوایبوو جێگەی بگرێتەوە بۆ هاوکاریکردن لەگەڵ سەید ڕەزاداو سەید ڕەزا خۆشی تووشی هەڵەیەکی زۆر گەورەبوو لەوەدا کەبەدڵنیاییەوە چوبوە لای تورکەکان بۆ گفتوگۆکردن و لەوێ وەکو کەوی ناو داو بەئاسانی گیراو خۆی دابەدەستەوەو بەداخەوە هەروەکو چۆن سمکۆی شکاك لەساڵی ۱۹۳۰دا هەمان هەڵەی کردبوو، سەید ڕەزاش بەپێی خۆی چوبوە لای تورکەکان بۆگفتوگۆکردن بەبێ ئەوەی هیچ بارمیتەیەکی دوژمنەکەی خۆی لای شۆڕشگێڕەکانی خۆی دانابێت و سەید ڕەزاش بەوشێوەیە خۆی توشکرد.

کریس کوچرا لەلاپەڕە ۲۱ی کتێبەکەیدا سەرچاوە ۱٤١ئامـاژەی بۆ دوکیومێنتێکی ژمارە (Fo.371-35012)ی ڕۆژی ۹ی ئۆکتۆبەری ۱۹٤۳کردوە کەلەو دکیومێنتەدا وتراوە:

(کاتی خۆی لەمانگی خریرانی ۱۹۳۷دا لەئەنکەرە وابلاوکرابوەوە کە راپەرینی دەرسیم لە ۲٤/ی حزیرندا بەتەواوەتی تێکشکابوو، هەرچەند زەرەوزیانی ئەو شەڕە نەزانرابوو بەلام سیاسی و دبلۆماسیە ئەوروپاییەکان وایان راگەیاندبوو هێزی ئاسمانی و جندرمری زیانێکی زۆری لێکەوتبوو ئەو کاربەدەستانەی حکومەتی تورك کەلەشەڕەکە گەڕابونەوە بۆئەنقەرە، رامیارییەکانی ئینگلیز گفتوگۆیان لەگەڵاکردبوون وتبویان جنرال عبداللە

ئالــب دوغــان بەتــەمای ئەوەنــەبووبتوانرێت لەســاڵی ١٩٣٧دا شــۆڕەکە دامرکێنێتەوەو لەناو ببرێ، بەڵکو داینابوو لەساڵی ١٩٣٨دا تەواوی بکات).

لەگۆڤاری (NOKTA) سەرچاوە٧ ئاماژەی بۆ راپۆرتێکی سەرکردایەتی هێزەکـانی حکومــەت کـردوە کەلــەوەدا ژمـارەی شــەهیدەکانی کـورد لــەو شۆڕشـەدا بریتـی بـوە لەچوارهەزار بەڵام گۆڤارەکە ئـەم ژمارەیـەی بەراسـت نەزانیوە و بۆ بەڵگەی ئەم بۆچونەی نمونـەی گونـدێکی خستۆتە پێش چاو کەوتویـەتی لـەفلان گونـدا (نـاوی گوندەکـەی نـەبردووە) (٧٩٥٤) کـوژاروو و بریندار هـەبووە، جگەلەمـە ئـاخۆ بـۆ هێرشـبردنی هێزێکـی حکومـەتی کـە ژمارەکـەی ٥٠-٦٠ هـەزار بوبێـت بۆسـەرکورد ئـاخۆ چـەند کـوردی تیـادا کوژرابێـت؟ کـریس کوچـرا لەکتێبەکەیـدا وتویـەتی: (لـەدوای کوشـتنی عـەلی شـێرو) ئـیتر بنکـەی بزوتنـەوەی شۆڕشـگێڕەکان گوێزرایـەوە بۆناوچـەی (بەختیار) و تورکەکان لەو ناوچانەدا بەوپەڕی دڕندەییەتی و خوێنڕێژییـەوە رەفتاریـان لەگـەڵ دانیشـتوانی بـێ چـەکدا کـردووەو دارسـتانەکانـاین سوتاندووە و سەرۆکی دانیشتوانی ناوچەکە کە (شاهیم ئاغا) بوو حکومەت کوشـتی (بەرلەمـە باسمـانکرد کـە شـاهین ئاغـا لەلایـەن (خفـر ئەحمـەد) ناوێکـەوە کوژرابـوو) تورکـەکان لـەدۆڵی (دیکسـور) هـەزاران ژن و منـداڵ و پیری بێ تاوانیان کوشتبو کە پەنایان بردبوە بەر ئەشکەوتەکان و دەرگـای ئەشکەوتەکانیان دەبەست و ئاگریـان تیـادا دەکـردەوەو خـەڵکێکی زۆریـان کوشت و سوتاند کە یەکێك لەوانە (حسین رەسیك)ی کوڕی سـەید رەزابوو کە دایکی بەبریندارى دابووە دەست ئەفەسـەرێکی تورك بۆئـەوەی ببرێت بۆ (العزیــن) و لــەوێ تیماربکرێــت (ئەمــە وەکــو ئــەوە وایــە بــەرخێك بــدەی بەگورگێك) بەڵام لەجیاتی تیمارکردن لەژێر سزادانا کوشتبویان.

کریس کوچرا وتویەتی: حکومەت تەنها بەکوشتنی و سزادانی شۆڕشگێڕەکان وازی نەدەهێنا بەڵکو عەشیرەتەکانی (قورەیشان) و (کورگان) کەبەهیچ شێوەیەك بەشداریان نەکردبوو لە شۆڕشەکەدا، بەماڵ و منداڵ'وە هەموویان گرتن و خانوو بەرەکانیان سوتاندو دەیان کەسیان لێکوشتن.

لەو هێرش بردنەی حکومەت بۆسەر شۆڕشگێڕان چەند جارێك فڕۆکەکان بۆردومانی شۆوێنەکەی سەید رەزیان دەکرد، بەڵام سەید رەزا خۆی دەربازکردو خۆی گەیاندە (ئوئاسێك).

کریس کوچرا لەلاپەڕە ٢١١ی کتێبەکەیدا باسی چۆنێتی سەید رەزای بەم جۆرە کردوە:

(حاکمی ئەزربایجان لەمانگی سپتمبەری ١٩٣٧دا بڵاوی کردەوە حکومەتی تورك دەیەوێ دان بەداخوازیەکانی کوردا بنێ و شەڕو کوشتار بوەستێنێت و هەرزەرەرو زیانێك لەخەڵك کەوتبێت بۆیان ببژێرێت.

سەید رەزا بۆ تاقیکردنەوەی نیازی حکومەت دەچێتە ئەزربایجان و لەوێ لەدوای گفتوگۆکردن دەیەوێ بچێتە دەرەوە بەڵام دەمو دەست لەسەر پلیکانەکانی کۆشکی ئوستانداری ئەزربایجان دەسبەستی دەکەن و دەیگرن و ئەویش هاوار ئەکات: ئەی حکومەتی تورکی درۆزن و بێ شەرەف ئاوا بەم جۆرە و بەم شێوە ناپیاوەتیە دەمگرن؟

لەدوای ئەو گرتنە دەدرێت بەدادگای (العزیز) لەکاتی دادگایکردندا حکومەت بەوە تاوانباری دەکات کە پێوەندی بەشورەویەوە هەبوە و چەك و یارمەتی لێ وەرگرتووە و ئەفسەرەانی سۆڤیت لەنار

چەکدارەکانیان بوون، بەلام سەید رەزا ئەو درۆو دەلەسانە هەمووی بەدرۆ دەخاتەوەو بەدادگاکە دەلێت: (پشتیوانی من لەشۆرشدا تەنهای هەر میللەتی کورد بوەو بەدرێژایی سالانی ژیانم خەباتم تەنها لەپێناوی میللەتەکەی خۆمدا کردووە و هەولم نەداوە یارمەتی لەهیچ لایەك وەربگرم) لەدوای چوار رۆژ دادگایکردن لە ١٤/ی نۆڤەمبەری ١٩٣٧دا سەید رەزاو دە کەسی تری هاوکاری حوکمی ئیعدام دەدرێن و لە ١٨ی ئەو مانگەدا هەموویان لەسێدارە دران.

کریس کۆچرا ئاماژەی بۆ دۆکیمنتی ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی بریتانیا کردوە ژمارە (Fo.371-35012)ی رۆژی ٩/١٠/١٩٤٣ یەعنی دوای پتر لەشەش سال هەلواسینی سەید رەزا لەو دکیۆمنتەدا راپۆرتێکی کورنوالیسی تیادایە (کورنوالیس ماوەیەك موستەشاری وەزارەتی ناوخۆی عراق بوە، کەتا ماوەیەکی زۆر ئینگلیزەکان لە وەزارەتەکانی حکومەتی عراقدا موستەشاری خۆیان بەناوی کاربەدەستێکی حکومەتی عراقەوە دائەنا بۆ ئەوە لەرێگەی ئەو موستەشارانەوە ئاگاداری هەموو کاروبارێکی عراق بن) لەو راپۆرتەدا باسی چۆنێتی لەسێدارەدانی سەید رەزای کردوە کەلەدوای بریاری لەسێدارەدانی لەبەردەمی دادگادا سەید رەزا وتویەتی:

(من تەمەنم گەیشتوەتە ٧٥ سال و ساتێکی تر دەچمەلای شەهیدانی تری کوردستان، هەروەکو ئاگادارن بزوتنەوەکەی دەرسیم تێك شکا بەلام کوردو کوردستان هەروەکو خۆیان دەمێنێتەوەو هەرگیز لەناوناچن و لاوانی کورد بەهیچ شێوەیەك نایەلن ئەم بزوتنەوەیەی کورد بکوژێنرێتەوەو خامۆش بکرێت و ئەوان تۆلەی من دەسێننەوە... ئیتر هەربژی کوردو

کوردستان و بروخێت دام ودەزگای زۆرداران و ستەمکاران و نەفرینی خوا لەهەمووی بێت).

لەهەمووی سەیروسەمەرەترو نیشانەی ئەوپەڕی بێ عەدالەتی و بێ ڕەوشتی کاربەدەستانی حکومەتی تورك و دادگاکانی، هەروەکو دکتۆر عبدالرحمان قاسملو لەلاپەڕە ٧٩ی کتێبەکەیدا سەرچاوە ١٦ وتویەتی: (جگەلەوەی سەید ڕەزا بەوە تاوانبارکرابوو کە پێوەندی بە سۆڤیەتەوە هەبوەو یارمەتی لەوان وەرگرتووە، سەید ڕەزایان بەشتێکی تر تاوانبار کردبوو کە ئێجگار دوربووە لە ڕەوشت و کردەوەی ئەو ساتێك دادگا خۆی و هاوکارەکانی بەوەش تاوانبار کردبوو کە دزیان کردبو.

بەرامبەر بەو درۆو دەلەسە بێ سەروبەرەی دادگای حکومەتی تورك (A.Romanette) لە کتێبەکەیدا بەناوی (Lekurdistan ET laqestion kurds) لەلاپەڕە ٦٢یدا چاپی پاریس ساڵی ١٩٣٧ گاڵتەی بەکاربەدەستانی تورك کردوە کە تاوانی دزینی دابوە پاڵ سەرکردایەتی شۆڕش لەکاتێکدا هەموو تاوانی ئەو سەرکردایەتیە بریتی بوە لە خەبات و تێکۆشان بۆ رزگارکردنی وڵاتەکەیان، درۆیەکی تری نوسەرانی تورك بەرامبەر بە شۆڕشی کورد هەروەکو قاسملو باسیکردوەو ئاماژەی بۆ نوسەرێکی تورك کردوە کەناوی (عوسمان میتە) بوە لەرۆژنامەی (sun post)دا لەساڵی ١٩٤٨دا یەعنی دوای دە ساڵ تێپەڕبوون بەسەر دامرکانەوەی شۆڕشەکەی دەرسیمدا لەو رۆژنامەیەدا بەشان و باهوی کارەبدەستانی حکومەتی تورکدا هەڵیداوەو وتویەتی حکومەت خزمەتێکی زۆری ناوچەکەی کردوە بۆ پێشکەوتنی شارستانێتی کەچی هەروەکو نوری درسیمی لە کتێبەکەیدا باسی کردوە ئەو نوسەرە هەرخۆی دانی بەوەدا ناوە کە ساتێك چوّتە ناوشارەکە

لەکاربەدەستی باج کۆکردنەوە بۆ حکومەت و لەسەربازو جندرمە بەولاوە کەسێکی تری وای لێ نەبوە خزمەتی پێشکەوتنی شارستانێتی بکات.

هەمان نوسەر (عوسمان میتە) لەباسەکەیدا وتویەتی: زۆرم هەوڵدا بگەمە ناخی دەرونی دانیشتوانەوەو شتێکیان لێ تێ بگەم، بەڵام بۆم دەرکەوت کە ئێمە (مەبەست حکومەتی تورك) هیچمان بۆ نەکردبوون و هیچ جۆرە پیشەسازی و بازرگانیەك شوێنەواریان دیار نەبوو، لەوشارەدا تاقە دکتۆرێکی تیادانەبوو، خەڵك مانای دەرمانیان نەدەزانی و ڕێگەوبان نەکرابوەوە بۆ ئاسانکردنی هاتوچۆکردن لەنێوان دانیشتوانی گوندەکانا (لەباشی هۆی دەسپێکردنی شۆڕشی دەرسیمدا باسی ئەوەکرابوو کە تەنها حکومەت بایەخی دابوو بە چاکردن و کردنەوەی ئەو ڕێگاو بانانەی سودیان هەبوە بۆ گواستنەوەی هێزەکانی سوپا بۆلێدانی حکومەت کە کردنەوەی ڕێگای شەمەندەفەرو لەناوچەی دەرسیمدا یەکێك بوە لەو کارە بێ سودانەی حکومەت کە دانیشتوانی دەرسیم گلەییان لێ کردووە و لێی بێزار بوون).

دەربارەی چوونی سەید ڕەزا بۆلای کاربەدەستانی حکومەت و گرتنی سەید ڕەزا وەکو بەرلەمە کریس کۆچرا باسیکردوە، قدری جمیل بەگیش/ زنارسلوپی لەلاپڕە ٢٠٨ی کتێبەکەیدا سەرچاوە ٥٧ بەم شێوەیە باسی چوون و گرتنی سەید ڕەزای کروە کە ئەم بەشێوەیەکی فراوانتر لە باسەکە دواوەو وتویەتی:

(بەنزیکبونەوەی وەرزی زستان و سەرماو سۆڵە باری شۆڕشگێڕەکان ئێجگار گران و ئاڵۆزبوو لەناوچە شاخاوییەکانی دەرسیمدا لەبەرئەوەی بۆماویەکی کەم شەڕ ڕاوەستا، سوپای تورك بەرلەمە زیانێکی زۆری لێ

کەوتبوو, سەرکردایەتی سوپای حکومەت لەرێگەی والیی ئەزربایجانەوە نامەیەکی ناردبوو بۆسەید رەزا کەلەو کاتەدا لەبەرئەو بۆردومانەی فرۆکەکانی حکومەت کردبوویانە سەر سەید رەزا بنکەکەی خۆی گواستبووەوە بۆ (ئوئاستیك), لەو نامەیەدا کەبۆ سەید رەزا نێررابوو بەڵێنی ئەوەدرابوو حکومەت ئامادەیە داخوازییەکانی دانیشتنی دەرسیم بەجێ بێنێت و داوا لە سەید رەزا کرابوو بۆئەو مەبەستە بچێتە ئەزربایجان بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵ کاربەدەستانی حکومەتدا.

سەید رەزا باوەڕی بەناوەڕۆکی ئەو نامەیە دەکات و دەچێتە ئەزربایجان و لەوێ دەسبەجێ خۆی و ئەوانەی لەگەڵیدا بوون دەگیرێن و دەنێرێن بۆ (العزیز) لەپاش دادگایکردنێکی هەڕەمەیی سەید رەزا و کوڕەکانی لە سێدارەدران لەگەڵ (قمرئاغا)ی سەرۆکی عەشیرەتی (یوسفیان) و (سەید حسین) ی سەرۆکی عەشیرەتی (قریشان) و علی ئاغا زنارسلوپیش هەروەکو کریس کوچرا باسی قسەکانی سەید رەزای کردوە لەبەردەمی سێدارەدا بۆیە پێویست ناکات ئەو قسانە دوبارەبکەینەوە.

قدری جمیل بەگ زنارسلوپی باسی ئەوەی کردوە لەدوای لەسێدارەدانی سەید رەزا ئەوسا نۆرەش هاتەسەر (رێبەر)ی برازای سەید رەزا کە خیانەتی لەکوردو لەمامی خۆی کردبوو, قارەمانێکی ئازاو دلاوەری کوردی کوشتبوو کە (علی شیرو) بوو.

(ریبەر) لای وابوو بەو خیانەتەی کردبووی ئیتر تورکەکان وازی لێ ئەهێنن و جێگەی مامی دەگرێتەوە لەسەرکردایەتیداو نەیدەزانی لەدوای سەید رەزای مامی نۆرەش دێتەسەر خۆی و تورکەکان لەشوێنێکدا کە پێی دەوتری (تیشان) رێبەرو کوڕەکەی ئەدەنەبەر گوللە و هەردوکیان دەکوژن و

خانوەکەشیان کەلە (بیامە)دابوو داگیری دەکەن و لەراستیدا بەندێکی پێشینان هەیە دەڵێ بۆ (ریبەر) و خائینانی تری لەونیەی ئەو وتراوەکە دەڵێت: هەزار ساڵ بکەیت بێگانە پەرستی, لەئەنجامدا هەردەهێنیت نوشوستی.

لەگۆڤاری نوکتادا, سەرچاوە/٧ لەباسی گرتنی سەیدرەزادا لە (ئەرزنجان) وتویەتی لەدوای دادگاکردنی, خۆی و (رەشك حسین)ی کوڕە بچوکی و برازایەکی (یوسف خان قمیر) کە سەرۆك عەشیرەت بوو لەگەڵ (سید حسین) سەرۆکی قریشان لەگەڵ دە کەسی تردا لەڕۆژی (١٩٣٧/١١/١٨) دا لەسێدارە دران.

(دەربارەی ئەو (رەشك حسین)ەی گۆڤارەکە باسیکردووە کریس کوچرا ناوەکەی بە (حسین رسیلك) ناوبردووەو کریس کوچرا نەیوتووە لەگەڵ باوکیا لەسێدارە درابوو بەڵکو وەکو بەرلەمە کریس کوچرا باسیکردووە وتوویەتی لەو ئەشکەوتەی تورکەکان ئاگریان تێبەردابوو کورێکی سەید رەزا کەناوی (حسین رەسیك) بوو بەبرینداری دایکی دایە دەست ئەفسەرێکی تورك بۆ ئەوەی لە (العزیز) تیماربکرێت بەڵام بەپێچەوانەو لەژێر ئەشکەنجەو ئازاردا کوشتبویان).

گۆڤاری نوکتا سەرچاوە (٧) دەربارەی هەڵوێستی دوای لەسێدارەدانی سەید رەزا وتوویەتی:

((بەلەسێدارەدانی سەید رەزا شۆرشەکەی درسیم کۆتایی پێ نەهات و لەساڵی (١٩٣٨)دا دوبارە ڕاپەڕین و بزوتنەوە سەری هەڵدایەوەو لەو ڕووەوە (ناشد ئولوغ) کە ڕۆژنامەنوسێکی تورك بووە لەباسێکیدا وتویەتی: ئەوا دوبارە نائارامی لە٠قالان) دەستی پێکردەوەو هۆی ئەمەش ئەوەیە

حکومەت پەرەی بەڕۆشنبیرکردنی خەڵك نەداوە, لەبەرئەوە کە هەوا خۆش بوو هێرش کرایە سەر (قایان)و دەبێ بەهەموو شێوەیەك کۆتایی بەم کێشەیە بهێنرێت و پێویستە بەپێی مادەی (٦)ی ئەو پڕۆژەیەی حکومەت ئامادەی کردووە گوندی (کوتفنکا) پاك بکرێتەوەو ناوچەکە بسوتێنرێت.

هەمان گۆڤار ئاماژەی بۆ باسێکی (شوکری بایکار) کردوە کە لەو باسەیدا وتوویەتی: ئەو شەڕەی لە (٢١ی تیرمەهی ساڵی ١٩٣٨)دا ڕویدا, هەموو چەتەکان ڕایانکرد بۆناو ئەشکەوتەکان و سوپا دەورەی دان و بەتۆپ و مەترەلۆز بەربوونە دانیشتوانی ئەو ناوچانەو لەئەشکەوتێکدا کە (٢١٦) کەسی تیابوو هەموویان کوژران و لەناوچەی (مونزر Munzir)یشدا لاشەی (١٢) کەسی‌تر دۆزرانەوەو بەفڕۆکەش (٤٠) کەسی تر کوژراو لەچیای (مامك Mamek) هێزەکانی حکومەت هێرشیان کردە سەر گوندی (جات)و لەو (٧٠) چەتەی لەو گوندەدا بوو بیست کەسیان لێکوژرا.

بەرلەوەی بچینە سەر باسی هەڵسەنگاندنی شۆڕشی درسیم و کەم‌وکوورییەکانی و ئەو ڕەخنانەی لێی گیراوە بەپێویستم زانی ئەو هەوڵ و تەقەلایانەی تورك بخەمە پێش چاو کەلەلایەکەوە هەر دانیان بەبوونی کوردا نەناوەو ئەو کوردەی کە هەبوون بەپێی ئەو درۆو دەلەسانەی کاربەدەستانی حکومەتی تورك و ڕۆژنامە تورکیەکان بلاویان دەکردەوە, لەلایەکی تریشەوە هەوڵیان داوە لەو سەرژمێری‌یە رەسمیانە حکومەتی تورکیا جاربەجار کردویێتی هەموو جارێك ژمارەی کورد لەسەرژمێریەکەدا کەم بکاتەوە, بۆ ڕونکردنەوەی ئەو تەقەلایانەی حکومەت باسی هەندێ سەرچاوە دەخەینە پێش چاو کە دەربارەی سەرژمێری هەموو دانیشتوانی تورکیاو کوردو کەمە

نەتەوەکان دواون پرۆفیسۆر حسرتیان لەو کتێبەیدا دەربارەی ئەو باسە دواوە

لەکتێبی یەکەمیان، سەرچاوە (٤٩) لەلاپەڕە (١٦٩)دا ئاماژەی بۆ باسێکی (istatistic yilligi) کردوە کەلەساڵی (١٩٥١)دا بلاوکراوەتەوە، لەلاپەڕە (٧٢-٧٣)یدا لیستەیەکی کردووە بۆ دانیشتوانی زۆربەی ویلایەتەکانی ڕۆژهەلاّت (ناوچە کورد نشینەکان)و بەراوردی دانیشتوانی ئەو ساڵەی کردووە لەگەڵ دانیشتوانی ئەو ویلایەتانەدا کەلەساڵی (١٩٣٥، ١٩٤٠، ١٩٤٥)و لەبەراوردکردنی سەرژمێری ساڵی (١٩٣٥) لەگەڵ سەرژمێری (١٩٤٠)دا دەرکەوتووە سەرژمێری ساڵی (١٩٤٠) بریتی بووە لە (٢٩٨٨٦٥) کەس کەمتر لەوەی لەساڵی (١٩٣٥)دا بوە.

حسرتیان لەکتێبەکەیدا دەربارەی ئەو کەمبوونەی نێوانی ساڵی (١٩٣٥) لەگەڵ سەرژمێری ساڵی (١٩٤٠)دا، لەگەڵ ئەوەشدا لەو ماوەیەدا هیچ جۆرە نەخۆشیەکی کوشندەی وا بلاّونەبوبوەوە کە ئەو نەخۆشیە بووبێت بەهۆی ئەو ژمارە زۆرە، کەواتە هۆی کەمبونەوەکە تەنها بەهۆی ئەو کوشتارانەوە پەیدا بووبوو کە لەشۆڕشەکانی کوردا لەو دەوروبەرەدا لێیان کرابوو لەگەڵ ئەوانەی لەشوێنەکانی خۆیان هەڵکەنرابوون و ئاوارەکرابوون بۆ ناوچە تورک نشینەکان (کەبێگومان ئەمانەی گوێزرابوونەوە لەسەرژمێریەکانا بەتورک تۆمارکرابوون کە حسرتیان ژمارەی کوردە ئاوارەکانی ئەو سەردەمە بەچوارسەد هەزار کەسی داناوە).

پروفیسۆر حسرتیان لەلاپەڕە (٦٩)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە (٤٥) (القومیە فی ترکیا)، لەو باسەیدا لەوە دواوە چۆن تورکەکان تەقەلایان داوە بۆ شاردنەوەی ژمارەی ئەوانەی لەراستیدا بەڕەگەز تورک نەبوون و دەڵێت:

(دوای ئەوەی توركیا بوو بەجمهوریەت، حەوت جار حكومەت سەرژمێری دانیشتوانی كردوە بەلاَم هیچ جارێكیش لەدوای تەواوكردنی سەرژمێری بەهیچ شێوەیەك بەڕەسمی ئەنجامی سەرژمێریەكەی بلاَونەكردۆتەوەو لەڕاستیدا ئەگەر بلاَویشی بكردایەتەوە هیچ شتێكی بەشێوەیەكی ڕاستەو دروست نیشان نەدەدا چونكە لەو سجلات و لیستانەی حكومەت ئامادەی كردبوو بۆ تۆماركردن سەرژمێری تیایانا بەهیچ شێوەیەك خانەیەكی لەوسجلات و لیستانەدا تەرخان نەكردبوو بۆ ئەوانەی بەڕەگەز تورك نەبوون و هیچ گومان لەوەدا نیە كاربەدەستانی تورك بۆیە شوێنێكی وایان لەسجلات و لیستەكانا تەرخان نەكردبوو بۆ غەیری تورك چونكە نەیان ویستبوو ژمارەی نەتەوەكانی تری غەیری تورك بزانرێت چەند بووە.

لەسەرژمێری ساڵی (١٩٢٧)دا حكومەتی توركیا لەگەڵ ئەو هەموو تەقەلاو درۆو دەلەسەو ئەو هەموو فروفێلاَنەی كردبووی نەیتوانیبوو ئەوە بشارێتەوە لەشوێنێكی وەكو ئەستەمبولدا كە ژمارەی كەمە نەتەوەكان لەو شارەدا (٢٧,٤٥٪) بوە لەگەڵ ئەوەشدا لەساڵی (١٩٢٧)دا نسبەتی كوردی بە (٣٤,٤٪) داناوە لەناوچەكانی ڕۆژهەلاَتی ئەنادۆلدا، كە لەویلایەتی (وان) نیسبەتی كورد لە(٢٧٪)و لە بدلیس و موش و سیرت (٧٥٪) بوەو لەدیاربەكرو هەكاریدا (٦٩٪) بوەو لەماردیندا (٦١٪)و لە العزیز دا (٥٣٪) بوە.

هەروەكو سجلاتی حكومەت پیشانی داوە سەرژمێری كورد كورد لەسالاَنی بیستەكانا لەتوركیادا (٩,١٥٪) بوە بەلاَم لەساڵی (١٩٤٠)دا بە(٧,٨٦٪)و لەساڵی (١٩٥٠)دا بە(٦,٢٤٪) دەسنیشانكراوە.

دەربارەی ئەو سەرژمێرییەی پرۆفیسۆر حسرتیان لەو دوو كتێبەیدا باسیكردووە كە سریا بەدرخان لەكتێبەكەیدا سەرچاوە (٧٩) دەربارەی

ئەو سەرژمێرییەی حکومەت لەساڵی (١٩٢٧)دا کردبووی، ژمارەی هەموو دانیشتوانی تورکیای بە (١٣)ملیۆن کەس داناوە، لەگەڵ ئەوەشدا تورکەکان خۆیان زۆرباش دەیانزانی ژمارەی تورك لەو ساڵی سەرژمێرییەدا تەنها (٥,٥) ملیۆن بوە بەهەموو دانیشتوەکانیەوە کە تەنها لەوەش (٣,٥)ملیۆنی تورك بووە.

سریا بدرخان لەپەراوێزی لاپەرە (٥٨)ی کتێبەکەیدا لەباسی ئەو سەرژمێرییەی حکومەتی تورك ژمارەی دانیشتوانی تورکیای بە (١٣,٦٤٩,٩٤٥) داناوە بەهەموو نەتەوەکانی تریشەوە وتوویەتی ئەو ژمارەیە لەکاتی خۆیدا سەرنجی (یوشن نادی) ڕاکێشاوە کە نوسەری ڕۆژنامەی (جمهوری) رەسمی حکومەت بوە، وتوویەتی لەساڵی (١٩١٤)دا (یەعنی پێش شەڕی جیهانیو ئەو هەموو کوشتارانەی بەهۆی ئەو شەرەوە کرابوو) هەموو دانیشتوانی خەلافەتی عوسمانی لەو ساڵەدا هەمووی بریتی بوە لە (٢٠,٩٧٣,٩٠٠) کەسو ئەگەر دانیشتوانی ئەو سەردەمەی سوریاو میسوبوتامیاو فەلەستینو عەرەبستانی لێ دەربکرایە - کە لەشوێنێکی وەکو سوریادا فەرەنسیەکان کە سوریایان لەژێردەستدا بێ لەساڵی (١٩٢١)دا لەم ساڵەدا تەنها ژمارەی دانیشتوانی سوریا بریتی بوە لە(٢,٩٢٨,٢١٨) کەس و لەساڵی (١٩٢٣)دا ئەو سەرژمێرییەی سوریا (٢,٩٨١,٨٦٣) بوە ئەگەر ئەمەی سوریاو دانیشتوانی فەلەستینو عەرەبستانو کوردو یونانو ئەرمەنیو ئەوانەش کە لەشەڕی جیهانیدا کوژرابوون دەردەکەیت ئەوەی کە مابوەوەو تورك بوە تەنها لە پێنج ملیۆن تێپەڕی نەکردووە.

باسی پێنجەمی

هەڵسەنگاندنی شۆڕشی درسیم و کەم و کوڕییەکانی

شۆڕشی درسیم و ڕاپەڕینی دانیشتوانی لەدوای دامرکانەوەی شۆڕشی ئاگریداغ شتێکی ناچاری بوو دەبوایە هەر ڕووی بدایەو تورك بۆ تەواو کردنی ئەو تاوانەی کاتی خۆی لە شۆڕشەکانی تری کوردا تەواوی نەکردبوو, هەروەکو تکتیکی کمالیەکان بۆ لەناوبردنی کورد قۆناغ بەقۆناغ ناوچەی درسیمیان هێشتبووەوە بۆماوەیەك بۆ ئەوەی دانیشتوانی ناوچەکە نەووژێنو بەشداری نەکەن لەشۆڕشی پیرانو ئاگریداغدا وازیان لەسەرکردەکانی ناوچەی درسیم هێنابوو,باجیان لێ نەدەسەندنو لە ڕاستیشدا ئەگەرچی هەندێ سەرچاوە وتوویانە سەید ڕەزا لەدوای شۆڕشی پیران یارمەتیی هەندێ لەئاوارەکانی دابوو بەلاَم تەنها ئەوە بەس نەبوو وەکو کوردێکی بەتواناو دەستەلاَتداو لەکاتی شۆڕشەکانی تردا کەمتەرخەمی بکاتو لام وایە وای زانیبوو بەو بێدەنگ بوونەی ئیتر تورکەکان وازی لێ دەهێننو حسابێکی تایبەتیی بۆ دەکەن لەمانەوەیدا لەناوچەکەی خۆیدا, بەلاَم تورکەکان دەمێك بوو نەخشەی خۆیان کێشابوو, پێشنیازەکانی(عابدین ئوسمان)وازی لێ نەهێنرابوو تەنها بەرامبەر بەدرسیم

دواخرابوو, ساتێك كاتی خۆی هات توركەكان خۆیان پێ نەگیراو ئەوەو باج نەسەندنەیان لەدانیشتوانی ناوچەكە شتێكی كاتی بوو, لەدوای شۆڕشی ئاگریداغ دەستیانكرد بە دەستدرێژیكردن بۆسەر درسیم و ساتێك دانیشتوانی ناوچەكە بەسەركردایەتی سەید ڕەزا بەناچاری كەوتنەخۆیان و دەستیان دایە چەك تازە كارلەكارترازابوو كوردی ناوچەی درسیم بەو چەكە كۆن و ژەنگاویانەی هەیانبوو نەیانتوانی بۆماوەیەكی درێژخایەن بەرگەی دوژمن بگرن و لەڕاستیدا ڕاپەڕین و شۆڕشەكەیان لەچاو شۆڕشەكانی پیران و ئاگریداغدا لەپلەیەكی زۆر نزمدابوو ئەگەر چی شۆڕشگێڕەكان بەوپەڕی فیداكاریەوە خۆیان بەخت كردبوو بۆ ڕوو بەڕوو بونەوەی دوژمن و بەو چەكەی هەیان بوو بەبێ بوونی نەخشەیەكی تایبەتی بۆ شۆڕش و بێ سەركردایەتەكی لێ هاتوو بەهەڕەمەیی دەستیانكرد بە شۆڕش و ڕێكخراوێكی سیاسی ئەو تۆی نەبوو بتوانێت كاروباری شۆڕش و لەشكركێش بەباشی ببات بەڕێوەو لەماوەیەكی كەمدا لەلایەكەوە خیانەتی هەندێكیان وەكو(ڕێبەر)ی برازای سەید ڕەزا كە (علی شیرۆ) شۆڕشگێڕی كوشت و خیانەتی لەكوردو لەشۆڕشی كوردو لەسەید ڕەزای مامی كردو(خضر ئەحمەد)یش(شاهێن ئاغا)ی كوشت كە ئەویش كوردێكی نیشتیمانپەروەرێكی لێ هاتووبوو, جگە لەوە سەید ڕەزا خۆشی دەرس وپەندی لەڕووداوو بەسەرهاتەكانی تر وەرنەگرتبوو, بەوپەڕی ساویلكەیەتیەوە بەپێی خۆی چوبوە بەردەستی دوژمنەكانی و ئەوانیش دەموودەست لەناویان بردو گوێیان نەدایە هیچ ڕەوشت و بەڵێن و پەیمانێك كەدابوویان بەسەید ڕەزا كەبەنیازی گفتوگۆ كردن داوایانكردبوو چاوی پێ یان بكەوێت و لەوڕووەوە زنارسلۆپی لەكتێبەكەیدا باسی لووت بەرزیی

هەندێ لەسەرکردەکانی درسیمی کردوە کەلام وایە مەبەستی سەید ڕەزا خۆی بوە کەبەلای ئەوەوە وابوە لووت بەرزی سەید ڕەزا بو بەهۆی ئەوەی لەهەموو ڕاپەڕین و شۆڕشانەی بەرلە شۆڕشی درسیمی سالی(١٩٣٦)دەستی پێکردبوو وەکو ڕاپەڕینەکانی ملاطیەو درسیم و کۆچگیری کەلەبەرگی دوهەمدا باسی هەمووی کراوەو دەرکەوتوە سەید ڕەزا بەلای هیچیانا نەچوە ئەگەرچی وتراوە یارمەتی هەندێ لەئاوارەکانی داوە.

لەبەرگی دوهەمدا باسی ڕاپەڕینی یەکەمی دانیشتوانی ناوچەی درسیم کرا کەلەسالی(١٩٢٠)دا دەستی پێکردبوو, لەوڕۆژانەدا هێشتا کمالیەکان خۆیان بەهێز نەکردبوو, دوژمنیان زۆربوو,شەڕی یۆنان لەلایەکەوەو بوونی پاشماوەی خلافەت لە ئەستمبول لەلایەکەوە کارێکی وای کردبوو ئەگەر لەشۆڕشی یەکەمی درسیم و کۆچگیریدا لەهەمان کاتدا دەستەلآتێکی وەکو سەید ڕەزا هاوکاری بکردایە لەگەلْ شۆرشەکانی تردا تورکەکان هەروا بەئاسانی ئەو ڕاپەڕینەی سالی(١٩٢٠)یان پێ لەناو نەدەبرا و ئەوەی سالی(١٩٢٠)لەدرسیمدا ئەگەر بەراورد بکرێت لەگەلْ شۆڕشەکەی درسیم دا لەسالآنی(١٩٣٦-١٩٣٨)دا دەردەکەوێت کەئەوەی سالی (١٩٢٠) پێشکەوتوو تربوە لەڕووی چالاکیی سیاسیەوەو سەرکردەکانی ئەو ڕۆژە توانیبویان لە شۆڕشێکی یەکگرتوویانداو بەتلگراف داوایان لە حکومەتی ئەنقەرە کردبوو دەمو دەست بڕیارەکانی سیڤەر پەسەند بکات و ئالآی کوردستان هەلْکراو حکومەتی ئەنقەرە ئەگەرچی بەدرۆش بووبێت ناچارکرا دان بەوەدا بنێت کە ئامادەیە داخوازییەکانی کورد سەیر بکات و ساتێك حکومەتی تورك هەولیدا بۆ خاو کردنەوەی بارودۆخی ناوچەکە ئامادەیی خۆی پیشان بدات کە ئامادەیە(علی‌شان)بکات بە متصرفی(سیواس)و

براكەی بكات بە جێگری متصرفی ناوچەی درسیم بەڵام لەوەی شۆڕشی درسیمی ساڵی(١٩٣٦-١٩٣٨)دا هەرلەسەرەتاوە ساردو سڕی و کەمتەرخەمی تیادا بەدیکراوەو سەید ڕەزا کە سەرکردایەتی ئەو شۆڕشەی گرتە دەست وەکو سەرکردەیەکی نەتەوەیی نەیتوانی کاروباری جەماوەری ناوچەکەی ببات بەڕێوەو نەیتوانیبوو جەماوەری خاوەنی مافی ڕاست دڵنیا بکات کەئەوەی لەگەڵ دوژمندا دەکرێت بریتیە لە تاقیکردنەوەیەکی زۆر تاڵ و ئەگەر هەموویان نەکەونە خۆیان و سەرکردایەتیەك کەلەناوجەرگەی جەماوەری ناوچەکەوە هەڵقوڵابێت سازنەکرێت ئەوا شۆڕشەکەیان بەزووترین کات لەناو دەچێت و سەید ڕەزا لەو کاتە گرنگ و ناسکەدا نەیتوانیبوو لەناو ئەو جەماوەرەدا لە دەرەبەگێکی دەسڕویەوەببێت بەنوێنەری ڕاستی ئەم جەماوەرەی کە هەندێ لەسەرچاوەکان لەباسی سەید ڕەزادا هەندێ شتیان تۆمارکردوە بەپێی ئەو یاسانەو بەپێی ئەو هەڵوێستتانەی سەید ڕەزا لەگەڵ خەڵکدا هەیبوەلە ڕابردوودا نەیانتوانیبوو بەئاسانی لاپەڕەیەکی تازەیان لەگەڵا بکاتەوە.

دەربارەی ئەمە هەروەکو پرۆفیسۆر حسرتیان باسیکردوە سەید ڕەزا توانیبووی بەزۆرە ملێ دەستەڵاتی خۆی بەسەر دانیشتوانی(٢٣٠) گوندی ناوچەی درسیمدا بسەپێنێت و دانیشتوانی ئەو گوندانە ناچار بوون سەرانەیەکی هەمیشەیی بدەن بەسەید ڕەزا کە ساڵی واهەبوە دووجار ئەو سەرانەیان لێ سەندراوە کەپێی وتراوە(دوما).

بێجگە لەوە سەید ڕەزای سەرکردەی شۆڕش لەبەر ئەو ناکۆکیەی لەگەڵ(ڕێبەر)ی برازایدا پەیدا بوبوو لەسەر موڵك بووبەهۆی ئەو خیانەتەی ڕێبەر لە شۆڕشەکەی کردو سەید ڕەزا کە نەیتوانیبێت

کێشەیەك لەگەڵ برازاکەی خۆیدا چارەسەر بکات بەهیچ جۆرێکیش قایل نەبوە کێشە لەگەڵ هیچ کەسێکی تر بەخۆشی چارەسەربکات ولاشم وایە هەرئەمەشە کە زنار سلۆپی وتوویەتی لەبەر لووت بەرزیی هەندێك نەتوانرا ئەو کۆبوونەوەیەی لە نێوان سەرکردەو سەرۆکی عەشیرەتەکانا کرا سەربگرێت لە کاتێکدا لەساڵی (١٩٢٠)دا لەهەمان ناوچەدا توانرابوو کۆبوونەوەیەکی یەککگرتوو پێك بێت..

دەربارەی ئەو پروپاگەندانەی تورکەکان بلاویانکردبوە وەکە حکومەتی سۆڤیت هاندەری شۆرششەکەی درسیم بوەو لەدادگادا سەید ڕەزا بەوەتاوانبارکرابوو کە ئەفسەری سۆڤیتی لابوەو یارمەتیی لەوانەوە وەرگرتوە, ئەمە شتێك نەبوە کە تورك بۆ پینە کردنی تاوانەکانی خۆی دەس بەبلاوکردنەوەی درۆو دەلەسەی وانەکات ولام وایە سەید ڕەزاو داروو دەستەکەیشی ڕێکخراوێکی ئەوتۆیان نەبوە کە بیر لەپەیدا کردنی جۆرە پەیوەندییەك بکاتەوە لەگەڵ سۆڤێتداو سۆڤیتیش وەنەبێ ئاگای لەبۆ چوون و هەڵوێستی سەید ڕەزا نەبووبێت ولەوەنەگەیشتبێت کەسەید ڕەزا ئەو سەرکردەنەبوە کە جەماوەری کورد لەسەر بناغەیەکی پتەوی بیروباوەڕ لەخۆی کۆکاتەوە.

دەربارەی ئەو درۆو دەلەسانەی تورکەکان لەو ڕووەوە بلاویانکردۆتەوە دکتۆر عبدالرحمن قاسملۆ لە کتێبەکەیدا سەرچاوە(١٦)ئامارەی بۆ کتێبەکەی(م.بوغوریلون)کردوەبەناوی (المساله الکردیه) ئەو نووسەرەلە لاپەڕە(٨٠)ی کتێبەکەیدا ووتوویەتی:

((لەراپەڕینی ساڵی (١٩٣٧)دا حکومەتی تورك و دەوڵەتە ئیمپریالستیەکان گەلێك درۆو دەلەسەیان دەربارەی شۆڕشی درسیم

بلاوكردۆتــەوە گوايــا ســۆڤێت دەســتی تیــادا هــەبوە, تورکــەکان لــەو درۆو دەلەســەیەیاندا بــۆ بیانوویــەك دەگــەڕان لــەکورد بــدەن لەلایــەکی تریشــەوە لــەژێرەوە دەیــان ویســت لەنازیــەکان نزیــك ببنــەوە بۆیــە دروشمــی دژی سۆڤێتیان بەرزکردبووەوە, ساتێك ئەم تەقەلایەیان سەری نەگرت چوونە پاڵ ئەوانەی دەیانویست پەیمانێکی ناوچەیی دروست ببێت کەلە دواییدا ئەو پەیمانە بەسراو ناوی نرا پەیمانی(سعداباد)کە بریتی بوو لەئێران و عراقی دراوسێشی بەمۆر کردنی ئەم پەیمانە ویستی ئەوە موسوەگەر بکات کەئەو دوو حکومەتەی تریش وەکو خۆی دژی هەموو بزوتنەوەیەکی نەتەوایەتی کوردبن کەلەیەکێك لەمادەکانیا ووتراوە:

((هەرلایەك لەوانەی پەیمانی سعدابادیان مۆرکردوە بەڵێن بەلاکانی تر دەدات کە دەبێ ڕێگە لەجموجۆڵ و بزوتنەوەی تاقمێکی چەکدا بگرێت کە ئەو تاقمە بەچەك یا لەڕێگەی کۆمەڵ و ڕێکخراوی سیاسیەوە هەوڵ بدات دژی لاکانی ئەو پەیمانە جموجۆڵ بکات(کە بێگومان مەبەستی تورك بەتایبەتی لەمەدا بزوتنەوەی کوردبن)).

لەدوای مۆرکردنی ئەو پەیمانە بارە هاتورکەکان بلاویانکردەوە کە ئیتر شتێك لەئارادا نەماوە پێی بوترێت کوردو ڕۆژنامەی(SUN POST)ی تورکی لەساڵی (١٩٤٦)دا هەمان قەوانی کۆنی پێشووی لێدابووەوە کەوتبووی: تازە ئیتر لەتورکیادا ناتوانرێت بوترێت هیچ کەمایەتیەك هەیە لەتورکیادا بەناوی کوردەوە.

بەشی سێهەم

لە کۆتایی ئەم بەرگەدا بە پێویستم زانی لەم بەشەدا ئەم باسانە خوارەوە بەکورتی بخەمە پێش چاو:

باسی یەکەم: ئەو ڕەخنانەی لە شۆڕشەکانی کورد گیراوە بەشێوەیەکی گشتیو لەشۆڕشەکانی باکوری کوردستان بەتایبەتی.

باسی دوهەم: ئەو دەرسو پەندانەی پێویستە کورد لە شۆڕشەکانی کورد بەشێوەیەکی گشتیو لەشۆڕشەکانی باکوری کوردستان بەتایبەتی وەربگیرێت.

باسی سێهەم: هەڵوێستی حکومەتی تورك بەرامبەر بەکورد بەشێوەیەکی گشتیو ئەو یاساو بڕیارانەی دژی کوردو مافی کورد دەری کردبوو.

باسی یەکەمی

ئەو ڕەخنانەی لە شۆڕشەکانی کورد گیراون بەشێوەیەکی گشتی و لەشۆڕشەکانی باکوری کوردستان بەتایبەتی

لە هەرسێ بەرگەکانی ئەم کتێبەدا, ئەو ڕەخنانەی بەشێوەیەکی تایبەتی لە هەرشۆڕشێك گیرابێت بەپێی سەرچاوەکان خراونەتە بەرچاوو لەم باسەدا هەوڵئەدەین ئەو ڕەخنانەی بەشێوەیەکی گشتی لە تێکڕای شۆڕشەکان گیراون باس بکەین و ئامـاژە بەکورتە باسێکی ئەو سەرچاوانە بکەین کە لێیان دواون.

ئەوەی زۆربەی سەرچاوەکان باسیان کردوە بریتین لە چەند خاڵێکی زۆر گرنگ کە زۆربەیان سوورن لەسەر ئەوەی ئەو هۆیانە هۆیەکی سەرەکی بوون لەسەر نەگرتنی شۆڕشەکانی یەك لەدوای یەکی باکووری کوردستان کە لێرەدا هەوڵئەدەین کورتەیەکی ئەو هۆ گرنگانە بخەینە پێش چاو و لەدواییدا ئاماژە بۆ ئەو سەرچاوانەش دەکەین کەلەو باسە دواون:

١- بەرلەوەی حکومەتی عوسمانی پێك بێت و ببێت بە حکومەتێکی بەهێزی دەستەلآتدار لەناوچەیەکی فراواندا, کورد لەو سەردەمەدا لەباکوری کوردستانا خاوەنی چەند ئەمارەتێکی نیمچە سەربەخۆی پچڕ پچڕو لێك

دابڕاوی خۆی بوەو هەرئەمارەتە میرێك یا سەرکردەیەك بردوێتی بەڕێوە کە بەداخەوە ئەو میرە زۆر جار لەگەڵ سەرۆك و میرەکانی تردا ناڕێك بوەو هەوڵی لاوازکردنی داوەو ئامادە بوە وەکو ڕەوشتێکی عەشایریی زۆر کورتبینانە سەیری دواڕۆژی خۆیان و ئەمارەتەکەیان بکەن و ئامادەبوون بۆمانەوەی خۆیان و بۆ لەناو بردن و لاواز کردنی ئەمارەتێکی تری کورد لەگەڵ دوژمنێکی بێگانەدا هاوکاری بکەن.

ئالەو بارو دۆخەدا بوە کە شرفخانی بدلیسی بەپێی چەند مەرجێك لەگەڵ سولتانی عوسمانیدا ڕێك کەوت کەلەبەرگی یەکەمدا باسی ئەو ڕێکەوتن و مەرجانە کراوەو بەپێیی ئەو ڕێکەوتنە قەواڵەی طاپۆی ئەمارەتەکەی خۆی و هی ئەمارەتەکانی تر کە توانیبووی ئەمیرەکانیان قایل بکات کە هەموویان ببن بەوابەستەی دەوڵەتی عوسمانی(کە دوورنیە ئەمەی لەترسی صفویەکان کردبێت)هەمووی پێشکەش بکات بە خەلیفەی عوسمانی کەبەدرۆ ناوی خۆی نابوو خلیفەی ئیسلام کەلەبەرگی یەکەمدا بەدوورو درێژی لەباسی ئەمارەتەکانی کوردا لەو کارەساتە مێژوییە دواوین، ڕەخنەی زۆربەی ڕەخنەگران لەم ڕوەوە ئاڕاستەی شرفخان کراوە بەڕادەی یەکەم و بۆ ئەو میرانەی تری کورد کە بەو پەڕی کورت بینی و ساویلکەیەتیەوە ئەو پێشنیازەی شرفخانیان پەسەند کردبوو.

بەداخەوە لەو ڕۆژانەدا هەروەکو چۆن تورکەکانی عوسمانی توانیبویان لەپاشەبەرەی مەغۆلیەکان و ئەو تورکانەی بەکۆچ وبار لەکاتی خۆیدا لە ڕۆژئاوای چینەوە گەیشتبونە ئەو ناوچەیەی ئیمڕۆ پێیی دەوترێت تورکیا حکومەتێکیان دروست کردو ئەگەرچی ئەو حکومەتی عوسمانیە لەسەرەتای دروستبوونیا و هەتا ماوەیەکی زۆریش تووشی دەیان گێرەو

کێشەی ناوخۆ بو بوو, برالەسەر کورسی ی سوڵتانی و لەسەر دەسەڵات برای خۆی دەکوشت و بگرە لەهەندێ جاردا باوکیش کوڕی خۆی لەناو بردە بەڵام لەئەنجامدا بۆ ماوەی چەند سەدەیەکی زۆر مایەوەو بەرگەی گرت و بووبەو ئیمپراتۆریەتەی ڕۆژئاوای ئاسیا و ڕۆژهەڵاتی ئەوروپاو باکووری ئەفەریقای گرتەوە, بەڵام بەداخەوە ئەمیرەکانی کورد بەلای ئەوەدا نەچوبون و هەوڵی ئەوەیان نەدابوو ئەوەی عوسمانیەکان بۆی چوبون تاقی بکەنەوە کە بێگومان قایل نەبوونی هیچ ئەمیرێکی کورد بەدەستەڵاتی ئەمیرێکی تر هۆی سەرەکی بوە بۆ بیرکردنەوە لەو تاقیکردنەوەیەو بێگومان شەرفخانی بدلیسیش ئەوەی لەخۆیدا بەدی نەکردوە کە بتوانێت ئەو ئەمارەتە کوردانە لەژێر دەستەڵاتی خۆیدا یا لەژێر دەسەڵاتی ئەمیرێکی ترا بکات بەیەك.

پاش ئەوەی عوسمانیەکان بەتەواوەتی بەسەر صەفوییەکانا سەرکەوتن و وردە وردە توانیبویان ئەمارەتەکانی کورد لاواز بکەن و بیانکەن بەدوژمنی یەکتر ئیتر لەبەڵێنو پەیمانەکانی خۆیان پەشیمان بوونەوە کە دابوویان بەکوردو یەکە یەکە ئەمارەتەکانی کوردیان هەڵوەشانەوە.

٢-بێجگە لەکێشەی نێوان میرو سەرۆکەکانی ئەمارەتەکانی کوردو کێشەیەکیماڵوێرانکەری تر پەیدا بوو کە بریتی بوو لە کێشەی نێوان کوردی سوننی مەزهەب و کوردی علوی کەلەباسی سوارەی حمیدیەدا لەبەرگی یەکەمدا بەدوورودرێژ باسی ئەو دەردە کوشندەیەمانکرد کە چۆن تورکەکانی عوسمانی بۆ سوودی خۆیان لەکوردە سونیەکان ڕێکخراوێکی عەشایریی چەکدارنەیان دروستکردبوو لە شێوەی(قۆزاق)ەکانی ڕوسی قیصەری و تورکەکان ئەم ڕێکخراوەیان بۆ دوو مەبەستی سەرەکی و بۆ سوودی خۆیان پێکهێنابوو یەکەم بۆ بەکار هێنانی ئەو هێزە بۆ پاراستنی

سنوورەکانی خۆیان دوهەم حکومەت ویستی لە ڕێگەی ئەو هێزەوە کورد بکات بە دووبەشەوەو ڕێگەی ئەوە بگرێت لە دوا ڕۆژدا یەك بگرێت کە لەڕاستیدا تورکەکان لە هەردوو مەبەستەکەیانا سەرکەوتن و بەکاریان هێنا بۆ سنورەکانی خۆیان و کردیشیان بەداردەستی خۆیان بۆ بەکار هێنانی دژی هەرلایەك بەرامبەر حکومەت بوەستایەو کوردە علوییەکان تووشی زیانێکی زۆربوون بەهۆی ئەو هێزە وە وەکو لەباسی سوارەی حمیدیە دا لێی دواین و ئەنجام بەوە گەیشت لەدوا ڕۆژدا هەر ڕاپەڕین و شۆڕشێك سەرکردەکانی بریتی بوونایە لە کوردی سوننی مەزهەب, علویەکان بەلایا نە دەچوون و هاوکارییان لەگەلاّ نە دەکردن و لە زۆر هەڵوێستدا دەبوون بەلایەنگری حکومەت دژی شۆڕشی کورد کە نمونەی ئەمە لە شۆڕشی پیران و ئاگریداغدا بەئاشکرا ڕوون بۆتەوەو کاتێکیش کوردە علوییەکان دژی جەورو ستەمی کاربەدەستانی توورك ڕاپەڕین, لەو ڕاپەڕین و شۆڕشەی علوییدا کوردە سوننیەکان بەشدار نەدەبوون وەکو هەڵوێستی سوننیەکان لەکاتی شۆڕشەکەی درسیمدا بەسەرکردایەتی(سەید ڕەزا).

پرۆفیسۆر حسرتیان لەلاپەڕە(٩٣)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە(٤٥)باسی ئەوەی کردوە چۆن تورکەکان سودێکی زۆریان وەرگرتبوو لەناکۆکیی نێوان سوننیەکان و علویەکان لەشۆڕشەکانی باکوری کوردستاندا.

بەئاشکرا ڕوون بۆتەوە کەلەگەڵ ئەوەشدا شێخ سعید بەناو چەند عەشیرەتێکی کوردی بێلایەن و هەندێك لەعەشیرەتە علویەکان گەڕابوو بەلاّم نەیتوانیبوو هیچیان بکات بە دۆستی خۆی و بەهاوکاری شۆرششەکەی و بگرە لەکاتی شۆڕشەکەیدا هەندێ لەو عەشیرەتانەی هانای بۆ بردبوون و

داوای هاوکـاریکردنی لێکردبـوون لەناسـکترین کاتـدا بوبـون بەلایـەنگری حکومەت دژی شۆرششی پیران.

جگە لەو تەقەلا بێ سوودانەی درابوون بۆ پەیدا کردنی دۆستی ناوخۆ، سـەرکردەکانی شـۆڕش نـەیانتوانیبوو کـارێکی وابکـەن باسـی کێشـەی میللەتەکەی خۆیـان بـۆ میللـەتان ڕوون بکەنـەوەو ئـەو هـەوڵو تەقەلایانـەی سریا بدرخان دابووی بۆ موسوەگەر کردنی لایەنگریتی و یارمەتیدانی کورد لەوچوونەیدا بـۆ ئەمـەریکا بـەهاوکارییی ئەرمەنیـەکان،ئـەوەی توانیبـووی بیکات بەشی ئەوەی نەکردبوو بتوانێت یارمەتیـەکی تـەواوی پـارەو چەك بۆ شۆرشەکەی ئارارات وە دەس بنێت.

لەڕاسـتیدا کـورد لەکۆنـەوە لـە سیاسـەتدا کـۆڵ بـوەو نـەیتوانیوە وەکـو میللەتان دۆستو دوژمنی خۆی لێك جیا بکاتەوە.

لـەو ڕووەوە دوکتـۆر عبـدالرحمن قـاسملو لەلاپـەڕە (٦٩)ی کتێبەکەیـدا سەرچاوە(١٦)ڕەخنەیەکی توندو تیژی لەکورد گرتوە دەربارەی ئەوەی کورد نەیتوانیوە دۆستو دوژمنـەکانی خۆی بەباشی لێك جیـا بکاتـەوەو بۆئەمـە دۆسـتایەتی کردنـی کـوردی لەگـەڵ(تاشـناق)ەکـانی هێناوەتـە بـە نموونـە کەلەمەدا قاسملۆ ئەگەرچی لە بۆ چوونەکەیدا نیوەی بۆ چوونەکەی ڕاست بـوە بـەڵام لەهەندێکیشـیا بەباشـی نیشـانی نـەپێکاوە , بـۆ ئەمـە لای وابـوە سۆڤیەتی ئەو ڕۆژانە تاقە جێگەیـەك بوە کـە هیـوای کوردی تیـادا بەدی کـرا بـەڵام کـورد بـەلای ئـەوەدا نەچـوەو بـە پێچـەوانەوە ڕوویکردۆتـە دەوڵەتـە ئیمپریالیزمەکانو بەتەمای ئەوەبوە لە ڕێگەی ئەوانـەوە کورد بەمافی خۆی بگاتو لەو ڕووەوە وتوویەتی:

((لەبەر تەسکی بینینی سەرکردەکانی کورد, بەلای ئەوەدا نەچووبوون داوای یارمەتی لەدۆستە ڕاستەکانی کورد بکەن بەڵکو پشتیان بەستوە بە دەوڵەتە ئیمپریالیزمەکان لەوانەی تەنها بۆیە بوبون بەلایەنگری کورد کە تورکەکانی پێ لاواز بکەن))

قاسملۆ لەلاپەڕە(٧١)دا هێرشی بردۆتەبەر هاوکاریکردنی نێوان کوردو ئەرمەنیە تاشناقەکان پاش ئەوەی ئەو ئەرمەنیانە هیوای ئەوەیان نەمابوو بەتەنها خۆیان بتوانن دژی تورکەکان بوەستن و بگەن بەمەبەستی خۆیان.

دەربارەی بەشی دوهەمی ئەم ڕەخنەیەی کەوتوویەتی تاشناقەکان دژی سۆڤیەت بون و وابەستەی دەوڵەتە ئیمپریالیزمەکان بوون بۆ چوونێکی ڕاستەو ئەو ئەرمەنیانەش لە قۆناغێکدا بەهاندانی ولاّتانی ڕۆژئاوای دەسبڕ بە شێوەیەکی دۆستانە نەچوبوونە پێشەوە لەگەڵ کورد داو چاویان بڕیبوە ئەوەی بەشێکی زۆری ناوچە کوردییەکان بخەنە ژێر دەستەلاّتی خۆیانەوە بەنیازی پێکهاتنی ئەرمەنیای گەورە کەباسی ئەمەمان لە پەیمانی سیڤەردا بەدورو درێژ کردوەو پێویست ناکات لێرەدا دووبارەی بکەینەوە, بەلاّم لەگەڵ ئەمەشدا ڕووداوە مێژووییەکان ئەوەیان سەلماندوە کەلە سیاسەتدا نە دۆستی هەمیشەیی هەیەو نە دوژمنی هەمیشەیی چونکە هەردوکیان بەندن بەوەی کەلە ڕووداوێکدا بەرژەوەندییان لەگەڵ یەکتردا یەك دەگرێتەوە یانا؟ لەڕاستیدا سۆڤێت لەسیاسەتیا هەر ئەم ڕێبازەی گرتبوەبەر.

لێرەدا ئەگەرچی ئەرمەنیەکان لەهەندێ هەڵوێستیانا لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی کوردا نەبوون بەلاّم لەدواییدا کە هەڵەی خۆیان بۆ دەرکەوت ئیتر ئامادەیی خۆیان پیشاندا بۆ یارمەتیدان و هاوکاریکردن لەگەڵ کوردا کە نموونەی ئەمە لەباسەکەی سریا بدرخاندا ڕوون بۆتەوە کە

چۆن ئەرمەنیەکان لە ئەمەریکا ڕۆڵێکی گەورەیان هەبوە لە ڕونکردنەوەی تاوانەکانی تورك بەرامبەر بەکوردو لە شۆڕشەکەی ئاگریداغدا نوێنەری ئەرمەنیەکان لەکۆڕی شەڕەکانا لای احسان نوری پاشای سەرکردەی شۆڕشەکە بوون، ئایا بەپێی بۆچوونەکەی قاسملو، دەبوایە کورد ئەو یارمەتیانەو ئەو هاوکاری کردنەی ئەرمەنیەکانی پەسەند نەکردایە کەلەو ڕۆژانەدا بەئاشکرا تورکەکان دەستیان خستبوە بینەقاقای کورد بۆلە ناوبردنی؟... وەکو لە شۆڕشەکەی ئاراراتدا ڕوون بۆتەوە لەو ڕۆژە ئاسکەدا ئەرمەنیەکان تاقە دەروازەیەك بوون کە لە ڕێگەیانا بگەنە ئەو شوێنانەی توانیبویان دەنگی بێزاریی خۆیان بەرز بکەنەوە.

ئایا ئەگەر کوردەکان ئەو پەیوەندییەی کە قاسملو ڕەخنەی لێگرتوە کورد لەگەڵ ئەرمەنیدا نەیبوایە تۆ بڵێی ئەوسا سۆڤیت لەبەر خاتری کورد وازی لەو پەیمانی دۆستایەتیە بهێنایە کەلەگەڵ تورکە کمالیەکان بەستبووی کە لە شوێنی خۆیدا باسمانکردوە کە بەئاشکرا یەکێك لەمادەکانی ئەو پەیمانە دژایەتیەکی تەواوی تیادا بەدی دەکرێت بەرامبەر کوردو بەڵگەی ئەمەش نموونەیەکی لەوباسەی دکتۆر عزیز شمزینیدا دەردەکەوێت کەلە لاپەڕە(٨٨)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە(٤٢)کەلەوەدا ئاماژەی بۆ ئەو نامەیەی حکومەتی ئارارات کردوە کەنێردرابوو بۆ قونسوڵخانەی سۆڤیت لە (ماکۆ) لەساڵی (١٩٢٨)دا کەلەونامەیەدا وترابوو:

((لەمەوبەر حکومەتی کورد لەئارارات نامەیەکی بۆناردبون بەڵام تائێستە هیچ وەرامێکی پێنەگەیشتوە. شیکردنەوەی بارودۆخی سیاسەتی ئیمڕۆ ئێمەی هێناوەتەسەر ئەوەی کەباوەڕی کورد وایە

بەبێ یارمەتی و پشتیوانی سۆڤیت ڕزگاری نابێت و مافی نەتەوایەتی خۆی دەسگیر نابێت و، بۆیە دەمانەوێ مەسەلەی خەباتی نەتەوەیی ڕزگاریخوازیمان لە (انتر ناسیونالی)دا باس بکرێت و چالاکی ی خۆمان لەگەڵ سیاسەتی سۆڤیتدا هاوجووت بکەین، هەلومەرجی ئیمڕۆ بۆ گەیشتن بەو مەبەستەزۆر لەبارەو هەرکاتێك ئەم داخوازییەی ئێمەتان پەسەند کرد حکومەتی ئارارات ئامادەیە نوێنەرانی خۆی بۆ شوێنی دیاریکراو بنێرێت بۆ گفتوگۆ کردن بۆ ئەو مەبەستە)).

لەڕاستیدا،ئاخۆ داواکردنی یارمەتی لەدۆستێکی وەکو سۆڤیت لەوڕۆژەدا دەبوایە بەچ شێوەیەکی تربوایە بۆ ئەوەی سۆڤیت لای ئە کورد بکردایەتەوە؟؟

لام وایە دکتور قاسلو ئەگەر ئەم ڕاستی‌یانەی بزانیایە، بواری ئەوەی نەدەبوو لە کتێبێکی دکتۆراکەیدا کە لەوڵاتێکی سەربە سۆڤێتی ئەو ڕۆژانە دا دکتۆراکەی وەرگرتبوو باسی بکردایە.

بێجگە لەو ڕەخنەیەی قاسملو کەلە پەیوەندیکردنی کوردبە ئەرمەنیە تاشتاقەکان و بەدەوڵەتە ئیمپریالیزمەکانەوە هەیبوە وەکو ئەو باسیکردوە، دوورنیە قاسملو ڕەخنەکەی لەوەوە دەست پێکردوە کە بەهۆی‌تاشناقەکانەوە کورد هەوڵی داوە پێوەندی و دۆستایەتی لەگەڵ دەوڵەتە ئیمپرلیزمەکانا پەیدا بکات لام وایە پێویستە بچینە سەر باسی دوو هەڵویستی جیاوازی دەوڵەتان بەرامبەر بەکورد کە دکتۆر قاسملۆ لای وابوە دۆستی کورد تەنها بریتی بوە لە یەکێتی سۆڤیت و دەوڵەتە هاوپەیمانەکانی، ئەو دەوڵەتانەی دژی سۆڤێت بون نەدەبوو کورد لێیان نزیك ببێتەوە...

له ڕاستیدا کورد هەوڵی دابوو تەنها له سۆڤیت نزیك ببێتەوە کەلەهەموو تەقەلاکانیا لەو ڕووەوە کورد هیچی دەستگیر نەبوە, دەوڵەتانی تر, بەتایبەتی ئەوانەی لە (ئوممەمیەتی دوهەمدا) بەشداریان کردبوو بەپێ پێوانەکەی قاسملۆ ئەوانە لەخانەی دوژمنانی کوردابوون بەلاّم ئەگەر بەووردی بچینە بنج و بناوانی باسەکە بۆمان دەردەکەوێت کە ئوممەمیەتی یەکەم و سێهەم کەبەسەرکردایەتی سۆڤیت و دەوڵەتە هاوپەیمانەکانی بەسرابوو, ئەگەرچی لە هەردووکیانا باسی چەوساندنەوەی میللەتانی ژێر دەستی ئیمپریالیزمیانکردوە و دروشمی مافی چارەنووسی گەلانیان بەرزکردبوەوە, بەلاّم لەهیچ کۆبونەوەو باسێکیانا باسی چەوساندنەوەی میللەتی کوردیان نەکردبوو لەهەموو بەشە داگیر کراوەکانیا, بەپێچەوانەوە ئوممەمیەتی دوهەم کە حزبە ئیشتراکیەکان بەستبوویان لەکۆبوونەوەی مانگی ئابی(١٩٣٠)دا هەروەکو دکتۆر عزیز شمزینی لە کتێبەکەیدا سەرچاوە(٤٢)باسیکردوە لەو کۆبونەوەیەدا کەلەشاری (زوریخ)بەستبوویان بڕیارەکانیان ئەوانەی میلەتی کوردیان گرتبوەوە زۆر ڕونترو ئاشکرا تریون بەرامبەر بەمافی کوردو دەربڕینی هەستی ئەو اشتراکی یانە دژی هەڵوێستی حکومەتی فاشستی تورك بەرامبەر کورد بەئاشکراو بێ پێچ و پەنا شتێك نەبوە کە بەنەهێنی بووبێت.

لەو کۆبوونەوەیەدا ئەو تاشناقانەی کە قاسملۆ ڕەخنەی لە دۆستایەتی کردنیان گرتوە یاداشتێکیان دابوو بەبەشداربوانی کۆنگرەی حزبە اشتراکیەکان دەربارەی مافی کوردو ئەو تاوانەی تورکەکان لەکوردەکان کردبوویان کە یاداشتەکە بەم شێوەیەبوە:

((مەسەلەی کورد باسێکی زۆر گرنگە بۆ ئەم کۆنگرەیەو ئەگەر ئەو کێشەیە چارەسەر نەکرێت ئەمە دەبێتە هۆی نەبوونی ئاشتی و نائارامی لەناوچەکەداو دەبێتەهۆی ئەوەی تورکەکان لە ئومەمیەتی سێهەمدا کێشەی کورد بقۆزنەوە, لەبەر ئەوە لایەنگرێتی ئومەمیەتی دوهەم بۆ کورد دەبێتە وەرامدانەوەیەك بۆ ئەوانەی لایەنگری هەڵوێستی سۆڤێت دەبن))

بلەچ شێرکوە لە لاپەڕە(١١٧)ی کتێبەکەیدا سەرچاوە(٦٠)باسی ئەوبڕیارە تایبەتیەی لێژنەی تنفیذی مکتبی کرێکارانی اشتراکیەتی دولی کردوە کەلە(١٩٣٠/٠٨/٣٠)دا دەربارەی کورد دەریانکردبوو هەروەکو دەقەکەی لە ڕۆژنامەی (الاهرام)ی ڕۆژی(١٩٣٠/٠٩/٠٩)دا وەکو خوارەوە بلاوکراوەتەوە:

((لێژنەی تنفیذی مکتبی کرێکارانیاشتراکیەتی دولی(مەبەستی لەئومەمیەتی دوهەمە کە حزبە اشتراکیەکان نەك کۆمۆنیستەکانی تیایا بەشداربوون) ئەو کوشتارانەی حکومەتی تورك دەیکات لەو کوردانەی بۆ ئازادیو سەربەستی خۆیان تێدەکۆشن و ئەوانەش کە بەشداریان نەکردوە لە خەباتی کوردا تورکەکان دەیانەوێ چی یان بەسەر ئەرمەنیەکانا هێنابوو کوردیش بەو دەردە ببەن بەبێ ئەوەی رایی گشتی جیهانی ناڕەزاییو بێزاری خۆی دەربڕێت بەرامبەر بەم دڕەندەیەتیەی تورك و دوورنیە دەسدرێژیش بکەنە سەر ولأتی فارس و ئەمە ڕوونی دەکاتەوە کۆمەڵی گەلان(مەبەستی عصبە الاممە) توانای ئەوەی نیە میللەتە بێ هێزو بێ دەسەلأتەکان لە دەسدرێژیکردنی دەوڵەتەکان بپارێزێت.

لەبەر ئەمە هەیئەتی تنفیذی داوا لەهەموو جیهان دەکات بێزاری خۆیان دەربڕن بەرامبەربەو کارەساتە خوێناویەی بەرامبەر بەکورد دەکرێت))

بلە چ شێركوە لەهەمان كتێبیا ئاماژەی بۆ ڕۆژنامەی(میلیت)ی تورك كردوە كەلەو ڕۆژنامەیەدا وتراوە: لەدوای شكانی شۆڕشی ئاگریداغ: ئەمە گۆڕی خەیاڵی كوردستانە.

(بلە چشێركوە بۆ وەرامی ئەوباسە ڕۆژنامەی میلیت وتوویەتی:دەبوایە بی نووسیایە: گۆڕی سەربازی نەناسراو لەپێناوی سەربەخۆیی كوردستاندا...)

کۆڕی خەباتی کوردستان/ ڕۆژنامەی میلیت

لێرەدا پرسیارێك دێتە پێشەوە:

ڕاستە ئەو دەوڵەتانەی حزبە اشتراکیەکانیان لە ئومەمیەتی دوهەمدا بەشداریانکردبوو وەنەبووبێ ئەو حکومەتانەیان لەوەی سۆڤیت پاکترو ڕاستربووبن بەرامبەر بە ئازادیو بەرامبەر بەمافی میللەتانو ئەوەش کەلە ئومەمیەتی دوهەمدا ناوی کوردی تیادا باسکراوە تەنها بریتی بوەلە دەربڕینی بێزاریی ئەو حزبە اشتراکی یانە نەك هی دەوڵەتەکانیان، بەلام ئایا نەدەبوو لە ئومەمیەتی سێهەمدا کەیەکێتی سۆڤێت جڵەوی گرتبوە دەستو بڕیارەکانی ئومەمیەتی دوهەمی ڕیسوا کردبوو، ئایا نەدەبوو بەقسەش بوایە شتێکی دەربارەی کورد دەربکردایە بەرامبەر بەوتاوانە زۆرەی تورکەکان لەکوردیان کردبوو؟؟!!

لام وایە قاسملۆ دەبوایە ڕووی دەمی ڕەخنەکەش بکردایەتە سۆڤێت کە بەهیچ شێوەیەك باسی کوردی نەکردوەو بێگومان تائەو ساش هێشتا سۆڤێت هەر ئومێدی لەوە نەبڕابوو کە هەوڵبدات تورکیا بەلای خۆیدا دابشکێنێتو ڕێگەی پێ نەدات بچێتە باوەشی وڵاتە سەرمایەدارەکانەوە کە لەدواییدا لەپەیمانی(سعداباد)دا کەلەساڵی (١٩٣٧)دا مۆرکرا بەئاشکرا بووبە کوتەکی دەستی ئەو دەوڵەتانەو لەژێر سێبەری مادەکانی ئەو پەیمانەدا ئەوەندەی تر کورد بچەوسێنێتەوەو هەوڵی توانەوەی کورد بدات لەبۆتەی نەتەوەی تورکدا..

لێرەدا شتێکی مێژوویش هەیە نابێ لێی نەدوێن ئەویش ئەوەیە جیاوازیی سۆڤیتو دەوڵەتە ئیمپریالیزەکان ئەوەبوە سۆڤێت ئەگەرچی بەڵێنی بەکورد نەدابوو، بەلام دەستیشی نەبڕیبوو بە بەڵێنی درۆ ئەگەرچی لەوەی کۆماری کوردستاندا لە مەهاباد پەنجە بۆ ئەوە درێژ دەکرێت کە

یەکێك لەو هۆ گرنگانەی سۆڤێت دەسبەرداری ئەو کۆمارە بو بوە, بریتی بوەلەو گفتوگۆ نهێنیانەی لەگەڵ (توام السلطنة)دا کرابو کە بەدرۆ بەڵێنی دابوو بە سۆڤێت کەنەوتی باکوری ئێران بخاتە ژێر دەسەلاتی سۆڤێتەوە.

بە کورتی بۆ وەرامی ڕەخنەکەی دوکتۆر قاسملۆ, هەرچەند لەبەرگی دوهەمدا, لەباسی پەیمانی سیڤەردا باسی هەندێ هەلویستی سۆڤێتمان کردوە, بەلام لێرەشدا جێی خۆیەتی ئامارە بۆ هەندێ لەو سەرچاوانە بکەین کە بەڵگەی ئەوەیان داوە بەدەستەوە کە کورد جگە لەو داخوازییەی لەلایەن شۆڕشگێڕانی ئاگریداغەوە بۆ سۆڤێت نێرابوو جارەها داوای یارمەتیی لەسۆڤێت کردوە بەلام بەداخەوە سۆڤێت بەدەنگ ئەو داخوازییانەوە نەچوە کە ئەمانە نمونەیەکن لەو ڕاستی یە:

١- کورد هەرلە تەقەلا بێ سوودەکەی شێخ مەحمودەوە کە ساتێك ملیکی کوردستان بوەو ئیمپریالیزمی بریتانیا گەڕی لە شێخ مەحموسو حکومەتەکەی ئاڵاندبوو بۆ ئەوەی لەناوی ببات, هەروەکو لەلاپەڕە(٤١٩)ی بەرگی دوهەمی کتێبەکەی شێخ مەحمود دا سەرچاوە(٨٠)نامەکەی شێخ مەحمودمان بلاوکردۆتەوە کە بۆ سۆڤێتی ناردبوو, بەلام لەلایەن حکومەتی سۆڤێتەوە وەرامی نەدرابوەوە.

بێجگە لەو تەقەلا دانەی شێخ مەحمود سمکۆ شکاکیش هەوڵێکی لە هەمان جۆری دابوو لەگەڵ سۆڤێتداو(ئەحمەد تەقی)ی کردبوو بەنوێنەری خۆی بۆ ئەوەی ئەو داخوازییەی بگەیەنێتە کاربەدەستانی سۆڤێت هەروەکو لەکتێبی(سمکۆو بزوتنەوەی نەتەوایەتی کورد)چاپی سوید ساڵی (١٩٩٥) بەدورو درێژی باسمکردوە ئەو هەوڵ وتەقەلادانەی سمکۆش هەربێ سوو، بوە.

سەیر ئەوەیە قاسملۆ خۆشی لەلاپەڕە(١١٢)ی کتێبەکەیدا دانی بەوەدا ناوە کە سۆڤێت نەیویستبو یارمەتی کورد بدات لەبەرگی دوهەمی ئەم کتێبەدا لەباسی سێهەمی بەشی دووهەمدا ناوەڕۆکی ئەو دوکیومنیتەمان بلأوکردۆتەوە کە سۆڤێت بە ئاشکرا نەیویستبوو یارمەتیی کورد بدات‌و خۆ هەڵوێستی سۆڤێت بەرامبەر کۆماری کوردستان لەمەهاباد شتێك نیە چاوی لێ بپۆشرێ‌و پینە بکرێت وەکو بەرلەمەش ئاماژەمان بۆ کردوە.

بەو شێوەیە دەردەکەوێت لەکاتێکدا کە کورد لەژێر فشاری حکومەتی فاشستی تورکدا بوەو بەهاوکاری‌و لایەنگرێتی ئەمریکا کۆماری کوردستان ڕووخێنرا, لەهەردوکیان سۆڤێت بەدەنگ‌و هاواری کوردەوە نەچوە.

لەکۆتایی ئەو ڕەخنەیەی دکتۆر قاسملۆدا دوو هەڵوێستی تری سۆڤێتیم هاتەوە بیرکە هەردوکیان لەیەك ناچن‌و نیشانەو بەڵگەی ئەوەیە کە سۆڤێت هەمیشە سەیری پەرژەوەندیی خۆی کردوەو زۆربەی ئەو دروشمانەی بەرزی کردبوەوە ووشەی سەر کاغەزبون.

هەڵوێستی یەکەم بریتیەلەوەی لەساڵی(١٩٦٣)دا فاشستەکانی بغداد بەشمندوفەری ئەمریکا هاتن‌و بغدادیان داگیر کردوو دەستیانکرد بەکوشتن‌و قەلاچۆکردنی ئازادیخوازانی عراق کە حزبی کۆمونیستی عراق لەهەموان زۆرتری لێ کوژراو خرانە ناو زیندانەکانەوە, بەرامبەر بەم هەڵوێستە دڕندانەیەی فاشست ڕۆژنامەی پراڤدا لەلاپەڕە(٩٥)ی حزیرانی(١٩٦٣)دا باسێکی بلأوکردەوە بەناوی((ئەو تاوانانەی لەعراقدا دەکرێت بیان وەستێنن)) هەروەها لەژمارەکانی ڕۆژی(٢٠)یونیوو لە(١٠)ی‌تموزی هەمان ساڵدا باسی دوو تاوانی تری ڕژێمی بغدادی کردوە یەکەمیان دەربارەی ئەو جینۆسایدەی لە کوردی باشوور کرابوو لەلایەن هەمان ڕژێمەوەو دوهەم باسی ئەوەی کردوە نوێنەری سۆڤێت وەکو لەبراڤدا

ژمارەی ڕۆژی(١١)ی تەموزدا بڵاوی کردبوەوە بێزاریی خۆی دەربڕیبو بەرامبەر بەو تاوانەی لەکوردستاندا دەکرێت (کە بێگومان هەردو بێزاری دەربڕینەکە لەوکاتەدا بوە کە سۆڤێت ڕژێمی بغدادی بەنەیاری خۆی حساب کردوە کەچی هەمان ڕژێمی بغداد کەلە دواییدا بون بەدۆستی سۆڤێتو ئەو تاوانە گەورەیەی هەڵبجەیانکرد کە بەغازی ژەهراوی حەوت هەزاریان لەناوبرد، ڕۆژنامەی پراڤدا بەو پەڕی بێ شەرمیەوە بڵاوی کردەوە کە درۆیە حکومەتی عراق. غازی ژەهراویی لە هەڵبجەدا بەکار نەهێناوە دژی کورد...

ئەوی شایانی باسە بەرامبەر بەهەڵوێستی سۆڤێت لەکاتی خۆیدا(جاسمی جلیل)کە ئەندامێکی حزبی شیوعی بوەو ئەندامی یەکێتی نووسەرانی سۆڤێت بوە یاداشتێکی دابوو بە (گۆرباچۆڤ) لەوەدا بێزاری خۆی دەربڕیبوو..

بێجگە لە جاسمی جلیلی، لەو کۆنگرەیەی لەناوەڕاستی مانگی ئۆکتوبەری(١٩١٩)دا لەپاریس بەسترا پرۆفیسۆر(نادر نادروف)وتارێکی خۆی بڵاوکردەوە دەربارەی ئەو هەڵوێستە نامبدئیەی سۆڤێتو وتی: خەڵك لەیەکێتی سۆڤێتدا شتیان لێ شاراوەتەوەو نەیان هێشتوە ئاگاداری ئەو تاوانە گەورەیە بن کە لەکورد کراوە.

لەبەشی یازدەهەمی باسی شۆڕشی ئاگریداغدا باسی چەند هەڵوێستێکی سۆگیتیمان کردوەو پێویست ناکات لێرەدا دوبارەی بکەمەوە.

٢- ئایا لەسنوری ئەو ڕەخنەیەی دوکتۆر قاسملۆ لە شۆڕشگێڕانی کوردی گرتوە کە داوای یارمەتی یان لە سۆڤێت داوانەکردبوو، بەڵکو بەتەمای یارمەتیی دەوڵەتە ئیمپریالیزمەکان بوون، تۆ بلێی ئەگەر شۆڕشگێڕانی کورد لە شۆڕشی پیراندا کە تورکەکان بەئاشکرا ویستبویان کورد لەناو ببەن، داوایان لە سۆڤێت بکردایە تۆبڵێی سۆڤێتی دۆستی

تـوركى كمـالى كـه پـهيمانێكى دۆسـتانهيان لهنێوانـدا هـهبوه وازى لـهو دۆسـتايهتيه بهێنايـه؟ ياهـهر هـيچ نهبوايـه فشـارى بخسـتايهته سـهر ئـهو حكومهتـه توركـهى دۆسـتى بـهو شـێوه درِندانـه رِهفتـار لهگـهڵ كـوردو لهگـهڵ دانيشتوانى بىَ تاوانيان نهكات.

دوورنيـه توركـهكان هـهروهكو لـه باسـى شۆرِشـى پيراندا بهدوورو درێـژى باسكراوه، ههوڵيان دابـوو لـهووڵاتان بگهيـهنن شۆرِشـهكهى كـورد بههانـدانو بهيارمهتيى حكومهتى بريتانيا بوه كه لهدواييداو بهپێى ئـهو سهرچاوانهو ئـهو دوكيوميتانـهى ئاماژهمـان بـۆكردوون دهركـهوت ئهمانـه هـهمووى پرِهپاگهندهو درۆو دهلهسـهى كاربهدهسـتانى تـورك بوهو تۆبلىَ موخابـهراتى سـۆڤێت كـه بـهكونى دهرزيـدا دهچـوون ئهوهنـده گهمـژه بـووبن لـهدرۆو دهلهسهكانى تـورك نهگهيشـتبنو سـهير ئهوهشـه ئـهو درۆو دهلهسـانهى تـورك كـارێكى وايكردبـوو سـۆڤێتهكان شۆرِشـهكهى پـيرانو سـهركردهكانى ئـهو شۆرِشهيان بهوابهستهى ئينگليز دهزانىو يـهكێكى وهكـو شـێخ عهبدالقادرى شمزينـى كـه گيـانى خـۆى لـه پێنـاوى ئازادىو مـافى ميللهتهكـهى خۆيـدا پێشكهشكرد سۆڤێتهكان به شۆرشگێرێكى سـهربه ئيمپرياليزيـان لهقهڵـهم ئـهداو تاماوهيـهكيش ئـهو كوردانـهى لـه سـۆڤێدا بيـان ويسـتايه دوكتـۆرا لهشۆرِشـهكانى كـوردا وهربگـرن ياباسـى ئـهو شعرانهشـيان بكردايـه كـه بـۆ شۆرِشگێرِه شههيدهكانى كورد وترابوون دوكتۆراكهيان پهسهند نـهدهكرا كه ئهمه باسـێكى زۆر دورو درێـژهو ئـهو كوردانـهى بـۆ خوێنـدنو بـۆ دراسـهى ئهوباسـانه بچوونايه بـۆ سـۆڤێت كـه پهيوهنـدى بـۆ شۆرِشـهكانى باكوورهوه ههبوو ههريهكهيان دهردى سهريى خۆى لهلايه كه چۆن لـهو رِوهوه بهئاسـانى نـهيانتوانيبو مامۆستاكانيان والىَ بكـهن كـه شۆرِشـهكانى كـوردى بـاكوور بـه شۆرِشێكى دژى رِژێمێكى فاشست لهقهڵهم بدهن.

باسی دووەمی

ئەو دەرس و پەندانەی پێویستە لەبەسەرهات و ڕووداوەکانی باکووری کوردستان سوودیان لێ وەربگیرێت

مێــژووی میللــەتان بــۆ ئــەوە دەنووســرێت کەبەســەرهات و ڕووداوە گرنگەکانی ئەو میللەتەی تیادا تۆمار بکرێت بۆ ئەوەی نەوەی دواڕۆژی هەر میللەتێك ئاگاداری بەسەرهات و ڕووداوەکانی وڵاتی خۆی و جیهان بێت و بزانێت هۆی ئەو ڕووداوانە چیبوەو چۆن ڕوویداوەو بەچی گەیشتوەو هۆی سەرکەوتن و ژێر کەوتنی ئەو ڕاپەڕین و شۆڕشانەی میللەتەکەی خۆی کردوێتی چیبوە بەمەبەستی سوود وەرگرتن لێیان و لەناو میللەتانی جیهاندا نەتەوەی کورد مێژوویییەکی تاڵ وترش و پڕ لەکێشەو چەرمەسەری بوەو زنجیرەلێك نەپچڕاوەکانی ئەو کارەسات و بەسەرهاتانەی بەسەر کوردا هاتوون بەدە کتێب و بیست کتێب کۆتایی نایەت, بەڵام بەداخەوە تائێستە میللەتی کورد نەیتوانیوە وەکو میللەتانی تر دەرس و پەند لەڕووداو بەسەرهاتەکانی ڕابردوو وەرگرێت و ڕێگەنەدات بەدووبارە بوونەوەی ئەو هەڵە زلانە کراوەو ئەکرێت.

بێجگەلـەو کتێبـە مێژووییانـەی لـەم سـەردەمەدا لەلایـەن چـەند پسـپۆڕو مێـژوو نـووس و شـارەزایانی خۆمانـەوە نووسـراون و بلاّوکراونەتـەوە, لـەڕابردوودا لەچـەند سەرچـاوەیەکی کـەم بـەولاوە کـە نووسـەرانی کـورد تۆماریـانکردوە وەکـو شـرفنامەکەی بـدلیس ئـەو سەرچاوانە تـر کـە باسـی مێژووی کوردیان تۆمار کردوە بریتـی بوون لـە نووسـەران و مێژوونووسـانی بێگانـە, بەدۆسـت و نـەیارەوە, بەشـارەزاو نەشـارەزاوەو ئەمانـە هـەموویان بەسەرچـاوە بـۆ نووسـەرانی خۆمـان و بێگانـەو لـە کتێـب و نووسـینەکانا ئاماژەیان بۆ کراوە.

بەداخەوەلەبـەر نـەبوونی حکومـەتێکی کـوردیی دەسـڕۆیو کـە دەرفـەتی ئەوەی تیـادا هـەبوو بێـت نووسـەرانی خـۆی مشـووری تۆمـارکردنی ڕووداوو بەسـەرهاتەکان بن بۆ ئەوەی ببن بەسەرچـاوە بـۆ بـەراورد کردنـی ئـەو ڕووداو بەسـەرهاتە تۆمـار کراوانـە لەگـەڵ ئـەوەی نووسـەری بێگانـە دەربـارەی کـورد نوسـیوویانە, بۆیـە زۆرجـار دوژمنـی کـورد لـەو کەلێنـەوە دەرفـەتیان هێنـاوەو ئـەو بۆشـاییەی لەقۆناغـەکانی مێـژووی کـوردا هـەبوە بـەئارەزووی خۆیـان و دەستڕۆ بوو کاربەدەستانی حکومەتەکانی خۆیان زۆرجار مێژووی کوردیـان چەواشـەکردوەو بەشـێوەیەکی ڕاسـت و دروسـت ڕووداوەکانیـان تۆمـار نەکردوەو گەیشتوەبەو ڕادەیەی هەندێ لەنووسەرانی بێگانە مێژووی کوردو ڕەگەزی کوردیان تێکەڵ کردوە بەئەفسانەو چیرۆکی جنۆکەو خێو کەسیش نـەبوە لـەکاتی خۆیـدا وەرامـی ئـەوکارە ناڕەوایـەو ئـەو درۆو دەلەسـانەیان بداتـەوە, بۆیـە ئـەرکی نووسـەرانو مێژوونووسـان و شـارەزایانی کـوردە بـەو هەموو سـەرچاوە گومـان لێکراوانـەدا بچنەوەو بژاریان بکـەن و بەشێوەیەکی زانیاریانـەو بەبەڵگـەی مێـژوویی کـە جێگـەی بـاوەڕبن ئـەو هـەموو درۆو

دەلەسانە پوچەڵ بکەنەوە بۆ ئەوەی ڕاست لەدرۆ جیا بکرێتەوەو میللەتان بەباشی لەمێژووی کورد بگەن.

دەربارەی ئەم هەوڵو تەقەلادانە پێویستو پیرۆزە, ماوەیەکە بەتایبەتی لەشەڕی جیهانیی یەکەم بەدواوە هەندێ لەشارەزایانو مێژوونووسانی کورد لەوانەی دڵیان بەمیلەتەکەیان سووتاوە ئەم ئەرکە پیرۆزەیان گرتۆتە ئەستۆی خۆیانو بەتایبەتی لە دوای ئاشکرابونی بەڵگە نهێنەکانی ناو ئەرشیفی وڵاتان کە زۆربەیان ناوەڕۆکەکانیان لەکاتی ڕووداوو بەسەرهاتەکانا تۆمار کراون گەلێك بەرهەمی بەنرخ تۆمارکراوە, کەیەکێك لەوانە کتێبە بەنرخەکەی مامۆستای مێژوونووسی گەورەی کورد, مامۆستا ئەمین زەکی بەگە کە بۆیەکەم جارلە سەرەتایی ساڵی سی‌یەکانا ئەوبەرهەمە بەنرخەی بەناوی(پوختەی مێژووی کوردو کوردستان) چاپکردوە بڵاوی کردۆتەوە بێگومان بێجگە لە ئەمین زەکی بەگ گەلێك مێژوونوسی تر توانیویانە هەتا ڕادەیەك گەلێك لەو کەلێنانەی لەمێژووی کوردا هەستی پێکرابوو پڕی بکەنەوەو لەم باسەدا هەوڵئەدەین, ئەوباسە گرنگو بەسوودەی ئەمین زەکی بەگ لەکتێبەکەیدا دەربارەی ئەو کەمو کوڕی‌یانەی لەشۆڕشەکانی کوردا بەدیی کردوە کە ئەو باسەی ئەو لەگەڵ ئەم باسەی ئەم بەشەدا یەك دەگرێتەوە, کورتەیەکی پێشکەشی خوێندەواران بکەین.

بەرلەوەی بچینە سەر ئەو باسەی ئەمین زەکی بەگ, داوای لێبووردن ئەکەم لەو هەموو کەسانەی کە خۆیان بە ڕێبەرو بەسەرکردەی بزووتنەوەو ڕاپەڕینو شۆڕشەکانی کورد زانیوەو دەیزانن کە لێرەدا بەو پەڕی بێلایەنێتیو دوورلە عاطفەو لایەنگرێتی ئەمو ئەو ئەم ڕەخنە ڕاستو ڕەوانە پێشکەش بە هەندێکیان بکەم کە پوختەی ئەو ڕەخنەیەم هەرلە

بۆچوونەکەی ئەمین زەکی بەگەوە وەرگرتوزە کەلەباسەکەیدا لەزۆر شوێندا داخ و خەفەتی دڵ و دەروونی خۆی هەڵڕشتوە بەرامبەر بەو نەشارەزایی و لێنەهاتوییەی هەندێ لە ڕێبەرانی کورد لەوانەی جڵەوی شۆڕشیان گرتۆتە دەست و هەموو جارێکیش هەوڵ و تەقەلاکانیان لەبەرناکامی و نەشارەزایی بێسوود بوە.

ڕەخنەش بریتیەلەوەی زۆربەی ئەوانەی ڕێبەرایەتی شۆڕشەکانیان کردوە مێژووی بەسەرهات و ڕووداوەکانی بەرلە خۆیان نەخوێندۆتەوەو ئەگەر هەندێکیشیان خوێندبێتەوە لێی تێ نەگەیشتون و ئەگەر تێشی گەیشتبن سوودو پەندیان لێ وەرنەگرتوەو بەڵگەش بۆ ئەمە ئەوەیە بەزنجیرە یەک لەدوای یەک هەڵە زەق و ئاشکراکانی خۆیان دووبارە کردۆتەوە و هەروەکو فۆتۆکۆپیی یەکتر هەمان هەڵەیان دووبارە کردۆتەوە و بەداخەوە زۆریشیان لەوانەنین بەرگەی هیچ ڕەخنەلێگرتنێك بگرن و ڕۆژێك لە ڕۆژان دانیان بەو کەمو کوڕییانەی خۆیانا نەناوە.

ئای لەو هەناسە ساردو قوڵەی هەڵم کێشا دوای خوێندنەوەی یەکێك لەو دۆکیومێنتانەی وەکو بەڵگەیەکی مێژوویی ئەو مۆرەیان ناوە بەسەر ناوچەوانی کوردا کە لەدۆکیومێنتی ژمارە(C.O.730-6-9700)ڕۆژی(٢٨)ی ئۆکتۆبەری(١٩٢١)لەناو دۆکیومێنتەکانی ناو ئەرشیفی وزارەتی دەرەوەی بریتانیادا(کەوا دیارە بەپێی مێژووی دوکیومێنتەکە دەبێ مەبەستی کاتی ڕاپەڕینەکەی کوجگیری و درسیمی یەکە مە کەلەبەرگی دوهەمدا بەرلە شۆڕشی پیران باسمانکردوە)، ئابەم شێوەیەی خوارەوە لەو ڕۆژانەدا باسی کوردی کردوە:

((پێرسی کوکس-مندوبی سامی بریتانیا له بغداد-میسوپۆتامیا-دژی ئەوەیه بەهیچ شێوەیەك یارمەتی کورد بدرێت چونکه لای وایه ئەو یارمەتیدانه هیچ سوودێکی نیەو زیانی بۆ بریتانیا دەبێت)).

لەهەمان دوکیومنیتدا باسێکی(BULLARD)ی تیادایەو وتوویەتی:

((کوردەکانی باکوور بەهیچ شێوەیەك لەناو خۆیانا یەکناگرن‌و شۆڕش‌و ڕاپەڕینەکانیان هەمووی پچڕ پچڕو لێك ترازاوەو هیچی بەسەر هیچەوە نیەو هیچ لایەکیان لەگەڵ لاکانی تردا هاوکاری ناکات‌و ئەو شۆڕشانە جارێك له بدلیس‌و دیاربکرو درسیم‌و جارێکی تر لەشوێنێکی تردا هەڵدەگیرسێت که ئەو ڕاپەڕینەی دوایی کەله(شرناخ)دا کرا نمونەیەکی ئاشکرایەو هیچ گومان لەوەدانیە شۆڕشی هیچ ناوچەیەك بەتەنها سەرناکەوێت‌و بەتەنها خۆی پێ ڕاناگیرێت‌و بەرگەی سوپای ڕێك‌وپێکی پڕ چەکی تورك ناگرێت بۆیه یارمەتیدانمان بۆ هیچ لایەکیان سوودی نیه)).

ئالێرەدا خەفەتی ئەو هەڵوێستەی کورد لەدڵ‌و دەرووندا زۆرتر پەنگ دەخواتەوە کەهەتا ئێستە نەیتوانیوە سوود لەو کەمو کووری یانەی خۆی وەربگرێت‌و تائێستە نەیتوانیوە ستراتیجیەتێك بۆ بزووتنەوەکانی لەهەموو بەشەکانی کوردستاندا لەڕێگەی ڕێکخراوێکی لێهاتوەوە دەستنیشان بکات وەکو چۆن میللەتانی تر لەو قۆناغەی کوردا لەڕێگەی پێکهێنانی کۆنگرەیەکی کوردستانیەوە ئەو ستراتیجیە دەستنیشان بکات بۆئەوەی ببێت بەڕێنمای شۆڕشگێڕان‌و سەرکردەکانی شۆڕشەکان‌و بۆئەوەی هەرلایە بەهەرەمەیی‌و بەلەیەکترازان لەیەکتر جارلەدوای جار شۆڕش‌و ڕاپەڕینەکانی کورد لەبارنەبەن کە هەموو جارێك لەماڵ وێرانی‌و کاولبوونی کوردستان بەولاوە هیچ سوودێکی تریان نەبوە دەربارەی ئەو پەندو

نەسیحەت و دەرسانەی کە پێویستە لەبەسەرهات و ڕووداوەکانی کوردستان بەشێوەیەکی گشتی و لەڕاپەڕین و شۆڕشەکانی باکوور وەربگرێت، مامۆستای مێژوونووسی کورد ئەمین زەکی بەگ لەلاپەڕە(٢٤٤)ی کتێبەکەیدا بەرگی یەکەم سەرچاوە(٣٢) باسێکی دوورودرێژ ووردی زۆر بەنرخی تۆمار کردوە کەلەڕاستیدا لەدوای خوێندنەوەی ئەوباسە چڕوپڕەی ئەمین زەکی فلیمێکی سینەمایی دێتەبەرچاو و لێرەدا باسەکەی ئەو وەکو خۆی چۆنی تۆمارکردوە پێشکەشی دەکەین.

ئەمین زەکی لەوباسەیدا بەقووڵایی مێژوودا چوەو لەدێر زەمانەوە باسی پەیوەندیی کوردو میللەتەکانی دراوسێی کردوە کە کورد چەند خزمەتی ئەو میللەتانەی بەخۆڕایی کردوەو ئەنجامیشی بەوە گەیشتوە حکومەتەکانی ئەو میللەتانە هەمیشە کوردستانیان کاولکردوەو کوردیان چەوساندۆتەوە کەلەمەدا کورد خۆی تاوانباری سەرەکی بوە لەو ڕووداوانەی بەسەریا هاتوە هەروەکو ئەمین زەکی بەزنجیرە ئاماژەی بۆ زۆربەی ئەو بەسەرهات و کارەساتانە کردوەو داوای لەکورد کردوە دەرس و پەندیان لێوەربگرن بۆ ئەوەی لەوە زیاتر تووشی ماڵ کاولی و ماف خوراوی نەبن کە باسەکەی بەم شێوەیە دەست پێکردوە:

((بەشێوەیەکی گشتی دەتوانین بڵێین ئەو هەموو شۆڕش و بزوتنەوانەی کە کراون لەشۆڕشەکەی کوڕی(جانصۆلاد-جانبلاط- کەمانای لەشی پۆڵایین دەگرێتەوە)کە لەبنەماڵەی(ئەمیر حسن)بوە کەساتی خۆیبکلربەگی(حلب)بوە کەلەلایەن حکومەتی عوسمانیەوە دامەزرابوو، بەڵام لەدواییدا کوڕی جانپولاد لەحکومەتی عوسمانی هەڵگەڕایەوەو لەساڵی (١٠١٦)ی کۆچیدا بەرامبەر ساڵی (١٦٠٧)ی

زایین شەڕێکی گەورە لەنێوان ئەو و حکومەتی عوسمانیدا ڕوویداو لەدواییدا جانبولاد ناچاربوو خۆی بگەیەنێتە ئەستەمبوڵو داوای لێخۆشبوونی لێ بکاتو سوڵتان لێی خۆشبوو کردی بگلربەگی (تمشوار)کە یەکێك بوو لەناوچەکانی وڵاتانی نەمسا(کەدیارە ئەوکاتە لەلایەن عوسمانیەکانەوە داگیر کرابوو)، بەڵام(مرادپاشا)ی خوێنڕێژ ئەمەی بەدڵ نەبوو بۆیە جانبولادی کوشت لەکاتێکدا کە خەریك بوو بچێت بۆ ئەو ویلایەتە.

ئەمین زەکی لەلاپەڕە(٢٤٥)دا وتوویەتی ئەگەرچی (میر علی)ی کوڕی جانبولادیش لەدوای یاخی بوونی لەحکومەتی عوسمانی لەماوەیەکی کەمدا توانیبووی حکومەتێکی بەهێز دروست بکات بەڵام حسابی ئەوەی نەکردبوو لەئەنجامدا بەرگەی هێزەکانی حکومەتی عوسمانی ناگرێتو ئەوەبوو(قۆیوجی مراد پاشا)بە هێزێکی چل هەزارکەسی‌یەوە کە هەرلەکورد دروستکرابوو پەلاماری داو حکومەتەکەی هەڵوەشانەوە ئەمین زەکی لەباسەکەیدا لەسەری ئەڕواو دەڵێت:

ئەو ڕاپەڕینەی(میر علی)ی کوڕی جانپۆلادو ئەوەی ئەمیر خانی برادۆستو تەیموور پاشای میللیو کوڕەزاکانیو شۆڕشەکەی ئیبراهیم پاشای میللی هەمووی بۆ یەك مەبەست بوەو دەربارەی ئەمە ئەوباسەی(میجر-میلنگ)نوسیویتی ئەم بۆچونەی ئێمە (ئەمین زەکی) پەسەند ئەکات میللەتی کورد لەزەمانی کۆنەوە توانیویەتی بوونی نەتەوایەتیی خۆیو ڕەوشتو خووی خۆی بپارێزێت لەگەڵ ئەو هەموو ڕوەداوانەی بەسەریا هاتبوو کەلەو ڕوەوە میلنگن وتوویەتی:

((ئەو ڕووداوانەی لەسەدەی نۆزدەهەمدا لەکوردستانا ڕوویدابوو دەری ئەخەن کە هەستێکی نەتەوایەتی تەواوو ڕەسەنی ئاشکرا هەبوە لەناو کوردەکانا هەر لەبزوتنەوەکانی محمد پاشای ڕەواندزی و ئەحمەد پاشای بابان و بدرخان بەگ و من خۆم(میلنگن)چاوم بە ئەحمەد پاشای بابان و ڕسول پاشای ڕەواندزی و گەلێك لەسەرۆکەکانی تری کورد کەوتوەو لەگەڵ هەموویانا لەو ڕوەوە گفتوگۆمانکردوەو لەهەمویا بۆم دەرکەوتوە هەستی نەتەوایەتی و سەربەخۆیی لەناو کوردا خامۆش نەبۆتەوە-هەروەکو میلنگتن لەلاپەڕە(٢١٦)ی کتێبەکەیدا بەناوی-ژیانێکی سەرەتایی لەناو کوردا)باسی کردوە.

ئەمین زەکی دەڵێت:بەلاّم لەگەڵ ئەو هەموو ڕاپەڕینانەدا ئەبێ ئەوە بخەینە بەرچاومان کە هەموویان بریتی بوون لەتەقەلادانێکی ناتەواوو لەکاتی خۆیداو لەکاتی پێویستدا دەستی پێ نەکراوە, چەنکە لەڕاستیدا کورد لەوکاتەنەدا خۆی بۆسەرگرتنی مەبەستێکی وا گرنگ ئامادە نەکردوەو ئەبێ ئەوەش بزانرێت کە ڕادەی پێشکەوتنی زانیاری و ئابووری و کۆمەلاّیەتی و چالاکیەکانی تری ناو ژیانی کۆمەلاّیەتی دەتوانێت دەستنیشانی ئەوە بکەن و بڕیاربدەن چکاتێك باشە بۆ ئەومەبەستەو لەچ کاتێکدا بەباشی سەردەگرێت و هەرتەقەلایەك بەرلەوەی ئەم مەرجانە پێبگەن لەزیان گەیاندن بەولاوە هیچ سوودو بەرهەمێکی نابێت و بەڵگەش بۆئەمە بریتیە لەسەرەنجامی ئەو هەموو شۆڕشش و بزوتنەوەو ڕاپەڕینانەی کوردە لەسەدەی نۆزدەهەمدا ڕوویداوە لەگەڵ ڕووداوەکانی ساڵی (١٩٢٧)(مەبەستی شۆڕشی ئاگریداغە).

لەگەڵ ئەوانەی دوای ئەویش کە جاروبار لەهەندێ ناوچەدا بەکۆمەڵ یالەلایەن تاکە کەسەوە ڕوودەدات بێجگە لەمە، دەبێ ئەوەش لەبیر نەچێت کەلەناو هۆکانی سەرنەگرتنی شۆڕشەکاندا هۆیەکی زۆر گرنگ هەیە کەبریتیە لەو ناکۆکی و ڕقەبەرایەتیەی لەناو ئەمارەتەکانی کوردا هەبوە کە هەریەکەیان بەخیلی بەوی تر بردوەو چاوی بەرایی نەهێناوە کاروباری لاکەی تر باشتربێت لەوەی لای خۆی.

بەکورتی، دان بەوەدا بنرێت هۆی سەرنەکەوتن بەهۆی ناوخۆوە زۆرکاریگەرتربوە لەهۆی دەستێوەردانی بێگانەو ئەوەشمان بۆ ڕوون دەبێتەوە ئەوانەی بەوشۆڕشانە هەڵساون ئەوەندە کارامەو لێهاتوو نەبون کە بتوانن و بزانن چ حسابێك بۆ بارودۆخ و هەڵوێست و باری سیاسەتی دەوروپشتی خۆیان بکەن.

ئەوڕحمان پاشای بابان لەشەڕی دەربەندی بازیان زۆر خراپ شکا لەئەنجامی خیانەتی خالد پاشای برایدا کەلەو شەڕەدا بووبەلایەنگری والیی بغداد و ژمارەیەکی زۆری لە هێزەکەی ئەوڕحمان پاشای برای جیاکردەوەو دایە پاڵ هێزەکەی والیی بغداد کەلەئەنجامیا ئەوڕحمانپاشا شکاو وڵاتەکەی تووشی کارەسات و ماڵ کاولی بوو.

ئەم کارەساتە جەرگبڕە ناخۆشانە سێجاری تر ڕوویاندایەوە:

١- لەساڵی(١٢٢٠هـ-١٨٠٥زایین)دا لەکاتی ویلایەتی علی پاشادا.

٢- لەساڵی(١٢٢٣هـ-١٨٠٨زایین)دا لەکاتی سلێمان پاشای(اللاظ)دا.

٣- لەساڵی(١٢٢٧هـ-١٨١٢زایین)لەکاتی عبدالله پاشادا.

کەئەو سیٚکەسە هەریەکەیان لەکاتی خۆیدا والیی بغداد بون‌و هەرسیٚ ڕووداوەکەش هەرلە دەربەندی بازیانـدا ڕوویانـدابوو, جـارێکیش لەنزیك(کفری)ڕوویدا.

ئـەمین زەکـی دەربـارەی هـۆی لەناوچـوونی ئەمارەتەکـەی محمد پاشا لەڕواندز وتوویەتی:

هۆی لەناوچوونی ئەو ئەمارەتە بریتیی بوە لەمانە:

١- لایەنگریتیـەکی کوێرانـەی بـیٚ حسـاب‌و پشت بەسـتن بەبۆچـوونی هەندیٚ لە عالمە ئاینیەکان کە شارەزای کاروباری سیاسی نەبوون.

٢- ڕێك نەکەوتن لەگەڵ ئەمارەتەکانی دراوسێدا بـەنیازی هاوکاریکردن‌و یەککخستنی تواناى هەموویان.

٣- بەخیلی‌و بین برکیٚیـەکی سـەخت لـەنێوان ئـەمیرەکانی ئەمارەتـەکانی بابان‌و بادینان‌و عزیزان لە جزیرە.

ئەمین زەکی لەلاپەڕە(٢٤٦)دا وتوویەتی:

ئەگـەر محمـد پاشـا بەوڕادەیـە لـەخۆی بـایی نەبوایـەو ئـەمیرەکانی ئەمارەتەکانی دراوسێی لەخۆبایی نەبونایەو بین برکیٚ یەکی خۆ کوژانەیان لەگـەڵ یەکتریـدا نەکردایـەو ڕق‌وقـین‌و نـاکۆکیی نێـوان خۆیانیـان بخستایەتەلاوەو بیرو بۆچوونی هەموویان یەکی بگرتایەو سەرکردایەتیەکی لیٚهـاتووی یـەککرتوویان هەبوایـە حکومـەتی عوسمـانی‌وا بەئاسـانی نەیدەتوانی بەسەر بزوتنەوەکانی کوردا زاڵ بوایە.

بەڵیٚ, دوورنیە هەندیٚ لایان سـەرکەوتنی بەدەست هێنابێت, بەڵام لەبەر نـاکۆکی‌و نـاڕێکی‌و دووبـەرەکی نێوانیـان ئـەنجامی ئەوسـەرکەوتنەش هەرپووچەڵ بۆتەوەو یەك لەدوای یەك لەناوچوون.

ئەبێ سەیری ئەوەش بکەین کە ئیسماعیل پاشای بادینانی ئەوەندە دوژمنایەتیی خۆی بەرامبەر محمد پاشای ڕواندزی توندوتیژو بەتین نەکردایە لەکاتێکدا کە حکومەتی عوسمانی ئەمارەتەکەی سۆرانی محمد پاشای دەڕووخان و لەناوی ئەبردو ئیسماعیل پاشا بەو لەناوچوونەی ئەمارەتی سۆران دڵی خۆش نەبوایە عوسمانیەکان بەئاسانی ئەمارەتەکانی تری دراوسێشی بەوشێوەیە نەدەڕووخان و ئەوی عمادییەشی وەکو ئەمارەتەکەی ڕواندز نەدەڕوخان و ئەمیرەکەی بەزنجیر کراوی نەدەنارد بۆ بغداد. ئەمارەتەکەی ئەحمەد پاشای بابانیش سەربەخۆییەکەی هەروەکو هی ئەمارەتەکانی تری کورد تیاچوو کە بێگومان ئەوڕق و قینەی لەلایەن عبداللە پاشای برایەوەو لەلایەن محمود پاشای مامیەوە دژی ئەحمەد پاشا هەیانبوو نەدوبوە هۆی ڕووخاندنی ئەمارەتەکەی بابان.

ئەمین زەکی لەسەری ئەڕواو دەفەرموێت:

ئەگەر بەووردی بچینە بنج و بناوانی هۆی سەرنەکەوتن و سەرنەگرتنی شۆڕشەکەی بدرخان بەگ بۆمان دەردەکەوێت هۆی لەناو چوونەکە بەهۆی ناوخۆوەبوە نەك بەهۆی دەرەوەو یەکێکی وەکو عزالدین شێر(مەبەستی ئەمین زەکی یزدان شێری برازای بدرخان بەگە) گەورەترین خیانەتی کرد بەرامبەر بەنیشتمانەکەی خۆی و لەکاتی تووڕەبوون هەڵچوونیا لایدایە لای دوژمنی جارانیکە (عوسمان پاشا)ی عوسمانی بوو, وەلەگەڵیارێك نەدەکەوت دژی خزمەکەی خۆی و ئەو ئەمارەتە سەربەخۆیەی کورد وابەئاسانی لەناو نەدەچوو, هەرچەند عزالدین شێر لەدواییدا ناچاربوو ئەویش دژی حکومەتی عوسمانی ڕاپەڕێت, بەلام تازە کارلەکارترازابوو ئەو ڕاپەڕینەی دژی عوسمانی بەکەڵکی نەهات چونکە تورکەکان وەکو چۆن

ئەمارەتەکـــەی بـــدرخانیان لـــەناوبردبوو بەهـــەمان شـــێوە خۆشـــیان لـەناوبرد(لەبـەرگی یەکەمـدا, لەباسـی شۆڕشـەکەی بـدرخان پاشـادا بەباشـی ئەو هەڵوێستەی یزدان شێری برازای کراوەو لەهەمان بەرگدا باسی چۆنێتی لەناوبردنی یزدان شێریش بەدوورودرێژی کراوە).

ئـەمین زەکـی لەباسـەکەیدا داخـی دڵـی خـۆی دەربڕیـوە بەرامبـەر لـەناو چوونی ئەمارەتی کوردییەکان یەك لەدوای یەك‌و دەڵێت:

بەو جۆرە بۆمان دەردەکەوێت دەوڵەتی عوسمانی لەئەنجامی ئەو هەموو نـاڕێکی‌و دووبـەرەکی‌و یەکنەگرتنـەی کوردو دوژمنایەتی یـان لـەناوخۆیانا بەرامبـەر بەیـەك بووبـەهۆی ئـەوەی هەربـە چـەکدارو سـەربازەکانی کـورد ئەمارەتـە کوردییـەکان لـەناو ببـات‌و ئـەمارەتی(بـدلیس)یـش لەناوەڕاسـتی سـەدەی نۆزدەهەمـدا بـەهۆی نـاکۆکی‌و دووبـەرەکی وقـین‌و ڕقـی یـەك بەرامبەربەیەك ئەم ئەمارەتەش وەکو ئەوانی‌تر لەناوببات‌و(شرف بگ)کە دوا ئەمیری ئەم ئەمارەتەبوە هەرچەند بۆماوەیەك توانی ئەمارەتەکەی بپارێزێت بەڵام بەهۆی ناکۆکی‌و چەند بەرەکی‌و ناڕێکیی نێوان کوردەکان‌و کێشـەی نێـوان عەشـیرەتەکان نـەیتوانی خـۆی بگـرێ‌و هیچـی پـێ نـەکراو کاربـەوە گەیشـت کـەکورد خـۆی یارمـەتی تـورکی‌دا ئەمارەتەکـە لـەناو بچـێت کەلەساڵی(١٢٦٠)کۆچی بەرامبەر بەساڵی(١٨٤٩)زایین لەناو چوو.

بـەکورتی:بۆمـان دەردەکـەوێ هـەموو بزووتنـەوەکانی کـورد بۆدەسـتگیر بـوونی سـەربەخۆیی بەخـەبات‌و بـەپێی بیروبۆچـوونی تاکـە کـەس‌و بەبێ‌لایـەنگرێتی‌و هاوکـاریکردنی هاوڵاتیـان هیچـیان سـەرنەکەوتن‌و بەخیلی‌و حەسادەت کارێکی کوشندەو کاریگەر بوە لەو سەرنەکەوتنانەدا.

یەکێکی وەکو(میجرسۆن)لەوڕووەوە زۆر باش بۆی چوە کەوتوویەتی:

((کورد هەمیشە ئازاو چاونەترس بوەو کۆڵنەدەربوەو ئامادەنەبوە لەژێر دەستی بێگانە دا بیٚو بەهیچ جۆرێك سەری بۆکەس دانەواندوەو تەنها لەشەڕەکانی ناوخۆیدا شکاوە کە لەئەنجامدا ئەمەبوە بەهۆی ئەوەی دوژمنەکانی بەسەریا زاڵ بنو سەریکەون)).

ئەمین زەکی لەلاپەڕە(٢٤٨)دا فەرموویەتی:

بەڕاستی مێژوو ئاوێنەیەکی باڵانمایەو پێویستە دەرسو پەندو ئامۆژگاری لێوە وەربگرینو زۆر بەووردی لێی بکۆڵێتەوە بۆ ئەوەی سوودی لیٚ وەربگرێتو نەکەوێتە ژێر باری هەمان هەڵەو نارێکیەکانی پێشوو کەبوە بەسەرگەردانیو ماڵ وێرانی کە هۆی سەرەکیی ئەو سەرگەردانیو ماڵ وێرانییە دەگەڕێتەوە بۆ بڵاوبوونەوەی دەردی نەخوێندەواری لەناو هاوڵاتیانی کوردو سەرۆكو سەرکردەو میرو کاربەدەستانی کورد کەشارەزا نەبوون کە بەداخەوە ئێستەش هەربەو شێوەیە.

ئەبیٚ باش بزانرێت دروستبوونی دەزگایەکی سەربەخۆ بەتایبەتی لەم سەدەیەدا پێویستی بەبوونی دووشت هەیە: پێنووسو پارە... هەرمیللەتێك لەو دووشتە بیٚبەش بێت هیچ بەتەمای ئەوە نەبێت جۆرە سەرکەوتنێك بەدەس بێنێتو لەهیچ کاروبارێکی سیاسیدا سەرناکەوێتو هەربزوتنەوەیەك بناغەکەی لەسەربوونی ئەم دووشتە پێك نەهاتبێت لەماڵوێرانیو سەرگەردانیی میللەت بەولاوە هیچی تری لیٚ نایەتە بەرهەم تەنها مەگەر ڕێکەوتو بارودۆخو هەڵوێستی سیاسی دەوڵەتان ببێتەهۆی یارمەتیدانی بۆ گەیشتن بەوئامانجو مەبەستە کەلەمەشدا هێشتا میللەت بەباشی ناگاتە مەبەستەکانی چونکە لەم

کاتەشدا هەرپابەستی جۆرە وابەستەییەکی بێگانە دەبێت کەنموونەی ئەمە لەزۆرکاتدا بینراوە.

(لێرەدا ئەمین زەکی وەکو ئەحمەدی خانی بۆی نەچوە کەوتوویەتی شیرۆپێنوس و لام وایە ئەمین زەکی حسابی ئەوەی کردوە ئەو میللەتەی خاوەنی زاناو رۆشنبیرو سیاسەتمەداری لێوەشاوەبێت و پارەداربێت دەتوانێت بەپارە لەهەرکاتێکدا بیەوێ چەك پەیدا دەکات).

ئەمین زەکی لەلاپەرە(٢٤٩)ی کتێبەکەیدا باسی ئەوەی کردوە چۆن هەمیشە بێگانەکان کوردیان بەکارهێناوە بۆ سوودی خۆیان و کورد تەنها هەر خزمەتی حکام و مەلیکە بە انصافەکانی نەکردوە لەوانەی کاروباری کوردستانیان گرتۆتە دەست و بەرێوەیان بردوە(مەبەستی هی خۆمانەبوە), بەڵکو هی ئەو میللەتانەشی کردوە کە دەستەلأتیان هەبوە بەسەر کوردستانا, لەوانەی مافە رەواکانی کوردیان خستۆتە پێش چاو بەشێوەیەکی بەویژدانانە لەگەڵ کوردا رەفتاریانکردوەو ئەو میللەتانە خۆشیان سوودێکی زۆریان لە کارگوزاریتی کوردو لەئازایەتی و پاکی وپاڵەوانێتی کورد دەسگیر بوەو لاپەرەکانی مێژوو شایەتی ئەوەن کەئەوەی بەپێچەوانەی ئەمە لەگەڵ کوردا رەفتاری کردبێت و بەشێوەیەکی ستەمگەرانە لەگەڵ کوردا جووڵابنەوەو لەمافی خۆیان بێبەش کردوە هەمیشە لەتەقەلاکانیان سەرنەکەوتون و تووشی کارەسات و زیانێکی زۆر بوون. بۆنموونە:حاکم و پادشاکانی ئاشووری کە بەوپەری دڵرەقی و خۆبەزل زانین وبێبەزەییانە رەفتاریان لەگەڵ کوردا کردوە. هەرلەسەرەتای دروستبوونی حکومەتەکەیانەوە هەتا کاتی لەناو چوونی, زیانێکی زۆروماڵوێرانیەکی بێشوماریان بەکوردو کوردوستان

گەیاندوەو لەئەنجامی ئەوڕەفتارو هەڵوێستە یانا تووشی زیانێکی کوشندە بوونو زۆر جار تێك شکاون بێجگە لەوەی ئاشوورییەکان, کوردستان ماوەیەك بووبە گۆڕەپانی ئەو شەڕانەی لەنێوان حکومەتەکانی(السبرث-اشفان-اشگان)و ساسانیەکانو ڕۆمانانەکاناکرابوو, لەو شەڕانەدا کورد هۆی هەرە گەورەو چالاکترین بەشداربوانی شەڕەکەبوەو هەرکوردیش بوە زۆربەی سوپای ئێرانی لێ پێك هاتبوو, کورد هەربەو شێوەیە مایەوە هەتا کاتی هاتنی ئیسلامەکان بۆناوچەکە, هەرچەند لەسەرەتادا بەربەرەکانیی ئەوانیشیانکرد بەشێوەیەکی زۆر سەخت, بەلأم لەدواییدا کورد خۆی گۆشەگیر نەکرد،و هاوکارییەکی گەرمی کرد لەکاتی دامەزراندنی خلافتی عباسیداو چەسپاندنی دەسەلأتی ئەو خلافەتە لەناوچەکاندا کە نموونەی ئەمە لە ابا موسلمی خوراسانیدا دەردەکەوێت.

ئەمین زەکی لێرە دا ئاماژەی بۆ کتێبەکەی بلەچ شیرکۆ کردوەکە وتوویەتی باوکی ابا موسلمی خوراسانی کورد بوەو بەڵگەش بۆ کوردایەتیی باوکی ابا مسلم بریتیە لەو شعرەی(ابی دلامە) کەدەربارەی ابا مسلمی خوراسانی وتوویەتی:

ابا مجرم ماغیر الله نعمه	علی عبده حتی یغیرها العبد
اڤی دوله المنصور حاولت غدره	الا ان اهل الغدر اباؤك الکرد

(سەیرئەوەیە نووسەرانی عەرەب زۆربەیان بەرپەرچی ئەوە ئەدەنەو، کە ابا مسلمی خوراسانی کورد بووبێت چونکە لایان وانیە کورد شتی,

وای تیا هەڵکەوتبێت و وەکو مێژووی صلاح الدینی ئەیوبی یان نەخوێندبێتەوە, بەلاّم هەرکاتێك ویستبێتان کوردو ناوی کورد بزرێنن یەکێکی وەکو ابا موسلمی خوراسانیان بەتاوانبار لەقەڵەم داوەو لەرێگەی ئەوەوە هێرشیان بردۆتە سەر کوردو ناویان زڕاندوە, مەگەر شاعیرێکی بەویژدانی وەکو(نعیم بسیو)دانیبەم ڕاستیەدا نابێ کە وتوویەتی:

کم اکره من علمني
الدرس الاول من التاريخ
كرد ياكان صلاح الدين
وانتصر واصبح عربيا
ماذا لو هزم صلاح الدين
لاصبح جاسوسا كرديا

ئەمین زەکی بێجگە لە (ابا مەسلمی خوراسانی) ئامارژەی بۆ ئەوەکردوە کە ساتێك(ابو جعفر المنصور) بەرلەوەی ببێت بە خلیفە والیی کوردستان و ئازربایجان بوەو ئەگەر یارمەتی و هاوکاری کردنی کوردی لەگەلاّ نەبوایە نەیدەتوانی هێرشی, ڕۆمانەکان بەربەست بکات و ئەگەر(ملکشا)ی سلچوقی بەهاوکاریکردن و یارمەتیدانی کورد نەبوایە نەیدەتوانی(قاورت)لاتەمێ بکات و(سلطان مودود)یش بەبێ یارمەتیدانی کورد نەیدەتوانی موصلّ داگیر بکات و (محمدی کوڕی ملکشا)یش بەبێ کورد نەیدەتوانی(شام)داگیر بکات.

پوختــەو کورتــەی ئــەم باســە ئــەوە ڕوون دەکەنــەوە کــە دانیشــتوانی کوردســتان گــەورەترین خزمــەتی خەلافــەتی ئیســلامیان کــردوەو لــەپێناویا سەرومالّو گیانی خۆیان فیدا کردوە. ئایا(الباز ابو شجاع الکردی)نەبوو کە خلیفــەی بغــدادی پاراســتو خلافەتەکــەی چەســپاندو بــەهێزی کــرد دژی(ال بویە)؟ هەروەها ئەوی لێشاوی هێرش بەرانی ڕاوەستان دژی ئیسلام لەولاّتە ئیسلامیەکانا کوردو عەشایرەکانی کورد بوو کە بەهۆی ئازایــەتیو وریــایی کاربەدەستانی حکومەتی(مروانی)کوردەوە هێرشی داگیرکەران وەستێنرانو کوردەکــانی عەشــایری(حمیدیــە)ی بــەناوبانگ تووشــی زەرەرو زیــانێکی زۆر گــەورەبوون لەئــەنجامی ئــەوەی خۆیــان تــەرخانکردبوو بــۆ پاراســتنی خلیفە(المسترشد باللە)ی عباسی دژی هێرشو پەلامارەکانی (عمادالدین)ی زەنکیی مالّ وێرانکەر.

بێجگــە لەمانــە, کــورد ئەوپــەڕی خزمــەتی پێشکەشــکردوە بــۆ (ســلطان سلیم)ی عوسمــانیو بــەو پــەڕی پــاکیو دلّســۆزییەوە شــەڕی بــۆ کــردوە دژی حکومەتی ئێرانو ڕۆلّێکی زۆر گرنگــی هــەبوە لەســەرکەوتنی ئەو سولّتانەدا لەشــەڕی(چــالدیران)دا(مەبەســتی ئــەو شــەڕەیە کەلــەنێوان عوسمــانیو صفوییەکانا لەچالدیران ڕوویدا بوو), هەروەها بەپێچەوانەی ئەوە, ئەوانەی دوای شا ئیسماعیلی صفوی کاروباری ئێرانیان گرتبوە دەست سوودێکی زۆریان لە کوردەکانی(موکریان) وەرگرتبوو, شا عباس کەلەسالّی(١٠٥٤ھ)دا بەرامبــەر(١٦٤٤ی زایــین) ســاتێك کاروبــاری ســوپای ڕێکخســت ژمارەیــەکی زۆری لەکوردەکان خستە ناو سوپاکەی خۆیەوە.

بەلاّم سەیر ئەوەیە کاربەدەستانی عوسمـانی هەربـەهۆی کوردو لەڕێگـەی کوردەوە بوەتوانیبوویان بەئاسانی ئەمارەتەکانی کورد لەناو ببەن!!

بەوجۆرە، مێژووی ئێران و عوسمانی پڕن لەو نموونانەی کە بێگانەکان سوودیان لە کورد وەرگرتوەو ئەوانەی ئەو چاکەیەی کوردیان لەبەرچاو نەبوە زیانێکی زۆریان بەخۆیان گەیاندوە.

ڕووسەکان لەشەڕی سالّی(١٢١٩)کۆچی بەرامبەر بە(١٨٠٤-١٨٠٥)ی زایین پێوەندیان بەکوردەوە کردو لەو شەڕانەی نێوانی تورك و ڕوسدا لەسالآنی(١٢٤٤)ی کۆچی بەرامبەر(١٨٢٨)ی زایین، و(١٢٩٤)ی کۆچی بەرامبەر بە(١٨٧٧) زاین و (١٢٩٥)کۆچی بەرامبەر بە(١٨٧٨)ی زاییندا ڕوویدا کورد لەوشەڕانەدا تووشی زیان و مالّوێرانیەکی ئێجگار زۆر بوو، ئەو هاتنەپێشەوەی ڕووس بوو بەهۆی ئەوەی شارەزایی دەربارەی کورد پەیدا بکەن و ساتێك ڕووسەکان لە ئازایەتی و بەتوانایی کورد گەیشتین ئەویش توانی سوودێکی زۆر لە کورد وەربگرێت و لەسالّی(١٢٤٥)ی کۆچی بەرامبەر بەسالّی(١٨٢٩)ی زایین هێزێکی تەواویان لەکوردەکان پێکهێناو هانیان دان بۆ ئەوەی هەندێ لە عەشایرەکانی کورد بچن بۆ قفقاس و لەدوای شەڕی (قرم) لەسالآنی(١٢٦٩)تا(١٢٧٥)ی کۆچی بەرامبەر(١٨٥٣-١٨٥٨)ی زایین ڕووسەکان دووهێزی تریان لە کوردەکان پێکهێنا.

حکومەتی عوسمانیش هەتا کۆتایی سەدەی دوازدەهەم سودیان تەنها لە هێزی عەشایرەکانی کورد وەرگرت بەلاّم لەدوای ئەوەی عوسمانیەکان شەرەزاییان پەیداکرد لە ڕێکخستنی هێزی سوپاو لەشکرکێشیدا، ئیتر ئەمانیش هەروەکو ڕووسەکان دەستیانکرد بەوەی هێزی تایبەتی لەکوردەکان ڕێکبخەن، بەتایبەتی لەدوای شەڕی (١٢٩٤)ی کۆچی-(١٨٧٧)ی زایین،وشەڕی سالّی(١٢٩٥)ی کۆچی بەرامبەر

بەساڵی(١٨٧٨)ی زایین کەلەوکاتانەدا ئاسایش لەکوردستاندا تێکچوبوو لەئەنجامی لاواز بوونی حکومەتی مرکزیەوەو لەپەیمانی(برلین)دا لەمادە(٦١)یدا بڕیاری ئەوە درابوو کە پێویستە دەسبەجێ باشکردن و گۆڕانکاری بکات لەناو وولاّتدا بەبیانووی پاراستنی ژیانی ئەرمەنیەکان لەهێرشی کوردو چرکسەکان.

بەلاّم حکومەتی عوسمانی بڕیارەکەی پەیمانی برلین والێکدایەوە کەتەنها بۆ سوودی ئەرمەنیەکان ئەو بڕیارە دەرچوبوو, بەپێچەوانەوە زیانێکی زۆری دەگەیاند بەدەوڵەتی عوسمانی بۆیە ئەو بڕیارەی پشتگوێ خست, لەئەنجامیا ئەرمەنیەکان دووبارە دژی تورك ڕاپەڕین و کۆمەلاّنی ئەرمەنی لەلندن و ڕوسیاو سویسرە دەستیانکرد بەچالاکیی مادی و ئەدەبی و ئاڵۆزی کەوتە نێوان ئەرمەنی و کوردە وەو ئەو ئاشتی و برایەتیەی لە نێوانیانا هەبوو هەمووی تێکچوو, ڕق و قین پەرەی سەندو ژمارەیەکی زۆر لە ئەرمەنیەکان پەنایان بردەبەر دەسڕۆیوە بەهێزەکانی کورد بۆ ئەوەی بیان پارێزن.

پاش ئەوە لەزەمانی سوڵتان عبدالحمیدی دووهەمدا لەساڵی(١٣٠٢)ی کۆچی بەرامبەر(١٨٨٥)ی زایین هێزی ئێسترسوار لەکوردەکان دروستکرا(مەبەستی سوارەی حمیدیە)لە وێنەی(قۆزاق)ەکانی ڕوس بۆ ئەوەی بەهۆی ئەو ئێستر سۆرانەوە بتوانێت ئاسایش لەناو کوردستانا بپارێزێت کەنەخشەکێشی ئەو هێزی ئێستر سوارە(موشیر شاکر پاشا)بوو.

عوسمانیەکان ویستیان بەهۆی ئەوەوە دۆستایەتی و لایەنگریتی, عەشایەرەکانی کورد بۆ خۆیان موسوەگەر بکەن و ئیبراهیم پاشای سەرۆکی,

عەشایری میللی کە کوڕەزای تەیموور پاشا بوو هەموو عەشیرەتەکەی خۆی خستەناو ئەو هێزەوە وعوسمانیەکان سوودیان لەو هێزە وەرگرت هەتا کاتی اعلانیچاکردنی دەستوور(مشروطیة) ئەوسا سوارەی حمیدیە ناوەکەی گۆڕراو کرایە (خفیف سواری ئالایلری).

پاش باسی ئەم هەموو بەسەرهاتو کوێرەوەریانە ئەمین زەکی چۆتە سەرباسی بارودۆخی کوردستانو باکووری کوردستانو سەرەتای شۆڕشی پیران لەسالّی(١٩٢٥)داو داخو خەفەتی خۆی هەڵرشتوە بەرامبەر بەوناکۆکیو ناتەباییەی لەناو کوردا هەبوەو چەن جار لەدوای جار لە زیانو مالّ کاولی بەو لاوە هیچ شۆڕشێکیان سوودێکی دەستگیر نەبوە لەگەلّ ئەو هەموو لەخۆ بوردنو فیداکاری یانەی پێشکەش کرابونو لەو ڕوەوە فەرموویەتی:

لەکاتێکدا کە کۆمەڵی گەلان(عصبەالامم)باسی کێشەی موصلّی دەکرد شۆڕشێکی گەورەی کورد لەناوچەی(خربوط-دیاربکر) ڕوویدا بەسەرۆکایەتی شێخ سعیدی پیران لەسالّی(١٤٤٣)یکۆچی بەرامبەر بە(١٩٢٥)ی زایینو هێشتا کاتی ئەوە نەهاتوە پیاو بتوانێت حوکمێکی عادلانەی پاك بدا دەربارەی ئەو شۆڕشەو شۆڕشەکانی تر چونکە هێشتا هۆی ڕوودانی ئەو شەڕانە بەتەواوەتی نەزانراوە(مەبەستی ئەمین زەکی تاکاتی سالّی(١٩٣١)بوە لەکتێبەکەی مێژووی کوردو کوردستانی تیادا تەواو کردوەو بلاّوی کردۆتەوە, بێگومان تا ئەو کاتەی ئەو ئامارەی بۆکردوە, هەرچەندە ئەمین زەکی بەگ ئەفسەرێکی شارەزاو لێهاتوو بوە لەناو سوپای عوسمانیداو لاشم وایە ئاگاداری جەورو ستەمی تورکە کمالیەکان بوە کەچۆن بەوپەڕی دڕندەیەتیەوە ویستبویان کورد لەناو ببەنو

ئەوی بمایە ئەوەلەناو بۆتەی تورکدا بیانتوێنێتەوە, بەلأم هێشتا ئەو سەرچاوانەی دەربارەی ئەو شۆڕشانەو ئەو ڕاپەڕینانە دواون هێشتا تائەوسا بلأو نەکرابوونەوە, بەتایبەتی ڕەنگە, ئەوسا دکیومنیتەکانی ئەرشیفی ولأتانی وەکو بریتانیاو ڕوسیاو سۆڤێت شاراوەبون و کاتێك دەرقەتی بلأوکردنەوەیان هات ئەوسا بەباشی زانرا چ کارەسات و بەسەرهاتێك بەسەر کوردا هاتبوو)

ئەمین زەکی لەسەر باسەکەی ئەڕواو دەڵێت:

هەرچۆنێك بێت ئەو شۆڕشانە ئەنجامەکانی زۆر کاریگەرو زیان بەخش و دڵتەزێن بون و ویژدانی مرۆڤ خۆی پێناگیرێت و ناتوانێت بێدەنگ بێت بەرامبەر بە ئەنجامەکانیان و جێگەی داخ و نیگەرانیە ئەو هەموو کارەسات و ماڵ کاولیەی ڕویدابوو نەتوانرابوو بەشێوەیەکی ئاشتی و برایانە چارەسەر بکرێن وەکو چۆن جاران پەیوەندییەکی تاڕادەیەك دۆستایەتی و خۆشەویستی هەبوو کە بێگومان هۆی سەرنەگرتنی ئەوە ئەکەوێتە ئۆباڵی حکومەتی تورکیا چونکە لەجیاتی ئەوەی پاداشی چاکەکانی ڕابردووی کوردی بدایەتەوەو دەبوایە تورك بەجۆرێك سەیری کوردی بکردایەو دانی بەمافی سروشتی ڕەوای کوردا بنایەو ڕێگەی بدایە بزوتنەوەیەکی زانیارییانەو شارستانییتی هەمولایەکی بگرتایەتەوەو دەبوایە تورکەکان بیان زانیایە کەدانی ئەو مافە لەدەستەلأتداریێتی و حاکمیەتی حکومەتی تورکی کەم نەدەکردەوە, بەڵکو بە پێچەوانەوە ئەوەندەی تر حکومەتی تورکیای پێ بەهێزترو بەساماتر دەبوو, کوردیش بەچاوێکی ترەوە دەیڕوانیە ئەو حکومەتەی بێبەشی نەکردبوو لەمافی خۆی و ئەبوایە ئەوەی لەبیرنەچوایەتەوە کە کورد هەمیشە هۆیەکی گەورەبوە بۆ باری پێشکەوتنی

تورکیاو بۆ تێروتەسەلکردنی چ لەکاتی شەڕداو چ لەکاتی ئاشتیداو هەمیشە پاڵ پشتێکی بەهێز بوە بۆ تورك لەهەر کاتێکدا دەسدرێژی بکرایەتەسەر تورکیا.

لەگەڵ ئەو هەموو ڕەفتارانەی تورك لەگەڵ کوردا کردی، دەری دەخات کەناتوانرێت هەتا سەر ڕێگە لەمیللەتان بگیرێت کە تەقەلای ئەوە بدات خواستو ئارەزوەکانی بۆ سەربەخۆیی و سەربەستی و ئازادی موسوەگەر بکاتو کاربەدەستانی حکومەتانو لێپرسراوەکانیان، بەتایبەتی ڕۆشنبیرەکانیان پێویستە حساب بۆ ئەوە بکەن سەربەخۆیی و ئازادی مەبەستو ئامانجی هەموو لایەك بێت بەبێ ئەوەی لە ڕێبازی بەکارهێنانی عەقل دووربکەونەوەو بیر لەوە بکەنەوە کە هەتا کاتی خۆی نەیەت بیر لەوە نەکرێتەوە موجازەفە بکرێتو پێویستە بەر لەهەموو شتێك لەگەڵ هاو وڵاتیاندا بەشێوەیەکی گشتی و جەماوەری کاربکرێت لە ڕێگەی پێشکەوتنی بیروباوەڕو ئابوورییەوە بنەمایەکی بەهێزو پتەو سازبکەن بۆ گەیشتن بەو قۆناغەی کە دەتوانرێت شۆڕشی تیادا بەرپا بکرێتو دەبێ بزانرێ تەنها بەمانە دەتوانرێت میللەت بگات بە هیواو سەرگرتنی مەبەستەکانی.

ئەمین زەکی ئەڵێ: لەڕاستیدا لەم سەدەیەدا لەتوانادا نیە سەربەخۆیی دەسگیر ببێت ئەگەر برسێتیو نەخوێندەواری زاڵ بێت بەسەر کۆمەڵایەتی ئەو میللەتەداو بەپێچەوانەوە ئەو میللەتانەی دەبنە ئامێری گەمە پێکردنو دەبن بەداردەستی بێگانەو تەنها چاو دەبڕنە سوودی تایبەتی خۆیانو میللەتەکەیان بۆ گەیشتن بەو مەبەستەی خۆیان بەکار دەهێنن لەماڵوێرانی و زیان بەولاوە هیچ ئەنجامێکی تری نابێت پێویستە دەستەلاتدارانو کاربەدەستان وەکو باوکێك چۆن دەڕوانێتە منداڵەکانی بەوشێوەیەش

سەیری هاولأتیانی خۆی بکات و ئەوی بەوجۆرە نەجولێتەوە هەرچەند بشتوانێت درێژە بەماوەی دەسەلأتداریێتی خۆی بدات، بەلأم لەئەنجامدا هەرسەرکەوتوو نابێن و ڕۆژێك دێ لەو بۆچوون و هەلویستەی خۆی پەشیمان دەبێتەوە بەتایبەتی لەکاتی تەنگانەدا کە ئەوسا هەست بەوەدەکات چەند پێویستی بەلایەنگرێتی جەماوەر دەبێت.

میژوو نووسی گەورەی کورد مامۆستا محمد امین زکی
(بەرگی یەکەمی کتێبەکەی میژووی کوردوکوردستان)

باسی سێهەم

هەڵویستی تورک بەرامبەر کوردو ئەویاسانەی حکومەت دژی کورد دەری کردبو

١- بـــارودۆخ لەناوچـــەی کوردنشـــینەکانی بـــاکووری کوردســـتانداو هەڵویستی حکومەتی تورك لەدوای شۆڕشی درسیم:

حکومـەتی تورکیـا کەلەسـەر بناغەیـەکی فاشسـتی پێکهـاتبوو، لـەدوای دامرکاندنەوەی شۆڕشی درسیمو لـەناوبردنی سـەرکردەکانی و ئاوارەکردنی کوردو تـالآنکردنی موڵكو ماڵیـان، ئیتر وەنـەبێ بەمانـە کۆتاییـان بـەرەفتارە درنـدەکانی خۆیـان هێنـا بێـت، بـەڵکو ڕۆژ لـەدوای ڕۆژ پـتر لـەجاران هـەوڵی تواندنـەوەو لــەناوبردنی کوردیــان ئــەداو بۆســەرگرتنی ئــەم مەبەســتەیان بەشـێکی زۆری بۆجـەی سـالآنەیان لـەجیاتی ئـەوەی بـۆ ئاوەدانکردنـەوەی وڵات تـەرخان بکـەن، چـەکێکی زۆریـان پـێکرِیو ئەگەرچـی تـورك لەشـەڕی جیهانی دوهەمدا بەشداریی نەکردبوو، بەلآم دەی ویست سوپایەکی گـەورەو بەهێزو پڕچەکی هەمیشەیی هەبێت بۆ ئەوەی لەکاتی پێویستدا ئاواتـەکانی بهێنێتـەدی کـەبریتی بـوو لـە بوژانـەوەی بـیری طـورانیزمو دەسـەلآتدارێتی

تورك بەسەر ئەو ناوچانەی دەكەوتنە نێوان توركستان‌و توركیاوەو لایان وابوو دەتوانن بەو سوپاو چەكە زۆرە ئیمپراتوریەتێكی تری وەكو ئەوەی جارانی عوسمانی دروست بكەنەوە, بەلاّم بارودۆخی جهانی‌و ڕێبازی ئەو شەڕەی لەنێوان دەوڵەتە شەڕكەرەكانی‌شەڕی جیهانیدا ڕوویدا بەشێوەیەك نەبوو بتوانێت سوود لە هەڵوێست وەربگرێت‌و ئەگەرچی توانیبووی لەنگەرێك ڕابگرێت لەنێوان بەرەی ئەڵمانیای نازی‌و ئیتاڵیای فاشتی لەلایەك‌و لەولاشەوە ئەمریكاو بریتانیاو سۆڤێت‌و هاوكارەكانیان‌و لام وایە ئەگەر بەرەی یەكەم سەربكەوتایەو بەرەی دوهەم نوشوستی بهێنایە هەوڵی ئەوەی ئەدابێت بەپارسەنگی بەرەی یەكەم كەلەشەڕی جهانیی یەكەمدا هاوكاری بوو, بۆ ئەوەی تۆڵەی هەڵوەشانەوەی ئیمپراتۆریەتەكەی عوسمانی بكاتەوەو دەست بگرێت بەسەر زۆربەی ئەو ناوچانەی ڕۆژهەلاّتی ناوەڕاستدا كەمرخی لێیان خۆشكردبوو...

وەكو لاوێكی سەردەمی شەڕی جهانی دوهەم لەبیرم دێ ئەگەرچی توركیشم نەدەزانی بەلاّم زمانزانەكانی ئەو ڕۆژانە باسەكانی حسێن جاهدیالچین‌و هەندێكی تریان بۆ دەكردین بەكوردی كە لەنیستگەی ئەنقەرەوە بەسەر گەرمیەكی توندو تیژەوە بەزمانی توركی باسی شەڕەكەیان لێك ئەدایەوەو بەئاشكرا قسەكانیان بۆنی ئەوەی لێ دەهات ئاواتە خوازی سەركەوتنی نازی‌و فاشیستەكان بوون كە بناغەی دەوڵەتەكەی خۆیان لەسەربناغەی ئەوانە دامەزرێنرابوو, بەلاّم نەیانتوانی خۆیان بەسەر هیچ لایەكدا ساغ بكەنەوە و كە شەڕ بڕایەوەو دەوڵەتە سوێند خوارەكان سەركەوتن ئیتر حكومەتی تورك چاری نەماو بایدایەوە بەلای ڕۆژئاوا دا كە قۆناغێكی تازە هاتبوە پێشەوەو لەدوای ڕوخانی ڕژێمەكانی

ئەڵمانیاو ئیتاڵیا دووبەرەی تازە هاتە کایەوە کە بریتی بوون لەبەرەی وڵاتانی سۆشیالستی بەسەرکردایەتی سۆڤێتو بەرەی سەرمایەداران بەسەرکردایەتی ئەمریکاو تورکیای ئەو ڕۆژانە کە لەکوردی هەردوو جەژنە بوبوو, بە ئومێدی ئەوەی لە سەرپێگەی وڵاتە سەرمایەدارەکانەوە بتوانیت چارەسەری کێشەی ئابووریی خۆی بکات کەلەو ڕۆژانەدا هاووڵاتیانی تورکیا لەگەڵ ئەوەشدا وەکو شەڕی یەکەمی جهانی تووشی ماڵ کاولیو کوشتار نەبوبون, بەڵام باری ئابووری یان ئێجگار قورسو لاسەنگ بوو, کەچی ئالەوبارە ئاڵۆزەشدا هێشتا لەدەمی میللەتەکەی خۆیان دەگێڕایەوەو لەجیاتی ئەوەی پرۆژەی ئاوەدانیو پیشەسازیی لێ بهێننە بەرهەم کەوتنەوە سەر کەڵکەڵەو خەیاڵەخاوەکەی جارانیان بۆ ئەوەی بەیەکێك لەدەوڵەتە گەورەکان بژمێرینو میللەتی کورد لەباکوری کوردستانا کەوتە ژێر بارودۆخێکی ئێجگار نالەبارەوەو بەئاشکرا کاربەدەستانی تورك دەستیان نابوە بینەقاقای بۆ ئەوەی بۆ ئێجگاری لەناوی ببەن.

لەوڕووەوە هەروەکو سریابدرخان لەکتێبەکەیدا سەرچاوە(٧٩)لەلاپەڕە(٥٩)دا ئاماژەی بۆ کردوە, هەواڵنێری کۆمەڵی(BROOKLYN EAGLE)لە ئەستەمبوڵەوە ڕاپۆرتێکی دەربارەی ئەو ڕۆژانە ناردوە بۆ کۆمەڵە کە تیایا وتوویەتی:

((حکومەتی تورکیا سەرڕای ئاڵۆزبوونی باری ئابووری ناوخۆو دانیشتوەکانی, باجی لەسەر هەموو شتێك داناوە کە ئەمە کارێکی زۆر خراپی کردۆتە سەر باری ژیانی هاوڵاتیانیو حکومەت بەرامبەر بەمە ناچاربوە قەرزێکی زۆر لەوڵاتان وەربگرێتو هەتا بێت ژمارەیەکی زۆر

لەهونەرمەنـدان و بازرگـان و پیشەسـازان ولأت بـەجیٚ دەهـێلێن و ڕوودەکـەن ولأتانی دەرەوە.

ئەگـەر تورکیـا بـۆ ماوەیـەکی کـاتیش بتوانیـت چارەسـەری ئـەم کێشـەیە بکات بەلأم نابیٚ بەتەمای ئەوە بێت بتوانێت ئەو نەخشەیەی بۆ دانیشتوانی کوردی کێشاوە بەجیٚی بێنێت و ئەگەر مصطفی کمال تاسەر بەتەمایی ئەوە بێت کە دەتوانێت کێشـەی خـۆی لەگـەلٚ کـوردا بـەزۆرە ملیٚ چارەسـەر بکـات ئەوا بەهەلٚەدا چوەو ئەگەر واز لە کوردستان نەهێنێت بەتـەمای ئـەوە نـەبێت باری ئابوریی ولأتەکەی چارەسەربکات.

دوکتـــۆر عزیـــز شمزینـــی لەلاپـــەڕە(١٦٢-٥)ی کتێبەکەیـــدا سەرچاوە(٤١)باسـی هەلٚویستی دڕندانـەی تـورکی کـردوە بەرامبـەر بـەکوردو وتوویەتی:

((لـەدوای دامرکانـەوەی شـۆڕشـی درسـیم حکومـەتی تورکیـا ڕێگـەی نـەدابوو بـەهیچ ڕۆژنامـەنووس و پـەیامنێرێکی بێگانـە سەرلەناوچـە کـورد نشینەکان بدەن و لەگەلٚ ئەمەشـدا دەنگـی ناڕەزایی و بێزاریـی کوردیـان پـیٚ کپ نەکراوەو دروستکردنی ئەو کۆسپ و بەرهەلٚستییانەی تورك کردویـەتی بۆ لێکترازانی کورد لەیەکتری و بۆ دابڕینیان لـەولأتانی جهـان بیٚسـوود بـوەو کوردەکـانی بـاکوور زۆر بـاش ئاگـاداری بـارودۆخی کوردسـتانی عـراق و ئێرانن.

لـەو ڕوەوە کـاتبێکی تـورکی بـەناو بـانگ(ئوسـتونگیل)لەلاپـەڕە(٥٢)ی یاداشـتەکانیا کەلـەکاتی خۆیـدا لەزینـدانی فاشسـتەکانا نوسـیویٙتی, سـەری ڕێزو نەوازش بۆ خەباتی گەلی کورد دا ئەنەوێنین و نوسیویٙتی:

((بەشێوەیەکی گشتی گریك(یۆنان)، کورد، ئەرمەنی، لەزگی هەموویان بەجۆرێك تووشی ئازارو ئەشکنجەی ژاندرمەکانی تورك بون و کە پیاو ئەو باسە دەخوێنێتەوە مووچرکە بەلەشیدا دێت.

شاری ماردین کە کەوتۆتە سەرچیایەك و ئەم شوێنە دوورە وای لێکراوە لەقەفەزێکی ئاسنین دەچێت کە ئاوی بەژێردا بڕوات و بەبەرچاوی خۆمانەوە لەم شوێنەدا لاوانی کوردو عەرەب لەناو قەفەزە ئاسنینەدا گیانیان دەردەچێت و دەمرن.

کوردەکانی تورکیا لەو گۆڕانکاریانەی بەسەر کوردی ئێران و عراقدا هاتوە ئاگادارن و گروپە پێشکەوتنخوازەکانی تورکیاش هەمیشە پەیوەندیان لەگەڵ ڕابەرانی بزوتنەوەی ڕزگاری نیشتمانی کوردستانی عراق و ئێراندا هەیە، بێگومان بزوتنەوەی چەکدارانەی کوردەکانی عراق و دامەزراندنی کۆماری ئۆتۆنۆمی ساڵی(١٩٤٥)لەکوردستانی ئێراندا لەناو تورکیادا دەنگی دابوەوە، بەڵام کوردەکانی تورکیا نەیانتوانیوە خەباتی خۆیان لەگەڵ خەباتی براکانی ئێران و عراق یەکبخەن و ئەم دیاردەیە هۆی تایبەتی خۆی هەیە:

١- لەساڵانی دەوروبەری جەنگی جیهانی دوهەمدا، لەدوای هێرش بردن بۆسەر ستالینگراد و بەرەو پێشەوەچوونی سوپای ئەڵمانیا، ئەڵمانەکان مرخیان لەداگیر کردنی قفقاس و ئاسیای ناوەڕاست خۆشکردبوو، تورکەکانیش دەیان ویست ئەو ناوچانە بکەن بەبەشێکی جیانەکراوە لەتورکیا و بۆ بەدیهێنانی ئەم ئامانجەش دەوڵەتی تورکیا پتر لە نیو ملیۆن سەربازی خۆی لەناوچەکانی ڕۆژهەلاتی تورکیادا، واتە لەناوچە کوردنشینەکانا مۆڵدابوو، بێگومان بوونی ئەو ژمارە زۆرەی

سوپای تورکیا کە بە تازەترین چەك‌و کەرەسەی شەڕ پڕ چەك کرابوون، ڕێگە لەبەرپا بوونی هەموو جۆرە چولاّنەوەیەکی چەکدارانەی کوردی ئێران‌و عراق گرتبوو بۆ ئەوەی هیچ جۆرە یارمەتیەکی کوردی تورکیا نەدەن‌و بەو شێوەیە ناوچە کورد نشینەکانی تورکیاش هەروا بەقەدەغە کراوی مانەوەو لەوناوچانەدا هەموو کاروباری بەڕێوەبردنی ڕۆژانەی ناوچەکەو دادگاکان‌و دەزگاکانی دەوڵەت هەمووی لەژێر دەسەلاّتیی میلیتاریستەکانی تورکدا بوون.

٢- دەوڵەتە ئیمپریالسیتە گەورەکانی وەکو بریتانیا و ئەمەریکا بەهەموو جۆرێك ڕژێمی تورکیان دەپاراست دژی هەرجولاّنەوەیەکی کورد گەر ڕووی بدایە.

لەگەڵ ئەوەشدا ئەم هەموو کردارو هەڵوێستانە هێشتا هەر نەیانتوانیبوو خەباتی گەلی کورد کپ‌وخامۆش بکەن‌و بەپێی بلاّوکراوەکانی ناو ڕۆژنامەی جمهوریتی تورکی دەردەکەوێ لەئۆکتۆبەری(١٩٤٧)دا ڕاپەڕینێکی چەکدارانە بەسەرکردایەتی(مصطفی شاهێن) لەناوچەی جزیرەدا هەڵگیرساوە(مصطفی شاهێن بەگی بەرازی یەکێك بوە لە ئەندامانی دامەزرێنەری خۆیبون).

مستەف شاهێن بەگ

هەروەکو(ئوستونگیل)باسیکردوە, هەرچەندە ڕۆژنامەکانی ئەوروپا ئاماژەیان بۆ بەرپابوونی ئەو ڕاپەڕینە کردوە, بەڵام هیچ شتێك دەربارەی ئەو ڕاپەڕینە بەشێوەیەکی تێرو تەسەل بڵاونەکراوەتەوەو بێگومان دەوڵەتی تورکیا لەکاتی خۆیدا ڕێگەی نەداوە هیچ شتێك دەربارەی بڵاوبکرێتەوە, بەڵام هەروەکو(ن.ئە.ئۆفۆسلیۆف) لەپەرتووکەکەیدا بەزمانی ڕوسی لەژێر ناوی (تورکیا)چاپی مۆسکۆ ساڵی(١٩٥١)لەلاپەڕە(٣٩)دا باسیکردوە تورکەکان لەدواییدا ناچاربوون شتێك دەربارەی ئەو ڕاپەڕینە بڵاوبکەنەوەو لەو ڕووەوە(ئۆفۆسلۆف) نووسیویتی:

((لەساڵی(١٩٤٩)دا بەپێی ئەوباسانەی لەڕۆژنامەکانا بڵاوکراونەتەوە(کە بێگومان مەبەستی ڕۆژنامەکانی تورکیا بوە) لەئەنجامی ڕووبەڕووبوونەوەی چەکدارانەی نێوان جووتیارەکان لەلایەكو پۆلیسو جندرمە لەلایەکی ترەوە بەهاوکاریی هێزە چەکدارەکانی تری حکومەت ڕوویداو لەم پێکانەدا جوتیاران دەزگا دەوڵەتیو فیودالەکانیان سووتاندو دەستیانگرت بەسەر کۆگاو ئاژەڵو کێڵگەکانی دەوڵەتداو زەویو زارێکی زۆریان داگیر کردو لەناو خۆیانا بەشیانکرد)).

هەروەکو دوکتۆر عزیز شمزینی ئاماژەی بۆ لاپەڕە(٩٢)ی کتێبەکەی (ڕامبۆ) کردوە کە لەساڵی(١٩٤٧)دا لەپاریس چاپکراوە, لەساڵی(١٩٤٨)دا لەکاتی هەڵبژاردنی ئەندامانی پارلماندا حکومەتی تورکیا ڕێگەیان لە دانیشتوانی(٦٠)گوندی کورد لەویلایەتی ئەرزڕومدا

گـرت بەشـداری بکـەن لـەو هەڵبژاردنـە گشـتیەداو لەئـەنجای ئەمـەدا هەموویان مانیان گرتو بێجگە لەدەم ڕاستی دێ کەسی تر دەنگیان نەدا.

ڕەفتـارو کـردەوەی کاربەدەسـتانی تـورك بەرامبـەر کـورد لەشـێوەی ڕەفتارو پێوەندیی نێوان کۆیلەو کۆیلەدار وابوو, لەلایەکەوە ڕقی لـەکورد بـوو لەلایـەکی تریشـەوە لەهـەموو بزووتنەوەیـەکی کـورد دەترسـاو بـەو پەڕی دڕندەیەتیەوە لەناوی دەبرد.

هەروەکو ڕامبۆ ئاماژەی بۆ ڕۆژنامەگەریی تورك(ئۆزاقلی گێل)ی ژمارەی ڕۆژی (١١/٠٤/١٩٤٦) کـــردوە کـــە وتوویـــەتی ڕۆژنامـــەی(ســـون پۆست)نوسیوێتی:

((لامان ڕوونو ئاشکرایە لە ئێرانو عراقدا کە سانێکی هوشیاری ئـەوتۆ لـە ئـارادانین, بـەلام ئـەوەی ئێمـە لێـرەدا مەبەسـتمانە ئەوەیـە کەلـەتورکیادا کوردنیە)).

هەمان ڕۆژنامە خوێندەوارەکانی دڵنیادەکاتودەڵێت((لـە تورکیـا تورکی کێوی, یاخود تورکی دڕندە هەیە بۆیـە پێویستە لەسەرمان بەزووترین کـات بیانکەینـەوە بـە تـوركو ئەگـەر دراوسـێکانمان نایانـەوێ بـڕوخێن, ئـەوا پێویستە هەمیشە وریاو بەئاگادابین)).

شمزینی ئەڵێ: سەیر ئەوەیە ئەو تورانیە شۆڤێنیستە نازانێت تەنها سـێ ڕۆژ بەرلەوەی ئەو ووتارەی بلاوبکاتـەوە(سـەراج ئۆغلۆ)ی سـەرەك وەزیرانـی تورکیـای ئـەو ڕۆژانـە بەناچاری دانـی بەبوونی کوردەکـانی تورکیا دانابوو, لـە)٠٨/٠٤/١٩٤٦)دا سـەراج ئۆغلـۆ لەپرسـیارەکانی چـەند پـەیامنێرێکی ئەمریکیدا وتبووی: ((لەتورکیادا تەنها یەك کەمەنەتەوە هەیە ئەویش کـوردە

بەلأم هەموو ڕاپەڕینەکانیان زادەی چەند هۆیەکی ئاینیەو مۆرکی سیاسی بەخۆیەوە گرتوە.

دەربـــارەی هەڵویـســـتی تـــورك بەرامبـــەر بـــەکورد(PhilipRobins) سەرچاوە(٤٦)وتوویەتی: داڤید هونام کەلەکتێبەکەیدا(The Kurds)چاپی لندن ساڵی(١٩٤٧)لەلاپەڕە(١٧٨)نوسیویێتی:

((تورکـە نەتـەوە پەرسـتەکان لەترسـی دروسـتبونی حکومـەتی کـوردو ئەرمـەنی, لـەکاتی حۆیدا ناکۆکیـەکانی خۆیـان خسـتبوە لاوە, بـەلأم لەگـەڵ ئەوشدا شتێکی ئاسان نەبوو ئەو دوونەتەوەیە بەهەویەی تورك قایل بن‌و لەساڵی(١٩٦١)دالـە دەسـتوورێکی تـازەدا هەوڵـدرا ئەوکێشـەیە بـەوە سـووك بکرێت کە بوترێ: هەموو دانیشـتوویەکی تورکیا بـەتورك حساب دەکرێت‌و هەنـدێ ووشـەی هێـواش کـەرەش هێنرایـە ئـاراوە وەکـو ئـەوترا تورکـە شاخاوییەکان یا دانیشتوانی ناوچەکانی ڕۆژهەلأت(کەمەبەستی کورد بوە).

سەرچـــاوە(٤٦)ئامـــاژەی بۆکتێبەکـــەی(ئەنـــدرۆ مـــانگۆ)ی چاپی(١٩٧٥)کـردوە کەلەلاپـەڕە(٥٢)یـدا کەنسـبەتی دانیشـتوانی کـوردی بەگـەلێك جـۆر باسـکردوە وەکـو:١,٧٪,١٧٪,١٨٪ کـە ئەمانـە دوایـی تۆزێـك لەژمارەیەکی نزیك بەڕاست‌و ڕێك‌وپێك دەژمێرێن‌و بـەپێی ئـەو سـەرژمێریەی ساڵی(١٩٩٠)داکراوە ژمـارەی تورکیـای بـە(٧٥)ملێـۆن دانـاوەو بـەپیێی ئەمـە دەبـێ ژمـارەی کـورد(١٣,٢)مليـۆن بێـت بـەلأم بـەهیچ شێوەیەك لـە(١٠)مليـۆن کەمتر نیە.

هەمان سەرچاوە ئامـاژەی بۆ کتێبەکەی(جیفری لویس) چاپی ئۆکسـفۆرد سـاڵی(١٩٦٨) لەلاپـەڕە (٣٣٣)یـدا کەباسـی علویـەکانی کـردوە لـەتورکیادا کەوتوویەتی ژمارەیان نزیکی لە(٤٠٪)ی دانیشتوانە بەلأم ئەوانەی شارەزای

ئەو باسەن ئەم ژمارەیە ئێجگار زیادە ڕۆیی تێدایەو علویەکان لە(١٥٪-٢٠٪)ی تورکیا تێپەڕناکەن کە بەوپێ یە دەبێ ژمارەیان نزیکی(١١,٧)ملیۆن بێت(لەتورکیادا علوی لەناوترك و کوردا هەیە بەلاّم هیچ سەرچاوەیەك باسی ژمارەی هەردوولای بەجیا نەکردوە).

نوسەر ئەڵێ لەبەر ئەوەی سونی مەزهەبەکانی تورکیا ڕقیان لە علویەکانە, بۆیە ئەمانە دوایی ئەو هەستەی سونی وای لێکردوون بەرەو چەپ ڕەوی بڕۆن کە تاقمێك لەمانەی زۆر سەر بزێون پێیان دەڵێن(قزل یۆلٚ) کەبنکەکەیان ئێستە لە ئەڵمانیایەو داوای دروستکردنی حکومەتێکی جیاوازی علوی ئەکەن هەروەکو چۆن کوردەکان داوای جیابوونەوەو حکومەتێکی سەربەخۆ ئەکەن.

(سەرچاوەی ئەم بۆچوونەی(Philip Robins)بریتیە لەکتێبەکەی(ڕۆث ماندل) لەژێر ناوی (تورکیاو ئەڵمانیا), لاپەڕە(١٦٦)چاپی لندن ساڵی(١٩٩٠).

لەکۆتایی ئەو باسەدا(فلیپ ڕۆبنسن)ئەڵێ: لەڕاستیدا پێکهاتنی حکومەتێکی علوی لەتورکیادا شتێکی نەگونجاوە چونکە وەکو چێشتی سواڵکەر وانو بریتین لە چەند ڕەگەزێکی پێکەوە نەلکاو کەهەر لایەیان بەشێوەیەك ئەو ڕێبازی مەزهەبیەیان گرتوتەبەر.

هەمان نوسەر لەلاپەڕە(٣٩)دا لەباسێکی کوردا وتوویەتی: بەپێی سەر ژمێری ساڵی (١٩٨٥), لەناوچە کوردییەکانا لە(٢٪)ی خاوەن زەوی و زارەکان نزیکەی لە(٣٠٪)ئەو زەوی و زارانەیان بەدەستەوەیە کەبەکەڵکی کشتوکاڵ بێن و لەم ساڵانەی دواییدا خاوەن زەوی و زارو ئاغای گەورەکانی کورد توانیویانە خۆیان دەوڵەمەند بکەن و نەك هەرئێستا بەڵکو هەرلە

زەمانی عوسمانیەکانەوە ئەو ئاغاو دەرەبەگانە زۆربەیان سەربە حکومەت بون و حکومەت پاڵپشتیان بوەو بایەخی پێداون و حکومەت لەرێی ئەوانەوە توانیویێتی دەسەڵاتی خۆی بەسەر ناوچە کوردیەکانا بسەپێنێت.

حکومەت لەکۆنەوە پێشکەوتن وپێشخستنی باری ئابوری و کۆمەڵایەتیی لەناو کوردەکانا پشتگوێ خستوەو هەروەکو غرفەی بازرگانیی ئەستمبول لەرۆژنامەی(Turkish daily news) لەژمارەی (٢٠)ی ئایاری(١٩٩٠)دا بلاّوی کردۆتەوە نسبەتی دەرامەدی ساڵانەی کوردی ناوچە کوردییەکان لە(٤٠٪)ی دەرامەدی شوێنەکانی ترەو لەمەدا جیاوازییەکی ڕوون و ئاشکرا دەبینرێت لەنێوان هەردوولادا. دەربارەی پشتگوێ خستنی ناوچە کورد نشینەکانی تورکیا، ڕۆژنامەی گاردیانی لندنی لەژمارەی ڕۆژی(٣)ی ئایاری(١٩٩٠)دا باسێکی تیایە دەربارەی بارودۆخ لەکوردستانا و تووییەتی لەشوێنێکی وەکو دیاربەکردا پیشەسازی لەریزی نەبوان دەژمێرێت و بێجگە لەئاغاکان لەناو کوردەکانا ئەوەی تۆزێك باری ئابوریی باشتر بێت لەکوردەکانی تر تەنها بریتیین لەوانەی گوندەکانی خۆیان بەجێ هێشتوەو ڕووەیانکردۆتە شارەکان و لەوێ نیشتەجێ بون و ئەوی لەو ڕووەوە زۆر سەرنج ڕاکێشە ئەوەیە ئیمڕۆ شاری ئەستەمبوڵ گەورەترین شوێنە کە ژمارەیەکی زۆری کوردی تیادا کۆبۆتەوەو نیشتەجێ بوە.

دەربارەی بارودۆخی ناوچە کوردنشینەکان لەتورکیاداو هەڵوێست و سیاسەتی حکومەتی تورکیا لەپشتگوێ خستنی باری ژیانی کوردەکان بەپێی کتێبەکەی (ولیم هایل)

(Political and economic development Of modern Turkey) چاپی لندن سالی (١٩٨١) لەلاپەڕە(٢٢٤)یدا وتوویەتی:

((ناوچە دیهاتیەکانی کورد لەڕووی کۆمەڵایەتی و خوێندەوارییەوە لەڕۆژهەڵات و خوارووی ڕۆژهەڵاتی ئەنا دۆڵدا نزمترین و دواکەوتووترین پلەی خوێندەواری و کۆمەڵایەتیی تیادا بەدی دەکرێت کە هۆی سەرەکی ئەمە دەگەڕێتەوە بۆ هەژاری و دەستکورتی و کەم دەرامەتی دانیشتوان و نەبوونی قوتابخانەو نەبوونی مامۆستا بۆ ئەو قوتابخانانەی کەهەن و لەئەنجامی ئەمەدا مامۆستایان خۆیان دوور دەخەنەوە لەوناوچە پڕ هەژارو دواکەوتوە کەم ژمارانەی لەوناوچانەدا دەژین.

لەلایەکی ترەوە لووت بەرزیی تورکەکان و خۆبەزل زانین بەرامبەر کورد لەوناوچانەدا بۆتە کۆسپێکی تری زۆر گەورەو ڕێگەی لەوە گرتوە هیچ پڕۆژەیەك لەناوچە کورد نشینەکانا بکرێتەوەو دەسەڵاتدارێتی دەرەبەگەکانی کوردیش بەپاڵ پشتێتی حکومەت بوە بەسەرباری ئەو دواکەوتنانەو ئەو حزبە سیاسییانەش کەلەو ناوچانەدا چالاك بن تەنها هەر اعتماد ئەکەنە سەر ئەو ئاغاو دەرەبەگە دەسەڵاتدارانە بۆ ئەوەی دەنگیان بۆ کۆبکەنەوە لەکاتی دەنگداندا و لەڕاستیدا ئەو حزبانە هیچیان تەقەلای ئەوەنادەن کاروباری ئەو ناوچانە باش بکرێت و ئەو تەقەلایەی لەسالی(١٩٧٨)دا درابوو ئەویش سەری نەگرت چونکە ڕێگەی سەرگرتنی لێگیرا.

دەربارەی هەمان شت ڕۆژنامەی(Independent)ی ڕۆژی(١٩٩٠/٠٤/٠٧) کەلە لندن دەردەچێت وتوویەتی:

((كۆچكردنی كورد لەناوچە دێهاتیە هەژارەكانەوە, لەبەر كەم دەرامەدی ڕوویانكردۆتە شارەكانو ئەم كۆچكردنەیان لەكۆچ پێكردنی پێست ڕەشەكانی ئەمریكا دەچێت كەلەناوچەكانی خوارووەوە ڕوویانكردە ناوچە پڕ پیشە سازییەكانی باكوور لەدوای شەڕی جیهانی دوهەم)).

لەڕاستیدا توركەكان وەنەبێ تەنها هەر دژی كوردبوونی لەباكوری كوردستانا, بەڵكو هەمیشە چاویان بڕیبوە كوردی ڕۆژهەلاتو باشوریشو لەهەرلا یەكیانا بزوتنەوەیەكی نەتەوایتی كورد ڕووی بدایە تورك ئامادەبوو لەگەڵ شەیتانیشدا هاوكاری بكات بەمەرجێ ئەوەی ئەو هاوكاریكردنە ببیتە هۆی لەناو چوونی ئەو بزووتنەوەی كورد, بۆنمونەی ئەمە:

لەباشوری كوردستاندا, هەرلەدوای شەڕی یەكەمی جیهانی بەدواوە, یەكەم كێشەی تورك كەلەگەڵ حكومەتی بریتانیا دا پەیدابوو لەسەر ئەوەبوو لەسەرەتادا حكومەتی بریتانیا ڕێگەی دابوو بەشێخ مەحمود بۆماوەیەكی كاتی ئەو ئیدارەیەی لەناوچەی سلێمانیدا پێكی هێنابوو جۆرە دەسەلآتدارییەكی كوردی تیا بەدی بكرێت... بۆلەناو بردنو ڕووخاندنی ئەو ئیدارەیە لەگەڵ ئەوەشدا سوودێكی ئێجگار زۆری لە سۆڤێت دەسگیر بوبوو, بەلآم ساتێك ئینگلیزەكان لەتوركە كەمالیەكان گەیاند ئامادەن باسی كوردو مافی كورد لەپەیمانی سیڤەردا پشتگوێ بخەن بەمەرجێك توركیش واز لە دۆستایەتی سۆڤێت بهێنێتو دەمودەست توركیا بایدایەوە بەلای هاوكاریكردن لەگەڵ ڕۆژئاوا داو ئەوەبوو لەدواییدا بوو بەئەندامی پەیمانی(سعداباد)لەساڵی(١٩٣٧)دا كەیەكێك لەمبادئەكانی ئەو پەیمانە ڕێگرتن بوو لەهەر بزوتنەوەیەك لەلایەن كوردەوە بكرایە.

لەرۆژهـەلأتی کوردستانیشـدا لـەدوای شـەڕی جیهـانیی دوهـەم، سـاتێك کۆمـاری کوردسـتان لـەمهاباد پێکهـات تورکـەکان ئارامیـان لێ بـڕاو کەوتنـە پەلەقاژەو هاندانی دۆستەکانیان بۆ لەناو بردنی ئەو کۆمارە بەزووترین کات کەنەخشەی ئەو لەناوبردنـەی کۆمـاری مهاباد لەلایـەن حکومـەتی ئـەمریکاوە کێشرابوو.

لێرەدا بۆبەڵگـە ئامـاژە بۆنـاوەڕۆکی دوکیـومتیکی نـاو ئەرشیفی سۆڤێت دەکەین کەچۆن تورکەکان پەلەقاژەی لەناوبردنی کۆماری مهابادیان کردبوو

دوکیـومنتی یەکـەم-دوکیـومینتی سـۆڤێت ژمـارە(ف094-ئـو٤-د-١٨٨پ١٨.لەلاپـەڕە(١٠هـەتا١٤)-کەلـەگۆڤاری گـزنگ لەسـوید لـەژمارە(١١)ی(١٩٩٦)دا بلأوکراوەتـەوە دەربـارەی دەربڕینـی نیگـەرانێتی حکومـەتی تورکیـا بەرامبـەر ڕووداوەکـانی کوردسـتانی ئێـران لـەنێوان ساڵانی(١٩٣٥-١٩٣٨و١٩٤٠-١٩٤٥):

ڕاپۆرتەکە دەڵێت:

((ڕۆژی پێنجـەمی سـبتمبر سـکرتێری گشـتی وزارەتـی دەرەوەی تورکیا سەبارەت بەو مەسـەلەیە، ڕای گەیانـد کەلەوانەیـە حکومـەتی تورکیـا سـوپای خۆی بنێرێت بۆسەر سنوور.

سـیربۆلارد(کـەدیارە لێپرسـراوی حکومـەتی بریتانیـا بـوە لـەو ڕۆژانـەدا) وتوویەتی:

لەگـەڵ هاوتـای خۆیـدا لەحکومـەتی شـوورەوی قسـەی کـردوەو ئـەویش لەوەرامـدا ڕای گەیانـدوە کـە هاوتـای تـورك لـەو ڕوەوەو خـاتر جـەم بکـات-- مەبەست دڵنیا بکات).

لای سیربۆلارد وایە تورکەکان لەچوونی سەرۆك عەشیرەتەکانی کورد بۆ (باکۆ) نیگەرانن و بەرامبەر بەمە باڵیوزی شوورەوی ڕایگەیاند کە ئەوچاوپێکەوتنانە تەنها لایەنی فەرهەنگی یان هەبوە.

لە(١٥)ی سبتمبردا دەوڵەتی تورکیا دوهەم نامەی خۆی نارد دەربارەی چالاکیی کوردەکان و حکومەتی تورکیا دەری بڕی هێزە داگیر کەرەکانی شوورەوی پشتیوانی لەکورد دەکەن و لەم ڕوەوە پێوەندیی تورکیاو ئێران تێکچوەو بارودۆخێکی نائارامی پڕ لەمەترسیی پێکهێناوە.

هەرچەندە ڕاپۆرتەکانی تورکیا زۆر زیادە ڕۆیی تێدایە بەڵام لەوانەیە ئەمە ببێتە هۆی تێکچوونی پێوەندیی نێوان ڕوسیاو تورکیا))

هەروەکو گۆڤاری گزنگ بڵاوی کردۆتەوە, لەبەشی دوهەمی هەمان دوکیومنیتدا وتراوە:

لەهاوڕێ(مولوتۆف)ەوە بۆ(کریس-کەباڵیوزی حکومەتی بریتانیا بوە لەسۆڤێت لەنێوان سالآنی (١٩٤٠-١٩٤٢) نامەیەك لەڕۆژی(١٩٤١/١٢/٢٨)دا نێرراوە سەبارەت بەونامە نیگەرانییەی تورکیا کەلە(٢٠)ی دیسمبری(١٩٤١)دا نێراوە بۆ ئیدن کە وەرامەکەی مۆلۆتۆف وتوویەتی:

((حکومەتی ئێران بەهیچ جۆرێك گلەیی دەرنەبڕیوە بەرامبەر بە هەڵویستی سۆڤێت دەربارەی کوردو لەکۆبونەوەیەکی ئاغای(فروغی)ی سەرەك وەزیرانی ئێران لەگەڵ باڵیۆزی شوورەوی وای ڕاگەیان کە ئینگلیزەکان پشتیوانی یان لەکوردەکان کردوەو لەهەندێ ناوچەدا کوردەکانیشیان دژی ئێران هانداوە, کەواتە تورکیا هیچ بەڵگەیەکی ئەوتۆی بەدەستەوە نیە کە بڵێت شوورەوی کوردەکانی ئازربایجان هان ئەدەن و ئەوپیوەندییەش کەکراوە بەبینینی چەند شەخسیەتێکی کورد,

سەفەری ئەوانە تەنها بۆ مەبەستی فەرهەنگی بووەو بۆ هیچ جۆرە مەبەستێکی تر نەبوە.

ئەو بۆ چوونەش کە(بۆلارد)بۆی چوە کە پێی وایە لەو ناوچانەی هێزی شوورەوی تیادایە تەئسیرێکی کەمیان هەیە لەسەر دانیشتوان‌و ئەمە بەڵگەیە بۆ دڵنیابوونی تورکەکان)).

تائێرە بریتی بوو لە باسی بارودۆخی باکوری کوردستان‌و هەڵوێستی حکومەتی تورکیا بەرامبەر بەکوردو پاش ئەمە دەچینە سەر باسی ئەو بڕیارو یاسایانەی حکومەتی تورك دژی کورد دەریانکردبوو.

٢-بڕیارو یاساکانی حکومەتی تورکیا:

بۆ ئەم باسە ئاماژە بۆ دوو سەرچاوە دەکەین، یەکەمیان کتێبەکەی پرۆفیسۆر حسرتیان سەرچاوە(٤٥)دوهەمەم-ئەو کوراسەیەی لە فرنسیەوە لەلایەن انتتیۆنی کوردی لەپاریسەوە کراوە بە ئینگلیزی لەژێر ناوی(The Boning Of Kurdish Culture) ئەگەرچی لەباسی شۆرشەکانی پیران-ئاگریداغ-درسیم دا باسی گەلێك لەویاسایانە کراون، بەڵام لەپاشکۆی ئەم بەرگە دا بەپێویستم زانی ئاماژە بۆ ئەم دوو سەرچاوەیە بکەمەوە.

پرۆفیسۆر حسرتیان لەلاپەرە(٧٤)ی کتێبەکەیدا باسی هەندێ لەوبڕیارانەی کردوە کە تورکەکان دەریانکردبوو بۆ بەربەستکردو ڕێگەگرتن لەهەموو جۆرە جموجوڵ‌و چالاکیی سیاسی‌و ئابووری لەلایەن ئەوانەوە کەتورك نەبون کەوتوویەتی:

١- ((لەبەهاری(١٩٢٤)دا پرۆژەیەك لەلایەن کاربەدەستە کۆنەپەرستەکانەوە ئامادەکرا(مەبەستی پێشنیازەکانی عابدین ئۆزمانە

کەلەباسی شۆڕشی ئاگریداغدا بەدوورودرێژی باس کراوە) بەپێی ئەوە دەسنیشانی ئەو هێلانەکرا کەبۆ نیشتەجێ بوونی کەمەنەتەوایەتیەکان ئامادەکرابوو وەبڕیاردرا ژمارەی ئەوکەمە نەتەواییانە لەهیچ شارێکدا لە(١٠٪)ی دانیشتوانی ئەوشارە تێپەڕنەکەن و بەپێ ی ئەوبڕیارە بڕیاردرا(٢٠٠)هەزارکەس بگوێزرێنەوە لەشوێنەکانی خۆیانەوە بۆ ئەوشوێنانەی بۆیان تەرخانکرابو(سەرچاوەی حسرتیان بۆئەمە بڕیتین لەبڵاوکراوەی ڕۆژهەڵاتی تازە ژمارە(١)لاپەرە(١٢٨)چاپی ساڵی(١٩٢٥)).

٢- لەحزیرانی (١٩٢٧)دا ئەنجومەنی میللی تورکی یاسای ژمارە(١٠٩٧)ی دەرکرد بۆ گواستنەوەی کورد لەویلایەتەکانی ڕۆژهەڵاتەوە بۆ ڕۆژئاوا بەتایبەتی ئەو کوردانەی حکومەت لێیان ڕازی نەبوو, لەئەنجامی ئەمەدا بەهەزاران خێزانی کورد ئاوارەکران و زەوی و زارەکانیان لەکیس چوو.

٣- لەو وتارەدا ئەمینی گشتیی حزبی شعبی جمهوری تورکی لەمانگی تشرینی یەکەمی ساڵی(١٩٣١)دا خوێندبویەوە کە(رجب بکر)بوو, دەربارەی لێکدانەوەی ووشەی نەتەوە وتبووی:

((ئێمە هەموو دانیشتوانی تورکیا بەیەك نەتەوە دەژمێرین چ لەڕووی سیاسیەوە بێت چ لەڕوی کۆمەڵایەتیەوە و ئەمە ئەوکەسانەش دەگرێتەوە کەبەخۆیان ئەڵێن نەتەوەی کورد, یاچرکس, یا(الـلان), یا(ئەلبوماکیە)و پێویستە لەسەر کمالیەکان ئەو عبارەتانەی بەهەڵە بەوناوانەوە ماونەوە هەموویان ڕاست بکرێنەوە کەلەمیراتی کۆنی مێژوەوە بۆمان ماوەتەوە(مەبەستی ماوەی خلافتی عوسمانیە). ئێمە ئەوانە بەنەتەوە ناژمێرین کە ژمارەیان (٥)هەزار, دەهەزار, یاسەدهەزار, یاملیۆنێکیش بێت).

٤- لەحزیرانی(١٩٣٤)دا ئەنجومەنی میللی تورك یاسای ژمارە(٢٥١٠)ی دەرکـرد وبـەپێی ئـەو یاسـایە حکومـەت پرۆگرامێکـی ئامـادەکرد بـۆ ئاوارەکردن و دابەشکردنی کەمەنەتەوەکان و نەخشەی تازە کێشرا بۆ تورکیا بەپیٚی ئەوە تورکیا کرا بەسیٚ بەش:

یەکەم: ئەو ناوچانەی پێویستە تەنها تورکی تیادا نیشتەجیٚ بێت.

دوهـەم: ئەوناوچـانەی بـۆ ئاوارەبوەکـان تـەرخانکرا بەمـەرجێك والـەو داانیشتوانە بکرێت کەتەنها بەتورکی فێری زانستی و ڕۆشنبیری بن.

سـیٚهەم: ئەوناوچـانەی پێویسـتە لەبـەر هـۆی ئابووری و تەندروسـتی و ڕۆشنبیری وسیاسـی و سـوپایی و بەمەبەسـتی دابین کردنـی ئاسـایش چـۆڵ بکـرێن و ڕێگەنـەدرێت کـەس تیایانـا نیشـتەجیٚ بێـت کەئەمـەش تـەنها بـۆ ئـەوەکرابوو کـە کوردەکـان بگرێتـەوە و بکرێـت بـەبیانوو بـۆ دەرکردنیـان لەشـوێنەکانی خۆیـان و جێگـەکانیان چـۆڵ بکرێـت(بێگومـان مەبەسـت لـەو چۆڵکردنەش ئەوەبوە حکومەت بەئارەزووی خۆی بیدات بەتورك).

٥- لەساڵی(١٩٣٤)دا گەلێك مادەی تـر خرایـە سـەر ئەویاسایەی بەرلەمـە باسـیکراوە و بـەپیٚی ئـەو مـادە تازانـە دەسـەڵات درابـوو بـەکار بەدەسـتانی حکومەت بەئارەزووی خۆیان دانیشتوانی کورد بەکۆمەڵ بگوێزنەوە.

حسـرتیان ئـەڵیٚ: دوای ئـەوەی ئەوانـەی بڕیـاری گواسـتنەوەیان درابـوو گوێزرانـەوە, بەهیچ شـێوەیەك ڕێگـەیان پیٚنـەدرا پێوەنـدیان بـەماڵ و موڵك و زەوی و زارەکانیانەوە بمێنێت.

پرۆفیسۆر حسرتیان لەباسەکەیدا لەسەری ڕۆیشتوە و وتوویەتی:

((تورکـە ڕەگـەز پەرسـتەکان ژەهـری ناکۆکی و دووبـەرەکی و دوژمنایـەتی یـان بـڵاو کـردەوە بەمەبەسـتی لـەناو بردنـی کەمەنەتـەوەکان و توانـەوەیان

لەبۆتەی ڕەگەزی تورکدا. (نهال ئادسن) کەیەکێك بوو لەتوندڕەوە ڕەگەز پەرستەکانی تورك لەوتارێکیدا بلاّوی کردەوە کە پێویستە ڕگەزی تورك هەموو دانیشتوان بگرێتەوەو ئەوی لەم ڕەگەزە نەبێت پێویستە لەووڵات دەربکرێن و بەهیچ شێوەیەك نابیّ ڕێگە بدرێت تاقە کەسێك لەکەمە نەتەوەکان لەناو دەزگاکانی دەوڵەت و ئەفسەرانی ناو سوپا دابمێننەوە (سەرچاوەی حسرتیان بۆ ئەمە بریتیەلە: پەیامنێری ئەکادیمی علومی سۆڤیاتی ژمارە(٨)لاپەڕە(١٠١)ساڵی(١٩٤٩)).

بەوپێیە تورکەکان کوردەکانی ڕۆژهەڵاتیان ئاوارە کرد بۆ ڕۆژئاوایی تورکیاو سەرۆکەکانیان نارد بۆ ئەو سەربازگانەی بۆ ئیش تەرخانکرابون بۆ ئەوەی لەویّ قورسترین و گرانترین ئیشیان پیّ بکرێت و, حکومەت بەوەشەوە نەوەستا بەڵکو باجێکی تایبەتی دانرا لەسەر کەمە نەتەوەکان بۆ ئەوەی باری ژیان و گوزەرانیان گرانتر بکرێت.

حسرتیان لەلاپەڕە(٨١)ی کتێبەکەیدا باسی بارودۆخی ناوچە کورد نشینەکانی کردوە کە چۆن حکومەت سیاسەتێکی وایان بەکارهێنابوو دانیشتوانی ئەو ناوچانە لەڕووی کشتوکاڵ و تەندروستی و خوێندەواری و ڕۆشنبیریەوە بەدواکەوتووترین ناوچەکانی تورکیا بژمێرێن. ڕۆژنامەی (یەنی صباح)ی تورکی لەژمارەکانی کانونی یەکەمی(١٩٦٠)دا چەند باسێکی بلاّوکردەوە کە لەلایەن(تیزگین)ی هەواڵنێریەوە بۆی نێرابوو کەبەناوچەکانی ڕۆژهەڵاتدا گەڕابوو, لەوباسانەدا لەباری ژیان و هەژاری و بێ دەرامەدی و بیّ بەش بوونی دانیشتوانی کورد لەمافی مرۆڤایەتی دوابوو, ئاماژەی بۆ ئەوە کردبوو چۆن حکومەت هەڵوێستێکی ئەوتۆی هەبوە بوەبە هۆی ئەوەی کوردەکان لەویلایەتی(ئورفە)دا خۆیان و وولاّغەکانیان لەتاقە

ژوورێکی بێ پەنجەرەدا دەژیانو لەهاویندا ناچاردەبون لەژێر دەوارا بژینو لەیەکێك لەقەزاکانیا کەژمارەیان (١٠)هەزار کەسە تەنها(٦)قوتابخانەی تیادایەو سێ قوتابخانە لەوشەشە داخرابوونو حکومەت ڕێگەی دابوو بەئاغاو دەرەبەگەکان زەویو زارێکی زۆریان بەدەستەوە بێتو هی وایان هەبوە دەیان گوندی هەبوە لەکاتێکدا جووتیارو فەلاحەکان بێبەشکرابوون لەزەویوزار.

پرۆفیسۆر حسرتیان لەلاپەڕە(٨٢)دا دەربارەی چۆنێتی نەهێشتنی ناوی کوردو ناونەبردنی ئەو ووشەیە چەند مەڵبەندێکی توورکی کردبووەوەو لەباسێکدا ساتێك باسی کوردو تورك هاتبوە پێشەوە(فخرالدین کینین)کە مامۆستای مێژوو بوو, داوای ئەوەی کردبوو ئەوانەی خۆیان بەتورك نازانن پێویستە لەڕەگو ڕیشە دەربهێنرێن.

پرۆفیسۆر حسرتیان لەسەری ئەڕواو دەڵێت:

لەڕۆژی(٢٤)ی تشرینی دوهەمی ساڵی(١٩٦٠)دا(جمال کورسیل)ی سەرۆك کۆماری تورکیا لەشاری دیاربکر ختبەیەکیدا لەوەدا بە سەروبالای بیرو باوەڕی شۆڤێنێتی تورك هەڵی دابوو,(ضیاء کوك ئالب) کەبەتورکێکی شۆڤێنی ناسراوبوو لەلایەن جمال کورسیلەوە کرا بەنموونەی تورکێکی ڕۆشنبیرو زاناو ساتێ باسی کورد هاتە ئاراوە ووتی: لای ئێمە کوردنیەو کوردو تورك هەردوولایان بەڕەگەز دەچنەوە سەریەكو لەویلایەتەکانی ڕۆژهەلاتدا لەتورك بەولاوە کەسێکی تری تیادا نیەو بەدەستەوەیە یاسایەکی تازە دەرچێت هەرکەسێك لەویلایەتەکانی ڕۆژهەلاتدا خۆی بەکورد دابنێت بەرامبەر بەمە سزا بدرێت...

ڕۆژنامەکانی تورکیش دەستیانکرد بەبڵاوکردنەوەی هەمان بەیت و باڵۆرەو ڕۆژنامەی(یەنیگون) لەڕۆژی(٢٨/١٠/١٩٦٠)دا باسێکی بڵاوکردەوەو بەئاشکرا لەوباسەدا وترابوو: ئێمە کەس ناناسین کەپێی بوترێ کورد،دانیشتوانی تورکیا هەموویان تورکن و هەندێ لەڕێکخراوەکانی لاوانی ڕەگەز پەرستی تورك لەشوێنە گشتیەکانا بەزۆر خەڵکیان ناچار دەکرد تەنها هەربەزمانی تورکی بدوێن و گەنجە شۆڤێنیە ڕەگەز پەرست و قوتابیەکانیان بەسەر دوکانەکانا ئەگەڕان و نوسینیان بەدیوارەکانا هەڵدەواسی کە بەزمانی تورکی لێی نوسرابوو پێویستە لەسەر هەموو کەسێك تەنها هەر بەزمانی تورکی قسە بکەن و ئەوانەی سواری پاص و ئوتۆمبیلی حکومەت بوایە ئەگەر بەتورکی قسەی نەکردایە ماوەی سواربونیان نەئەدان کاربەدەستانی سوپای حکومەت بەتایبەتی لەئەستمبوڵ لایەنگری ئەم نەخشەیە بون و متصرفی ئەستمبوڵی کە(ڕفیق تولخا)بوو لەگفتوگۆیەکی ڕۆژنامەوانیدا بەئاشکرا وتبووی:

((داوامان لەوانە کردوە کە بەتورکی قسەناکەن نابێ کارێکی وابکەن بەقسەکردن بەزمانێکیتری جگە لە تورکی سەری خەڵك بیەشێنن لەبەر ئەوە پێویستە لەسەریان تەنها بەزمانی تورکی قسەبکەن))

حسرتیان لەکتێبەکەیدا ئەڵێ: بەڵام ئەم هەڵوێست و نەخشەیەی حکومەت بوویە هۆی ڕیسواکردنی حکومەتی تورك و زڕاندنی ناوبانگی لەدەرەوەی وڵاتدا, بۆیە حاکمی هێزی سوپا لە ئەستمبوڵ ناردبوی بەشوێن سەرۆکی یەکێتی قوتابیاندا و داوای لێکرد دەستبەرداری ئەو کردەوانە بن و وازی لێ بێنن.

حسرتیان لەلاپەڕە(٨٥)ی هەمان سەرچاوەدا باسی نەخشەی تورکی کردوە چۆن بەپێی ئەوە لەسەر چەوسانەوەی کورد دەڕۆیشتن و لە(٨)ی ئایاری(١٩٦٠)دا لەدوای دوو ڕۆژ بەسەر هەڵگەڕانەوەی عسکریدا(مەبەستی حسرتیان ئەو هەڵگەڕانەوەی سوپایە کەبەسرکردایەتی جمال کورسیل لەساڵی(١٩٦٠)دا ڕوویدابوو), کاربەدەستانی سوپا ژمارەیەکی زۆریان لەکورد گرت لەناوچەکانی باشووری ڕۆژهەڵاتدا کە(١٥٠)کەس لەتاقەمانگێکدا گیراو لەکۆتایی مانگی ئەیلولدا ژمارەی گیراوەکان گەیشتە(٢٢١٨)کەس جگەلەگرتنی(٢٨)پیاوی ئاینی لەکوردەکان کەلەناو ئەمانەدا(شێخ علی رضا, شێخ صلاح الدین)بون کە هەردوکیان لەنەوەی شێخ سعیدی پیرانی سەرکردەی شۆڕشی ساڵی_١٩٢٥)بون.

لەڕۆژی(١٩/١٠/١٩٦٠)دا(لێژنەی یەکێتی نەتەوایەتی)شان بەشانی ژمارە(٢٥١٠)کەبەرلەمە دەرچووبوو یاسایەکی تری دەرکرد ژمارە(١٠٥)بەپێی ئەم یاسا تازەیە دەسەڵات درا بەکاربەدەستانی حکومەت هەرخێزانێکی کورد کە جێگەی متمانەی حکومەت نەبێت لەشوێنی خۆیان دووربخرێنەوەو بگوێزرێنەوە بۆناوچەکانی ڕۆژئاوای تورکیا و بۆ ئەو مەبەستە نامەبۆ(١٩) ویلایەت نووسرا کە بریتی بوون لە(هاتای, موش, سیرت, دیاربکر, ئورفە, ماردین, ئاگری, بدلیس, وان, ئەرزڕوم, قزل تەپە, ماراش(مرعش), ئادیمان,ملاطیە, العزیز, تونجلی(درسیم), بنگول, هەکاری, ئەرزنجان)و داوا لەکاربەدەستانی ئەو ویلایەتانە کرا ناوی ئەوانە دەسنیشان بکەن کەئەم یاسایە دەیانگرێتەوە.

لەسەرەتای کانونی دوهەمی(١٩٦١)دا(٤٩)کورد گیراو دران بەدادگای سوپایی لە ئەنقەرە لەزەمانی (مندریس)داو دادگاکردنی ئەوانە بەنەهێنی,

کراو تاوانی ئەوە درایە پاڵیان کە دەیانەوێ حکومەتێکی کوردییی سەربەخۆ دامەزرێنن و یەکێتی وڵاتی تورکیا تێک بدەن و ئەمانە لە(٨-١٥)ساڵ حەپس کران کەلەناویانا محامی و دکتۆرو قوتابی‌یان تیادا بوو.

لە(٦)ئایاری(١٩٦١)دا(٨)کورد لەشاری(بورصە)کەلەمانگی حزیرانی(١٩٦٠)دا گیرابوون بەپێی یاسای(قانون استیطان-یاسای نیشتەجێ‌کردن) بەڕوخێنەر تاوانبارکران. بەرلەمە لەساڵی (١٩٦٠)دا (٢٧٥) کەسایەتیی ناسراوو سیاسەتمەداری کورد کەلەناویانا ئەندامی پەرلەمان و فرمانبەرو مامۆستاو پیاوی ئاینیی و سەرۆک عەشیرەت هەبوو, لەپاش دادگاکردن(٢٢٠)کەس لەو گیراوانە بڕیاری ئەوەیان بەسەرا درا کەپێویستە لەشوێنێکی تایبەتیدا بەزۆرە ملێ نیشتەجێ بکرێن و (٥٥) کەسیان هەریەکەیان بۆچەند ساڵێك بڕیاری زیندانیکردنیان دەرچوو.

لەپایزی ساڵی(١٩٦١)دا حکومەتی تورك بەسەدان خێزانیان لەناوچەکانی ڕۆژهەڵاتەوە گواستەوە بۆ ڕۆژئاوا بەبیانووی ئەوەی حکومەت ویستبووی ئەو خێزانە کوردانە لەچەوساندنەوەی دەرەبەگەکان ڕزگار بکرێن (وەکو حکومەت خۆی دەستی نەبوو بێت لەوچەوساندنەوەی ئەوخێزانانە) کە سەرچاوەی پرۆفیسۆر حسرتیان بۆ ئەمە بریتیە لە:

کتێبەکەی (ئا.م.شمس الدینوف-الجمهوریە الترکیە,چاپی مۆسکۆ ساڵی(١٩٦٢) لاپەڕەکانی (٧٨-٧٩).

پرۆفیسۆر حسرتیان لەکۆتایی باسەکەیدا, لەلاپەڕە(٨٦)دا وتوویەتی:

((ئا ئەمەیە ڕەفتارو سیاسەتی شۆڤێنی و کۆنە پەرستانەی حکومەتی تورك و تاقمی کاربەدەستە دکتاتۆرە کۆنە پەرستەکانی ئەم حکومەتە بەرامبەر نەتەوەکانی کوردو ئەرمەن و یۆنانیەکان... بەڵام ئەم سیاسەتەی

تابێت لەنرخی ئەو حکومەتە کەم دەکاتەوە, لەلایەکی ترەوە مەعنەویاتی ئەو میللەتە چەوسێنراوانە هەتا بێت ڕۆژ لەدوای ڕۆژ بەرزتر دەبێتەوەو کۆڵنادەن بۆ گەیشتن بەو مەبەستەی دەیانگەیەنێتە سەربەستیو ئازادیو ڕزگاربوون لەقینو ڕقی طورانیەکان کەئەم طورانیانە دەیانەوێ بەو سیاسەتە ڕەگەز پەرستانەیان ئەو میللەتانە لەناو بۆتەی خۆیانا بتوێننەوە)).

تائێرە بریتی بوو لەوباسە بەنرخەی پرۆفیسۆر حسرتیان دەربارەی ئەویاسایانەی حکومەتی تورك بەرامبەر کوردی باکوور دەریان کردبوو, پاش ئەم باسە دەچینە سەر ئەو باسەی (ئەنیستیتۆی کوردی لەپاریس) لەفرنسیەوە باسەکەی کردوە بەئینگلیزی لەژێر ناوی (The Boning Of Kurdish Culturo) بەڵام بەرلەوەی بچینە سەر ئەو باسە ئەنستیتۆتی کوردی بەپێویستم زانی لێرەدا جارێکیتر کورتە باسێکی ئەو مادانەی لەپەیمانی(لۆزان)دا کردبوویان بەمەرج بەسەر حکومەتی تورکیاوە کە دەبوایە بەپێی ئەو مەرجانە حکومەت پێویست بوو ناوەڕۆکی ئەو مادانە بەجێ بهێنێت کەلەو پەیمانەدا بڕیاری لەسەر درابوو وە حکومەتی تورکیاش مۆری کردبوو.

لەبەرگی دوهەمی ئەم کتێبەدا لەباسی دووهەمی بەشی حەوتەمدا کەبۆ ئەوپەیمانە تەرخانکراوە دەربارەی ئەو مادانەی لەوپەیمانەدا دانیشتوانی کوردی گرتبووەوە لەباکووری کوردستاندا ئاماژەمان بۆ مادەکانی(٣٧,٣٨,٣٩,٤٤)کردبوو کەلەو مادانەدا کوردی دەگرتەوە وەکو لەخوارەوە باسکراون:

ماده:٣٧-حكومەتی توركیا بەڵێن ئەدا هیچ بڕیارو یاسایەك دەرنەكات كە بەپێچەوانەی ناوەڕۆكی مادەكانی ئەم پەیمانەی(لۆزان)بێت.

ماده:٣٨-حكومەتی توركیا بەڵێن ئەدات هەموو دانیشتوانی وڵاتەكەی سەربەستییەكی تەواویان دەبێت بێ جیاوازی لەڕووی نەتەوایەتیو زمانو ڕەگەزو ئاینی ئەو دانیشتوانەوە.

كاده:٣٩-هیچ جۆرە فشارو بەرهەڵستیەك ناخرێتە سەر هیچ هاوڵاتیەكی توركیاو ڕێگەی لێ ناگیرێت لەبەكارهێنانی هەر زمانێك كە بیەوێ بەكاری بێنێت لەكاروباری خۆیدا وەكو كاروباری بازرگانیو ڕاگەیاندنو نووسینو بڵاوكردنەوەی چاپەمەنی لەشوێنە گشتیەكانا.

ماده:٤٤-بەڵێنەكانی حكومەتی توركیا لەبەجێهێنانی مادەكانی ئەم پەیمانە بریتین لەبەجێهێنانی بڕیارەكانی نێو دەوڵەتی كە بەهیچ شێوەیەك حكومەتی توركیا بۆی نیە لێ یان پاشگەز بێتەوەو ئەو وڵاتانەی كۆمەڵی نەتەوەكانیان لێ پێك دێت(مەبەست عصبە الامم)ە مافی سەرپەرشتیكردنی بەجێهێنانی ئەو مادانەیان هەیە بۆ دڵنیابوون لەوەی ئایا توركیا بەجێیان دەهێنێت یانا؟ وەمافی ئەوشیان هەیە دەست لەكاروباری توركیا وەربدەن تا ئەوكاتەی ناچاری دەكەن بەڵێنەكانی بەجێ دەهێنێت.

ئەوەی شایانی باسە ئەو پەیمانەلە (٢٤)ی تموزی(١٩٢٣)دا لەلایەن حكومەتەكانی: بریتانیا, فرنسە, ئیتاڵیا, ژاپۆن, یۆنان, ڕۆمانیا, صرب, كرواتیا, سلۆڤیناو توركیاوە مۆركراو نوێنەری تورك لەكاتی مۆركردنی پەیمانەكەدا وتبووی:حكومەتی توركیا بەناوی حكومەتی توركو (٧٥)

ئەندامی کورد کە لەئەنجومەنی میللیی تورکدان لە ئەنقەرە ئەوپەیمانە مۆر دەکات...

بەلأم هەمووی چەند مانگێک تێپەڕی نەکرد بەسەر ئەو پەیمانەدا، مصطفی کمال ئەنجومەنی میللیی تورکی هەڵوەشانەوەو لەڕۆژی(٠٣/٠٣/١٩٢٤)دا زمانی کوردیو قوتابخانە کوردییەکانی قەدەغەکردو ئیتر هەربڕیارو یاسای تازە بوو لەلایەن حکومەتەوە دەرئەچوو کە هەموویان پێچەوانەی بڕیارەکانی لۆزان بوونو ئەو حکومەتانەش کە بەرپرسیاربوون لە بەجێهێنانی مادەکانی لۆزانو سەرپەرشتیکردنیان هیچیان ووتەیان لێوە نەهاتو ئەو(٧٥)ئەندامە کوردەش کەلەو ئەنجومەنە هەڵوەشێنراوە دابوون هیچ حسابێکیان بۆ نەکراو حکومەت بەوپەڕی دڕندەیەتیەوە سەرکوتی کردن.

بەپێیی وەرگێڕانەی ئەنیستیتۆتی پاریس لە فرنسیەوە بۆ ئینگلیزی حکومەتی تورکیا زنجیرەیەك بڕیارو یاسای دەرکرد هەروەکو لەخوارەوە باسیکراوە:

١) لەساڵی(١٩٢٤)دا یاسایەکی تازە بلأوکرایەوە دەربارەی ڕێبازی نەتەوایەتیی ڕژێمی تورکیا کەبەو ئایدیۆلۆجیانە دەوترا(کمالیزم-Kamalism)و پاراستنی ئەو کمالیستە خرایە ئەستۆی سوپاو دەسەلأتێکی تەواوی پێدرا بۆ سەرگرتنو ئەو ئەرکەی پێی سپێرابوو، وەلە هەمان ساڵدا یاسایەك دەرچوو بەپێی ئەو یاسایە هەموو جۆرە ڕەخنە گرتنێك لە مصطفی کمال یالە ئایدیولۆجیەتی تورکیا لەڕووی ڕەگەزەوە دەبێ بەتورك بژمێرێنو بەوجۆرە ناوهێنانی کوردو کوردستانو باسکردنیان بەتاوان دەژمێرێت.

ئـەو یاسـایانەی لەلایـەن حکومەتـەوە دەرکـران کـە پێچـەوانەی بڕیارەکانی لۆزان بوون بریتی بوون لە:

٢) لەسـالّی(١٩٢٦)دا بـەپێی مادەکـانی(١٤١)و(١٤٢)ئەویاسـایەی بەرچـو بـوو بڕیـاردرا کـورد بـۆی نیـە مەریـەی کوردایـەتی خـۆی بـاس بکـاتو دەستنیشـانی بکـاتو بـۆی نیـە هـیچ کۆمـەڵو ڕێکخراوێکـی تایبەتیی خۆی هەبێت.

٣) لەیاسـای ژمـارە(٢٨٢٠)دا وتـراوە: نـابێ هـیچ پـارتێکی سیاسـی لەتورکیادا دان بـەبوونی کـوردا بنێـت یـا پارێزگـاری لـەبوونو بلاّوبوونەوەی ڕۆشنبیریی کورد بکات.

لـە(١٩٢٦/٠٣/٠٣)دا یاسـای ژمـارە(٧٦٥)بلاّوکرایـەوە کـە پێیـی وتراوە(قانونی عقوباتی تورکی) لەمادە(١٤١)دا فقرە(٤)یدا ووتراوە:

((ئەوانـەی بـەناوی ڕەگەزایەتیـەوە هەوڵبدەن بەشـێك یاهـەموو ئـەو مافانـەی لەیاسـادا دەستنیشـانکراون لاواز بکـەن یـا تێکیـان بـدەن (٥-١٤)سـالّ زینـدانی دەکـرێن (مەبەسـت لـەماف-مـافی دەسـەلاّتدارێتی یەسەلاّتدارانی حکومەتە).

٤) بـەپێی فقـرە(٥)ی مـادە(١٤١)ی هـەمان یاسـا(مەبەسـت یاسـای ژمـارە(٧٦٥) ئەوانـەی دەبـن بەلایـەنگری ئەوانـەی لـەفقرە(٤)داباسـکراوە بەپێی ئەویاسایە(٥-١٢)سالّ زیندانی دەکرێن.

٥) بـەپێی فقـرە(٦)یمـادە(١٤١)ی هـەمان یاسـای پێشـوو, دەتـوانرێ ئەگەر ئەو کردارەی لەمـەدا باسکراوە پێوەنـدیی بەیـەکێك لـەدەزگا کـانی بـەڕێوەبردنی حکومەتـەوە هـەبێت وەیـا ئـەوکارە لـەناو هـۆڵو خـانووی دەزگاکـانی حکومەتـدا ڕووبـدات کـەنرخی ئـەو هـۆڵو خـانوو شـوێنانە

بەپارەی حکومەت کرابێ ئەوا دەتوانرێ سێ یەکی بەشی لێسەندراوە بخرێتە سەر سزاکەی ئەمە خانووی نەقابەی کرێکاران و قوتابخانەکان و بەزگا چۆڕبنیرییەکانیش دەگرێتەوە.

٦) بەپێی فقرە(٨)ی مادە(١٤١)هەروەکو بونەوەی ڕێکخراوێک کەلەدووکەس پتر تیایا بەشداربن مادەکەی پێشوو دەیانگرێتەوە(دیارە ئەوانەی بەرەزامەندی حکومەت نەبوبێت).

٧) فقرە(٣)ی مادە(١٤٢)هەرکەسێك بەمەبەستو نیازی ڕەگەز پەرستێتی هەوڵ بدات بەشێك, یاهەموو ئەو دەسەلأتانەی دراون لاواز بکات یا تێکی بدات لەڕێگەی بلأوکردنەوەی پڕوپاگەندەوە بۆماوەی(٥-١٠)ساڵ زیندانی دەکرێت.

٨) فقرە(٤)ی مادە(١٤٢)هەرکەسێك ڕەفتارو کرداری ئەو تاوانبارانەی ئەو مادانە دەیانگرێتەوە بەڕاستو بەباشیان بزانێت بۆماوەی(٢-٥)ساڵ زیندانی دەکرێت.

٩) فقرە(٥)ی مادە(١٤٢)ئەگەر ڕووداوێك لەوشوێنانەدا ڕوویدا کەبەرلەمە لەفقرە(٦)ی مادە(١٤١)دا باسیکراوە ئەوا دەتوانرێت سێ یەکی ئەو مادانەش کەبۆیان دەستنیشانکراوە بخرێتەسەری.

لەم ساڵانەی دواییدا گەلێك یاسای تر دەرچوە وەکو:

١- یاسای ژمارە(٢٨٨٠)کەلە(١٩٨٣/٠٤/٢٤)دەربارەی حزبو کۆمەڵو ڕێکخراوەکانی ناو تورکیاو بەپێی ئەم یاسایە گەلێك مەرجی گرانو توندو تیژ دانراوە بۆ ئەو حزبانەی بۆچوونو پرۆگرامەکانیان لەگەڵ بیروباوەڕی کەمالیستەکانا یەکی نەدەگرتەوە.

٢- لە(١٩٨٢/٠٩/١٠)دا یاسای ژمارە(٢٣٩٢)دەرچوە کە تایبەت بوە بەچاپەمەنی و بلاوکراوەکان و ڕۆژنامەو گۆڤارو فلیم و گەلێك شتی تر.

ـ ئەوەی شایانی باسە، جگە لەو دووباسە پرۆفیسۆر حسرتیان و وەرگێڕاوەکەی ئەنیستیتۆتی کوردی لەپاریس دەربارەی ئەو یاسایانەی دژی کورد دەرچوون، هەندێ سەرچاوەی تریش باسی هەندێ لەو یاسایانەیان کردوە وەکو کتێبەکەی عبدالرحمن قاسملۆ سەرچاوە(١٦)کەلە لاپەڕە(٧٨)یدا ئاماژەی بۆ کتێبەکەی ڕامبۆ کردوە دەربارەی ڕاگوێزانی کورد لەژێر ناوی (Rambour Les Kurds) کەبەرلەمە دکتۆر عزیز شمزینیش باسیکردوە بێجگە لەوە دکتۆر قاسملۆ ئاماژەشی بۆ کتێبەکەی(م.تیکیا لب)کردوە کە بەزمانی چیکی دەربارەی کەمالیەکن لەسالی(١٩٣٨)دا چاپکراوە لەلاپەڕە(٢٢٢)یدا باسی چۆنێتی قەدەغەکردنی زمانی کوردی کردوە.

قاسملۆ ئاماژەشی بۆ کتێبی نووسەرێکی تورك کردوە(ئەحمەد رشید) کە مامۆستایەکی ئەکادیمیەو لەلاهای کتێبەکەی چاپکردوە بەناوی(مافی کەمایەتیەکان لە تورکیا لەڕابردوو لە ئێستاداو لەو کتێبەیدا کە بەئارەزووی حکومەت نوسیویتیی، هەندێ شتی بەپێچەوانەی ڕاستیەکان تۆمارکردوە کە وتوویەتی(مێژوو دەری خستوە تورکیا هەمیشە وە بە شێوەیەکی چەسپاو ڕێزی لەمافی کەمەنەتەوەکان گرتوە هەرچەند زۆرجار ڕووداوەکان لەگەڵ ناوەڕۆکی یاسادا یەکناگرێتەوەو ئەو کێشەیەش کە لەنێوان حکومەتی تورکیا و هەندێ کۆمەڵ و تاقمدا ڕوویداوە هیچ پێوەندییەکی نەبوە بەمافی کەمەنەتەوەکان)).

قاسملۆ بۆ بەرپەرچدانەوەی قسەکانی ئەو نووسەرەو ئەوانەیتر کە بیستوویانە پێ شێلکردنی مافی کەمەنەتەوەکان بشارنەوەو بیانوو درۆو دەلەسەی بۆ بدۆزنەوە, ئاماژەی بۆ ئەوبەیانو ووتارەی مصطفی کمال کردوە کەسالی(١٩٣٦)دا لەئەنجومەنی میللیدا بەئاشکرا وتبووی:

((گرنگترین کێشەی ناوخۆ بریتیە لەکێشەی درسیم(مەبەستی شۆڕشەکەی درسیمە بەسەرکردایەتی سەید ڕەزا)و بۆ چارەسەرکردنی ئەم کێشەیە پێویستە کاربەدەستانی حکومەت لەوناوچەیەدا ئەوپەڕی دەسەلاتیان پێ بدرێت بۆ کەم کردنەوەو نەهێشتنی ئەو کێشەیە)), سەرچاوەی قاسملۆ بۆ ئەمەی مصطفی کمال بریتیەلە کێشەکەی نوری درسیمی لاپەڕە(١٠٥) لەباسی دەهەمی شۆڕشی ئاگریداغیشدا بەرلەمە ئاماژەمان بۆیاسای ژمارە(١٨٥٠)کردوەکە هەروەکو گۆڤاری(The Kkurds) بلاوی کردۆتەوە دەربارەی لێ نەپرسینەوە لەهەر کوشتارو ڕەفتارێك کەلەلایەن کاربەدەستانی سوپایی و مدنی تورکەوە کرابێت بەنیازی دابینکردنی ئاسایش لەناوچەکانی(Zelan-Ercisو ئاگریداغو ئورفەو ئەرزنجان یاله هەرشوێنێکیتری ئەناتولیا هەروەکو لەڕۆژنامەی میللیت دا بلاوکراوەتەوە.

تائێرە, لەم بەرگی سێهەمەدا باسی شەڕی جهانی دوهەمو هەندێ لەویاسایانەی دوای شەڕی دوهەمی جهانی دەرچوە خرایە پێش چاوی خوێندەوارانی بەڕێزو هیوادارم لەدوای سەرکەوتنی شۆڕشی مەزنی کورد لەباکور ئەوانەی لەمن شارەزاتر ئاگاداری ڕووداوەکانن زنجیرەی مێژوی باکوری کوردستان تەواو بکەنو لاشم وایە میللەتێك دوای ئەو هەموو فیداکاریو خۆبەختکردنانەی لاپەڕەکانی مێژوو تۆماریانکردوە, ئەوا

هەربەئامانجی خۆی ئەگات و ڕژێمی فاشستی وورده وورده گەندەڵ ئەبێت و ئازادی و دیموکراتی سەردەکەوێت.

لەکۆتایی ئەم بەرگەدا سوپاسێکی بێ پایانی ئەو بەڕێزانە ئەکەم کە هەندێ سەرچاوەیان بۆناردم بەتایبەتی برای بەڕێزم مامۆستا محمدی ملا کریم کەهەمیشە خەمی هەموو نووسەرێکی خواردوە بۆ دەستگیر بوونی ئەو سەرچاوانەی لەتوانایدا بوە پەیدایان بکات.

سەرچاوەکانی بەرگی دوهەم

زنجیرە	ناوی سەرچاوە	نووسەرو وەرگێر	شوێن و ساڵی لەچاپدانی
١	گۆڤاریThe Kurds	David Macdwell	ژمارە/٢ لندن ١٩٨٢
٢	اعلام الكرد	مير بصري	لندن-قبرص ١٩٩١
٣	مێژووی ڕۆژنامەگەری	دکتۆر جمشيد حيدری	گۆڤاری پەيڤ ژمارە/١٦ لندن ١٩٩٢
٤	People With Out Contry	نوسينیChallandوەرگێڕانی دکتۆر احمد عوسمان	گۆڤاری نووسەری کورد ژمارە/٤ ساڵی ١٩٨٦
٥	ڕۆژنامەی کوردستان	دەستەی نووسەرانی گۆڤاری چوار چرا	گۆڤاری چوار چرا ژمارە/٢ ساڵی ١٩٨٦
٦	پێوەندیی نێوان کوردو ڕوسيا	دکتۆر کمال علی	گۆڤاری چوار چرا ژمارە/٣ ساڵی ١٩٨٦
٧	شۆڕشی درسيم	وەرگێڕنی لە توركيەوە بۆ كرمانجی ی ژوورو لەلايەن دکتۆر جبار قادر بەپيتی لاتينی و وەرگێڕانی حسن کوخی بۆ پيتی عەرەبی بە کوردی	گۆڤاری پێشەنگ ژمارە/١٥ سويد ساڵی ١٩٨٨و گۆڤاری ڕۆشنبيری نویٚ ژمارە/١٢٦ ساڵی ١٩٩٠
٨	مەسەلەكانی كورد	د.جی.نيلنستن، وەرگێڕی عبدالقادر حشمت بۆ کوردی	لەبلاّو کراوەکانی دەنگی گێتی
٩	کوردستانی تورکيا بەزەمينەی مێژوويیەوە	دکتۆر عصمت شريف وانلی	گۆڤاری خوندكاری كورد پاريس ١٩٩٠
١٠	گۆڤاری کوردستان ١٩١٩-١٩٢٠	فەرهاد پيرباڵ	چاپی پاريس ١٩٩٠
١١	چل ساڵ لەبیرەوەریی جلادت بدرخان	كونی ڕەش	گۆڤاری هيوا پاريس ژمارە/٨ ساڵی ١٩٨٦
١٢	البارزاني والحركة التحرية انتفاضة بارزان الاولى ١٩٣١-١٩٣٢	مسعود بارزاني	چاپخانەی خەبات ١٩٨٦
١٣	ملاخظة تاريخية حول نشاة الحركة القومية الكردية	سيامند احمد عوسمان	گۆڤاری دراسات كرديه-پاريس ساڵی ١٩٨٤
١٤	ڕابەری ڕۆژنامە گەری	جمال خەزنەدار	بغداد ١٩٧٣

١٥	ڕۆژنامەکانی بانگی کوردستان و ڕۆژی کوردستان ١٩٢٢-١٩٢٣	جمال خەزنەدار	١٩٧٣و١٩٧٤ بغداد
١٦	کردستان والاکراد	دکتۆر عبدالرحمن قاسملۆ	بیروت١٩٧٢
١٧	جمهوریه مهاباد	ولیم ئیگلتن-وەرگێڕانی جرجس فتح الله بۆ عەرەبی	بیروت ١٩٧٢
١٨	ڕاپەڕینی کوردەکان ساڵی ١٨٨٠	نوسینی دکتۆر جلیلی جلیلی وەرگێڕنی دکتۆر کاوس قەفتان بۆ کوردی	بغداد ١٩٧٨
١٩	کێشەی کورد لەسیڤەرەوە بۆ لۆزان	دکتۆر فواد حمە خورشید	گۆڤاری ڕەنگین ژمارەکانی٧٩،٨٠،٨٩سالانی ١٩٩٥،١٩٩٦-بغداد
٢٠	دەربارەی ڕۆژنامەی کوردستان	محمد ملا کریم	گۆڤاری ڕەنگین ژمارە/٧٩-١٩٩٥
٢١	کوردەکانی ئیمپراتۆریتی عوسمانی	نوسینی دکتۆر جلیلی جلیل وەرگێڕانی دکتۆر کاوس قەفتان بۆ کوردی	بغداد ١٩٨٧
٢٢	کردستان والحرکة القومیة الکردیة	جلال تاڵەبانی	بیروت ١٩٧١
٢٣	کوردو کردستان في الوثائق البریطانیة	دکتۆر ولید حمدي الاعظمي	قبرص ١٩٩٢
٢٤	کوردستان لە ساڵەکانی شەڕی جهانیدا	دکتۆر کمال مەزهەر	بغداد ١٩٧٥
٢٥	عرب واکراد-رؤویة عربیة	منذر الموصلي	بیروت ١٩٨٦
٢٦	ڕۆژی کورد ساڵی ١٩١٣	جمال خەزنەدار	بغداد ١٩٨١
٢٧	یاداشتەکانی میجر نۆئیل	میجر نۆئیل	دوکیومنیتی-Fo.371-13947ئەرشیفی وزارتی دەرەوەی بریتانیا
٢٨	جمهوری اول تورکی	ڕیچارد رالینسۆن و ئیرج ئەمنی کردویەتی بە فارسی	چاپی تاران ١٣٥٦/٠٤/٠٧ کۆچی
٢٩	کوشتاری ئەرمەنیەکان	کاك باجلان Kak Bajalan	گۆڤاری Kurdish Time ژمارە/٢ ساڵی١٩٩٢ ئەمریکا

٣٠	كمال ئەتاتورك	محمد محمد تۆفیق وسماعیل فراهانی کردویتی بەفارسی	چاپخانەی موسوی-ئەراك ئێران ساڵی ١٣١٨ی کۆچی
٣١	کوردستان و شۆڕشەکەی	نوسینی دکتۆر جمال نەبەزو دکتۆر کوردۆ لە ئەڵمانیەوە کردویتی بە کوردی	چاپی سوید ساڵی ١٩٨٥
٣٢	خلاصة تاریخ کردو کردستان	نوسینی ئەمین زەکی بەگ بەکوردی وەرگێڕانی محمد علی عونی بۆ عەرەبی	چاپی قاهرە ١٩٦١
٣٣	گەشتەکەی(بیور)لەکورد ستاندا	شوکر مصطفی لەتورکیەوە کردویتی بەکوردی	گۆڤاری کۆڕی زانیاری-بغداد ژمارە/٢ ساڵی ١٩٨٣
٣٤	کورد لای گردلیفسکی	دکتۆر کمال مەزهەر	گۆڤاری کۆڕی زانیاری ژمارە/٢ ساڵی ١٩٨٣
٣٥	عرب‌واکرام-خصام او وئام	دکتۆر دریە محمد علی عونی	قاهرە چاپی ساڵی ١٩٩٣
٣٦	کوردو مەسەلەکەی	میخائیل سیمۆ نۆفیچ لازاریف وەرگێڕانی دکتۆر کمال علی بۆ کوردی	گۆڤاری(سوکسە)سوید
٣٧	الاکراد شعبا وقضیة	صلاح بدرالدین	بیروت ١٩٧٨
٣٨	مێژوو-کوردو مێژوو	دکتۆر کمال مەزهەر	بغداد ١٩٨٣
٣٩	چەند لاپەرەیەك لەمێژووی گەلی کورد	دکتۆر کمال مەزهەر	بغداد ١٩٨٣
٤٠	کۆمەڵ و ڕێکخراوو حزبەکوردیەکان لەنیو سەدەدا	دکتۆر عبدالستار طاهر شریف	بەرگی ١٨-١٩ گۆڤاری کۆڕی زانیاری-بغداد ١٩٨٨
٤٠/أ	الجمعیات و المنظمات والاحزاب الکردیة في نصف قرن	دکتۆر عبدالستار طاهر شریف	بغداد ساڵی ١٩٨٩
٤١	مێژووی کورد لەسەدەی نۆزدەو بیستدا	کریس کوچرا-وەرگێڕ محمد ریانی	چاپی تاران ١٣٦٩ی کۆچی
٤٢	جولانەوەی ڕزگاریی نیشتمانی کورد	نوسینی دکتۆر عزیز شمزین وەرگێرانی بۆ کوردی(ئەسە سەرد)	چاپخانەی ئیبراهیم عزو ساڵی ١٩٨٥
٤٣	کورد	مینورسکی وەرگێڕانی بۆ عەرەبی دکتۆر مارف خەزنەدار	بغداد ١٩٨٤

٤٤	الرجل الصنم-ئەتاتورك الجزء الاول والثاني	ظابط تركى سابق وترجمه عبدالله عبد بۆ عربى	بيروت ١٩٩٢
٤٥	القومية في توركيا	پرۆفيسۆر حسرتيان وەرگێڕانی بۆ عربى(سيامند سرتى)	شوێن و ساڵى چاپى لەسەر نيە.
٤٦	تركيا والشرق الاوسط	Philip Robins تەرجەمەی بۆ عربى-ميخائيل نجم خورى	ليما سول-قبرص ١٩٩٣
٤٧	العرب والترك في العهد الدستوري العثماني١٩٠٨-١٩١٤	دكتۆر توفيق برو	دمشق ١٩٩١
٤٨	الدولة العثمانية-قراءة جديدة لعوامل الانحطاط	دكتۆر قيس جواد العزاوى	فلوريدا ١٩٩٤
٤٩	كردستان توركيا بين الحربين	پرۆفيسۆر حسرتيان و ترجمەی بۆ عربى سعدالدين ملاو باقى نازى	بيروت ١٩٨٧
٥٠	بنەماڵەی شێخی پیران	Robertolson	جامعەی كنتاكى ١٩٨٤
٥١	سياحەتنامەی ئەوليا چلبى	وەرگێڕی سعيد ناكام بۆ كوردى	بغداد ١٩٧٦
٥٢	كورد از بيرون	حسن عرفە-وەرگێڕانی حامد گەوهەر	سويد ١٩٨٥
٥٣	جنبشهای كورد از بيرون تا اكنون	م.كاردوخ	يوتوبورى/سويد ١٩٩٣
٥٤	الاكراد	باسيل نيكهتين وەرگێڕانی صلاح بروارى	١٩٩٣
٥٥	نهضة الاكراد الثقافية	دكتۆر جليلى جليل-باقى نازىو(د.ولاتو)كردويانە بەعربى	بيروت١٩٨٦
٥٦	كردستان والحركه القوميه الكرديه	صلاح بدرالدين	نيقوسيا ١٩٨٣
٥٧	في سبيل كردستان(مذكرات	زنار سلپى(قدرى جميل پاشا)	بيروت ١٩٨٧
٥٨	تاريخ الدولة العلية العثمانية	فريد بكرى المحامى	بيروت ١٩٨١
٥٩	جوڵانەوەی پزگارى خوازيى كورد	ڕادۆڤان باڤيچ وەرگێڕانی محمود ملا عزت	سويد ١٩٨٥
٦٠	القضية الكردية-ماضي	بله چ شيركۆ(جلادت بدرخان)	بيروت دار كاوە للنشر ١٩٨٦

	الكرد وحاضرهم		
٦١	انتفاضة ئاگرى-مذكرات	وەرگێڕانى صلاح بروارى بۆ عربى	بيروت ١٩٩٠
٦٢	محازەرەيـــەك دەربـــارەى كوردستان	ژنەكەى ميجرسون	گۆڤارى Journal The Royal Centreحزيرانى١٩٣٥
٦٣	الحركة الكردية في الزمن الحديث والمعاصر	تاليف مجموعة من المستشرقين الروس ترجمه بۆ عربى كرم السويدى	مسۆدەيەكى چاپ نەكراوە
٦٤	The Baning Of Kurdog is Culture	نوســينى پرۆفيســۆر حســرتيان ترجمه(ش.خ.محو)	انستيتوتى كوردى لە پاريس
٦٥	ياداشــتەكانى مامۆســتا رفيق حلمى	رفيق حلمى	چاپى دوهەم بغداد ١٩٨٤
٦٦	The Conflict Of Tribes in Iran And Afganistan	مارتن ڤان بروسنون	لندن ١٩٨٣
٦٧	بيرەوەريـــەكانى عزيـــز يامولكى	عبدالعزيز يامولكى	ڤۆگـــــــارى مامۆســــــتاى كورد(١٩٦٦)سويد
٦٨	گەشتەكەى (ريچ)	وەرگێڕانى حەمەى حەمە باقى	چاپى تەورێز ١٩٤٢
٦٩	ياداشــتەكانى ئەحمــەد تقى	ئامادەكردنى جلال تقى	بغداد ١٩٧٠
٧٠	كوردو عجم	صــالح محمــد ئــەمين(نوشــيروان مستەفا)	چاپى سالى(١٩٩٢)
٧١	كورتـــــە ميـــــژووى بزوتنــەوەى نەتەوايــەتى كورد	صادق شرفكندى	سويد١٩٩٥
٧٢	ذكر الاكراد، اصولهم من كتابات المسلمين الاوائل	دكتۆر احمد عوسمان ابوبكر	گۆڤارى كـۆڕى زانيـارى ژمـارە/١٣ سالى ١٩٨٥ بغداد
٧٣	شێخ و ئاغا و دەولەت	مــارتن برومنــوف بــەرگى يەكــەم ترجمەى دكتۆر كوردۆ على	سويد١٩٩٦
٧٤	الــــتراث الكـــــردي في المؤلفات الايطالية	Mirello Galletti وەرگێڕانــى دكتۆر يەنس حبى بۆ عربى	گۆڤـــــارى كـــــۆڕى زانيــــارى ژمارە/٨سالى١٩٨١
٧٥	شرفنامه	شــــرفخانى بــــدليس-هـــــەژار لەفارسيەوە كردويتى بەكوردى	چاپى تاران چاپخانەوى جەوهـەرى سالى١٩٨١
٧٦	ڕۆژنامـــەى كوردســـتان لەسالانى١٨٩٨-١٩٠٢	كۆكردنـەوەو لەسەرنوسـينى محمـد ئەمين بۆز ئەرسەلان	دوجلد-سويد
٧٧	گۆڤارى ژين	كۆكردنەوەو لەسەر نوسينى محمـد	چوار جلد-سويد

		ئەمین بۆز ئەرسلان	
٧٨	ژیانی شریف پاشای خەندان		گۆڤاری مامۆستای کورد-سوید ساڵی١٩٩٥
١/٧٨	Dicavkaniye Swedi De Motiven Kurdi	ڕوهات ئالاکۆم	چاپی سوید ١٩٩١
٧٩	The Case Of Kurdistan Against Turkey	سریا بدرخان	فلادلیفیا ساڵی١٩٢٨ چاپی دوهەمی سوید١٩٩٥
٨٠	بەرگی یەکەمو دوهەمی کتێبەکەی شێخ محمودی قارەمانو دەوڵەتەکەی کوردستان	محمد رسول هاوار	١٩٩٠ لندنو١٩٩١ ستۆکهۆڵم
٨١	گزیدەی اسناد سیاسی ئێرانو عوسمانی در دورەی قاجاریه-جلداول	دفتر مطالعات ساسي، بين الملل ئيران	تاران ١٣٦٩کۆچی
٨٢	الامبراطوية العثمانية	سعيد احمد بر جاوى	بيروت ١٩٩٣
٨٣	الترك في العصور الوسطى وبيزنطة و سلاجقة الروم	دكتوره زبيدة عطا	كويت-دار الفكر العربي مێژووی چاپی لەسەر نیه
٨٤	The Emegenco Of Kurdish Nation alism And Shaikh Said Rebilion 1880-1925	Robert Olson	چاپی امریکا ١٩٨٩
٨٥	Ataturk The Birth Of Nation	Patrick Kinross	لندن١٩٩٥
٨٦	المغول	السيد الباز العريني	بيروت ١٩٨٦
٨٧	ژمارەکانی گۆڤارەکانی ڕۆژی نوێ	ئیسماعیل حقی شاویس	١٩٦٠-١٩٦١ سلێمانی
٨٨	مجلات الهلال خلال سنوات	منشاها جرجی زیدان	مطبعة الهلال-فجالة-مصر
٨٩	The Otoman Empire Osoman	Wane.S.Vucinich سهیل ئازری کردویتی بەفارسی	چاپخانەی شفق/تەوریز ساڵی١٣٤٦ی کۆچی
٩٠	تاریخ عوسمانی از تشکیلات تافتح استمبول	دکتۆر ئیرج نوبخت کردویتی بەفارسی	١٣٦٨ی کۆچی
٩١	کوردستان موکریان یا اتروپاتین	حسین حوزنی موکریانی	رواندز ١٩٣٨

٩٢	الاكراد والعرب	ئیبراهیم ئەحمەد	بغداد چاپی یەكەم ساڵی١٩٣٧
٩٣	تاریخ الامارات الكردیة من الامبراطوریة العثمانیة	پرۆفیسۆر جلیلی جلیل وەرگێڕانی دكتۆر محمد عبدوالسنجاری بۆ عربی	دمشق١٩٨٧
٩٤	پێوەندارێتی كورد	دكتۆر جمال نەبەز	١٩٨٦ ستوكهۆڵم
٩٥	معاهده سیڤەر	م.رسول هاوار	گۆڤاری الثقافة الكردیة ژمارە/٢ چاپی لندن- مەڵبەندی رۆشنبیری١٩٨٨
٩٦	الاكراد حفید المیدیین	مینورسكی وەرگێڕانی دكتۆر كمال مەزهەر	گۆڤاری كۆڕی زانیاری بغداد
٩٧	ئاوێستاو نامەی مەینەتی ئاینی زەردەشت بەشی یەكەم	ئەنداز حوێزی	سوید١٩٩٢
٩٨	كوردستان لەچەند گەشتێكی ڕۆژ ئاواییەكاندا	شوكر مصطفی لەتوركیەوە كردوێتی بەكوردی	گۆڤاری كۆڕی زانیاری ژمارە/٨ ساڵی ١٩٨١ بغداد
٩٩	مێژووی حەسەنوەیلی و عەیاری	محمد جمیل ڕۆژ بەیانی	بغداد١٩٨٦
١٠٠	ڕۆژنامە گەریی كورد	مالمیسانژ(مالمیخانژ)	سوید١٩٨٩
١٠١	دوكیومینتەكانی ئەرشیفی حكومەتی بریتانیا	نووسەری ڕاپۆرتەكان	....
١٠٢	خەبات(كێشە)لەرێی كوردستاندا	پرۆفیسۆر خالفین.جلال تقی لەڕوسیەوە كردوێتی بەكوردی	١٩٨٢
١٠٣	اضواء علی قضایا دولیة	دكتۆر كمال مەزهەر	بغداد١٩٧٨
١٠٤	مێژووی مۆسیقای كورد	محمدی حمە باقی	سەقز١٩٩٦
١٠٥	ئیسلام مردم پەسند، ناسیونالیزمی كورد- سەربزێویی شێخ سعید لەتوركیا ساڵی١٩٢٥	مارتن ڤان برنسون و Gerard Beneckوەرگێڕنی حسنی قازی بۆ كوردی	Publick Recordلندن
١٠٦	بەشی سێیەمی یاداشتەكانی مامۆستا رفیق حلمی	ئامادەكردنی دكتۆرە پاكیزە رفیق حلمی	بغداد

١٠٧	Mesopotamia And Kurdistan Disgiuse	میجرسون	چاپی لندن١٩١٢
١٠٨	کوردستان-یەکەمین ڕۆژنامەی کوردی	کۆکردنەوەو لەسەر نوسینی د.کمال فوئاد	سلێمانی١٩٩٨
١٠٩	شۆڕشی شێخ سعید	د.عوسمان علی	گۆڤاری ئالآی ئیسلام ژمارە/١٤ سالی١٩٩٨
١١٠	باسی عصبە الامم ومبادئی ولسون	دکتۆر عصمت شریف وانلی	گۆڤاری دراساتی کوردی ژمارە/٢١ بەشی عربی-پاریس
١١١	بدرخانیو جزیرە بۆتان	نوسینی مالمیانژو وەرگێڕانی بۆ عەرەبی شوکر مصطفی	اربیل١٩٩٨

زنجیرەی چاپکراوەکانی ساڵی ٢٠٠٧ی
بەڕێوەبەرێتیی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی

ز	ناوی کتێب	ناوی نووسەر / وەرگێڕ	بابەت	جۆری چاپ
٤٧٠	بیبلۆگرافیای چاپ و بڵاوکردنەوە	جەبار سابیر	بیبلۆگرافیا	چاپکردن
٤٧١	ئینسایکلۆپیدیای منداڵ/ گەردوون	ئاوات عەبدوڵڵا	منداڵان	چاپکردن
٤٧٢	ئینسایکلۆپیدیای منداڵ/ زەوی	ئاوات عەبدوڵڵا	منداڵان	چاپکردن
٤٧٣	هەرزەکاران با خۆیان بناسن	گەشاو عەبدولقادر	کۆمەڵایەتی	چاپکردن
٤٧٤	رووەکەکان	سۆزان جەمال	زانستی	چاپکردن
٤٧٥	سایکس پیکۆ	ئەحمەد سەید عەلی بەرزنجی	رامیاری	چاپکردن
٤٧٦	سەرەنجامی دالیا	عالیە عەبدولکەریم	چیرۆک	چاپکردن
٤٧٧	کەشکۆڵی گەردوون	جەمال محەمەد	زانستی	چاپکردن
٤٧٨	پیاوێك لەبەراوێزدا	ئەسعەد عەزیز	چیرۆك	چاپکردن
٤٧٩	چیرۆکی ئادەمیزاد	رەئوف زوهدی	چیرۆك	چاپکردن
٤٨٠	گۆڤاری هەنار ژمارە (١٢)	چاپ و بڵاوکردنەوە	گۆڤار	چاپکردن
٤٨١	گۆڤاری هەنار ژمارە (١٣)	چاپ و بڵاوکردنەوە	گۆڤار	چاپکردن
٤٨٢	رەخنەی نوێی کوردی	د. کەمال مەعروف	لێکۆڵینەوە	چاپکردن
٤٨٣	گفتوگۆ لەسەر خوانی خوێندن کۆڕامانێك لەئەنفال	حەمەکاکە رەش	گفتوگۆ	چاپکردن
٤٨٤	رەفتار تێکچوونی منداڵ	نوری سەعید قادر	لێکۆڵینەوە	چاپکردن
٤٨٥	پرنتەر	سەلام مارف	کۆمپیوتەر	چاپکردن
٤٨٦	کاریگەری کەلتوری ئەوان لەسەر کورد	عەتا قەرەداغی	رامیاری	چاپکردن
٤٨٧	ژیان لەپێناو گێڕانەوەدا	جەبار سابیر	لێکۆڵینەوەی ئەدەبی	چاپکردن
٤٨٨	گۆڤاری هەنار ژمارە (١٤)	ب. چاپ و بڵاوکردنەوە	گۆڤار	چاپکردن
٤٨٩	گۆڤاری هەنار ژمارە (١٥)	ب. چاپ و بڵاوکردنەوە	گۆڤار	چاپکردن
٤٩٠	دیوانی ئاوات حەسەن	ئاوات حەسەن	شیعر	چاپکردن
٤٩١	ئۆقیانوسێك لەئاوان	جەمال وەلی ئیبراهیم	کۆمەڵایەتی	چاپکردن
٤٩٢	دەستووری لەئێکان	ئەجات نوری	رۆمان	چاپکردن
٤٩٣	گۆڤاری هەنار ژمارە (١٦)	ب. چاپ و بڵاوکردنەوە	گۆڤار	چاپکردن
٤٩٤	دیوانی غەوسە	ئا: مارف ناسراو	شیعر	چاپکردن
٤٩٥	الثدي	د. نهرین جون عزیز	تەندروستی	چاپکردن

ز	ناوی کتێب	ناوی نووسەر / وەرگێر	بابەت	جۆری چاپ
٤٩٦	دیوانی جەمیل ڕەنجبەر	جەمیل ڕەنجبەر	شیعر	چاپکردن
٤٩٧	زنجیرەیەك باس و لێکۆڵینەوە	و. ڕەفعەت مورادی	لێکۆڵینەوە	چاپکردن
٤٩٨	مافی سروشتی	و. دلێر میرزا	لێکۆڵینەوە	چاپکردن
٤٩٩	بیرەوەرییەکانی پانزە ساڵی زیندانیم	فوئاد محەمەد تۆفیق	بیرەوەری	چاپکردن
٥٠٠	ئاهەنگی نیو کاتژمێر	شیرین تاهیر	چیرۆك	چاپکردن
٥٠١	ئەزموونی شانۆگەری گەرۆك	بورهان قەرەداغی	شانۆ	چاپکردن
٥٠٢	ئەفسانەی جەنگەڵ	حەمە ڕەشید ئەحمەد شانە	چیرۆك	چاپکردن
٥٠٣	هەڵۆ بەرزەکان	جەلال مەحمود عەلی	چیرۆك	چاپکردن
٥٠٤	گۆڤاری هەنار ژمارە (١٧)	چاپ و بڵاوکردنەوە	گۆڤار	چاپکردن
٥٠٥	بەجیهانیبوون	عومەر ڕەسوڵ شێنکی	لێکۆڵینەوە	چاپکردن
٥٠٦	نیشتمانی من	ئیدریس شەهداهۆ	نووسینی ڕۆژنامەوانی	چاپکردن
٥٠٧	نوح	ئەنوەر قادر محەمەد	چیرۆك	چاپکردن
٥٠٨	ئارمان و ئازارەکانی ژن	سەروەر کەریم	وتاری ڕۆژنامەوانی	چاپکردن
٥٠٩	ئاشنابوون بەئەرستۆ	و: ڕیاز مستەفا	فەلسەفە	چاپکردن